

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

NUSIKALSTAMUMAS LIETUVOJE IR JO PROGNOZĖ IKI 2015 M.

Genovaitė Babachinaitė
Gitana Jurgelaitienė
Viktoras Justickis
Justinas Sigitas Pečkaitis
Artūras Petkus
Vytautas Piesliakas
Rokas Uscila
Algimantas Čepas
Vytautas Gavelis
Svetlana Justickaja
Ingrida Mačernytė-Panomariovienė
Jolita Malinauskaitė
Sonata Mališauskaitė-Simanaitienė
Vaidas Kalpokas
Laura Ūselė
Darius Valatkevičius

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

**NUSIKALSTAMUMAS
LIETUVOJE
IR JO PROGNOZĖ
IKI 2015 M.**

Monografija

Vilnius, 2008

UDK 343.9(474.5)

Nu36

AUTORIAI

Mykolo Romerio universiteto mokslininkai:

Prof. dr. Genovaitė Babachinaitė (Pratarmė, I. 4; II. 2, 6; III. 1, 3)
Doc. dr. Gitana Jurgelaitienė (II. 3, 5.; III. 3)
Prof. habil. dr. Viktoras Justickis (III. 2)
Prof. dr. Justinas Sigitas Pečkaitis (IV. 2)
Dr. Artūras Petkus (II. 4)
Prof. habil. dr. Vytautas Piesliakas (IV. 1, 3)
Dr. Rokas Uscila (I. 5)

MRU mokslininkų parašytos monografijos dalies mokslinė redaktorė prof. dr. *Genovaitė Babachinaitė*

Teisės instituto mokslininkai:

Dr. Algimantas Čepas (I. 1)
Doc. dr. Vytautas Gavelis (I 6.1, 6.2, 6.3)
Dr. Svetlana Justickaja (I. 1, 7)
Doc. dr. Ingrida Mačernytė-Panomariovienė (I. 7)
Jolita Malinauskaitė (I. 6.4)
Sonata Mališauskaitė-Simanaitienė (I. 2, 6.1, 6.2, 6.3)
Vaidas Kalpokas (I. 7)
Laura Ūselė (II. 1)
Darius Valatkevičius (I. 3)

Teisės instituto mokslininkų parašytos monografijos dalies mokslinė redaktorė dr. *Svetlana Justickaja*

Monografiją recenzavo:

Vilniaus Gedimino technikos universiteto Verslo vadybos fakulteto Tarptautinės ekonomikos ir vadybos katedros vedėjas prof. habil. dr. *Borisas Melnikas*;
Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros doc. dr. *Aurelijus Gutas*

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedros 2006 m. balandžio 27 d. posėdyje (protokolo Nr. 1KLK-8) monografija „Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m.“ rekomenduota spausdinti

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto tarybos 2008 m. vasario 4 d. posėdyje (protokolo Nr. 2T-10) monografija „Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m.“ rekomenduota spausdinti

Mykolo Romerio universiteto Mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2008 m. rugsėjo 25 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-1) monografiją patvirtino spausdinti.

Visos leidinio leidybos teisės saugomos. Šis leidinys arba kuri nors jo dalis negali būti dauginami, taisomi arba kitu būdu platinami be leidėjo sutikimo.

Turinys

Pratarmė	5
I. Pagrindiniai nusikalstamumo Lietuvoje raidos bruožai (1990–2002 m.)	7
1. Bendros nusikalstamumo raidos tendencijos	7
2. Nusikalstamumo teritorinio pasiskirstymo ypatumai	16
3. Teistumo duomenų kriminologinė analizė	30
4. Smurtinių nusikaltimų raida	43
5. Chuliganizmo raida	54
6. Ekonominių nusikaltimų raida	66
6.1. Bendrosios ekonominių nusikaltimų tendencijos	68
6.2. Nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai kiekybiniai ir kokybiniai pokyčiai	69
6.3. Nusikaltimų finansams kiekybiniai ir kokybiniai pokyčiai	77
6.4. Kontrabandos paplitimas ir jos mažinimo politika Lietuvoje	84
7. Bendras nusikalstamumo raidos socialinis ir ekonominis kontekstas ...	105
II. Svarbiausių kriminalinės karjeros kontingentų Lietuvoje nusikalstamos raiškos tendencijos	125
1. Nepilnamečių nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų raida	125
2. Nepilnamečių smurtas: raiška, priežastys ir prevencija	149
3. Kriminologinė recidyvinio nusikalstamumo rodiklių analizė	159
4. Neigiama recidyvisto asmenybės raida ir jos prevencija socialinės izoliacijos sąlygomis	165
5. Baudžiamųjų įstatymų įtakos nusikaltimų recidyvui kriminologinė analizė	182
6. Organizuoto nusikalstamumo poveikis: viktimologinės apklausos bruožai	194
III. Nusikalstamumo raidos ir jo prevencijos Lietuvoje prognostinis vertinimas	207
1. Nusikalstamumo prevencijoje taikomų strateginių nuostatų kriminologinis vertinimas	207

2. Nusikalstamumo Lietuvoje bendras matematinis prognostinis modelis iki 2015 m.	216
2.1. Bendrojo nusikalstamumo dinamika ir ilgalaikė jo prognozė.....	218
2.2. Nužudymų ir išžagininimų dinamika ir ilgalaikė jų prognozė.....	223
2.3. Vagysčių dinamika ir ilgalaikė jų prognozė.....	227
2.4. Nepilnamečių nusikalstamumas ir ilgalaikė jo prognozė.....	231
2.5. Trumpalaikės nusikalstamumo Lietuvoje prognozės, pagrįstos prognostinių požymių išaiškinimu ir panaudojimu	236
3. Atskirų nusikalstamumo rūšių trumpalaikės ir ilgalaikės prognozės, atliktos kompleksinio vertinimo metodu	270
IV. Naujosios baudžiamosios politikos prognostinės prielaidos	279
1. Šiuolaikinės baudžiamosios politikos tendencijos įsigaliojus 2000 m. Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui	279
2. Neteisėtų veiksmų, susijusių su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, kriminologinis ir baudžiamasis teisinis vertinimas pagal 2000 m. BK	289
3. Baudžiamosios atsakomybės prevencinis aspektas: dvigubos baudžiamosios ir kitos teisinės atsakomybės išvengimo problemos	301
3.1. Problemos nagrinėjimo prielaidos.....	301
3.2. Nusikalstamų veikų ir administracinių teisės pažeidimų atribojimo bei jų kolizijos problemos	314
3.3. Dviguba baudžiamoji atsakomybė už tą pačią nusikalstamą veiką	330
3.4. Baudžiamoji ir administracinė atsakomybė už tą pačią veiką.....	334
3.5. Tarptautinis dvigubos atsakomybės problemos aspektas	348
Literatūra	351

Pratarmė

Monografija parengta remiantis Mykolo Romerio universiteto mokslininkų (kartu su kitų mokslo institucijų kolegomis) 2001–2004 m. vykdytos mokslo programos „Nusikalstamumo Lietuvoje dinamika, prognozė, kontrolės kryptys ir šiuolaikinė kriminalistikos koncepcija“ pirmosios (kriminologinės) krypties „Nusikalstamumo Lietuvoje dinamika, prognozė ir prevencijos kryptys“ mokslinių tyrimų rezultatais. Mokslo programą rėmė Valstybinis mokslo ir studijų fondas.

Monografijoje pateikiami bendros nusikalstamumo raidos Lietuvoje nepriklausomos valstybės laikotarpiu iki baudžiamųjų įstatymų reformos, t. y. 1990–2002 m., mokslinių tyrimų rezultatai. 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojo pirmas Lietuvoje parengtas Baudžiamasis kodeksas. Kartu įsigaliojo ir Baudžiamojo proceso bei Bausmių vykdymo kodeksai. Kuriant šiuos kodeksus vyko kriminalizacijos ir dekriminalizacijos procesai. Kai kurių, anksčiau įvardijamų nusikalstamomis, veikų nebeliko, tačiau atsirado naujai kriminalizuotos veikos. Tai savo ruožtu pakeitė valstybės nusikalstamumo apskaitos rodiklių turinį, kuris tiesiogiai negali būti ligišolinių nusikalstamumo rodiklių tąsa. Be to, nusikalstamumui įtakos turi daugelis socialinių procesų – jų raišką taip pat veikia baudžiamųjų įstatymų reforma. Įvairūs dėsningi socialiniai procesai nevienodai intensyviai sąveikauja su nusikalstamumu ir tarpusavyje. Nusikalstamumo tendencijos yra šios kaitos ir kitų socialinių veiksnių padarinys.

Tačiau bendras dėsningumas yra tas, kad nusikalstamumas, taigi ir nusikalstamumo statistiniai rodikliai, 3–4 metais pavėluotai reaguoja į įvairius istorinius ir socialinius procesus. Po baudžiamųjų įstatymų reformos praėjus 3–4 metams nusikalstamumo rodikliai įgyja naujų nusikalstamumo tendencijų kontūrus, o dar po keleto metų atsiranda akivaizdžių statistinių nusikalstamumo raidos ir struktūros naujovių. Jos leidžia nusikalstamumą tyrinėti visavertiškai.

Taigi monografijoje aptariama ne tik bendra nusikalstamumo paplitimo, struktūros ir raidos minėtu laikotarpiu problema, bet ir pagrindiniai nusikalstamumo charakteristikas lemiantys socialiniai veiksniai, bendros nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje strategijos problemos, aktualiausių nusikalstamumo rūšių kriminologinė analizė.

Svarbiausi asmens kriminalinės karjeros formavimosi tarpiniai yra nepilnametystės amžius, pakartotinės nusikalstamos veikos ir kiti teisės pažeidimai, lemiantys profesionalaus nusikaltėlio, organizuoto nusikalstamumo dalyvio asmenybę. Todėl monografijoje pateikiamos šių svarbiausių kriminalinės karjeros kontingentų (nepilnamečių, recidyvinio bei organizuoto nusikalstamumo) Lietuvoje nusikalstamos raiškos tendencijos arba atskiri išsamiau tyrinėti bruožai.

Leidinyje gana plačiai aptariama labai sunki, bet kartu ir labai įdomi nusikalstamumo prognozavimo problema ir pateikiamos svarbiausios nusikalstamumo raidos Lietuvoje trumpalaikės ir ilgalaikės prognozės iki 2015 m.

Kadangi baudžiamųjų įstatymų reforma jau įvyko, svarbu numatyti ir aptarti naujosios baudžiamosios politikos tendencijas, pateikti nusikalstamumo prevencijoje taikomų strateginių nuostatų bei plintančios narkomanijos prevencijos naująjį baudžiamąjį teisinį vertinimą, naujųjų baudžiamųjų įstatymų galimybes nusikalstamumo prevencijai Lietuvoje tobulinti.

Baudžiamųjų įstatymų ir jų veikiamų socialinių procesų pasikeitimo poveikis nusikalstamumo tendencijoms lemia kokybiškai naują nusikalstamumo mokslinių tyrimų etapą. Apskritai Europos Sąjungos valstybės nusikalstamumo raidos ir jo prevencijos stebėseną atlieka permanentiškai, nepertraukiamai jau kelis šimtmečius. Lietuvoje taip pat svarbu nuolat atlikti kriminologinius tyrimus siekiant išvengti praeityje pasitaikiusių spragų. Todėl tikimės, kad knygoje pateikiami kriminologinių tyrimų rezultatai yra tarpiniai toliau tyrinėjant nusikalstamumo Lietuvoje problemą ir skelbiant rezultatus.

Monografijos autoriai nuoširdžiai dėkoja Valstybiniam mokslo ir studijų fondui, nes be jo paramos nebūtų galėję atlikti plačių nusikalstamumo Lietuvoje tyrimų ir jais remdamiesi parašyti bei išleisti šią monografiją.

I. PAGRINDINIAI NUSIKALSTAMUMO LIETUVOJE RAIDOS BRUOŽAI (1990–2002)

1. Bendros nusikalstamumo raidos tendencijos

Šiame skyriuje apibūdinami pagrindiniai registruoto nusikalstamumo rodikliai ir pateikiamos apibendrintos nusikalstamumo Lietuvoje būklės, struktūros bei raidos sisteminės analizės išvadas, kurios bus naujingos tolesniame etape vertinant ir prognozuojant nusikalstamumo pokyčius bei modeliuojant nusikaltimų prevencijos strategiją šalyje.

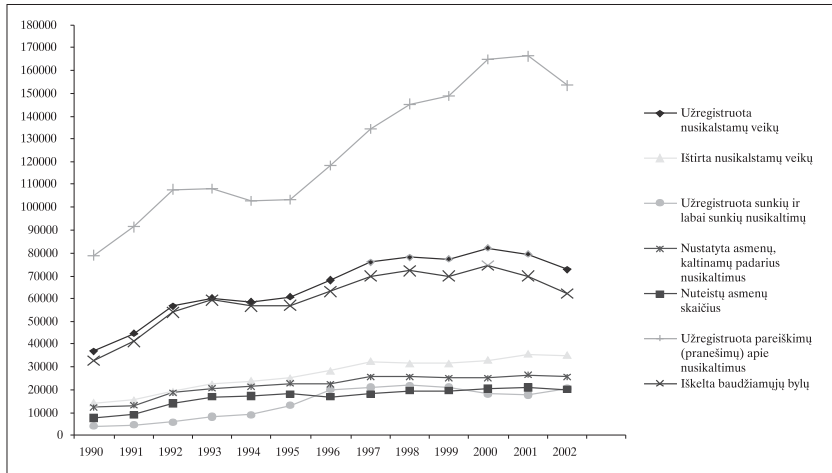
Iš 1990–2002 m. pagrindinių nusikalstamumą apibūdinančių statistikos duomenų analizės matyti aiški jų didėjimo tendencija (žr. 1 pav.). *Užregistruotų nusikaltimų* skaičius padidėjo daugiau kaip du kartus (nuo 37056 iki 72646), *nusikalstamumo lygis* – nuo 1002 iki 2094 nusikaltimų (t. y. užregistruotų nusikaltimų skaičius 100 000 gyventojų).¹

Galima išskirti keletą bendro nusikalstamumo lygio didėjimo pakopų. Itin dideliu kritiniu šuoliu pasižymėjo 1989 m. nusikalstamumo lygis – palyginti su 1988 m., padidėjo 45,2 proc. Kitus ketverius metus nusikalstamumo lygis toliau kilo, tačiau mažesniais tempais, o nuo 1994 m. stabilizavosi. Tokia padėtis truko iki 1996 m. Kitais metais nusikalstamumo lygis vėl šoktelėjo, baigėsi sąlyginis nusikalstamumo lygio stabilizacijos laikotarpis ir prasidėjo naujas jo kilimo laikotarpis (1996–2000).

Asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, nustatyta taip pat du kartus daugiau: nuo 12 556 iki 25 754 (šių asmenų skaičius 100 000 gyventojų padidėjo nuo 337 iki 741).

¹ Visi statistikos duomenys šiame skyriuje, jei nėra papildomos nuorodos, yra pateikiami remiantis Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos Statistikos skyriaus ataskaitomis <<http://www.nplc.lt/stat/atsak.htm>>

Daugiau kaip du su puse karto padaugėjo per metus *nuteistų asmenų*: nuo 7870 iki 19890 (šių asmenų skaičius 100 000 gyventojų padidėjo nuo 213 iki 570).

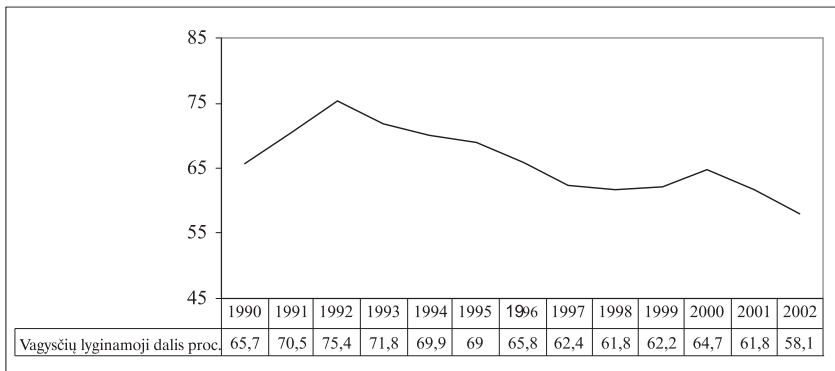

1 pav. Pagrindinių nusikalstamumo rodiklių dinamika 1990–2002 m.

Nusikaltimų *išaiškinamumo rodikliai* kito nežymiai. Lietuvoje kasmet vidutiniškai išaiškinama apie 40 proc. visų užregistruotų nusikaltimų. Pastaraisiais metais išaiškinamumo rodikliai nežymiai pagerėjo: 2001 m. – 42,5 proc.; 2002 m. – 46,5 proc. Tai maždaug atitinka Europos šalių vidurkį (pvz., Vokietijoje išaiškinama iki 50 proc., Didžiojoje Britanijoje – iki 35 proc., Airijoje – iki 40 proc. užregistruotų nusikaltimų).

Nusikalstamumo struktūroje vyrauja turtinio pobūdžio nusikaltimai. Vien tik vagystės, plėšimai ir sukčiavimai sudaro beveik tris ketvirtadalius (apie 73 proc.) visų 1990–2002 m. užregistruotų nusikaltimų. 2002 m. šių nusikaltimų lyginamoji dalis nusikalstamumo struktūroje sudarė 64,5 proc.

Nors *vagystės* sudarė aiškia daugumą, lyginamoji jų dalis pradėjo mažėti antroje praėjusios dekados pusėje ir 2002 m. beveik prilygo lyginamajai vagysčių daliai, buvusiai 1990 m. (žr. 2 pav.).

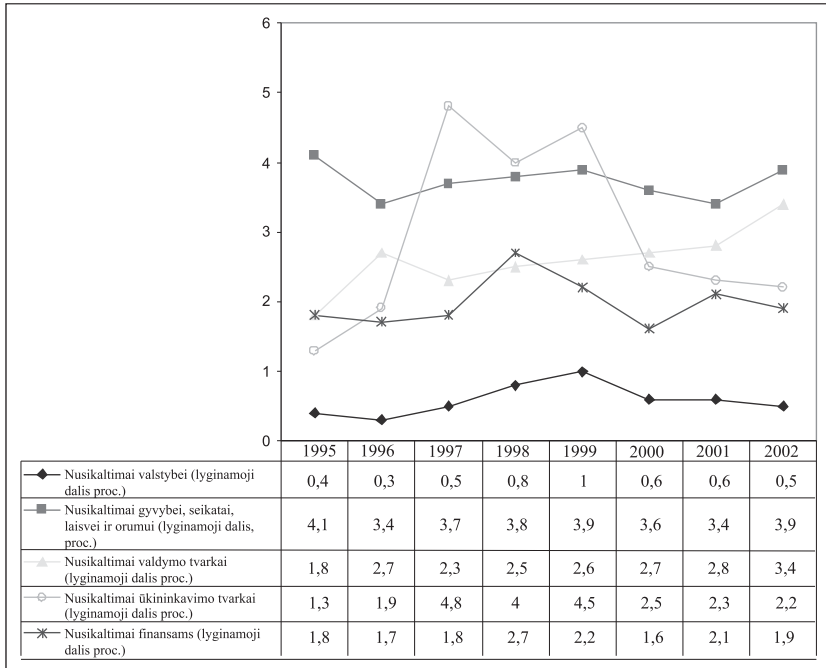

2 pav. Lyginamoji vagysčių dalis 1990–2002 m. proc.

Maždaug tokia pačia sparta 1995–2002 m. mažėjo ir visų nusikaltimų nuosavybei lyginamoji dalis (nuo 80,7 proc. 1995 m. iki 74,7 proc. 2002 m.). Išskirti nusikaltimus, kurių lyginamosios dalies didėjimas lėmė nusikaltimų nuosavybei dalies mažėjimą, sunku. Nors nusikaltimų viešajai tvarkai ir visuomenės saugumui lyginamoji dalis 1995–2001 m. pakilo 3,3 proc., didžioji šių pokyčių dalis įvyko vien 2001 m., t. y. po to kai 2000 m. kovo 28 d. Baudžiamasis kodeksas buvo papildytas 246¹ straipsniu, numatančiu atsakomybę už transporto priemonės vairavimą esant neblaiviam. Pažymėtina, kad šie nusikaltimai (2150 nusikaltimų) 2001 m. sudarė beveik ketvirtadalį (24 proc.) visų per metus padarytų nusikaltimų visuomenės saugumui ir viešajai tvarkai. Kitų rūšių nusikaltimų lyginamosios dalys kito irgi netolygiai, tačiau beveik visais atvejais – didėjimo kryptimi (žr. 3 pav.).

Sunkių nusikaltimų ir nusikaltimų, nesukeliančių didelio pavojaus visuomenei², lyginamosios dalys kito taip pat nevienodai. Sunkių nusikaltimų lyginamoji dalis, praėjusio dešimtmečio pradžioje sparčiai didėjusi (1990–1996 m. padidėjo nuo 10,9 iki 29,3 proc.), 1996 m. pradėjo mažėti (1996–2000 m. sumažėjo iki 22,2 proc.), o nusikaltimų, nesukeliančių didelio pavojaus visuomenei, lyginamoji dalis, praėjusio dešimtmečio pradžioje mažėjusi (1990–1993 m. sumažėjo nuo 6,3 iki 3 proc.), ėmė stabiliai didėti (1993–2002 m. padidėjo iki 10 proc.).

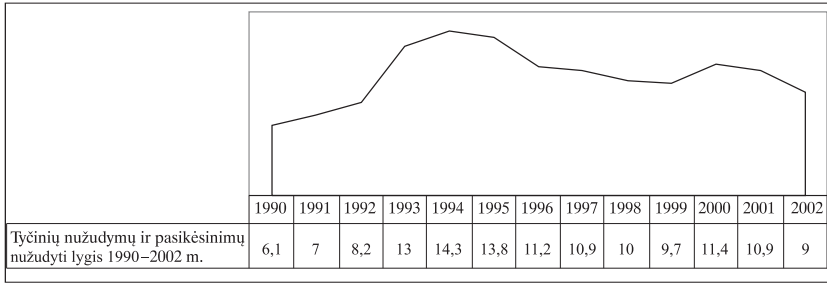
² Nusikaltimai, pagal kuriuos įstatymu numatyta bausmė iki 1 metų laisvės atėmimo.

3 pav. Atskirų nusikaltimų rūšių lyginamoji dalis 1995–2002 m.

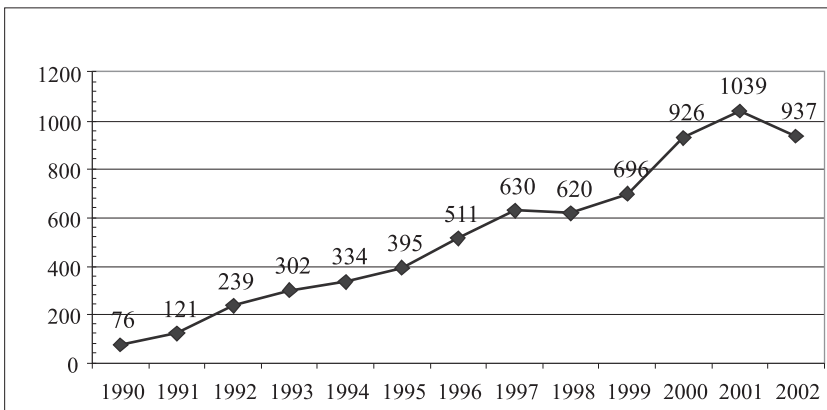
Vidutiniškai 1990–2002 m. buvo padaryti 14 349 sunkūs nusikaltimai. 2002 m. sunkūs nusikaltimai sudarė daugiau nei penktadalį visų padarytų nusikaltimų.

Tyčinių nužudymų skaičius (kartu su pasikėsinimais) padidėjo nuo 224 iki 313. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad tyčinių nužudymų skaičius, šoktelėjęs 1993–1995 m. (apie 500 nužudymų per metus), pastarajame dešimtmetyje kito nežymiai ir 2002 m. siekė 1992–1993 m. lygį (žr. 4 pav.).

4 pav. Tyčinių nužudymų ir pasikėsimų nužudyti lygis 1990–2002 m.

Nagrinėjamoju laikotarpiu sparčiai didėjo *nusikaltimų, susijusių su psichotropinėmis ir narkotinėmis medžiagomis*, skaičius (žr. 5 pav.). Tiesa, 2002 m. tokių nusikaltimų buvo užregistruota šiek tiek mažiau, tačiau bendra didėjimo tendencija akivaizdi.³

5 pav. Nusikaltimų, susijusių su psichotropinėmis ir narkotinėmis medžiagomis, skaičius 1990–2002 m.

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, šie nusikaltimai pasižymi dideliu latentškumu, todėl oficialioje statistikoje užfiksuojama tik nedidelė jų dalis. Ekspertų nuomone, konfiskuotas narkotikų kiekis sudaro apie 10 proc.

³ Plačiau apie nusikaltimų, susijusių su psichotropinėmis ir narkotinėmis medžiagomis, raidą Lietuvoje – šios knygos skyriuje „Neteisėtų veiksmų, susijusių su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, kriminologinis ir baudžiamasis teisinis vertinimas pagal 2000 m. BK.

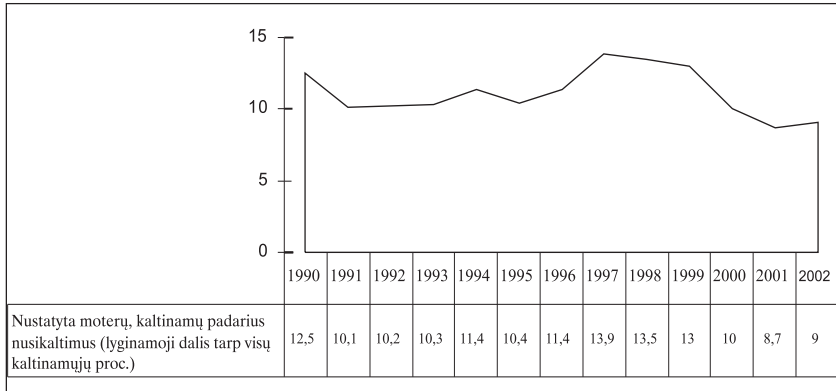
visos nelegalių narkotikų apyvartos ir priklauso nuo daugelio veiksnių (nuo teisėsaugos institucijų aktyvumo ir bendradarbiavimo, nuo sėkmingų operacijų konfiskuojant ypač dideles narkotinių medžiagų siuntas ir kt.), tačiau iš konfiskuojamų kiekių galima spręsti tik apie nelegalių narkotikų rinkos tendencijas.

Asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, charakteristikos pokyčiai. Nuo 1990 iki 2002 m. nusikaltimų padarymu kaltinamų asmenų skaičius padidėjo beveik dvigubai (t. y. 100 tūkst. gyventojų teko nuo 337 asmenų 1990 m. iki 741 asmenų 2002 m.).

Dauguma visų asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, yra *vyrų* (apie 90 proc.). Per visą aptariamą laikotarpį didesnių pokyčių nevyko. *Motelių* lyginamoji dalis per visą dvylikos metų laikotarpį irgi kito nežymiai (vidutiniškai sudaro apie 11 proc.). Pastaraisiais metais pastebėta nežymi mažėjimo tendencija (žr. 1 lentelę ir 6 pav.).

1 lentelė. Nusikaltimus padariusių moterų skaičius bei dalis tarp visų nusikaltimus padariusių asmenų

Metai	Nustatyta moterų, kaltinamų padarius nusikaltimus, skaičius	Palyginti su bendru asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, skaičiumi proc.
1990	1567	12,5
1991	1339	10,1
1992	1917	10,2
1993	2102	10,3
1994	2419	11,4
1995	2391	10,4
1996	2546	11,4
1997	3563	13,9
1998	3428	13,5
1999	3261	13,0
2000	2516	10,0
2001	2313	8,7
2002	2311	9,0

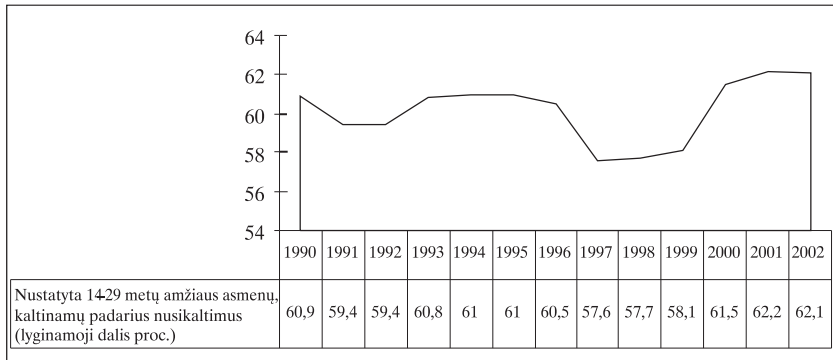
6 pav. Moterų, kaltinamų padarius nusikaltimus, lyginamoji dalis tarp visų kaltinamųjų 1990–2002 m.

Gana sparčiai didėjant asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, skaičiui jų pasiskirstymo pagal *amžiaus grupes* proporcijos išlieka santykinai stabilios. 30 metų ir vyresnių asmenų, padariusių nusikaltimus, lyginamoji dalis nagrinėjamuoju laikotarpiu svyruoja nuo 37,8 iki 42,5 proc., o didžiąją dalį, t. y. apie 60 proc., nusikaltimus padariusių asmenų sudaro 14–29 metų asmenys.

2 lentelė. Asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, amžius

Metai	14–17	proc.	18–24	proc.	25–29	proc.	30 ir vyresni	proc.
1990	2042	16,3	3281	26,1	2322	18,5	4911	39,1
1991	1928	14,5	3652	27,5	2298	17,3	5390	40,6
1992	2747	14,6	5484	29,2	2949	15,7	7630	40,6
1993	3181	15,6	6046	29,6	3196	15,6	8001	39,2
1994	3036	14,3	6619	31,1	3337	15,7	8298	39,0
1995	3385	14,7	7084	30,8	3543	15,4	8957	39,0
1996	3408	15,3	6534	29,3	3538	15,9	8789	39,5
1997	3313	13,0	7299	28,6	4067	15,9	10863	42,5
1998	3322	13,1	7362	29,0	3960	15,6	10729	42,3
1999	3339	13,3	7601	30,2	3697	14,7	10523	41,8
2000	3578	14,3	8202	32,7	3627	14,5	9639	38,5
2001	3668	13,8	8942	33,5	3979	14,9	10073	37,8
2002	3522	13,7	8720	33,9	3735	14,5	9777	38,0

Pažymėtina, kad lyginamoji 14–29 metų kategorijos asmenų dalis kito nežymiai (žr. 7 pav.). Išskirtini 1997 m., kai lyginamoji jaunų asmenų dalis tarp visų kaltinamųjų sumažėjo 3,6 proc. 1997–2001 m. ši dalis padidėjo 4,75 proc.

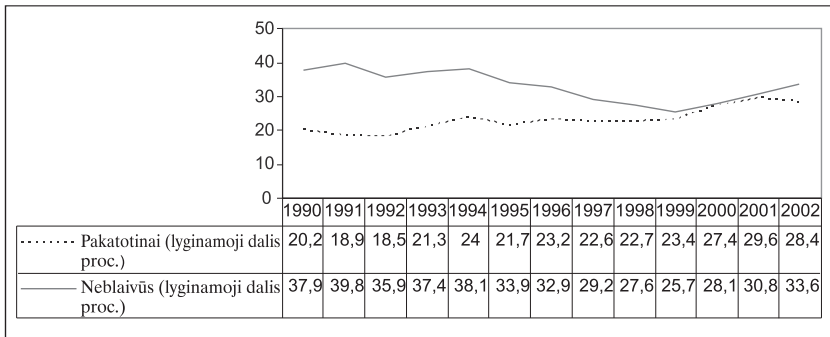

7 pav. Nustatyta 14–29 metų amžiaus asmenų, kaltinamųjų padariusių nusikaltimus, lyginamoji dalis 1990–2002 m.

Per dvylika aptariamų metų tris kartus padidėjo niekur *nedirbančių ir nesimokančių* asmenų lyginamoji dalis tarp visų kaltinamųjų (nuo 22,4 proc. 1990 m. iki 63,4 proc. 2002 m.). Tačiau esminė šių pokyčių dalis teko praėjusio dešimtmečio pradžiai (nuo 22,4 proc. 1990 m. iki 60,4 proc. 1994 m.), o 1995–2002 m. lyginamoji aptariamų asmenų kategorijos dalis tarp visų kaltinamųjų beveik nekito (svyravo nuo 61,7 proc. iki 63,4 proc.), išskyrus 2000–2001 m., kai padidėjo iki 67,2 proc. Tokia padėtis gali būti aiškinama tuo, kad esminiai bedarbių skaičiaus pokyčiai Lietuvoje vyko būtent 1990–1993 m. (nuo 5,2 tūkst. 1990 m. iki 81,1 tūkst. 1993 m., t. y. šiais metais bedarbių skaičius padidėjo beveik 16 kartų). Tuo pačiu laikotarpiu besimokančių asmenų skaičius sumažėjo nuo 711 tūkst. 1989–1990 m. iki 633 tūkst. 1993–1994 m.

Nemažą dalį visų nusikaltimų daro *asmenys, anksčiau jau padarę nusikalstamą veiką*. Šios kategorijos asmenų pokyčiai nusikalstamumo struktūroje parodyti 8 paveiksle. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad 1993, 1996 ir 2000 m. padidėjęs asmenų, pakartotinai padariusių nusikaltimų, skaičius gali būti amnestijų pasekmė. Skirtumas tik tas, kad 1996 m. amnestiją paskelbus metų pradžioje pakartotinai nusikaltimą padariusių

asmenų skaičiaus šuolis įvyko tais pačiais metais, o 1993 ir 2000 m. amnestijos buvo skelbiamos metų viduryje, todėl jų įtaką atskleidžia dveju metų, t. y. 1993–1994 ir 2000–2001 m., duomenys: 1993–1994 m. pakartotinai nusikaltimus padariusių asmenų lyginamoji dalis padidėjo iki 24 proc., 2000–2001 m. – iki 29,6 proc.

8 pav. Atskirų kategorijų asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, lyginamoji dalis 1990–2002 m.

Nusikaltimus padariusių *neblaivių asmenų* skaičiaus pokyčiai buvo netolygūs (žr. 8 pav.). Pažymėtina, kad 1994–1998 m. tokių asmenų skaičius mažėjo didėjant namų ūkio išlaidoms alkoholiniams gėrimams ir tabako gaminiams (šios išlaidos padidėjo nuo 3,73 proc. visų išlaidų 1995 m. iki 4,14 proc. 1999 m., t. y. daugiau nei dešimtadaliu). Tai leidžia spėti, kad nusikaltimus dažniau daro tie neblaivūs asmenys, kurių išlaidos alkoholiniams gėrimams nepriklauso nuo turimų pajamų.

2. Nusikalstamumo teritorinio pasiskirstymo Lietuvoje ypatumai

Bendro nusikalstamumo rodikliai (būklė, lygis ir kt.) ne visiškai atspindi tikrąją nusikalstamumo padėtį įvairiuose Lietuvos regionuose. Statistiniais nusikalstamumo duomenimis, 2002 m. 10 000 gyventojų teko 209 užregistruoti nusikaltimai (2001 m. – 228), tačiau didžiausias nusikalstamumas buvo Klaipėdos (246) ir Vilniaus (244), o mažiausias – Alytaus (134) ir Telšių (152) apskrityse. Lyginant savivaldybių duomenis didžiausias nusikalstamumas nustatytas Klaipėdos miesto (302), Vilniaus miesto (298) bei Panevėžio rajono (280) savivaldybėse, mažiausias – Švenčionių rajono (83), Šalčininkų rajono (102), Elektrėnų (103), Kelmės (111) ir Kretingos rajono (114) savivaldybėse.⁴

Taigi jau iš pirminių statistikos duomenų analizės matyti, kad pagal teritoriją nusikalstamumas mūsų šalyje pasiskirstęs labai nevienodai. Tyrimo metu kaip tik ir buvo siekiama iširti atskirų miestų ir rajonų nusikalstamumo lygio pasiskirstymo dėsningumus.

Nusikalstamumo lygis miestuose ir rajonuose ir jo kitimo tendencijos. 1998–2002 m. nusikalstamumo teritorinis pasiskirstymas buvo gana įvairus, tačiau galima išskirti kai kurias tendencijas.⁵ Per šiuos metus buvo gana pastovus skaičius miestų ir rajonų⁶, kuriuose nusikalstamumo lygis buvo aukštesnis nei bendras nusikalstamumo lygis Lietuvoje: 1998 ir 2001 m. buvo 11 tokių miestų ir rajonų, 1999 ir 2000 m. – 10. Miestams ir rajonams, kuriuose buvo didžiausias nusikalstamumo lygis, priskiriami šie miestai ir rajonai: Neringos, Palangos, Klaipėdos, Vilniaus, Panevėžio, Kauno miestai, Panevėžio ir Klaipėdos rajonai.

⁴ Visi statistikos duomenys, jei nėra atskiros nuorodos, pateikti remiantis Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje internetinėje svetainėje automatizuotoje statistinėje informacinėje sistemoje pateiktais statistikos duomenimis, naudojantis Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos Statistikos skyriaus pateiktomis ataskaitomis „Duomenys apie užregistruotus ir išaiškintus nusikaltimus, padarytus Lietuvos Respublikoje“, forma ŽŽ-APSK (žiūrėta 2002 m. spalio 10 d.) << <http://www.nplc.lt:8000/asis/> >>

⁵ Nagrinėjamas tik 1999–2002 m. teritorinis nusikalstamumo pasiskirstymas. 2002 m. statistikos duomenys yra analizuojami tik imant 9 mėnesių statistikos duomenis. Atsižvelgiant į nusikalstamumo teritorinio pasiskirstymo analizės ypatumus pagrįsta manyti, kad esantys 9 mėnesių statistikos duomenys gerai atspindi pagrindines tendencijas.

⁶ Nusikalstamumo teritorinis pasiskirstymas nagrinėjamas pagal Lietuvos Respublikos suskirstymą į miestus ir rajonus. Nors nagrinėjamoju laikotarpiu šis Lietuvos teritorinis suskirstymas šiek tiek pakito – atsirado naujų rajonų, tačiau atsižvelgiant į tai, kad statistika ir toliau pateikiama tik pagal senesnę teritorinį suskirstymą, t. y. remiantis 56 rajonais, ir į tai, kad būtų galima sulygtinti 1999–2002 m. statistikos duomenis, ir čia, ir toliau tekste remiamasi Lietuvos teritoriniu suskirstymu į miestus ir rajonus.

1 lentelė. Miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis didesnis nei bendrasnuskalstamumo lygis Lietuvoje, pasiskirstymas pagal nusikalstamumo lygį

Nr.	1998 m.		1999 m.		2000 m.		2001 m.		2002 m.	
	Miestas/ rajonas	Nusikalstamumo lygis	Miestas/ rajonas	Nusikalstamumo lygis	Miestas/ rajonas	Nusikalstamumo lygis	Miestas/ rajonas	Nusikalstamumo lygis	Miestas/ rajonas	Nusikalstamumo lygis
1.	Neringos m.	340,06	Neringos m.	324,36	Panėvėžio raj.	396,18	Panėvėžio raj.	329,07	Palangos m.	272,76
2.	Klaipėdos m.	312,90	Klaipėdos m.	310,89	Klaipėdos m.	319,05	Klaipėdos m.	313,89	Panėvėžio raj.	262,09
3.	Vilniaus m.	302,26	Panėvėžio raj.	292,89	Neringos m.	310,81	Palangos m.	289,70	Klaipėdos m.	245,28
4.	Panėvėžio raj.	260,73	Vilniaus m.	290,88	Vilniaus m.	303,31	Vilniaus m.	283,81	Vilniaus m.	227,57
5.	Panėvėžio m.	259,43	Klaipėdos raj.	274,21	Klaipėdos raj.	267,87	Šilutės raj.	251,68	Kauno m.	205,29
6.	Kauno m.	247,46	Šiaulių m.	251,91	Radviškio raj.	250,97	Kauno m.	248,38	Panėvėžio m.	191,52
7.	Vilniaus raj.	240,59	Panėvėžio m.	235,31	Palangos m.	249,34	Radviškio raj.	244,49	Radviškio raj.	184,82
8.	Jonavos raj.	233,41	Kauno m.	234,42	Šiaulių m.	237,84	Klaipėdos raj.	230,13	Klaipėdos raj.	180,03
9.	Klaipėdos raj.	225,66	Jonavos rajonas	229,12	Kauno m.	235,93	Kėdainių raj.	222,04	Pasvalio raj.	179,34
10.	Šiaulių m.	218,46	Mažeikių raj.	221,14	Mažeikių raj.	230,35	Pasvalio raj.	221,44	Neringos m.	176,62
11.	Palangos m.	211,58					Panėvėžio m.	220,08	Kėdainių raj.	176,1

Kaip matyti iš 1 lentelės, 1998 ir 1999 m. didžiausias nusikalstamumo lygis Lietuvos mastu buvo Neringos mieste.⁷ 2000 m. Neringos miestas buvo trečias tarp miestų ir rajonų pagal šį rodiklį, vėliau Neringos miestas nebesižymėjo kaip miestas ir rajonas, kuriame nusikalstamumo lygis yra vienas iš didžiausių. 2001 m. Neringos mieste nusikalstamumo lygis buvo netgi žemesnis nei bendras nusikalstamumo lygis Lietuvoje (Neringos miestas buvo 24-as iš 56 miestų ir rajonų).

2000 ir 2001 m. didžiausias nusikalstamumo lygis buvo Panevėžio rajone. Kitais metais Panevėžio miesto padėtis pagal nusikalstamumo lygį buvo tolygesnė nei Neringos miesto: 1998 m. Panevėžio rajonas buvo ketvirtas, 1999 m. – trečias, 2002 m. – antras pagal nusikalstamumo lygį.

Gana stabilus nusikalstamumo lygis Klaipėdos mieste – nagrinėjamoju laikotarpiu šis miestas nuolat būdavo antras pagal nusikalstamumo lygį, tik 2002 m. – trečias. Analogiškai stabili padėtis pagal nusikalstamumo lygį yra ir Vilniaus mieste: 1999–2002 m. jis buvo nuolat ketvirtas pagal nusikalstamumo lygį, tik 1998 m. – trečias.

Panevėžio, Kauno, Šiaulių miestų ir Klaipėdos rajono padėtis pagal nusikalstamumo lygį buvo labai kintanti, juos vienija tik tai, kad 1998–2002 m. juose nusikalstamumo lygis buvo didesnis nei bendras nusikalstamumo lygis Lietuvoje (išskyrus Panevėžio miestą, kuriame 2000 m. nusikalstamumo lygis buvo mažesnis nei bendras, ir Šiaulių miestą, kuriame analogiška padėtis buvo 2001–2002 m.).

Kituose rajonuose nagrinėjamoju laikotarpiu nusikalstamumo lygis tik retkarčiais būdavo didesnis nei bendras nusikalstamumo lygis Lietuvoje: Vilniaus rajone jis buvo didesnis 1998 m., Jonavos rajone – 1998 ir 1999 m., Šilutės rajone – 2001 m., Mažeikių rajone – 1999 ir 2000 m. Atkreiptinas dėmesys, kad nusikalstamumo lygis didėja ir tampa didesnis nei bendras nusikalstamumo lygis Lietuvoje tokiuose rajonuose kaip Radviliškio rajonas (nuo 2000 m. nusikalstamumo lygis tapo didesnis nei bendras), Kėdainių rajonas bei Pasvalio rajonas (juose nuo 2001 m. lygis tapo didesnis nei bendras).

Atskirai nagrinėtinas nusikalstamumo lygis Palangos mieste – čia nusikalstamumo lygis tarp miestų ir rajonų nuolat kyla nuo 2000 m., 2002 m. fiksuojama, kad nusikalstamumo lygis šiame mieste yra didžiausias.⁸

⁷ Nusikalstamumo lygio ypatumai ir priežastys bus aiškinami vėliau, nagrinėjant nusikalstamumo teritorinį pasiskirstymą kurortiniuose miestuose ir rajonuose.

⁸ Nusikalstamumo lygio ypatumai ir priežastys Palangos mieste bus paaiškinti vėliau, nagrinėjant teritorinį nusikalstamumo pasiskirstymą kurortiniuose miestuose ir rajonuose.

Nagrinėjant miestus ir rajonus, kuriuose nusikalstamumo lygis pats mažiausias, pažymėtinos šiek tiek kitokios tendencijos. Kitaip nei nagrinėjant teritorinį nusikalstamumo pasiskirstymą tarp miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis yra vienas iš didžiausių tarp minimų miestų ir rajonų, negalima nustatyti tolygaus nusikalstamumo teritorinio pasiskirstymo. Iš nagrinėjamo pobūdžio miestų ir rajonų galima išskirti šiuos pagal nusikalstamumo lygį gana pastovius miestus ir rajonus: Švenčionių, Skuodo, Vilkaviškio, Varėnos, Kelmės rajonus bei Alytaus miestą. Pastoviausias pagal nusikalstamumo lygį yra Švenčionių rajonas. Nagrinėjamoju laikotarpiu šiame rajone nusikalstamumo lygis buvo pats mažiausias, išskyrus 2002 m., kai šis rajonas pagal nusikalstamumo lygį buvo priešpaskutinis tarp miestų ir rajonų. Tais metais žemiausias nusikalstamumo lygis buvo Trakų rajone. Kitų miestų ir rajonų padėtis pagal nusikalstamumo lygį buvo labai kintanti. Šiek tiek išsiskiria nusikalstamumo lygio rodikliai Skuodo ir Vilkaviškio rajonuose – 1998–2002 m. šie rajonai nuolat būdavo tarp 10 miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis buvo vienas iš žemiausių. Nagrinėjant nusikalstamumo lygį Vilkaviškio rajone pažymėtina, kad šį rajoną galima laikyti antru saugiausiu rajonu 1998–2002 m. 1998 m. jis buvo 52-as iš 56 miestų ir rajonų pagal nusikalstamumo lygį, 1999 m. – 54-as iš 56, 2000 m. – 55-as iš 56, 2000 ir 2001 m. – 54-as iš 56 miestų ir rajonų.

2 lentelė. Miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis žemiausias, pasiskirstymas pagal nusikalstamumo lygį 1998–2002 m.⁹

Nr.	1998 m.		1999 m.		2000 m.		2001 m.		2002 m.	
	Miestas/ rajonas	Nusikalstamumo lygis	Miestas/ rajonas	Nusikalstamumo lygis	Miestas/ rajonas	Nusikalstamumo lygis	Miestas/ rajonas	Nusikalstamumo lygis	Miestas/ rajonas	Nusikalstamumo lygis
1.	Švenčionių rajonas	68,87	Švenčionių rajonas	70,82	Švenčionių rajonas	90,79	Švenčionių rajonas	89,37	Trakų rajonas	59,06
2.	Skuodo rajonas	91,04	Birštono miestas	77,40	Vilkaviškio rajonas	99,77	Lazdijų rajonas	93,96	Švenčionių rajonas	73,99
3.	Zarasų rajonas	107,60	Vilkaviškio rajonas	94,67	Birštono miestas	107,33	Vilkaviškio rajonas	96,34	Vilkaviškio rajonas	77,28
4.	Birštono miestas	107,89	Skuodo rajonas	100,35	Marijampolės rajonas	111,59	Varėnos rajonas	106,25	Lazdijų rajonas	78,39
5.	Vilkaviškio rajonas	109,44	Varėnos rajonas	103,56	Šalčininkų rajonas	112,01	Alytaus miestas	112,16	Varėnos rajonas	85,17
6.	Visagino miestas	113,88	Trakų rajonas	104,21	Druskininkų miestas	112,49	Šalčininkų rajonas	116,84	Šalčininkų rajonas	86,47
7.	Varėnos rajonas	114,44	Druskininkų miestas	107,26	Alytaus miestas	112,67	Kelmės rajonas	122,64	Alytaus miestas	99,5
8.	Utenos rajonas	115,68	Utenos rajonas	111,68	Kelmės rajonas	115,18	Skuodo rajonas	124,63	Alytaus rajonas	99,5

Šiek tiek panaši padėtis, palyginti su Skuodo ir Vilkaviškio rajonais, yra Varėnos, Kelmės rajonuose bei Alytaus mieste. Minėti rajonai keverterius metus nagrinėjamoju penkerių metų laikotarpiu būdavo tarp 10 miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis buvo vienas iš žemiausių

⁹ Kitaip nei sudarant 1 lentelę, nėra jokio konkretaus kriterijaus, pagal kurį būtų galima išskirti atitinkamą miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis būtų žemiausias, skaičių. Todėl skaičius 10 paimtas atsižvelgiant į miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis yra aukštesnis nei bendras nusikalstamumo lygis Lietuvoje, bendrą skaičių, siekiant palyginti šias miestų ir rajonų grupes.

(į šį dešimtuką Varėnos rajonas nepateko 2000 m., Kelmės rajonas – 1999 m., Alytaus miestas – 1998 m.).

Kiti 2 lentelėje nurodyti rajonai tik periodiškai patekdavo tarp 10 miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis buvo vienas iš žemiausių, dauguma iš jų – tik po vieną kartą.

Miestų ir rajonų pasiskirstymas į grupes pagal nusikalstamumo lygį. Siekiant nustatyti, kaip Lietuvos miestai ir rajonai pasiskirsto į grupes pagal nusikalstamumo lygį, kiekvienų metų iš nagrinėjamojo laikotarpio nusikalstamumo lygio rodikliai atskiruose miestuose ir rajonuose buvo vienodu intervalu suskirstyti į 5 grupes: A grupę sudaro miestai ir rajonai, kuriuose nusikalstamumo lygis labai aukštas, B grupę – kuriuose nusikalstamumo lygis aukštas, C grupę – kuriuose nusikalstamumo lygis vidutinis, D grupę – kuriuose nusikalstamumo lygis žemas, ir E grupę – kuriuose nusikalstamumo lygis yra labai žemas. 3 lentelėje pateikiami miestų ir rajonų grupių nusikalstamumo lygio rodiklių intervalai.

3 lentelė. 1998–2002 m. nusikalstamumo lygio rodiklių intervalai, pagal kuriuos miestai ir rajonai paskirstyti į grupes

Miestų/rajonų grupės	1998 m.	1999 m.	2000 m.	2001 m.	2002 m.
A – nusikalstamumo lygis labai didelis	340,06– 85,82	324,36– 273,65	396,18– 335,1	329,07– 281,13	338,67– 281,66
B – nusikalstamumo lygis didelis	285,82– 231,58	273,65– 22,94	335,1– 274,02	281,13– 233,19	281,66– 224,64
C – nusikalstamumo lygis vidutinis	231,58– 177,35	222,94– 172,24	274,02– 212,95	233,19– 85,25	224,64– 167,63
D – nusikalstamumo lygis mažas	177,35– 123,11	172,24– 121,53	212,95– 151,87	185,25– 137,31	167,63– 110,61
E – nusikalstamumo lygis labai mažas	123,11– 68,87	121,53– 70,82	151,87– 90,79	137,31– 89,37	110,61– 53,60

Nagrinėjant miestų ir rajonų pasiskirstymą pagal nusikalstamumo lygį galima daryti išvadą, kad miestų ir rajonų pasiskirstymas pagal nusikalstamumo lygį yra ne tik labai netolygus, bet ir neatitinka normaliojo statistinių reikšmių pasiskirstymo principo. Pagal normalųjų statistinių

reikšmių pasiskirstymo principą gausiausios turėtų būti vidutinės duomenų statistinių reikšmių pasiskirstymo grupės. Šiuo atveju didžiausia turėtų būti C miestų ir rajonų grupė. O Lietuvoje vyrauja miestai ir rajonai, kuriuose nusikalstamumo lygis yra žemas, t. y. D miestų ir rajonų grupė. 1998–2000 m. D grupę sudarydavo nuo 18 iki 32 rajonų (žr. 4 lentelę): 1998 m. D grupę sudarė 21 miestas ir rajonas (tai sudarė 38 proc.), 1999 m. – 18 (32 proc.), 2000 m. – 24 (44 proc.), 2001 m. – 19 (44 proc.), 2002 m. – 32 miestai ir rajonai (57 proc.), t. y. daugiau nei pusė visų Lietuvos miestų ir rajonų). C grupę sudaro taip pat palyginti daug miestų ir rajonų, tačiau tik 1999 m. ir 2001 m. ji buvo antra pagal gausumą (1999 m. ją sudarė 15 miestų ir rajonų, t. y. 27 proc. visų Lietuvos miestų ir rajonų, 2001 m. – 16 miestų ir rajonų, t. y. 29 proc.).

4 lentelė. Miestų ir rajonų pasiskirstymas į 5 grupes pagal nusikalstamumo lygį 1998–2002 m.

Miestų/rajonų grupės	1998 m.	1999 m.	2000 m.	2001 m.	2002 m.
A – nusikalstamumo lygis labai didelis	3	5	1	4	1
B – nusikalstamumo lygis didelis	5	4	3	3	0
C – nusikalstamumo lygis vidutinis	13	15	10	16	5
D – nusikalstamumo lygis mažas	21	18	24	19	32
E – nusikalstamumo lygis labai mažas	14	14	17	14	18

Normaliojo statistinių reikšmių pasiskirstymo principo neatitinka ir tai, kad kraštutinių statistinių reikšmių E grupę, kurią, kaip ir A grupę, turėtų sudaryti labai mažas miestų ir rajonų skaičius, palyginti su kitomis grupėmis, sudaro didelis miestų ir rajonų skaičius. 1998 m. šią grupę sudarė 14 miestų ir rajonų (25 proc. visų Lietuvos miestų ir rajonų), t. y. tik 7 miestais ir rajonais mažiau nei D grupėje, bet 1 daugiau nei C grupėje,

1999 m. – 14 (25 proc.), t. y. tik 4 mažiau nei D grupėje ir tik 1 mažiau nei C grupėje, 2000 m. – 17 (31 proc.), t. y. 7 mažiau nei D grupėje ir net 7 daugiau nei C grupėje, 2001 m. – 14 (25 proc.), t. y. 5 mažiau nei D grupėje ir tik 2 mažiau nei C grupėje, 2002 m. – 18 miestų ir rajonų (32 proc.), t. y. 14 miestų ir rajonų mažiau nei D grupėje, bet net 13 miestų ir rajonų daugiau nei C grupėje. O A miestų ir rajonų grupę, palyginti su C miestų ir rajonų grupe, sudaro daug mažesnis miestų ir rajonų skaičius: 1998 m. ją sudarė 3 miestai ir rajonai (5 proc. visų Lietuvos miestų ir rajonų), 1999 m. – 5 (9 proc.), 2000 m. – 1 (2 proc.), 2001 m. – 4 (7 proc.), 2002 m. – 1 miestas ir rajonas (2 proc.).

Analogiškai būtina atkreipti dėmesį į dar vieną netolygaus pasiskirstymo (atsižvelgiant į normaliojo statistinių reikšmių pasiskirstymo principą) požymį – B ir A miestų ir rajonų grupės santykio žymius skirtumus, palyginti su D ir E grupių santykio skirtumais: B ir A miestų ir rajonų grupės pagal statistinių reikšmių gausą daug mažiau skiriasi nei D ir E miestų ir rajonų grupės. Netgi 1999 m. ir 2001 m. B grupė yra daug mažesnė nei A grupė, o nagrinėjamoju laikotarpiu (1998–2002) D grupė yra visą laiką didesnė nei E grupė.

Kitas Lietuvos miestų ir rajonų netolygaus pasiskirstymo pagal nusikalstamumo lygį bruožas yra tas, kad A ir B miestų ir rajonų grupės, kuriose nusikalstamumo lygis yra labai aukštas arba aukštas, sudaro palyginti labai mažai miestų ir rajonų. Net 1999 m., kai šios grupės buvo didžiausios, jas sudarė tik 9 miestai ir rajonai (t. y. tik 16 proc. visų Lietuvos miestų ir rajonų). O D ir E grupės nagrinėjamoju laikotarpiu (1998–2002 m.) buvo didžiausios: visą laiką jas sudarė daugiau nei pusė visų Lietuvos miestų ir rajonų, o 2002 m. – net 89 proc. visų Lietuvos miestų ir rajonų.

Remiantis atlikta analize galima teigti, kad Lietuvoje miestų ir rajonų paskirstymas į grupes pagal nusikalstamumo lygio rodiklius atskiruose miestuose ir rajonuose turi specifinių bruožų.

1. Miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis žemas arba labai žemas, yra daug daugiau nei miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis aukštas arba labai aukštas.

2. Lietuvos miestai ir rajonai daugiausia yra pasiskirstę į šias grupes: C – miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis yra vidutinis grupėje, D – miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis yra žemas grupėje, ir E – miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis yra labai žemas grupėje.

3. Santykinai yra labai mažai miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis yra labai aukštas arba aukštas.

4. Santykinai yra mažai miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis yra vidutinis.

Nustatyti netolygaus miestų ir rajonų pasiskirstymo į grupes pagal nusikalstamumo lygio rodiklius dėsningumai rodo, kad Lietuvos Respublikoje bendrą nusikalstamumo lygį dirbtinai iškreipia keli rajonai, kuriuose nusikalstamumo lygis yra labai aukštas. Šią išvadą patvirtina ir miestų ir rajonų pasiskirstymo pagal nusikalstamumo lygį kitimas nagrinėjamoju laikotarpiu. Pavyzdžiui, dideliu skirtumu tarp A ir B ir kitų miestų ir rajonų grupių nagrinėjamoju laikotarpiu išsiskiria 2000 m. Tais metais A ir B miestų ir rajonų grupės sudarė tikrai 4 miestai ir rajonai (7 proc. visų miestų ir rajonų, nors dažniausiai šios grupės sudarė vidutiniškai 15 proc.), o D ir E grupės sudarė net 41 miestas ir rajonas t. y. net 75 proc. visų miestų ir rajonų (vidutiniškai jos sudaro 60 proc. visų miestų ir rajonų). Būtent 2000 m. Panevėžio rajonas išskyrė ypač aukštu nusikalstamumo lygiu, palyginti su nusikalstamumo lygiu kituose pavojingiausiųose miestuose ir rajonuose (žr. 1 lentelę). Nusikalstamumo lygio Panevėžio rajone pakilimas ir lėmė didesnę disproporciją tarp miestų ir rajonų grupių – tiek santykiniais, tiek absoliučiais skaičiais padidėjo miestų ir rajonų grupės, kuriuose nusikalstamumo lygis žemas arba labai žemas.

Nusikalstamumo teritorinis pasiskirstymas Lietuvos didžiuosiuose miestuose ir kituose miestuose bei rajonuose. Teigtina, kad didžiuosiuose miestuose nusikalstamumo lygis yra aukštesnis nei kituose miestuose ir rajonuose dėl atskirų miestų ir rajonų gyventojų tankumo rodiklių, ekonominio, gamybinio potencialo teritorinio pasiskirstymo ypatumų bei kitų priežasčių. Ši tendencija matoma ir Lietuvoje. Miestams ir rajonams, kuriuose nusikalstamumo lygis aukščiausias, priskiriami beveik visi didžiausi Lietuvos miestai: Vilnius, Klaipėda, Kaunas, Šiauliai ir Panevėžys. Analogiškos tendencijos pastebimos ir lyginant Vilniaus, Klaipėdos, Kauno, Šiaulių miestų ir jų rajonų nusikalstamumo lygius – visais metais minėtuose miestuose nusikalstamumo lygis buvo didesnis nei šių miestų rajonuose.

Tačiau nagrinėjamų metų laikotarpiu pastebima tendencijų, kurios yra minėtos taisyklės išimtys. Pirmiausia pažymėtina, kad miestams ir rajonams, kuriuose nusikalstamumo lygio rodikliai didžiausi, priskiriami ir tokie rajonai kaip Radviliškio, Pasvalio, Kėdainių, Šilutės, Jonavos, Mažeikių. Be to, lyginant kai kurių miestų ir jų rajonų nusikalstamumo

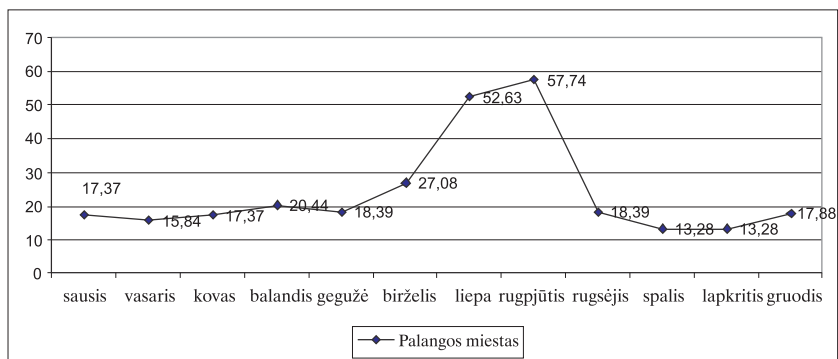
lygio rodiklius, pažymėtina, kad 1998–2002 m. atitinkamų miestų rajonuose nusikalstamumo lygio rodikliai būna didesni nei miestuose. Aki-vaizdžiausias pavyzdys gali būti Panevėžio miestas ir Panevėžio rajonas. Panevėžio rajone nagrinėjamoju laikotarpiu nusikalstamumo lygio rodikliai visą laiką didesni. Tokia pati padėtis yra Alytaus miesto ir rajono, Birštono miesto ir Prienų rajonuose. O Marijampolės mieste ir Marijampolės rajone nusikalstamumo lygio rodikliai panašūs.

Remiantis atlikta analize darytina išvada, kad išskyrus didžiausius Lietuvos miestus (Vilnių, Kauną, Klaipėdą, Šiaulius), kurie nuolat yra tarp pavojingiausių miestų ir rajonų, negalima vienareikšmiškai teigti, kad visuose miestuose nusikalstamumo lygio rodikliai būna didesni nei rajonuose (kaimuose).

Nusikalstamumo teritorinio pasiskirstymo ypatumai Lietuvos miestuose, turinčiuose kurorto statusą. Nagrinėjant teritorinį nusikalstamumą pažymėtina, kad tarp miestų ir rajonų, kuriuose didžiausi nusikalstamumo rodikliai, nuolat yra pagrindiniai Lietuvos miestai, kuriems suteiktas kurorto statusas, – Palangos ir Neringos miestai. 1999–2000 m. Neringos mieste buvo pats aukščiausias nusikalstamumo lygis, 2002 m. tuo pasižymėjo Palangos miestas.

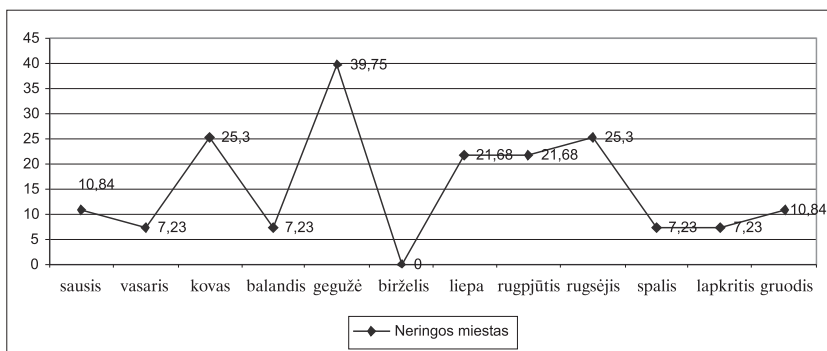
Šiuose miestuose gyventojų tankumas, palyginti su kitais Lietuvos miestais, nėra labai didelis. Jis ypač mažas Neringos mieste. Atkreiptinas dėmesys ir į kitą veiksnį. Atliekant socialinės paramos buvusiems kalinams ir jų teikiančių organizacijų bei institucijų poreikių tyrimą buvo vykdoma miestų ir rajonų savivaldybių apklausa, kurios duomenimis remiantis nustatyta, kad į Lietuvos miesto ir rajono savivaldybės institucijas dėl socialinės paramos vidutiniškai per metus kreipiasi 82 asmenys, grįžę iš laisvės atėmimo įstaigų. O į Palangos miesto savivaldybės institucijas vidutiniškai per metus kreipiasi 24 asmenys, į Neringos savivaldybės institucijas 1998 m. – 2 asmenys, 1999–2000 m. – 4 asmenys, 2001 m. (I pusmetis) – 0 asmenų. Taigi, nors šiuose miestuose padaroma daugiausia nusikaltimų, juose santykinai gyvena labai mažai asmenų, atlikusių laisvės atėmimo bausmę, kuri yra dažniausiai Lietuvoje skiriama bausmė. Tai leidžia daryti prielaidą, kad šiuose miestuose vietiniai gyventojai padaro santykinai mažai šiuose miestuose užregistruotų nusikaltimų. Todėl tokį aukštą nusikalstamumo lygį šiuose rajonuose lemia didelis atvažiuojančių poilsiautojų skaičius.

Šią išvadą patvirtina ir nusikalstamumo lygio kitimas per metus. Pavyzdžiui, 2001 m. Palangos mieste didžiausias nusikalstamumo lygis buvo birželį–rugpjūtį (žr. 1 pav.)

1 pav. Nusikalstamumo lygio kitimas 2001 m. Palangos mieste

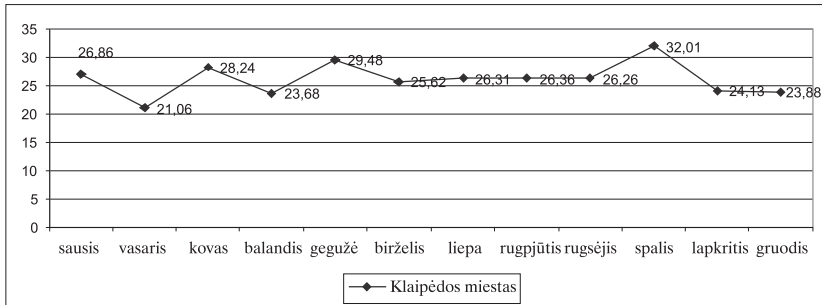
Kitais mėnesiais nusikalstamumo lygis Palangoje yra vidutiniškai beveik tris kartus žemesnis. Analogiškai dideli nusikalstamumo lygio svyravimai 2001 m. per metus yra ir Neringos mieste (žr. 2 pav.). Šiame mieste kovo, gegužės, liepos ir rugsėjo mėnesiais nusikalstamumo lygis yra daug aukštesnis nei kitais mėnesiais: kovą, liepą–rugsėjį – vidutiniškai 3 kartus, gegužę – net beveik 5 kartus.¹⁰

2 pav. Nusikalstamumo lygio kitimas 2001 m. Neringos mieste

¹⁰ Atkreiptinas dėmesys, kad 2001 m. yra vieninteliai metai, kuriais Neringos mieste nusikalstamumo lygis buvo žemesnis nei bendras nusikalstamumo lygis Lietuvoje. Tais metais Neringos miestas buvo 24 pagal nusikalstamumo lygį iš 56 miestų ir rajonų.

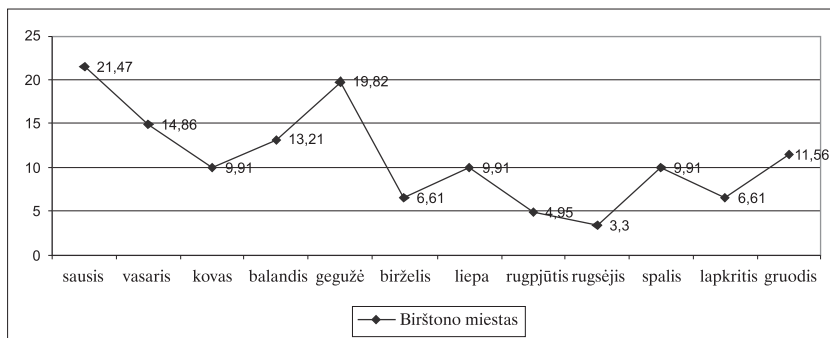
Kituose miestuose ir rajonuose nagrinėjamoju laikotarpiu nėra tokių didelių sezoninių nusikalstamumo lygio svyravimų per metus. Pavyzdys gali būti Klaipėdos miestas. 1999–2001 m. jis buvo antras pagal nusikalstamumo lygį (žr. 3 pav.), be to, vienas iš turistų dažniausiai lankomų miestų.

3 pav. Nusikalstamumo lygio kitimas 2001 m. Klaipėdos mieste

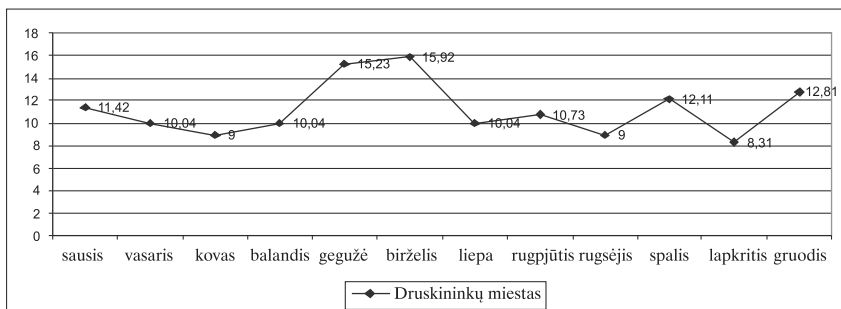
Nusikalstamumo lygis Klaipėdos mieste per metus svyruoja labai nežymiai, išsiskiria vasarį, kai nusikalstamumo lygis pats žemiausias – 21,06, ir spalį, kai nusikalstamumo lygis pats aukščiausias – 32,01. 2001 m. nuo vasario iki spalio nusikalstamumo lygis padidėjo tik 1,5 karto.

Neringos ir Palangos miestai išsiskiria iš kitų Lietuvos kurortinių miestelių – Druskininkų ir Birštono. Šie miestai ne tik nepasižymi dideliu nusikalstamumo lygiu, bet 1999–2000 m. netgi priklauso miestų ir rajonų, kuriuose nusikalstamumo lygis yra žemiausias, dešimtukui. Kitais metais (2001–2002) nusikalstamumo lygis šiuose miestuose taip pat labai mažas. Atkreiptinas dėmesys, kad nusikalstamumo lygis šiuose rajonuose neišsiskiria tokiais dideliais sezoniniais svyravimais kaip Neringos ir Palangos miestuose (žr. 4 ir 5 pav.).

4 pav. Nusikalstamumo lygio kitimas 2001 m. Birštono mieste

Birštono mieste nusikalstamumo lygis labai padidėja gegužę, Druskininkų mieste – gegužę ir birželį. Tačiau šie nusikalstamumo lygio pokyčiai nėra tokie dideli kaip Palangos ir Neringos miestuose. Nusikalstamumo lygio skirtumus Birštono ir Druskininkų miestuose, palyginti su Palangos ir Neringos miestais, galima paaiškinti tuo, kad Birštonas ir Druskininkai yra kitokio pobūdžio kurortai nei Palanga ir Neringa. Birštone ir Druskininkuose daugiau yra sanatorijų nei poilsio namų, ir į šiuos miestus žmonės atvyksta gydytis, o Palangoje ir Neringoje daugiau yra poilsio namų, ir čia žmonės atvyksta poilsiauti. Didelę reikšmę turi ir didelė turistų kaita – į Palangos ir Neringos miestus turistų atvyksta daug dažniau ir daugiau nei į Druskininkus ar Birštoną.

5 pav. Nusikalstamumo lygio kitimas 2001 m. Druskininkų mieste (nusikalstamumo lygio rodikliai rodo nusikalstamumo lygį per mėnesį)

Toks nusikalstamumo teritorinio pasiskirstymo Lietuvoje požymis, nusikalstamumo lygio sezoninis pokytis iš dalies yra teisėsaugos institucijų darbo rodiklis. Jis rodo, kad teisėsaugos institucijos šiuose miestuose dar nėra deramai pasirengusios sezoniniams pokyčiams, lemiantiems didelį nusikalstamumo lygį.

Apibendrinant nagrinėtas nusikalstamumo teritorinio pasiskirstymo tendencijas Lietuvoje pažymėtina, kad nusikalstamumas mūsų šalyje pasiskirstęs labai nevienodai (skirtumas gali siekti apie 2–2,5 karto) ir yra labai kintantis reiškinys (t. y. Lietuvoje labai nedaug miestų ir rajonų, pasižyminčių stabiliu nusikalstamumo lygiu). Pavojingiausi miestai ir rajonai yra beveik visi didžiausi Lietuvos miestai: Vilnius, Klaipėda, Kaunas, Šiauliai ir Panevėžys, Klaipėdos ir Panevėžio rajonai. Šiltuoju metu laiku nemažai nusikalstamumo problemų kyla Radviliškio, Kėdainių bei Pasvalio rajonuose ir Palangos bei Neringos miestuose. Būtent šiuose miestuose ir rajonuose turėtų būti sutelkta teisėsaugininkų veikla siekiant sumažinti kylančias nusikalstamumo problemas. Sumažinus nusikalstamumo problemas pavojingiausiuose miestuose ir rajonuose atitinkamai būtų sumažintas ir bendras nusikalstamumo lygis visoje Lietuvos Respublikoje.

3. Teistumo duomenų kriminologinė analizė

Teistumo duomenų kriminologinė analizė svarbi ne tik vertinant kriminalinės justicijos reakciją į nusikalstamumą, bet ir analizuojant visos valstybės baudžiamosios politikos pokyčius bei tendencijas. Tik susisteminus ir įvertinus nuteistų asmenų skaičių, jo pasiskirstymą pagal įvairius kriterijus, teismų praktikos skiriant bausmes duomenis, galima vertinti mūsų baudžiamosios politikos griežtumą, teisėsaugos institucijų darbo efektyvumą.

Nuteistų asmenų skaičius nuo 1990 iki 2002 m. padidėjo 152,7 proc., t. y. nuo 9237 iki 19 890 (žr. 1 lentelę). O nusikaltimų skaičius per šį laikotarpį padidėjo tik 96 proc. – nuo 37 056 iki 72 646. Panašiai didėjo ir asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, skaičius (žr. 1 ir 2 lentelę). Darytina išvada, kad toks netolygus padarytų nusikaltimų ir nuteistų asmenų skaičiaus didėjimas rodo nuo 1990 m. griežtėjančią valstybės baudžiamąją politiką, kai didėjant nusikalstamumo lygiui neproporcingai didėja nuteisiamų asmenų skaičius.

Lietuvoje didėjant bendram nuteistų asmenų skaičiui, be abejo, didėjo jų skaičius 100 000 gyventojų. Nuo 1991 iki 2002 m. šis skaičius šoktelėjo daugiau negu dvigubai – nuo 249 iki 573. Tai matyti iš 1 lentelėje pateiktų duomenų.

1 lentelė. Užregistruotų nusikaltimų, nustatytų asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, ir nuteistų asmenų skaičius Lietuvoje (1990–2002)

Metai	Užregistruota nusikaltimų		Nustatyta asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus		Nuteistų asmenų skaičius		Nuteistų asmenų dalis tarp visų nustatytų asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, proc.
	Iš viso	100 000 gyv.	Iš viso	100 000 gyv.	Iš viso	100 000 gyv.	
1990 m.	37 056	1002	12 556	340	7870	213	62,7
1991 m.	44 984	1214	13 268	358	9237	249	69,6
1992 m.	56 615	1530	18 810	508	13 975	378	74,3
1993 m.	60 378	1640	20 424	555	16 892	459	82,7
1994 m.	58 634	1603	21 290	582	17 495	478	82,2
1995 m.	60 819	1676	22 969	633	18 344	505	79,9

1 lentelės tęsinys.

1996 m.	68 053	1890	22 269	618	16 983	472	76,3
1997 m.	75 816	2121	25 542	714	18 100	506	70,9
1998 m.	78 149	2202	25 373	715	19 536	505	77,0
1999 m.	77 108	2188	25 160	714	19 672	558	78,2
2000 m.	82 370	2354	25 046	716	20 680	591	82,6
2001 m.	79 265	2277	26 662	766	20 915	601	78,4
2002 m.	72 646	2094	25 754	742	19 890	573	77,2

Lyginant asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimą, ir nuteistų asmenų skaičiaus santykį matyti, kad daug asmenų, nustatytų padarius nusi-kaltimus, nebuvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn. 1990 m. net 37,3 proc. asmenų iškeltos bylos buvo nutrauktos dėl veikos mažareikšmiškumo ar dėl jų atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės. 2001 m. šis santykis sumažėjo iki 21,6 proc. Taikant atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės institutą minimu laikotarpiu didžiausią įtaką turėjo susiklostę visuomeniniai santykiai bei baudžiamųjų įstatymų kaita. 1990–1994 m. atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės sumažėjo dėl to, kad galiojančiame Baudžiamajame kodekse (toliau – BK) numatytos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšys tapo sunkiai pritaikomos. Antai BK 52 straipsnyje numatytas atleidimas ir bylos perdavimas draugiškajam teismui tapo sunkiai įvykdomas, nes po 1990 m. draugiškų teismų neliko. BK 53 straipsnyje numatytas atleidimas, susijęs su perdavimu pagal laidavimą, taip pat sunkiai įgyvendinamas, nes darbo kolektyvai jau nesirūpino savo narių auklėjimu – juose paprasčiausiai neliko tokių padalinių.¹¹ 1994 m. liepos 19 d. įstatymu Nr. I-551 šie straipsniai buvo panaikinti.

2 lentelė. Nuteistų asmenų skaičiaus kitimas 1990–2002 m.

Metai	Nuteistų asmenų skaičius	Absoliutus padidėjimas (grandininis)	Absoliutus padidėjimas (bazinis)	Padidėjimo tempas (grandininis proc.)	Padidėjimo tempas (bazinis proc.)
1990	7870	–	–	–	0
1991	9237	1367	1367	17,4	17,4
1992	13975	4738	6105	51,3	77,6
1993	16892	2917	9022	20,9	114,6

¹¹ Piesliakas V. Baudžiamoji politika Lietuvoje po 1990 m. ir jos tendencijos // Jurisprudencija. 1999. T. 13(5). P. 70.

2 lentelės tęsinys.

1994	17495	603	9625	3,6	122,3
1995	18344	849	10 474	4,9	133,1
1996	16983	-1361	9113	-7,4	115,8
1997	18100	1117	10 230	6,6	130,0
1998	19536	1436	11 666	7,9	148,2
1999	19672	136	11 802	0,7	150,0
2000	20680	1008	12 810	5,1	162,8
2001	20915	235	13 045	1,1	165,8
2002	19890	-1025	12 020	-4,9	152,7

Kaip tik tuo metu buvo nuteisiama daugiausia nustatytų padarius nusikaltimus asmenų. Nuo 1995 m. šis procentas ėmė mažėti. Šiems pokyčiams didelę reikšmę turėjo BK pakeitimai. Priėmus 1993 m. birželio 10 d. įstatymą Nr. I-180 atsirado nauja atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšis – atleidimas kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius (BK 53(1) straipsnis) ir ją pradėta plačiai taikyti. Kartu reikia pabrėžti, kad patrauktų baudžiamojon atsakomybėn ir nuteistų asmenų skaičiaus mažėjimas buvo daugiau santykinis, t. y. procentinis, palyginti su visais nustatytais nusikaltimus padariusiais asmenimis. Jis visiškai nereiškė absoliutaus nuteistų asmenų skaičiaus mažėjimo. Kadangi nusikalstamumas didėjo, absoliutus nuteistųjų asmenų skaičius taip pat didėjo.

Nuo 1998 m. nuteistų asmenų procentas tarp visų nustatytų asmenų ėmė didėti, nors atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius sąlygos priėmus 1998 m. liepos 2 d. įstatymą Nr. VIII-849 ir sušvelnėjo.

Nagrinėjant nustatytų padarius nusikaltimus asmenų ir nuteistų asmenų duomenis pažymėtinas netolygus šių kiekybinių požymių tarpusavio ryšys. 1990–2001 m. laikotarpį suskirsčius į du etapus – 1990–1994 m. ir 1995–2001 m. (nuo 1995 m. sausio 1 d. įsigaliojo 1994 m. liepos 19 d. įstatymas Nr. I-551, kuriuo buvo pakeista daug BK bendrosios bei specialiosios dalies nuostatų) matyti, kad pirmuoju etapu nustatytų asmenų ir nuteistų asmenų koreliacijos koeficientas buvo 0,99, o antruoju etapu šių dydžių koreliacijos koeficientas sumažėjo iki 0,78. Darytina išvada, kad pirmuoju etapu padidėjus asmenų, nustatytų padarius nusikaltimus, skaičiui tikimybė būti nuteistam buvo didesnė negu nuo 1995 m.

Nuteistų asmenų pasiskirstymas pagal atskiras nusikaltimų rūšis. Nagrinėjant teistumo duomenų kitimą svarbus ne tik nuteistų asmenų skaičius, bet ir jų pasiskirstymas pagal atskiras nusikaltimų rūšis. Šis asmenų pasiskirstymas atspindi bendrą nusikalstamumo struktūrą (žr. 3 lentelę).¹²

3 lentelė. Nuteistų asmenų pasiskirstymas pagal atskiras nusikaltimų kategorijas (grupes)

Metai	1996		1997		1998		1999		2000		2001		2002	
Valstybiniai nusikaltimai	190	1.1%	247	1.4%	418	2.1%	686	3.5%	493	2.4%	395	1.9%	229	1,1 %
Nusikaltimai asmens gyvybei ir sveikatai	969	5.7%	757	4.2%	710	3.6%	751	3.8%	915	4.4%	889	4.3%	879	4,4 %
Chuliganizmas 225 str.	702	4.1%	753	4.2%	1176	6.0%	1300	6.6%	1434	6.9%	1143	5.5%	1078	5,4 %
Nusikalstamo susivienijimo organizavimas, vadovavimas arba dalyvavimas jame, asmens terorizavimas, turto prievartavimas	202	1.2%	165	0.9%	151	0.8%	95	0.5%	118	0.6%	138	0.7%	73	0,4 %
Nusikaltimai, susiję su narkotikais	349	2.1%	402	2.2%	357	1.8%	395	2.0%	515	2.5%	662	3.2	603	3,0 %
Nusikaltimai krašto apsaugos tarnybai	83	0.5%	77	0.4%	44	0.2%	53	0.3%	36	0.2%	43	0.2%	98	0,4 %
Nusikaltimai nuosavybei: vagystė, plėšimas	9972	58.7%	9959	55.0%	10137	51.9%	9592	48.8%	11087	53.6%	10792	51.6%	10042	50 %
Kiti nusikaltimai nuosavybei (išskyrus 271, 272, 273 str.)	721	4.2%	539	3.0%	565	2.9%	593	3.0%	605	2.9%	622	3.0%	630	3,2 %
Kyšio priėmimas, papirkimas, dovanos priėmimas	82	0.5%	49	0.3%	44	0.2%	43	0.2%	51	0.2%	50	0.2%	54	0,3 %

¹² Nacionalinės teismų administracijos pateikiamose baudžiamųjų bylų nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme (įskaitant sumarinį procesą) ataskaitose nuteistų asmenų pasiskirstymas pateikiamas pagal sugrupuotas nusikaltimų rūšis.

3 lentelės tęsinys.

Nusikaltimai teisingumui	107	0.6%	141	0.8%	138	0.7%	134	0.7%	143	0.7%	143	0.7%	148	0,7 %
Namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų gamimas, pardavimas, laikymas	316	1.9%	2007	11.1%	2596	13.3%	2731	13.9%	1711	8.3%	1285	6.1%	860	4,3 %
Kontrabanda	150	0.9%	104	0.6%	104	0.5%	58	0.3%	57	0.3%	50	0.2%	34	0,2 %
Nusikaltimai finansams	195	1.1%	172	1.0%	212	1.1%	281	1.4%	298	1.4%	343	1.6%	259	1,3 %
Kiti nusikaltimai	2945	17.3%	2728	15.1%	2884	14.8%	2960	15.0%	3217	15.6%	4360	20.8%	4903	24,6 %
Iš viso	16983	100%	18100	100%	19536	100%	19672	100%	20680	100%	20915	100%	19890	100%

Iš pateiktų duomenų matyti, kad daugiau negu pusė asmenų yra nuteisiama už nusikaltimus nuosavybei (vagystes, plėšimus ir turto prievartavimus). Nuo 1996 m. iki 2002 m. asmenų, nuteistų už šiuos nusikaltimus, procentas sumažėjo nuo 58,7 proc. iki 50 proc., nors pažymėtina, šių nusikaltimų dalis tarp visų nusikaltimų yra daug didesnė.

Per nagrinėjamą laikotarpį taip pat sumažėjo asmenų, nuteistų už nusikaltimus asmens gyvybei ir sveikatai (BK 104–107, 111, 118 str.), nusikalstamo susivienijimo organizavimą, vadovavimą ar dalyvavimą jame, asmens terorizavimą, turto prievartavimą (BK 227¹, 227², 273 str.), nusikaltimus krašto apsaugos tarnybai (BK 251–269 str.), kai kuriuos nusikaltimus nuosavybei (išskyrus BK 271, 272, 273 str.), už kyšio priėmimą, papirkimą, dovanos priėmimą (BK 282, 283, 284 str.), kontrabandą (BK 312 str.). O asmenų, nuteistų už valstybinius nusikaltimus (BK 62-89 str.), chuliganizmą (BK 225 str.), nusikaltimus, susijusius su narkotikais (BK 232¹⁻⁸ str.), namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų gamimą, pardavimą, laikymą (BK 310 str.), nusikaltimus finansams (BK 322-329 str.) bei kitus nusikaltimus, padaugėjo. Vienas iš stabiliausių rodiklių yra nuteistų asmenų už nusikaltimus teisingumui (BK 291-304 str.) – visus dvylika metų jis sudarė 0,7 proc. tarp visų nuteistų asmenų.

Nors asmenų, nuteistų už atskiras nusikaltimų rūšis, skaičius 1996–2002 m. didėjo arba mažėjo gana stabiliai, įdomus asmenų, nuteistų už stiprių alkoholinių gėrimų gamimą, pardavimą ir laikymą, skaičius

kitimas (BK 310 str.). 1997 m. asmenų, nuteistų už šiuos nusikaltimus, skaičius padidėjo nuo 316 iki 2007. 1999 m. tokių asmenų buvo 2731. Tai sudarė 13,9 proc. visų nuteistų asmenų. Tam įtakos turėjo 1996 ir 1997 m. padaryti BK 310 straipsnio pakeitimai, kuriais 310 straipsnis buvo papildytas naujomis dalimis, sugriežtintos sankcijos. Ir tik 1999 m. lapkričio 25 d. priėmus įstatymą VIII-1439, kuriuo BK 310 straipsnio sankcijos sušvelnintos, asmenų, nuteistų už šį nusikaltimą, skaičius pradėjo mažėti.

Nuteistų asmenų pasiskirstymas pagal teismo paskirtas bausmes. Nagrinėjant duomenis apie nuteistus asmenis labai svarbu, kokių rūšių bausmėmis asmenys nuteisiami. Reikšminga tai, kad Lietuvos įstatymai numato šias baudžiamosios atsakomybės formas – baudžiamąją atsakomybę realiai atliekant paskirtą bausmę ir bausmės vykdymo atidėjimą bei atleidimą nuo paskirtos bausmės. 1995 m. duomenys rodo, kad tais metais 48,8 proc. nuteistų asmenų buvo nuteisti realiomis bausmėmis ir 51,2 proc. asmenų jos nevykdė (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Realia bausme nuteistų ir atleistų nuo bausmės asmenų santykis

Metai	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Nuteista realia bausme proc.	48,8	57,6	49,1	45,1	45,8	52,3	56,4	60

Priėmus 1994 m. liepos 19 d. įstatymą buvo panaikinti lygtinis nuteisimas laisvės atėmimu privalomai įtraukiant į darbą (BK 25(1) str.) ir lygtinis nuteisimas (BK 46 str.). BK liko tik viena galimybė atleisti bausmės vykdymą (BK 47(1) str.). Dėl to 1996 m. padidėjo asmenų, nuteistų realia bausme, skaičius, tačiau pasikeitus teismų praktikai 1997–1998 m. nuteistų realia bausme skaičius mažėjo. 1998 m. liepos 2 d. įstatymu VIII-849 pakeitus BK 47(1) straipsnį (buvo numatytas reikalavimas atlyginti bent trečdalį nusikaltimu padarytos žalos), asmenų, kuriems bausmės vykdymas buvo atidėtas, sumažėjo ir padaugėjo realia bausme nuteistų asmenų.

Praktinis įvairių bausmių taikymas priklauso nuo daugelio sąlygų – nuo bausmių rūšių, numatytų BK, ir nuo bausmių rūšių, numatytų įstatymo sankcijoje už konkretų nusikaltimą. Taigi viena iš sąlygų, lemiančių praktinį bausmės taikymą, yra ta, kaip dažnai ji minima įstatymo sankci-

joje. Kita sąlyga – tai daromų nusikaltimų pobūdis: kuo sunkesni nusikaltimai, tuo plačiau taikoma laisvės atėmimo bausmė.¹³

Nuo 1995 m. BK buvo numatytos 4 pagrindinės bausmės – laisvės atėmimas, pataisos darbai be laisvės atėmimo, bauda ir mirties bausmė bei trys papildomos bausmės – turto konfiskavimams, bauda ir atėmimas teisės dirbti tam tikrą darbą, eiti tam tikras pareigas arba užsiimti tam tikra veikla. Buvo panaikintos tokios bausmės kaip viešasis papeikimas, nutrėmimas, ištrėmimas bei atleidimas iš pareigų. Esamomis sąlygomis jos iš esmės neatitiko bausmei keliamų reikalavimų ir nebegalėjo daryti poveikio nusikaltimą padariusiam asmeniui.¹⁴ 1998 m. gruodžio 21 d. įstatymu VIII-983 vietoje panaikintos mirties bausmės atsirado laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

Plačiausiai taikoma bausmė Lietuvoje buvo ir lieka laisvės atėmimas (žr. 5 lentelę). Ši bausmė skiriama daugiau negu dviem penktadaliams nuteistųjų. Asmenų, nuteistų laisvės atėmimo bausme, tarp visų nuteistųjų padaugėjo nuo 38,6 iki 43,8 proc. Absoliutus skaičius 1995–2001 m. padidėjo nuo 7075 iki 9287. Nors labiausiai nuteistų laisvės atėmimo bausme asmenų skaičius didėjo iki 1995 m.

5 lentelė. Nuteistieji laisvės atėmimo bausme

Metai	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Absoliutus skaičius	7075	7739	7290	7523	7457	9717	9287	8669
Proc. nuo visų nuteistųjų	38,6	45,6	40,3	38,5	37,9	47,0	44,4	43,6

Toks padidėjęs šia bausme nuteistų asmenų skaičius atspindi kasmet didėjantį nusikalstamumą. Pažymėtina ir tai, kad vis daugiau nusikaltimų priskiriama sunkių nusikaltimų grupei (BK 8(1) str.). Asmenys, padarę sunkius nusikaltimus, negali būti atleidžiami nuo baudžiamosios atsakomybės, jiems negali būti taikomas bausmės vykdymo atidėjimas, teismai ir šiems asmenims skiria laisvės atėmimą dėl to, kad tai yra vienintelė bausmė už padarytą nusikaltimą arba nėra pagrindo skirti kitokią bausmę.

¹³ Piesliakas V. Baudžiamoji politika Lietuvoje po 1990 m. ir jos tendencijos // Jurisprudencija, 1999. T. 13(5). P. 72.

¹⁴ Dėl baudžiamosios politikos kryptingumo ir efektyvumo // Teisės problemos. 1995. Nr. 4. P. 8.

Problemų kyla ne tiek dėl to, kad dažnai taikoma laisvės atėmimo bausmė, kiek dėl to, kad retai taikomos alternatyvios bausmės. Pataisos darbai be laisvės atėmimo ir bauda nėra lygiavertė laisvės atėmimo bausmės alternatyva – nuteistieji laisvės atėmimo bausme sudaro daugiau kaip 85 proc. visų realia bausme nuteistų asmenų.

Asmenų, nuteistų bausme, skaičius nuo 1995 m. iki 2001 m. sumažėjo nuo 1228 iki 501. Tai atitinkamai sudarė 6,7 ir 2,4 visų nuteistųjų asmenų skaičiaus (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. Nuteistieji bauda

Metai	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Absolūtus skaičius	1228	1545	931	610	679	501	1473	2628
Proc. nuo visų nuteistųjų	6,7	9,1	5,1	3,1	3,5	2,4	7,0	13,2

Tokios padėties priežastis buvo turtinė asmenų padėtis ir galiojančios BK nuostatos. Daugeliu atvejų teismai neskirdavo baudų dėl to, kad jų skirti nėra prasmės, nes teisiajam neturi turto, niekur nedirba ir bausdos nesumokės. Nereti atvejai, kai teismui tenka jau paskirtą baudą keisti į laisvės atėmimą dėl to, kad nuteistasis nesumoka paskirtos bausdos. Baudžiamojo kodekso nuostatos skirti baudą taip pat nebuvo palankios. Priėmus 1994 m. liepos 19 d. įstatymą teismas galėjo skirti baudą kaip pagrindinę bausmę nuo 10 iki 500 MGL. 1996 m. rugsėjo 24 d. įstatymu I-1528 buvo nustatytos bausdos ribos – nuo 100 iki 1000 MGL. 1998 m. liepos 2 d. įstatyme VIII-849 mažiausia bauda už savanaudiškus nusikaltimus padidinta iki 200 MGL, o didžiausia – iki 50 000 MGL. Kartu buvo sumažintos bausdos nepilnamečiam asmenims – nuo 10 iki 500 MGL. Tai gi bausmės skyrimo taisyklės griežtėjo, be to, turint galvoje ir tai, kad laisvės atėmimo negalima keisti į baudą (BK 45 str.), asmenų, nuteistų bausdos bausme, labai sumažėjo. Tik 2001 m. priėmus BK 32 straipsnio pataisas, kuriomis minimalus bausdos dydis už visus nusikaltimus sumažintas iki 1 MGL, padėtis pasikeitė ir nuteistų bausdos bausme asmenų skaičius pradėjo didėti. Per 2002 m. bauda, kaip pagrindinė bausmė, buvo paskirta net 13,2 proc. visų nuteistų asmenų.

Pataisos darbai be laisvės atėmimo taip pat nėra labai dažnai taikoma bausmė. Vidutiniškai ji skiriama 4 proc. visų nuteistų asmenų. Nagrinė-

jant 1995–2002 m. šios bausmės taikymo praktiką pastebimi palankūs pokyčiai – absoliutus asmenų, nuteistų pataisos darbais, skaičius padidėjo nuo 645 iki 833 (žr. 7 lentelę). Tačiau tai nėra lygiavertė laisvės atėmimo bausmės alternatyva. Tai susiję su šios bausmės skyrimo taisyklėmis – pataisos darbai nuo 1995 m. sausio 1 d. gali būti skiriami tik kaltininko darbovietėje (iki tol šią bausmę buvo galima skirti ir kitoje darbovietėje). Be to, reikia turėti galvoje, kad nedarbo lygis 2001 m. pasiekė 17 proc.

7 lentelė. Nuteistieji pataisos darbais be laisvės atėmimo

Metai	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Absoliutus skaičius	645	501	659	676	866	590	1040	833
Proc. nuo visų nuteistųjų	3,5	3,0	3,6	3,5	4,4	2,9	5,0	4,2

Kaip jau minėta, bauda ir pataisos darbai be laisvės atėmimo nėra lygiavertė laisvės atėmimo bausmės alternatyva, todėl bausmės vykdymo atidėjimas (BK 47(1) str.) yra dažniausiai taikoma laisvės atėmimo alternatyva (žr. 8 lentelę).

8 lentelė. Nuteistieji, kuriems bausmės vykdymas atidėtas

Metai	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Absoliutus skaičius	9318	6757	8964	10576	10503	6969	8033	7144
Proc. nuo visų nuteistųjų	50,8	39,8	49,5	54,1	53,4	33,7	38,4	35,9

1995–1999 m. asmenys, kuriems laisvės atėmimo bausmės vykdymas buvo atidėtas, sudarė vidutiniškai pusę visų nuteistų asmenų skaičiaus. Absoliutūs skaičiai šiuo laikotarpiu padidėjo nuo 9318 iki 10 503. Tačiau nuo 2000 m. pradžios pastebimas nuteistų asmenų, kuriems bausmės vykdymas atidėtas, skaičiaus mažėjimas. Labai sumažėjo ir šių asmenų lyginamoji dalis tarp visų nuteistų asmenų. Kadangi atleidimo nuo bausmės atlikimo taisyklės nepakito, toks skaičiaus sumažėjimas gali būti aiškintinas didėjančiu sunkių nusikaltimų skaičiumi bei atleidimo nuo bausmės taikymu.

Pažymėtina, kad bausmės vykdymo atidėjimas yra gana efektyvi poveikio priemonė – teismai retai neatleidžia nuo bausmės atlikimo pa-

sibaigus bausmės vykdymo atidėjimo terminui arba panaikina bausmės vykdymo atidėjimą (žr. 9 lentelę).

9 lentelė. Teisme išnagrinėti teikimai dėl bausmės vykdymo atidėjimo (BK 47(1) str.) taikymo

Metai	Dėl bausmės vykdymo atidėjimo panaikinimo			Dėl atleidimo nuo bausmės pasibaigus bausmės vykdymo atidėjimo laikui		
	Išnagrinėta teikimų	Iš jų patenkinta	proc.	Išnagrinėta teikimų	Iš jų patenkinta	Proc.
1995	–	–	–	5392	4955	91,9
1996	772	506	65,5	5516	5429	98,4
1997	827	476	57,6	6294	6199	98,5
1998	854	535	62,6	6264	6093	97,3
1999	1094	576	52,7	7455	7260	97,4
2000	1314	521	39,6	8346	8104	98,9
2001	1296	560	43,2	7795	7670	98,4
2002	1249	535	42,8	5912	5815	98,3

Atleidimo nuo bausmės institutas (BK 50, 57, 54, 54¹, 54², 54³, 55 straipsniai, amnestija, malonė) retai taikoma nuteistiems asmenims (žr. 13 lentelę). 1996 m. nuo bausmės buvo atleisti 434 nuteistieji, 1997 m. – 253, 1998 m. – 142, 1999 m. – 195, 2000 m. – 2897, 2001 m. – 1067. 2000–2001 m. padidėjęs atleidimų nuo bausmės skaičius susijęs su plačiu 2000 balandžio 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymo dėl amnestijos akto taikymu.

10 lentelė. Nuo bausmės atleisti nuteistieji

Metai	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Absolūtus skaičius	434	253	142	195	2897	1067	608
Proc. nuo visų nuteistųjų	2,6	1,4	0,73	1	14	5,1	3,1

Nuteistų nepilnamečių struktūriniai dinaminiai pokyčiai. Nuo 1995 iki 2002 m. nuteistų nepilnamečių skaičius padidėjo nuo 1010 iki 2571, t. y. 27,8 proc., kartu padidėjo jų skaičius 10 000 gyventojų iki 7,4

(žr. 11 lentelę). Nuteistų nepilnamečių skaičiaus didėjimas, palyginti su visų nuteistų asmenų skaičiaus didėjimu, buvo didesnis – nagrinėjamu laikotarpiu visų nuteistų asmenų skaičius padidėjo tik 14 proc. Tarp visų nuteistų asmenų nepilnamečiai sudarė atitinkamai 11 proc. 1995 m. ir 12,9 proc. 2002 m. Daugiausia nepilnamečių buvo nuteista 2000 m. – net 2799. Nors bendras nuteistų asmenų skaičius 2001 m. padidėjo, nuteistų nepilnamečių skaičius šiais metais sumažėjo.

11 lentelė. Nuteistų nepilnamečių skaičiaus kitimas 1995–2002 m.

Metai	Iš viso nuteista nepilnamečių	Abso- liutus padidė- jimas (gran- dininis)	Abso- liutus padi- dėjimas (bazinis)	Padi- dėjimo tempas (gran- dininis proc.)	Padi- dėjimo tempas (bazinis proc.)	Nuteistų nepilna- mečių asmenų skaičius 100 000 gyv.	Nuteistų nepilna- mečių dalis tarp bendro nuteistųjų skaičiaus proc.
1995	2010	–	–	–	0	54	11,0
1996	2193	183	183	9,1	9,1	59	–
1997	1957	-236	-53	-10,8	-2,6	53	–
1998	2121	164	111	8,4	5,5	57	10,9
1999	2239	118	229	5,6	11,4	61	11,4
2000	2799	560	789	25,0	39,3	76	13,5
2001	2624	-175	614	-6,3	30,5	71	12,5
2002	2571	-53	561	-2,0	27,8	74	12,9

Analizuojant nuteistų asmenų pasiskirstymą pagal teismo paskirtas bausmes svarbu išskirti nuteistų nepilnamečių grupę ir panagrinėti, kokios bausmės jiems skiriamos.

Pirmiausia reikia pažymėti, kad galiojančiame BK daugelis bausmės skyrimo, vykdymo nepilnamečiams, jų atleidimo nuo bausmės taisyklių skiriasi nuo suaugusiems asmenims taikomų normų. Nepilnamečiams skiriasi laisvės atėmimo bausmės, baudos dydis, jiems negali būti skiriamas laisvės atėmimas iki gyvos galvos. Asmenims, nusikaltimo padarymo metu neturėjusiems aštuoniolikos metų, taikomos lengvesnės bausmės vykdymo atidėjimo, atleidimo nuo bausmės taisyklės. Šios ir kitos BK

12 lentelės tęsinys.

numatytos nepilnamečiams taikomos taisyklės, be abejo, turi reikšmės nepilnamečių teistumo praktikai.

Iš 12 lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad nepilnamečiams, kitaip negu suaugusiesiems, rečiau taikomas laisvės atėmimas – šia bausme nuteisiama tik apie 30 proc. nepilnamečių. Absoliutus nuteisiamų laisvės atėmimu nepilnamečių skaičius nuo 1995 iki 2002 m. padidėjo nuo 581 iki 824. Toks padidėjimas atitinka bendrą nepilnamečių nusikalstamumo didėjimą. Lyginamoji dalis tarp visų nuteisiamų nepilnamečių išliko maždaug ta pati. Galima išskirti 1996 m., kai laisvės atėmimo bausme buvo nuteisiama beveik pusė nepilnamečių – tai netgi daugiau negu buvo pritaikytas baudmės vykdymo atidėjimas.

12 lentelė. Nuteista nepilnamečių pagrindinėmis bausmėmis

Metai	1995		1996		1997		1998	
Laisvės atėmimu	581	28,9 proc.	1028	46,9 proc.	806	41,2 proc.	666	31,4 proc.
Pataisos darbai	14	0,7 proc.	15	0,7 proc.	31	1,6 proc.	22	1 proc.
Bauda	26	1,3 proc.	137	6,2 proc.	119	6,1 proc.	74	3,5 proc.
Bausmės vykdymas atidėtas	1353	67,3 proc.	819	37,4 proc.	912	46,6 proc.	1316	62,1 proc.
Atleista nuo bausmės	36	1,8 proc.	194	8,8 proc.	89	4,5 proc.	43	2 proc.
Iš viso	2010	100 proc.	2193	100 proc.	1957	100 proc.	2121	100 proc.
<i>Metai</i>	<i>1999</i>		<i>2000</i>		<i>2001</i>		<i>2002</i>	
Laisvės atėmimu	498	22,2 proc.	987	35,3 proc.	691	26,3 proc.	824	32,0 proc.
Pataisos darbai	15	0,7 proc.	0	0 proc.	13	0,5 proc.	14	0,5 proc.
Bauda	12	0,5 proc.	16	0,6 proc.	27	1 proc.	35	1,4 proc.
Bausmės vykdymas atidėtas	1670	74,6 proc.	1171	41,8 proc.	1721	65,6 proc.	1614	62,4 proc.
Atleista nuo bausmės	44	2 proc.	635	22,7 proc.	213	8,1 proc.	147	5,7 proc.
Iš viso	2239	100 proc.	2799	100 proc.	2624	100 proc.	2571	100 proc.

Pataisos darbai ir bauda, kaip pagrindinė bausmė, nepilnamečiams taikomi labai retai – pataisos darbai nesudaro net 1 proc. teismo skiriamų bausmių nepilnamečiams. Tai visiškai suprantama, nes nepilnamečiai retai dirba pagal darbo sutartį darbovietėje, kurioje būtų galima paskirti atlikti šią bausmę. Baudos taikymas nepilnamečiams taip pat problemiškas – bauda nuteisiama tik maždaug 1 proc. nepilnamečių. Nepilnamečiai dažnai neturi savarankiškų pajamų, lėšų. Išskirti galima tik 1996–1997 m., kai bauda buvo skiriama 6 proc. nuteisiamų nepilnamečių, tačiau nuo 1998 m. ši dalis pradėjo labai mažėti.

Pažymėtina, kad nepilnamečiams, kitaip negu suaugusiesiems, daug dažniau taikomas bausmės vykdymo atidėjimas (BK 47¹ str.). Ši priemonė vidutiniškai taikoma dviem trečdaliams nepilnamečių. Daugiausia nepilnamečių bausmės vykdymas buvo atidėtas 1999 m. – beveik dviem trečdaliams. 2000 m. ši procentas krito iki 41,8, tačiau pažymėtina, kad tais metais 22,7 proc. nuteistų nepilnamečių buvo atleista nuo bausmės vykdymo. Tai susiję su plačiu 2000 balandžio 11d. Lietuvos Respublikos įstatymo dėl amnestijos akto taikymu nepilnamečiams.

4. Smurtinių nusikaltimų raida

Smurtiniai nusikaltimai šiuolaikinėje Lietuvoje ypač patraukia visuomenės ir žiniasklaidos dėmesį.

Kriminologinis smurtinių nusikaltimų Lietuvoje vertinimas taip pat yra nuolat aktualus. Čia pateikiama išsamesnė smurtinių nusikaltimų raida 1990–2002 m.

Nusikalstamumo yra daug rūšių ir formų. Jo raida Lietuvoje apima laikotarpį nuo 1918 m., be to, reikia atsižvelgti į nusikalstamumo raidos kriminologinę periodizaciją.¹⁵ Todėl šioje monografijos dalyje aptariami pokario ir pastaraisiais metais (1990–2002) užregistruotų smurtinių nusikaltimų raidos rezultatai¹⁶ iki baudžiamųjų įstatymų reformos; atliekamas jos tendencijų ekspertinis vertinimas. Remiantis ekspertinio smurtinių nusikaltimų socialinės padėties vertinimo išvadomis teikiami siūlymai, kaip gerinti smurtinio nusikalstamumo prevenciją ir tobulinti jos taktiką.

Be to, šis vertinimas yra būtinas trumpalaikiams ir ilgalaikiams smurtinio nusikalstamumo prognostiniams modeliams kurti.

Prognozuojant smurtinius nusikaltimus labai svarbu įvertinti latentinių ir užregistruotų smurtinių nusikaltimų santykį, nes šio darbo prognozės bus pagrįstos užregistruotų smurtinių nusikaltimų kiekybinių ir kokybinių rodiklių analize, jų tendencijų ekspertiniu vertinimu ir ypač socialinės padėties, kurioje atsiduria asmenybė rinkos ekonomikos ir laisvėjančios visuomenės sąlygomis, raidos ekspertiniu vertinimu.

Smurtiniai nusikaltimai – tai sunkiausi smurtiniai nusikaltimai fiziam asmeniui: nužudymai, sunkūs kūno sužalojimai ir išžaginimai. Šiuo atveju smurtas prieš asmenį yra ir tikslas, ir nusikaltimo padarymo būdas. Kriminologijos literatūroje prie smurtinių nusikaltimų santykinai priskiriamas ir chuliganizmas, ir, pavyzdžiui, plėšimas¹⁷, nes šie nusikaltimai dažnai padaromi taip pat smurtaujant. Tačiau nusikalstamo pasikėsینimo objektas pirmuoju atveju yra visuomenės saugumas ir viešoji tvarka, o

¹⁵ Babachinaitė G. Kriminologiniai nusikalstamumo raidos Lietuvoje periodizacijos aspektai: Lietuvos teisės tradicijos. – Vilnius: Justitia, 1997. P. 45–53.

¹⁶ Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2004. – Vilnius: Statistikos departamentas prie LRV, 2005. Valstybinės nusikalstamumo statistikos 1990–2002 m. duomenys (statistinės atskaitomybės formos: F-2, F-1Ž LR VRM).

¹⁷ Justickis V. Kriminologija, I dalis. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2001.

antruoju – turtas, materialinė nauda. Tik nusikaltimo padarymo būdas yra smurtas prieš asmenį.

Todėl prie smurtinių nusikaltimų čia priskirsime anksčiau minėtus sunkiausius tyčinius nusikaltimus, kai atimama asmens gyvybė, sveikata, laisvė ir pažeminamas jo orumas: tyčinius nužudymus, tyčinius sunkius kūno sužalojimus ir išžaginimus. Visus juos vienija bendras pasikėsimo objektas, patys sunkiausi padariniai, nes prarandama asmens gyvybė, sveikata, lytinė laisvė, taip pat ir nusikaltimo padarymo būdas kaip priemonė pasiekti nusikalstamą tikslą. Taigi visi šie nusikaltimai yra sunkūs nusikaltimai.

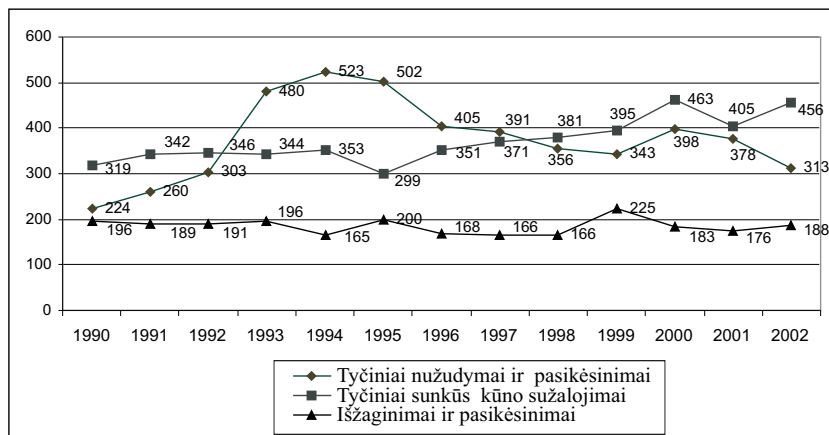
Prognozuojant nusikalstamumą, smurtinių nusikaltimų raidos prognozės ypač svarbios. Apskritai smurtiniai nusikaltimai sudaro tik nedidelę bendro nusikalstamumo dalį (1,5–2 proc.), tačiau jų svarbą, prognozuojant nusikalstamumo tendencijas, lemia pirmiausia tai, kad šių nusikaltimų latentiskumas yra gerokai mažesnis negu kitų, ypač turtinių, nusikaltimų. Šių trijų nusikaltimų latentiskumas labai skirtingas. Mažiausias latentiskumas, o kartu ir pats aukščiausias atskleidimo lygis būdingas tyčiniams nužudymams. Tyčiniams sunkiems kūno sužalojimams (dabar – sunkiems sveikatos sutrikdymams) būdingas jau didesnis latentiskumas negu tyčiniams nužudymams. Kriminologijos literatūroje išžaginimai anksčiau, prieš kelias dešimtis metų, būdavo priskiriami mažo latentiskumo nusikaltimų kategorijai. Tačiau pastarųjų metų moksliniai latentinių nusikaltimų socialinių procesų tyrimai parodė, kad tai gerokai didesnio latentiskumo nusikaltimai, negu buvo manyta. Todėl iš esmės tyčinių nužudymų raida ir jų ateities tendencijų prognozės yra ypač svarbios vertinant nusikalstamumą apskritai bei jo prognozavimo tendencijas.

Aktualu trumpai aptarti ankstesnes smurtinio nusikalstamumo tendencijas. Iki atgimimo Lietuvoje (1988) per pokario laikotarpį smurtinių nusikaltimų daugėjo, tačiau jų daugėjimo tempai buvo šiek tiek mažesni negu nusikalstamumo Lietuvoje apskritai. Lietuvoje užregistruotų nusikaltimų per tą laiką padaugėjo du kartus, tačiau smurtinių nusikaltimų daugėjimo tempai buvo mažesni. Nagrinėjamų smurtinių nusikaltimų (tyčinių nužudymų, tyčinių sunkių kūno sužalojimų ir išžaginimų) kitimo tendencijos skirtingos. Užregistruotų tyčinių nužudymų padaugėjo maž-

daug pusanтро karto; tyčinių sunkių kūno sužalojimų skaičius dėl nusikaltimų registracijos pokyčių kito labai netolygiai, tačiau bendra didėjimo tendencija atitiko bendrą nusikalstamumo raidą, t. y. padidėjo maždaug du kartus. O užregistruotų išžagininimų skaičius, kaip būdinga šiems nusikaltimams, „bangavo“. Apskritai jis gali būti vertintinas kaip turintis tendenciją didėti, tačiau maždaug tik vienu dešimtadaliu, todėl bendras užregistruotų smurtinių nusikaltimų skaičius padidėjo maždaug pusanтро karto. Dabartinės nepriklausomos Lietuvos smurtinių nusikaltimų tendencijas rodo pateikiama 1 lentelė ir 1 paveikslas.

1 lentelė. Smurtiniai nusikaltimai Lietuvoje 1990–2002 m.

Metai	Tyčiniai nužudymai ir pasikėsinimai			Tyčiniai sunkūs kūno sužalojimai			Išžagininimai ir pasikėsinimai		
	Iš viso	Proc. nuo bendro skaičiaus	Proc. nuo smurtinių nusikaltimų	Iš viso	Proc. nuo bendro skaičiaus	Proc. nuo smurtinių nusikaltimų	Iš viso	Proc. nuo bendro skaičiaus	Proc. nuo smurtinių nusikaltimų
1990	224	0,6	30,3	319	0,9	43,2	196	0,5	26,5
1991	260	0,6	32,9	342	0,8	43,2	189	0,4	23,9
1992	303	0,5	36,1	346	0,6	41,2	191	0,3	22,7
1993	480	0,8	47,1	344	0,6	33,7	196	0,3	19,2
1994	523	0,9	50,2	353	0,6	44,0	165	0,3	15,8
1995	502	0,8	50,2	299	0,5	29,8	200	0,3	20
1996	405	0,6	43,8	351	0,5	38,0	168	0,2	18,2
1997	391	0,5	42,1	371	0,5	40,0	166	0,2	17,9
1998	356	0,4	39,4	381	0,5	42,2	166	0,2	18,4
1999	343	0,4	35,6	395	0,5	41,0	225	0,3	23,4
2000	398	0,4	38,1	463	0,5	44,3	183	0,2	17,6
2001	378	0,6	39,4	405	0,7	42,2	176	0,3	18,3
2002	313	0,4	32,7	456	0,6	47,6	188	0,3	19,7

1 pav. 1990–2002 m. užregistruotų tyčinių nužudymų ir pasikėsinimų, išžaginimų ir pasikėsinimų bei sunkių kūno sužalojimų raida Lietuvoje

Nuo 1989 m. Lietuvoje pradėjo sparčiai daugėti užregistruotų nusikaltimų. Iki 1994 m. (imtinai) nusikalstamumas apskritai padidėjo maždaug tris kartus. Be abejo, latentinių nusikaltimų Lietuvoje taip pat padaugėjo, galbūt netgi gerokai daugiau negu užregistruotų, nes užregistruotų smurtinių nusikaltimų skaičius Lietuvoje per šį laikotarpį padidėjo daugiau negu nusikaltimų apskritai, tačiau atskiros šių nusikaltimų rūšys didėjo skirtingai.

Užregistruotų tyčinių nužudymų įskaitant pasikėsinimus per minėtą laikotarpį padaugėjo maždaug 3–3,5 karto.

Užregistruotų tyčinių sunkių kūno sužalojimų taip pat padaugėjo, tačiau ne tiek daug; be to, šiuo laikotarpiu pasikeitus apskaitos tvarkai dalis jų buvo užregistruoti kaip chuliganizmo atvejai, todėl bendrą jų tendenciją sunku tiksliai įvardyti, tačiau jų padaugėjo 2 kartus.

Užregistruotų išžaginimų skaičius per tą laiką taip pat buvo „banuojantis“, o bendrą jų tendenciją galima įvardyti kaip nekintančią, t. y. jų rodikliai beveik nesikeitė arba didėjo labai nežymiai.

Nuo 1995 m. prasidėjo naujas nusikalstamumo Lietuvoje laikotarpis, reiškiantis pereinamojo laikotarpio pabaigą. Dabar pastebimas užregistruotų smurtinių nusikaltimų mažėjimas, taip pat smurtinių nusikaltimų dalies mažėjimas tarp užregistruotų nusikaltimų apskritai nuo 1,6 proc.

1995 m. iki 1,1 proc. 2000 m. ir 1,3 proc. 2002 m. Tačiau minėtų atskirų smurtinių nusikaltimų tendencijos, kaip ir anksčiau, išliko skirtingos.

Pirmiausia smarkiai mažėjo užregistruotų tyčinių nužudymų, nors bendras užregistruotų nusikaltimų skaičius Lietuvoje per šį laikotarpį padidėjo daugiau kaip 20 proc.; todėl ir užregistruotų tyčinių nužudymų lyginamoji dalis sumažėjo nuo 0,8 proc. iki 0,4 proc. 1998 m. ir beveik tokia išliko iki 2002 m.

Tyčinių sunkių kūno sužalojimų per šį laikotarpį užregistruota kasmet vis daugiau, tačiau bendro nusikalstamumo tyčinių sunkių kūno sužalojimų dalis išliko nepakitusi (0,5 proc.). Tai reiškia, kad jų daugėjimo tendencija buvo tolygi bendro nusikalstamumo didėjimo tendencijai, t. y. daugiau kaip 20 proc.

Užregistruotų išžagininimų taip pat aiškiai sumažėjo, šiek tiek sumažėjo ir bendro nusikalstamumo išžagininimų dalis – nuo 0,3 proc. iki 0,2 proc.

Be to, netolygios atskirų smurtinių nusikaltimų tendencijos pakeitė ir šių nusikaltimų struktūrą, t. y. jų kokybinį santykį: per minėtus ketverius metus (1995–1998) tyčiniai nužudymai tarp užregistruotų smurtinių nusikaltimų sudarė apie 40 proc. (sumažėjo 10 proc.); išžagininimų sumažėjo nuo 20 iki 18 proc., o tyčinių sunkių kūno sužalojimų, atvirkščiai, gerokai padaugėjo – nuo 29,8 iki 42 proc.

1999 m. užregistruotų nusikaltimų duomenys rodo tolesnį užregistruotų tyčinių nužudymų skaičiaus mažėjimą ir jų, kaip visų užregistruotų nusikaltimų dalies, stabilizaciją. Užregistruotų išžagininimų absoliutus skaičius 1999 m. padidėjo iki 59 ir sudarė 0,3 proc. bendro nusikalstamumo. Tyčinių sunkių kūno sužalojimų bendras užregistruotas skaičius šiek tiek padidėjo, tačiau bendro nusikalstamumo tyčinių sunkių kūno sužalojimų dalis išliko nepakitusi.

Užregistruotų 2000 m. tyčinių nužudymų skaičius padidėjo iki 398, tačiau jų dalis tarp visų užregistruotų nusikaltimų liko nepakitusi (0,4 proc.). Užregistruotų išžagininimų sumažėjo, sumažėjo ir jų dalis (iki 0,2 proc.). Tačiau tyčinių sunkių kūno sužalojimų skaičius tarp visų užregistruotų nusikaltimų smarkiai padidėjo (beveik penktadaliu), tačiau jų dalis (0,5 proc.) išliko nepakitusi, nes 2000 m. nusikalstamumas taip pat padidėjo.

Pastarųjų kelerių metų (pradedant 2000 m.) užregistruotų smurtinių nusikaltimų tendencijos rodo prasidėjus naują smurtinių nusikaltimų rai-

dos etapą Lietuvoje – santykinės stabilizacijos etapą. Bendrą užregistruotų išžagininimų tendenciją 1990–2002 m. galima įvardyti kaip nekintančią, t. y. rodikliai iš esmės nesikeitė, tačiau tam tikra „bangavimo“ tendencija rodo nemažą šių nusikaltimų latentįškumą. Todėl ir jų užregistruoti rodikliai, svyruojantys tam tikra pastovia amplitudė dėl minėto nemažo latentįškumo, iš esmės rodo jų stabilumą. Pagrindinis veiksnys, turintis įtakos užregistruotų išžagininimų rodiklių kaitai, – šių nusikaltimų aukų elgesio tendencijos, t. y. kiek jų kreipsis į teisėsaugos institucijas. Kita vertus, nuo to priklausys, kokia šių nusikaltimų dalis išliks latentįška. Latentiškumo pokyčius numatyti sunku – tam būtina atlikti ilgalaikius ir brangius tyrimus. Visa tai turint galvoje galima numatyti, kad ateityje išžagininimų statistinė ir platesnė socialinė padėtis nesikeis, o absoliutūs registruoti skaičiai priklausys nuo šio reiškinio latentįškumo tendencijų.

O registruotų tyčinių nužudymų ir pasikėsinimų skaičius Lietuvoje nuo 1995 m. nuosekliai mažėjo.

Tačiau ne mažiau svarbu įvertinti socialinę žmogaus padėtį, asmenybės raidą ir pagrindines savybes, aktualias tyrinėjant smurtinių nusikaltimų priežastis.

Tarp smurtinius nusikaltimus padariusių asmenų iki 1997 m. tebe daugėjo nepilnamečių. 1997 m. nužudant ir pasikėsinant nužudyti dalyvavo 31 nepilnametis, t. y. trimis daugiau negu 1995 m., 1998 m. – vienu mažiau, o 1999 m. – 7 mažiau negu 1995 m. 2000 ir 2002 m. užregistruota 19 žmogžudystėmis kaltinamų nepilnamečių, o 2001 m. – net 36.

1997 m. padarant sunkius kūno sužalojimus dalyvavo 11 nepilnamečių, t. y. trimis daugiau negu 1995 m. 1998 m. šis skaičius sumažėjo – užregistruoti tik 9 nepilnamečiai, tačiau 1999–2000 m. tyčinius sunkius kūno sužalojimus padariusių nepilnamečių skaičius vėl pasiekė 1997 lygį, 2001 m. ir 2002 m. jis buvo dar didesnis.

O išžaginant ir pasikėsinant išžaginti 1997 m. dalyvavo 17 nepilnamečių, t. y. daugiau kaip du su puse karto mažiau negu 1995 m. 1999–2000 m. šį nusikaltimą padariusių nepilnamečių skaičius vėl padidėjo (atitinkamai iki 35 ir 26 asmenų); 2001 ir 2002 m. padėtis išliko panaši (atitinkamai 28 ir 31 asmuo).

Darant sunkius smurtinius nusikaltimus vis didesnis dalyvaujančių nepilnamečių skaičius rodo, kad socialinė nepilnamečių padėtis vis dar labai sunki, reiškiasi jų nepriežiūra, jie palikti likimo (atsitiktinių situaci-

jų) valiai. Tai rodo didėjantis jaunesnio amžiaus nepilnamečių, padariusių nusikaltimus bei pakartotinai nusikaltusių, skaičius.

Nustatytų padarius smurtinius nusikaltimus ir užregistruotų nepilnamečių asmenų 1998 m., palyginti su 1995 m., mažėjo, tačiau atskirų smurtinių nusikaltimų raidos tendencijos buvo skirtingos: mažėjo nustatytų padarius tyčinius nužudymus ir išžagininimus; nustatytų, padarius tyčinius sunkius kūno sužalojimus ir užregistruotų asmenų nuolat daugėjo po kelis asmenis per metus. 1999 m. ir 2000 m. užregistruota daugiau išžagininimų ir pasikėsinimų, tačiau 2003 m. jų užregistruota per pusę mažiau negu 2002 m. Užregistruotų tyčinių nužudymų kartu su pasikėsinimais nužudyti nuosekliai mažėjo. Taigi tokį nedidelį šių skaičių didėjimą iš esmės galima vadinti stabilium, o socialines aplinkybes, kuriomis padaromi šie nusikaltimai, stabiliomis.

Statistikos duomenų analizė, kaip jau aptarta, rodo, kad pati stabiliausia socialinė padėtis būdinga veiksniams, kurie turi įtakos darant smurtinius nusikaltimus. Šie nusikaltimai, ypač nužudymai, dažniausiai yra tarpasmeninio, dažnai ilgai trunkančio arba subjektyviai išgyvenamo platesnio socialinio konflikto padarinys. Kadangi nemaža dalis nukentėjusiųjų nusikaltėliams buvo gerai pažįstami iš buitinės aplinkos žmonės ar net giminės, tai galima teigti, kad buitinis konfliktiškumas šeimoje ir artimiausioje jos aplinkoje nemažėja, galbūt tampa latentiškesnis. Manychiau, kad ir tyčinių sunkių kūno sužalojimų latentiškumas yra didesnis, negu buvo prieš dešimtį metų. Be to, asmeniui išsilaisvinant iš totalitarinės jo elgesio kontrolės ir kartu daugėjant visuomenėje asmenų priklausančių įvairių rūšių marginalams (valkatų, sutenerių, prostitučių, erotomanų, narkomanų, alkoholikų, turinčių nusikalstamą patirtį asmenų), taip pat bedarbių ir fiziškai ir socialiai mažai atsparių asmenų, didėja pačios visuomenės konfliktiškumas, pasireiškiantis ne tik buitinais tarpasmeniniais konfliktais, bet ir platesniu, viešesniu socialiniu mastu. Be to, kuriantis ir plėtojantis rinkos ekonomikai užsimezga objektyviai būtini rinkos dalyvių kaip verslo partnerių (taip pat ir nusikalstamo verslo) ne tik ekonominiai ryšiai, bet ir jų pagrindu užsimezgantys kitokio socialinio bendravimo ryšiai. Tarp Lietuvos verslo žmonių nusistovėjo pereinamajam laikmečiui būdingos „paprotingės“ teisės normos, kurios iš dalies atstojo trūkstantus įstatymus, t. y. valstybinio teisinio ekonominių santykių reguliavimo stoka. Tačiau pastaruoju metu valstybinis šios srities reguliavimas sustiprėjo ir nuolat tobulinamas, tad teisinio reguliavi-

mo stoka laipsniškai nustos būti „paprotingės“ teisės gyvavimo padarinys. Stipri šešėlinei ekonomikai priklausančių veiksmų įtaka (pvz., mokesčių nemokėjimas, pajamų ir pajamų savininkų latentiskumas ir pan.). Be abejo, dalis šios „paprotingės“ teisės reguliuoja nusikalstamus ryšius valstybėje ir visuomenėje (tarp jų ir korupcinius, protekcionizmo). Todėl tam tikrą dalį tyčinių sunkių kūno sužalojimų bus (ir dabar yra) padaroma nusikalstamoms grupuotėms suvedant sąskaitas ir sprendžiant minėtus „paprotingės“ teisės dalykus, dažniausiai taip pat tarpininkaujant nusikalstamoms grupuotėms arba pavieniams nusikaltėliams profesionalams. Juo labiau kad kai kurių sunkių tyčinių kūno sužalojimų atvejais galėjo būti siekiama sunaikinti, t. y. nužudyti asmenį (asmenis). Todėl auksčiau aptarti socialiniai-ekonominiai veiksniai yra ir tyčinių nužudymų priežastis, tik tyčinių nužudymų latentiskumas (nors pastarąjį dešimtmetį taip pat padidėjęs), kaip jau minėta, yra mažiausias (arba pats mažiausias). Jų latentiskumas yra mažesnis negu tyčinių sunkių kūno sužalojimų.

Per pastarąjį dešimtmetį keitėsi ir socialinių aplinkybių, kuriomis padaromi tyčiniai nužudymai, ypatumai. Sovietiniais laikais daugiau kaip 80 proc. tyčinių nužudymų Lietuvoje buvo padaroma dėl nedarnių šeimos santykių, ilgamečių konfliktinių santykių šeimoje ar artimiausioje buitinėje aplinkoje. Dažnai tai būdavo akivaizdūs nusikaltimai, todėl lengvai išaiškinami ir ištiriami. Dabartiniu metu šie tyčiniai nužudymai sudaro tik šiek tiek daugiau nei trečdali, o pastaruosiu metu – iki pusės užregistruotų tyčinių nužudymų. Didžiąją dalį likusiųjų galima laikyti susijusiais su organizuoto nusikalstamumo paplitimu ir stiprėjimu Lietuvoje, šio nusikalstamumo pradine konsolidacija šalies viduje bei tarptautinių nusikalstamų grupuočių veikla mūsų šalyje. Be to, turi įtakos jau minėtos „paprotingės“ teisės tarp verslininkų paplitimas, kitokios šešėlinės ekonomikos apraiškos. Neatmestina tikimybė, kad tam tikrą dalį tyčinių nužudymų galėjo padaryti pavieniai asmenys, nebūtinai susiję su minėtomis žmonių kategorijomis: tai galėjo būti nusikalstama kitų pavienių asmenų, nesusijusių giminystės ar buitinių santykių ryšiais su šiais žmonėmis, iniciatyva, kilusi dėl savanaudiškų ar kitokių paskatų.

Pastaraisiais metais Lietuvoje suaktyvėjo nusikalstamų gaujų, besispecializuojančių žudyti, t. y. šios srities profesionalų, plataus masto veikla. Anksčiau samdyti žudikai būdavo gretimų šalių piliečiai. Jie atvykdavo nužudyti ir grįždavo į savo gyvenamąją šalį. Dabar ir Lietuvoje jau susiformavo profesionalų, darančių šios rūšies nusikaltimus, sluoks-

nis. Taigi galima pagrįstai teigti, kad samdomų žudikų paklausa Lietuvoje didėja, todėl ir formuojasi vietiniai „profesionalai“, aptarnaujantys ir kitas nusikalstamas grupuotes, ir verslo pasaulio žmones, ir pavienius interesus. Profesionalių žudikų padarytus nusikaltimus yra daug sunkiau atskleisti, todėl ir tyčiniai nužudymai šiuo metu yra latentiškesni negu prieš dešimt metų, gerokai daugiau laiko ir lėšų pririekia jiems atskleisti, o teisėsaugos institucijų darbuotojai privalo patys būti vis profesionalesni ir geriau techniškai pasirengę. Pažymėtina, kad vyksta ir policijos darbuotojų profesionalėjimo procesas; tikėtina, kad bent dalis minėtų problemų artimiausiu metu bus sėkmingai sprendžiamos.

Išžaginių socialinės charakteristikos esminis bruožas yra tas, kad šiuos nusikaltimus tradiciškai daro dažniausiai jauno amžiaus žmonės, t. y. nepilnamečiai anksčiau sudarė apie 20 proc. (1/5) visų išaiškintų ir užregistruotų nusikaltimų padariusių asmenų; 18–24 metų – daugiau kaip 50 proc. (1/2); 25–29 metų – nuo 12 iki 15 proc. (1/6). Vyresni nei 30 metų asmenys padaro tik apie 15 proc. (1/7) išžaginių. Šiuo metu nepilnamečiai padaro apie šeštadalį užregistruotų ir išaiškintų išžaginių su pasikėsinimais. Šiems nusikaltimams taip pat būdinga tai, kad jie dažniausiai yra laisvalaikio nusikaltimai; jie labiau susiję ir su metų laikais. Pastaraisiais metais – tai vien tik vyrų (vaikinių) daromas nusikaltimas, o prieš trejus metus šio nusikaltimo bendrininkės kasmet būdavo po keletą moterų (merginų).

Tyrimų duomenys rodo, kad daugelis vyrų (vaikinių) žagindami buvo labai ciniški; pagrindinis nusikalstamo elgesio motyvas yra ne seksualinio poreikio patenkinimas, o savotiškas seksualinis chuliganizmas, demonstruojamas nusikaltimo bendrininkų vienu kitiems, nes šie nusikaltimai, ypač nepilnamečių, dažnai daromi grupėmis. Be to, pastarųjų metų tyrimai parodė, kad gana daug šių nusikaltimų aukų apskritai nesikreipia į teisėsaugos institucijas, todėl išžaginių latentiškumas, ypač pastaruosiu metu, yra gana didelis, taigi jo jau negalime vadinti mažo latentiškumo nusikaltimu. Visa tai turint galvoje galima daryti išvadą, kad socialinės išžaginių aplinkybės, socialinė jų padėtis mažai keitėsi pereinant į rinkos ekonomiką ir laisvėjant asmenybei, daug mažiau negu socialinės tyčinių nužudymų ar tyčinių sunkių kūno sužalojimų aplinkybės. Todėl ir jų registruoti rodikliai iš esmės yra pastovūs, svyruojantys tam tikra pastovia amplitude dėl nemažo jų latentiškumo. Šiuolaikinėms socialinėms aplinkybėms būdinga tai, kad seksualinį gyvenimą pradeda vis jaunesnio

amžiaus asmenys, įgyja seksualinių žinių ir patirties, o priverstinė seksualinė patirtis (išžaginimas) dažnai nebūna pirmoji gyvenime seksualinė praktika (tiek nusikaltėliui, tiek nukentėjusiajai) kaip anksčiau.¹⁸ Be to, atsirado gerokai daugiau galimybių įgyti daugiau seksualinių žinių ir informacijos. Ši informacija dažnai gaunama iš visuomenės smerktinų šaltinių (pornoinformacija). Viešoji nuomonė Lietuvoje pernelyg sureikšmina šios informacijos įtaką nusikalstamumui. Šiuolaikinei socialinei padėčiai seksualinio elgesio srityje būdinga taip pat ir tai, kad paplito prostitucija, plinta venerinės ligos ir AIDS, o seksualinio švietimo neužtenka. Be to, ir seksualinis švietimas atsilieka nuo gyvenimo ir šiuolaikinių poreikių, stokoja kryptingumo, t. y. jo turinys ir forma pasenusi. Todėl ir gaji pornografija, todėl ja ir domimasi, nes ji užpildo tam tikrą žinių spragą suteikdama, deja, smarkiai suvulgarintą informaciją, prisidedančią prie klaidingo besiformuojančio jaunimo ir net vyresnių žmonių seksualinių dalykų suvokimo.

Tokie bendri pagrindiniai smurtinių nusikaltimų socialinės charakteristikos bruožai.

Siekiant tobulinti smurtinio nusikalstamumo prevencijos strategiją ir taktiką, atsižvelgiant į atliktą registruotų smurtinių nusikaltimų ir kitos socialinės statistikos rodiklių analizę bei šių nusikaltimų analizės, jų socialinės situacijos ekspertinį vertinimą, aktualios šios prevencijos kryptys:

1. Permanentiškai atlikti buitinio konfliktiškumo šeimoje ir artimiausioje buitinėje aplinkoje prevenciją. Policijos darbuotojai, iškviešti dėl teisę pažeidžiančio elgesio fakto butyje, atsižvelgdami į esamą padėtį, turėtų numatyti šios konkrečios situacijos raidą artimiausioje ateityje ir imtis atitinkamų prevencijos priemonių nepageidautiniems įvykiams išvengti. Jie taip pat turėtų informuoti apie socialinę ir psichologinę pagalbą asmenims teikiančias valstybines ir visuomenines institucijas, į kurias būtų galima kreiptis. Vaikų teisių apsaugos tarnybos turėtų rūpintis nepilnamečių gyvenimo ir buities sąlygomis, prireikus perkelti juos į palankią socialinę aplinką, t. y. sąlygas, tinkamas visapusiškam fiziniam ir dvasiniam nepilnamečio formavimuisi.
2. Tobulinti rinkos ekonomikos socialinių ryšių valstybinį reguliavimą, t. y. mažinti galimybę rasti pajamų ir pajamų savininkų

¹⁸ Babachinaitė G. Nepilnamečių padarytų išžaginimų moraliniai aspektai // Socialistinė teisė. 1989. Nr. 4. P. 10–14.

latentiškumui ir kartu rinkti bei analizuoti duomenis apie nusikalstamus ryšius stambiojo kapitalo, prekybos ir finansų srityse bei užkirsti kelią organizuoto nusikalstamumo ryšiams ir korupcijai plisti.

3. Nustatyti esamas (tai ir dabar jau daroma) ir besikuriančias nusikalstamas profesionalias gruputes, kurios specializuojasi daryti smurtinius nusikaltimus fiziniam (ir juridiniam) asmeniui, jas išskaidyti ir atitinkamai nubausti jose dalyvaujančius asmenis.
4. Profesionaliai šviesti jaunimą seksualiniais klausimais – tai turėtų būti atsvara visuomenėje plintančiai smerktinai suvulgarintai seksualinio pobūdžio informacijai. Seksualinis švietimas neturėtų atsilikti nuo socialinio gyvenimo raidos ir šiuolaikinių jaunimo poreikių, jį reikėtų pradėti dar pradinėse klasėse (turima galvoje valstybinę švietimo sistemą). Jis turėtų sudaryti prielaidas nepilnamečių ir jaunimo tapačiam seksualinės srities suvokimo formavimuisi.
5. Teisinėmis ir ypač plataus masto socialinėmis priemonėmis diegti lyčių lygybės ir lygių galimybių principą visose socialinio gyvenimo srityse, kad seksualinio chuliganizmo apraiškos, kaip svarbiausia išžaginimų priežastis, netektų savo ideologinio pagrindo visuomenėje ir nunyktų (o kartu tai prisidėtų prie išžaginimų skaičiaus mažėjimo).
6. Atlikti visokeriopą vaikų teisių pažeidimų, taip pat ir įvairaus seksualinio išnaudojimo (tvirkinimo) prevenciją visuomenėje ir individualaus lygio prevenciniame darbe.

5. Chuliganizmo raida

Chuliganizmas – specifinė delinkventinio elgesio rūšis, išskiriama pagal nusikalstamos veikos pobūdį. Socialiai tai viena iš moraliai nepriimtinių elgesio formų, vertinamų teisiškai.

Svarbu aptarti pagrindinius socialinius teisinius veiksnius, darančius specifinę įtaką chuliganizmui.

Socialiniai teisiniai veiksniai. Tyrimais nustatyta¹⁹, kad chuliganiškai elgiasi dažniausiai jauno amžiaus žmonės (iki 25 metų amžiaus), o savo pobūdžiu chuliganizmas yra tam tikra jų išraiškos, maišto prieš esamą socialinę tvarką kraštutinė forma. Be to, būtina atsižvelgti į tai, kad galime išskirti didelę 12–17 metų nepilnamečių asmenų, kurių socialinių vertybių sistema yra agresyvi, nukreipta prieš vyraujančias visuomenėje moralines vertybes, labai vartotojiško pobūdžio grupę. Šių asmenų sveikatos būklė pastaraisiais metais ypač blogėja dėl vis didesnio suvartojamo alkoholio, narkotikų, toksinių medžiagų kiekio – tai daro neigiamą įtaką tokių asmenų socializacijai, gebėjimui prisitaikyti prie visuomenės viešo elgesio standartų. Paminėtina ir tai, kad didelės dalies nepilnamečių ir jaunų, į chuliganizmą linkusių asmenų savikontrolės ir saviauklos supratimas yra iškreiptas.

Vertinant chuliganizmui įtakos turinčius teisinius veiksnius reikia pažymėti, kad jų įtaka chuliganizmui pasireiškia per: a) socialinę aplinką ir per chuliganiškai besielgiančius asmenis (esamos žmonių elgesio kontrolės priemonės, reagavimo į nepageidautiną elgesį priemonės, prevencijos priemonės), b) tiesioginį tam tikro elgesio teisinį įvertinimą kaip chuliganizmą, tokio elgesio faktų registravimą, esamų atsakomybės, kitų poveikio priemonių taikymą. Pastarąjį teisinių veiksmų poveikį įgyvendina asmenys, vykdantys chuliganizmo tyrimą, jo registraciją.

Kaip pagrindiniai paminėtini šie teisiniai veiksniai.

Teisiškai chuliganizmas nuo kitų teisės pažeidimų yra atskiriamas iš esmės apsiribojant vien besielgiančiojo motyvais, tačiau chuliganizmas gali pasireikšti beveik bet kokia išorine forma (veika). Chuliganiški motyvai dažniausiai priskiriami nepageidautinų formų elgesiui be aplin-

¹⁹ Starkus S., Uscila R. Chuliganizmo raidos 1999–2000 m. prognozės // Jurisprudencija. T. 12(4). 1999.

kiniams aiškios priežasties arba dėl manomai aiškiai nepakankamų, nepateisinamų, nesuvokiamų priežasčių.

Registruojant chuliganizmą gana dažnai vertinant konkretų žmogaus poelgį kaip chuliganizmą, atsižvelgiama į lengvai pastebimus, fiksuojamus nusižengusiojo ir aukos formalius santykius (buvo ar ne pažįstami, giminės) arba į aiškią tam tikro pobūdžio žalą, o ne į gana sunkiai nustatomus nusižengusiojo motyvus, buvusius tiriamo poelgio metu. Todėl dalis faktinio chuliganizmo yra registruojama kaip kitų rūšių nusikaltimai (dažniausiai kūno sužalojimas, smūgiavimas, turto sunaikinimas).

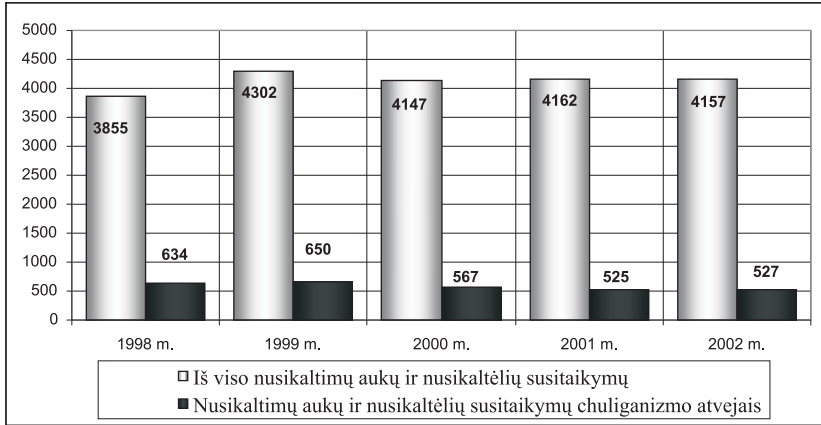
Buvusiame LR BK 225 straipsnyje numatyta chuliganizmo sudėtis nė vienoje iš dalių nebuvo siejama su pasekmėmis, nors teisinė praktika rodo, kad kvalifikuojant konkretų elgesį labai dažnai pasirenkamas vienas iš nusikaltimų, o ne idealioji jų sutaptis, todėl dažnai iškreipiamas realus vaizdas, pats chuliganizmo, kaip nusikaltimo, supratimas (dažniausiai tai būdinga chuliganizmui ir kūno sužalojimams, kai elgesys vertinamas tik kaip chuliganizmas, bet kartais ir todėl, kad kūno sužalojimą įrodyti lengviau, toks elgesys kvalifikuojamas tik kaip kūno sužalojimas).

Reformuojant baudžiamąją teisę plečiamos nukentėjusiojo teisės, galimybė daryti įtaką taikant baudžiamąją atsakomybę (buvusio BK 53¹ str. „Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius“). Chuliganizmas priskiriamas nusikalstamoms veiksoms, jei nusikaltimo auka bei nusikaltėlis gali susitaikyti. Tai leidžia daryti prielaidas, kad taip gali didėti latentinis chuliganizmas, nes abi šalys gali būti suinteresuotos nuslėpti chuliganizmo faktą iki jo registravimo, o teisėsaugos institucijos taip pat gali būti nesuinteresuotos registruoti nusikalstamas veikas, kurios vis vien baigsis nusikaltimo aukos ir kaltininko susitaikymu.

Iš statistikos duomenų analizės matyti, kad 2000–2002 m. nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio susitaikymų skaičius chuliganizmo atvejais beveik nekito, taip pat ir jų procentinė dalis tarp kitų rūšių susitaikymų. Tačiau pažymėtina, kad net 13 proc. visų susitaikymų tenka chuliganizmo atvejams – tai nusileidžia tik vagystėms ir nusikaltimams, susijusiems su kelių eismo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimais.

Tačiau pažymėtina, kad tyrimai rodo, jog minėtasis susitaikymas – tai daugeliu atvejų formalus šalių susitarimas, o pats konfliktas išlieka. Viktimologinių tyrimų duomenimis, kad nusikaltimo aukos ir nusikaltė-

lio konfliktas nėra tinkamai išsprendžiamas, jis išlieka, t. y. tik 8,8 proc. atvejų konfliktas buvo visiškai išspręstas, o 51,8 proc. atvejų – išspręstas tik iš dalies.²⁰

1 pav. Nusikaltimų aukų ir nusikaltėlių susitaikymų skaičius 1998–2002 m.

Be to, kaip rodo chuliganizmo nusikaltimų tyrimo (susitaikymo atvejais) praktika, iki atitinkamo momento netgi neaišku, kuri šalis bus nusikaltimo auka, o kuri nusikaltėlis. Suprantama, kad vykstant muštynėms abi „lygiavertės“ interakcijos šalys yra ir smurtautojai, ir smurtą patyrę asmenys.²¹ Pastaraisiais atvejais turėtų būti keliamas klausimas dėl abiejų šalių atsakomybės. Tačiau susiklosčiusi tardymo praktika parodė, kad sprendžiant šį klausimą atsižvelgiama į tai, kuri iš interakcijos šalių pirma kreipiasi į teisėsaugos instituciją, parašo pareiškimą. Ta šalis tampa nusikaltimo auka. Vėliau gaunamas kitos šalies tokio paties turinio pareiškimas apie patirtą viktiminį įvykį.

²⁰ Uscala R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas. Disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). Lietuvos teisės universitetas, 2003.

²¹ **B. B. Nr. 10-2-024-01, arch. Nr. 2/15052.** Chuliganizmas kaip dviejų šalių, kurios dar įtraukė ir kelis pašalinius asmenis, konflikto rezultatas. Nusikaltimo auka R. M. ir nusikaltęs K. T. buvo pažįstami, kartu dirbo JAV, gyveno viename kambaryje ir t. t. Grįžę į Lietuvą vienas apie kitą skleidė įvairias paskalas ir t. t. Tarp interakcijos šalių buvo kilęs latentinis akumuliacinis konfliktas. Iš esmės reikėjo tik susitikimo. Tai ir įvyko prie parduotuvės 1 val. nakties, kai jie susidūrė akis į akį, be to, buvo su savo draugais. Kilo muštynės. Iš esmės abi interakcijos šalys „vienodos“ tiek amžiaus grupe, užsiėmimu, laisvalaikio praleidimo forma ir t. t.

Tam tikrais atvejais į viktimišką padėtį abi interakcijos šalys patenka neatsitiktinai, aiškindamosi tarpusavio santykius, vėliau žodiniam konfliktui peraugant į smurtinį. Daugeliu atvejų toks konfliktas yra epizodinis, besitęsiantis, įtraukiantis kitus pašalinius asmenis.²²

Atlikti tyrimai leido išskirti šias chuliganizmo aukų rūšis:

- *Pasyvios neprovokuojančios chuliganizmo aukos.* Tai „neutralios“, atsitiktinės nusikaltimo aukos, kurios sutapus aplinkybėms atsidūrė viktimiškoje situacijoje, ir nusikaltėlis pasirinko pirmą pasitaikiusį asmenį. Šie asmenys nėra fiziškai labai stiprūs, vizualiai atrodo lengvai pažeidžiami, negalintys pasipriešinti. Be to, aukos visokiais būdais bando vengti tiesioginio fizinio ryšio su nusikaltėliu, tačiau dažniausiai nesugeba, negali išsisukti iš susiklosčiusios padėties ar atitinkamai paveikti nusikaltėlį, todėl nukenčia. Kitais atvejais, nors ir galėtų pasipriešinti, yra ganėtinai bailūs, neryžtingi, besikeičiančiose (kintančiose) situacijose sunkiai orientuojasi, sutrinka. Tai taikios aukos, atskirais atvejais pasižyminčios netgi savarankiškumo stoka, pasidavimu kitų įtaigai, o pavartojusios alkoholio jos apskritai praranda orientaciją aplinkoje, neseka įvykių.
- *Aktyvios neprovokuojančios chuliganizmo aukos.* Tai taip pat neutralios nusikaltimų aukos, kurios dėl savo asmeninių savybių sugeba susiorientuoti susiklosčiusioje situacijoje, pajaučia galimą grėsmę, t. y. viktimizacijos tikimybę. Dažnai joms pavyksta išsisukti iš konfliktinių situacijų, tačiau ne visuomet. Šios aukos aktyviai priešinasi viktimizacijai, t. y. nepasiduoda likimo valiai, aplinkybių tėkmei kaip pasyvios, neprovokuojančios aukos. Jos gana kritiškai vertina savo veiksmus, netgi numato padarinius, todėl vengia konfliktų, bando juos neutralizuoti arba palikti nuošaliai.
- *Pasyvios, smalsios chuliganizmo aukos.* Šios nusikaltimo aukos labai artimos pirmajai aukų grupei. Tai asmenys, norintys pamatyti, tiksliau tariant, pasyviai stebėti visus įvykius, būti įvykių sukuryje, bet kartu nenukentėti, būti saugūs. Jų manymu, jie laikosi saugaus atstumo nuo nusikaltėlio, tačiau dažnai dėl to klysta. Dėl

22

B. B. Nr. 70-2-003-01, arch. Nr. 2/16103. „Jaunimo užimtumo centre“ buvo švenčiamos Kalėdos. Apie 2 val. nakties iš chuliganiškų paskatų buvo sumuštas L. B. Bylos tyrimo metu paaiškėjo, kad nusikaltėlis ir nusikaltimo auka buvo pažįstami, tarp jų kilo žodinis konfliktas. Jis truko visą vakarą, ir tik vėliau, kai buvo išgerta nemažai alkoholio, buvo imtasi ryžtingesnių veiksmų. Ir nusikaltimo auka, ir nusikaltėlis patyrė lengvus kūno sužalojimus.

nepakankamos savikontrolės, klaidingo (paviršutiniško) padėties vertinimo tokie asmenys įtraukiami į konfliktą, patiria viktiminį įvykį. Šios aukos numano, kaip gali pakrypti visa įvykių seka, dažnai mato tik savo sukurtą scenarijų. Jų viktimiškumas pasireiškia neapdairumu. Paminėtina ir tai, kad šios aukos nėra fiziškai stiprios, todėl pasirenka stebėtojo vaidmenį, nevartoja daug alkoholio ir t. t.

- *Chuliganizmo aukos – aktyvūs gynėjai.* Tai „teigiamos“ nusikaltimo aukos, kurios pasitiki savo jėgomis ir turi nusistovėjusią vertybių sistemą. Jų veiksmų motyvai yra teigiamo pobūdžio: padėti nuskriaustajam, sulaikyti, sudrausminti nusikaltėlį, apsaugoti niokojamą turtą ir pan. Atskirais atvejais tokie asmenys stačia galva neria į konflikto židinį, gana impulsyviai vertina padėtį, kai ką net suasmenina. Suprantama, kad tokie asmenys daro įtaką viktimizacijos procesams, dažniausiai sumažina jų padarinius. Tačiau galimas ir priešingas atvejis, kai padaroma meškos paslauga, t. y. paprastas konfliktas paverčiamas daug sudėtingesniu, didesniu. Patiriamų sužalojimų jie nesureikšmina. Tai fiziškai stiprūs asmenys, dažnai priklausantys „uniformuotiems“ (saugos firmų atstovai, sportininkai). Kartais tokie asmenys patys būna aktyvūs – prieina prie įtartinų asmenų ir t. t.²³
- *Chuliganizmo aukos – nenusisekę aktyvūs gynėjai.* Tai taip pat „teigiamos“ nusikaltimo aukos, kurios suklysta vertindamos padėtį bei savo jėgas. Šios aukos pamiršta, kad jėga ne visada būtina, ne visada viską lemia. Jos yra pasiaukojančios, kartais net jaučiamas „didvyrio“ sindromas. Tai fiziškai stiprūs asmenys, ekstremaliomis aplinkybėmis veikiantys šaltakraujiškai, dažnai turi atitinkamą praktiką, nepraleidžia progos „sudalyvauti“. Tokioms aukoms konfliktą dažniausiai pavyksta užkardyti, tačiau viktimizaciją patiria ne tik jie, bet ir aplinkiniai, t. y. jiems nepavyksta visiškai apginti kitų asmenų ar pan.²⁴

²³ **B. B. Nr. 78-1-205-02, Arch. Nr. Nearchyvuota.** Pilietis R. M. (policininkas) 2 val. 30 min. ėjo iš darbo. Pamatęs 2 įtartinus vyriškius priėjo ir pasiteiravo, kas jie tokie, ką veikia. Šie, būdami neblaivūs, iš chuliganiškų paskatų užpuolė R. M., kuriam vis dėlto pavyko sulaikyti pil. A. S. ir T. K., ir šie buvo pristatyti į policiją.

²⁴ **B. B. Nr. 91-1-0276-01, Arch. Nr. nearchyvuota.** Iš chuliganiškų paskatų buvo sumuštas pilietis A. K. Būdamas bare jis įsivėkė į girtų jaunuolių konfliktą, norėdamas išskirti besistumdančius pažįstamus, ir buvo sumuštas. Pilietis L. O. per viktiminį įvykį buvo lengvai sužalotas, patyrė trumpalaikį sveikatos sutrikimą.

- *Chuliganizmo aukos – aktyvūs provokatoriai.* Tai „neigiamos“ nusikaltimo aukos, kurių elgesys yra ne tik provokacinio, bet ir agresyvaus provokacinio pobūdžio. Šios kategorijos aukos nepasižymi savikritika, yra savimi pasitikinčios, manančios, kad puikiai valdo padėtį. Agresyvumo išraiškos sustiprėja (padažnėja) pavartojus alkoholio. Chuliganizmo aukos elgiasi demonstratyviai, save jos vertina labai palankiai, o kitus menkina, įžeidinėja. Jų elgesys impulsyvus, atskirais atvejais net ciniškas, šiurkštus, jautriai reaguojama net į menkiausias aplinkinių pastabas. Šios aukos labai konfliktiškos, pačios linkusios į smurtinius veiksmus. Be to, retai kada atsitraukia, nebent jų ir varžovo jėgų santykis būtų nelygus, t. y. ne jų naudai.
- *Chuliganizmo aukos – neapdairūs provokatoriai.* Tai prie „neigiamų“ kategorijos priskirtinos nusikaltimo aukos, kurių gyvenimo būdas dažniausiai „palaidas“, atskirais atvejais – asocialus. Jų santykiai su kitais asmenimis yra paviršutiniški. Dažnai šios aukos būna nesusituokusios arba išsiskyrusios, lengvabūdiškai žiūri į seksualinius santykius, neretai keičia partnerius, gyvenamąją vietą. Be to, šios aukos linkusios į lėtinį alkoholizmą, yra patekusios į teisėsaugos, kitų socialinio pobūdžio institucijų akiratį. Paminėtina ir tai, kad dažnai jos būna baustos už įvairius administracinius pažeidimus ir t. t.
- *Chuliganizmo aukos, turinčios psichikos sutrikimų.* Tai aukos, kurios taip pat daro neigiamą įtaką viktiminio įvykio aplinkybėms. Akivaizdu, kad daugeliui jų reikia specialistų (psichologų, medikų ir t. t.) pagalbos, pavieniais atvejais net stacionaraus gydymo specializuotose įstaigose, kuriose būtų suteiktos atitinkamos paslaugos. To negali pasiūlyti teisėsaugos institucijos. Šios kategorijos aukos savaip suvokia patirtą viktiminį įvykį, labai kūrybiškai interpretuoja buvusias bei esamas aplinkybes, jas iškreipia. Impulsyviai reaguoja, jei jas kas „užkabina“, yra gana konfliktiškos. Kartais jų konfliktiškumas gali būti įvardytas kaip atitinkama bendravimo su aplinkiniais forma. Be to, atskirais atvejais jos linkusios būti viešumoje, atkreipti aplinkinių dėmesį, kartais ir pačios nukenčia.

- *Neatsargios – situacinės chuliganizmo aukos.* Tai asmenys, kurie neatlieka tam tikrų aktyvių veiksmų, nesiafišuoja, vengia konfliktų, tačiau dėl savo pomėgių lankytis tam tikrose vietose nukenčia, nes tos vietos pasižymi padidėjusiu viktimiškumu (įtakos turi situacinis viktimiškumas). Be to, šios aukos linkusios vartoti alkoholį, nors nuolat juo nepiktinaudžiauja. Jos linkusios nereaguoti į aplinkinių pastabas, nepasitraukia iš pavojingos, konfliktinės situacijos netgi esant didelei viktimizacijos tikimybei.

Kultūriniai veiksniai. Kaip jau minėta, chuliganizmas yra tam tikras elgesio būdas, kurio kraštutinės formos užtraukia teisinę valstybės reakciją. Iš esmės jis yra nukreiptas prieš vyraujančias kultūrines, morališkas vertybes, neatitinka vyraujančių elgesio standartų. Šiuo metu, žlugus sovietinei sistemai, atsiradęs tam tikras kultūrinis vakuumas yra užpildomas labai įvairiomis vertybėmis, dažnai viena kitai prieštaraujančiomis, todėl galime teigti, kad visuomenėje vystosi subkultūriškumas (tai normalus reiškinys demokratinėje visuomenėje, nors kai kurios jo formos ir yra nepageidautinos), o susilpnėjusi socialinė kontrolė daliai deviacinių subkultūrų atstovų leidžia reikštis aktyviau.

Todėl per artimiausius metus dalis nepilnamečių (12–17 metų amžiaus), sulaukę atitinkamo amžiaus, tapdami baudžiamosios teisės subjektais ir įgydami didesnį nepriklausomumą nuo tėvų, savo elgesį laikydami normaliu, visiškai atitinkančiu jų subkultūrą, vis dėlto pažeis šiuo metu egzistuojančius elgesio standartus (dėl didesnio šių standartų inertiškumo nei naujos kultūros raidos). Tolimoje ateityje gali būti, kad dalis dabar deviaciniu elgesiu (ypač chuliganizmu) laikomų vaikų praras savo deviacinio elgesio statusą arba tokiomis veikomis (chuliganizmo analogu) bus imtos laikyti šiuo metu tokiomis nelaikomos veikos.

Techninės pažangos veiksniai. Šiuo metu gana plačiai išplitusi ir tebeplintanti, įgaunanti globalų mastą, apimanti visas socialinio gyvenimo sritis informacinė-technologinė naujovė – kompiuterinis tinklas. Šis tinklas leidžia bet kokių socialinių grupių asmenims bendrauti įvairiomis temomis, lygiais ir būdais, kad ir kur jie būtų, kad ir koks atstumus juos skirtų. Jis taip pat garantuoja sąlygiškai didelį ir patikimą tinklo vartotojų anonimiškumą. Šio tinklo kūrimo principai, jo struktūra, įgytas mastas šiuo metu neleidžia užtikrinti veiksmingos duomenų turinio kontrolės. Visos šios sąlygos tam tikrą dalį asmenų skatina nepaisyti egzistuojančių

elgesio standartų, vertybių. Kitai daliai asmenų tai gali būti kaip tam tikri stabdžiai, sulaikantys juos nuo esamų elgesio standartų pažeidimų (dažniausiai dėl tam tikro persisotinimo tam tikro pobūdžio informacija).

Chuliganiškas elgesys internete dažniausiai pasireiškia šiomis formomis: asocialaus, mūsų visuomenėje vertinamo kaip amoralaus turinio, tinklalapio kūrimas, amoralaus pobūdžio informacijos platinimas elektroniniu paštu, telekonferencijų ar tiesioginių pokalbių internetu pagalba ir panašiai.

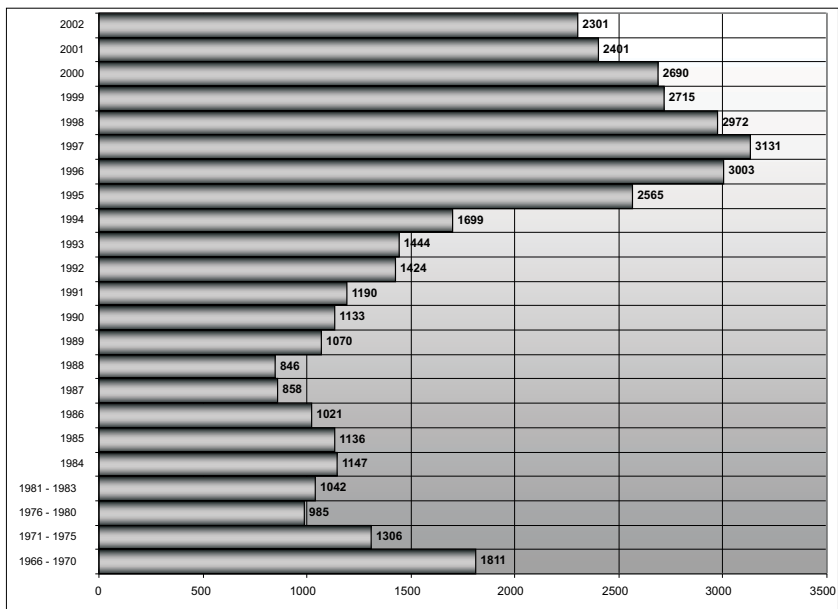
Manytume, kad nuolatinės tokios asmens veiklos išraiška gali būti dvejopa:

- 1) asmuo gali patenkinti tam tikrus savo poreikius (išsikrauti), nukreipti savo agresiją neapibrėžtiems asmenims, todėl ne virtualiaime, o realiame gyvenime toks asmuo yra visiškai prosocialus.
- 2) asmuo virtualiaime gyvenime susikuria tam tikrus elgesio standartus, stereotipus, įpročius ir gali perkelti į realų gyvenimą, kuriame tokie jo veiksmai būtų teisiškai vertinami kaip chuliganizmas.

Manytume, kad antroji asmenų grupė yra didesnė, ji turi aiškią tendenciją didėti greičiau už bendro interneto vartotojų skaičiaus didėjimą. Ši tendencija iš dalies turi įtakos ir struktūriniais chuliganizmo pokyčiams – atsiranda vis daugiau subrendusio amžiaus asmenų (ne jaunimo), atitinkančių šios kategorijos asmenis.

Čia taip pat reikėtų paminėti glaudžiai su tuo susijusią problemą – virtualų chuliganizmą. Ši nauja, labiausiai techniškai nuo klasikinio chuliganizmo besiskirianti chuliganizmo rūšis teisininkų nėra vertinama kaip chuliganizmas. Nors Lietuvoje virtualus chuliganizmas dar netapo masiniu reiškiniu, bet užsienio patirtis rodo, kad tai viena iš sparčiausiai plintančių nepageidautino elgesio formų. Šios rūšies chuliganizmo tyrimas pasižymi tam tikra specifika, jis reikalauja daug didesnių laiko, lėšų, kvalifikuotų pajėgų sąnaudų. Nors atskiras tokio pobūdžio veiksmas dažniausiai nesukelia labai didelės žalos, bet dėl savo masiškumo visa jo daroma žala yra gana didelė. Todėl kovos su tokiu chuliganizmu priemonės neturėtų būti atidėliojamos ateičiai, kai šis reiškinys taps nevaldomas, įgaus epidemijos pobūdį. Tinkamai pasirinktas priemonės taikymas šiuo metu padėtų sumažinti šio elgesio nebaudžiamumą, išvengti jo savaiminės stimuliacijos.

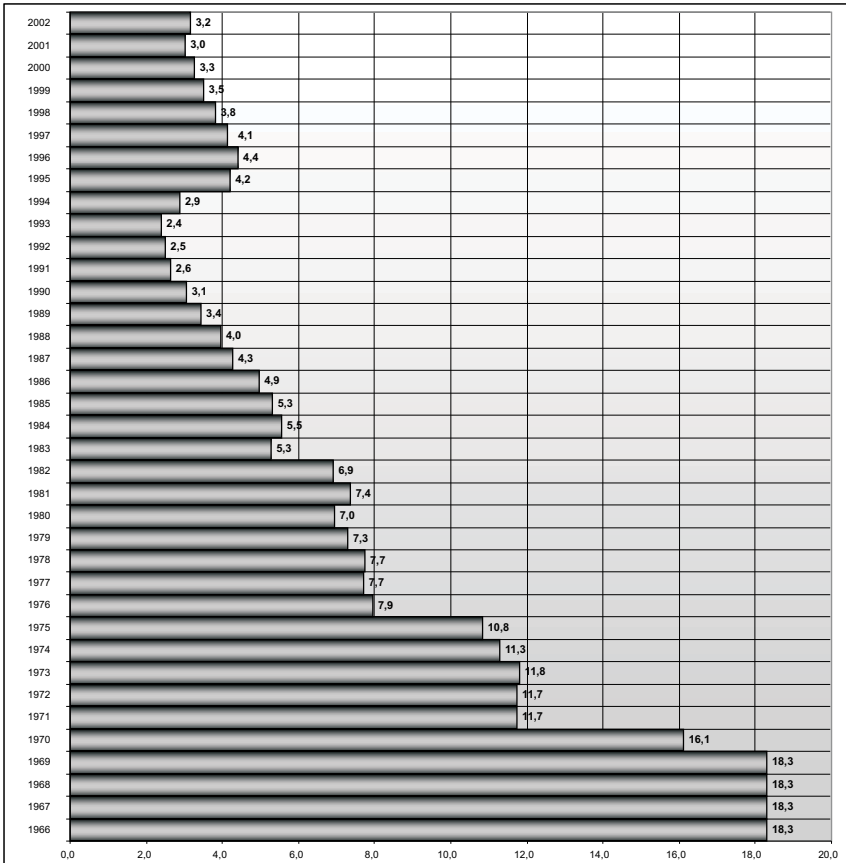
Kiekybiniai ir kokybiniai chuliganizmo pokyčiai

2 pav. Užregistruota chuliganizmo atvejų 1966–2002 m.²⁵

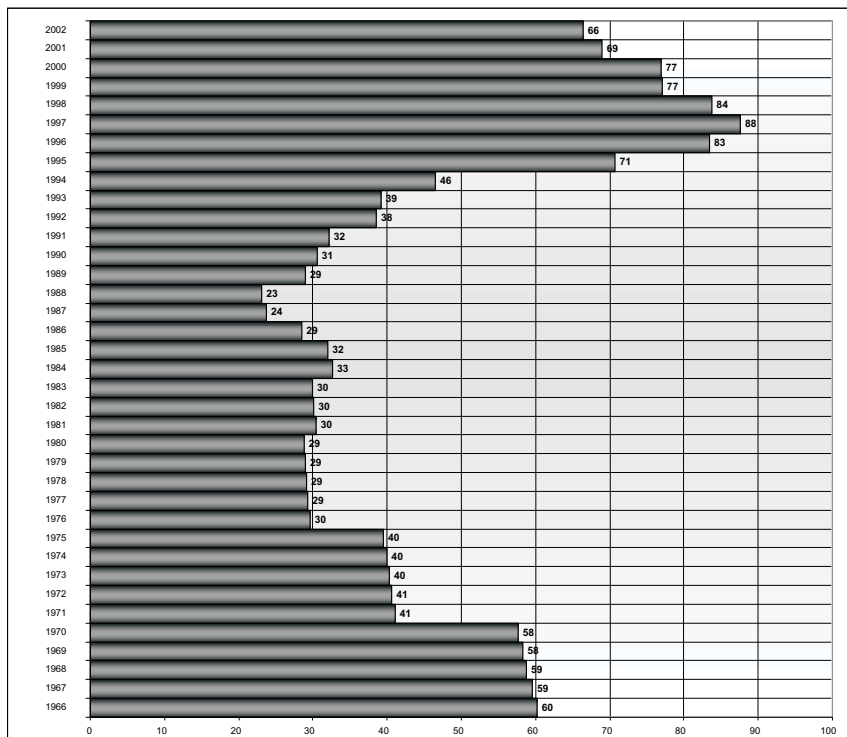
Statistikos duomenimis, nuo 1966 iki 1980 m. registruotų chuliganizmo atvejų sąlyginai tolygiai mažėjo, t. y. sumažėjo 1,8 karto, nuo 1980 iki 1989 m. nekito, tačiau nuo 1990 iki 1997 m. padaugėjo 2,7 karto. Be to, paminėtina ir tai, kad nuo 1998 iki 2002 m. matoma chuliganizmo mažėjimo tendencija.

²⁵ Pastaba: 1966–1983 m. duomenys vidutiniškai per vienus penkmečio metus.

3 pav. Lyginamoji chuliganizmo dalis užregistruotų nusikaltimų atžvilgiu 1966–2002 m.

Iš pateiktų duomenų galime daryti išvadą, kad lyginamoji užregistruoto chuliganizmo dalis sąlyginai tolygiai mažėjo iki 1993 m. 1995 bei 1996 m. ji padidėjo (palyginti su 1994 m.), tačiau nuo 1998 m. matyti mažėjimo, o 2001–2002 m. – stabilizavomosi tendencijos.

4 pav. Chuliganizmo atvejai, tenkantys 10 000 gyventojų 1966–2002 m.

4 paveiksle pateikti duomenys patvirtina anksčiau pastebėtas tendencijas, kai chuliganizmo nusikaltimų (dabar – viešosios tvarkos pažeidimų) skaičius (tenkantis 10 000 gyventojų) nuo 1997 iki 2002 m. mažėjo.

Siekiant išsamesnės analizės tikslinga pateikti duomenis apie asmenis, kurie buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn už padarytą chuliganizmo nusikaltimų. Chuliganizmo struktūra pagal buvusio BK 225 str. dalis: 1 dalis – paprastas chuliganizmas, 2 dalis – piktybinis chuliganizmas (susijęs su pasipriešinimu viešąją tvarką palaikančiam asmeniui, specialusis recidyvas, itin šurkščiai pažeidžiantis vyraujančius elgesio standartus, 3 dalis – susijęs su ginklų panaudojimu). Daugiausia asmenų (apie 75–80 proc.) yra nuteisiami už piktybinį chuliganizmą, iš jų tik apie 3,5 proc. yra specialusis recidyvas. Aiški itin piktybinio chuliganizmo didėjimo tendencija (nuo 8,21 proc. 1995 m. iki 13,83 proc. 1997 m.). Toks

pasiskirstymas ir šios tendencijos rodo aiškų požiūrio į chuliganizmą polarizavimąsi (jis arba iš viso vertinamas ne kaip nusikaltimas, arba iš karto vertinamas kaip kraštutiniausia jo forma). Ši faktą patvirtina ir daugėjimas atvejų, kai dėl chuliganizmo nutraukiamos administracinių teisės pažeidimų bylos ir iškeliomos baudžiamosios bylos. Tai taip pat rodo santykinę tolerancijos padidėjimą mažiau pavojingoms chuliganizmo formoms; dalis anksčiau laikyto chuliganišku elgesio nesusilaukia jokio teisinio neigiamo vertinimo. Ateityje ši tendencija turėtų dar sustiprėti, todėl tarp registruojamų chuliganizmo atvejų itin piktybinis chuliganizmas gali viršyti paprastą chuliganizmą apie 2 kartus (tačiau šie procesai atsispindės jau kitaip įvardytuose nusikaltimuose dabar galiojančiame BK).

Didžiąją dalį asmenų, nuteisiamų už chuliganizmą, sudaro miesto gyventojai (70–72 proc.). Be to, kai kurie asmenys šiuos nusikaltimus yra padarę būdami girti; šie atvejai sudaro apie du trečdalius visų registruotų chuliganizmo atvejų bei apie tris ketvirtadalius paprasto chuliganizmo atvejų. Šis santykis išlieka nekintantis, nors pastebima bendro nusikalstamumo tendencija – mažėja girtų asmenų padaromų nusikaltimų santykinė dalis.

6. Ekonominių nusikaltimų raida

Ekonomikos plėtra (naujų nuosavybės formų atsiskaitymo santykių formų atsiradimas, globalizacija) lėmė ekonominio nusikalstamumo sampratos pokyčius. Bendras pagrindinis jų požymis – kriminalizuoti ekonominių santykių pažeidimai.

Ekonominių nusikaltimų ir nusikaltimų nuosavybei pagrindinis skirtumas yra tiesioginis šių nusikaltimų objektas. Nusikaltimų nuosavybei tiesioginis objektas yra atskiro individo – fizinio arba juridinio asmens – nuosavybė, t. y. jų nuosavybės teisės. Nusikaltimu nuosavybei yra padaroma tiesioginė žala atskiram asmeniui arba individui. Ekonominiais nusikaltimais padaroma žala ekonomikai, nustatytai verslo tvarkai ir finansų sistemai. Nusikaltimais ūkininkavimo tvarkai ir finansams tiesiogiai pažeidžiami jau valstybei svarbūs ekonominiai santykiai, ir žala yra padaroma didžiajai visuomenės daliai, o ne atskiram individui.

Nagrinėjant ekonominį nusikalstamumą būtina atsiriboti nuo kitos nusikalstamumo rūšies – baltųjų apykaklių nusikaltimų. Ekonominis nusikalstamumas neabejotinai yra glaudžiai susijęs su nusikaltimais valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams, nes būtent šiais nusikaltimais sudaromos sąlygos daryti ekonominius nusikaltimus, bet jais nėra tiesiogiai pažeidžiami ekonominiai santykiai. Jų objektas yra piktnaudžiavimas savo įgaliojimais ir tarnybine padėtimi, ir, be netiesioginės žalos ekonominiams santykiams, jie turi kitokių neigiamų pasekmių.

Taigi ekonominiai nusikaltimai – tai neteisėti, nusikalstami veiksmai ir metodai ekonomikos srityje, kuriais kėsinama į ekonominius valstybės bei gyventojų interesus, nuosavybę (ekonominės sistemos pagrindą), ūkinę, komercinę, finansinę veiklą (taip pat neteisėtas materialinių vertybių, lėšų bei intelektualinės veiklos produktų valdymas, tvarkymas ir naudojimas).

Konkrečios nusikalstamos veikos bei jų sudėtyms nurodytos Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso specialiosios dalies skirsniuose, kuriuose nustatyta atsakomybė už nusikaltimus ūkininkavimo tvarkai bei finansams. Prie jų priskiriami tokie nusikaltimai kaip fiktyvi ūkinė komercinė veikla, kontrabanda, vartotojų apgaulinėjimas, prekių, jų kainų klastojimas, pajamų slėpimas ir vengimas mokėti mokesčius, aplaidžiai atlikta apskaita, netikrų pinigų ar vertybinių popierių gaminimas, jų pa-

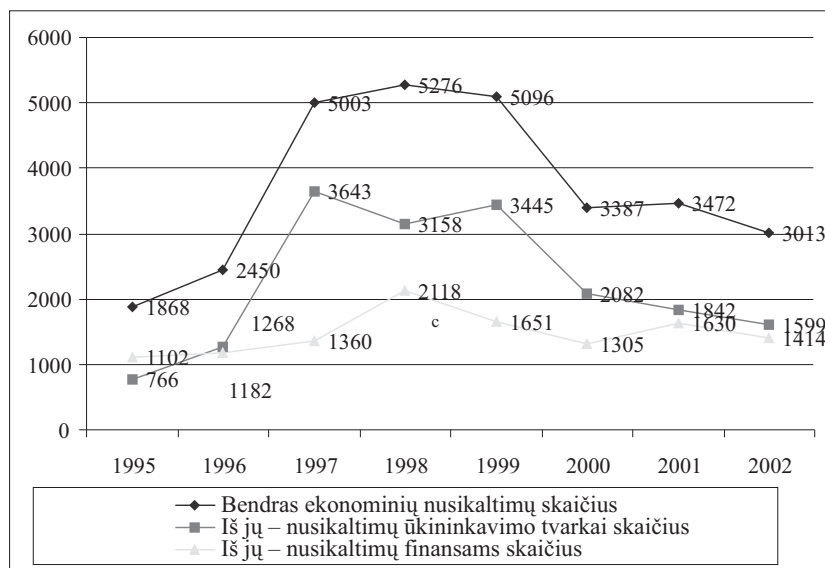
leidimas į apyvartą, valiutinių operacijų taisyklių pažeidimas ir kitokie veiksmai. Šių nusikaltimų subjektai paprastai yra verslininkai, kiti asmenys, susiję su materialinių vertybių bei lėšų valdymu, tvarkymu ir naudojimu, taip pat nusikalstamų ryšių turintys pareigūnai.

Ekonominiai nusikaltimai sudaro nedidelę bendros nusikalstamumo struktūros dalį (apie 4–6 proc.), tačiau, palyginti su kitais nusikaltimais, pasižymi tuo, kad jais padaroma labai didelė žala valstybės ekonominei ir finansinei sistemai bei atskiriems jos subjektams, o kartu ir socialinei bei politinei sistemoms: trukdo numatyti ir vykdyti ekonomikos politiką, sutrikdo kainų, gamybos ir vartojimo proporcijas, didina infliaciją, pakerta piliečių pasitikėjimą valstybine valdžia, jos institucijomis, formuoja teisinį nihilizmą ir t. t. Be to, ekonominis nusikalstamumas pasižymi grupiškumu ir organizuotumu (dažniausiai vykdo nusikalstami susivienijimai, organizuotos grupės). Daugumoje valstybių organizuotas nusikalstamumas reiškiasi daugiausia organizuojant nelegalius azartinius žaidimus, prostituciją, prekybą narkotikais ir ginklais, turto prievartavimą. Ekonominiai nusikaltimai yra būtent tie nusikaltimai, kurie arba sudaro prielaidas organizuotam nusikalstamumui egzistuoti, arba yra organizuoto nusikalstamumo pasekmė.

Taip pat reikėtų pažymėti, kad ekonominių nusikaltimų tolesnės raidos prognozavimą apsunkina tas faktas, kad, palyginti su kitomis nusikaltimų rūšimis, šie nusikaltimai pasižymi dideliu latentiskumu. Didelį šių nusikaltimų latentiskumą lemia tai, kad ekonominis nusikalstamumas pasireiškia labai įvairiomis formomis, kai kurias labai sunku kriminalizuoti (tam tikromis veikomis padaroma žala ekonominiams santykiams, bet ta veika iš viso nekriminalizuota) arba apibrėžti atskirų veikų požymius (padaroma veika, kurios dauguma požymių yra kriminalizuota, tačiau pasižymi tam tikrais požymiais, kurie neleidžia tinkamai kvalifikuoti nusikaltimą, ir veika būna nebaudžiama). Taip pat lemia ir tai, kad dauguma ekonominių nusikaltimų yra tiriami remiantis operatyviniais duomenimis, o ne gyventojų pareiškimais – todėl labai sunku atskleisti padarytas baudžiamąsias veikas. Tačiau atskirų ekonominių nusikaltimų latentiskumas yra nevienodas – kai kurie ekonominiai nusikaltimai – bankų kreditų taisyklių pažeidimai, fiktyvių piniginių vienetų vartojimas, netikrų piniginių vienetų padirbimas ir pan. – pasižymi nedideliu latentiskumu.

6.1. Bendrosios ekonominių nusikaltimų tendencijos

Bendras užregistruotų ekonominių nusikaltimų skaičius, intensyviai didėjęs nuo 1995 m. (1995 m. buvo 1868 nusikaltimai) iki 1998 m. (1997–1999 m. jis siekė per 5000 nusikaltimų), po 2000 m. staigaus sumažėjimo (2000 m. nusikaltimų skaičius, palyginti su 1999 m., sumažėjo vienu trečdaliu, t. y. 1700) buvo gana stabilus – 2001 m. 2,5 proc., t. y. 85 nusikaltimais, padidėjo, 2002 m. 13 proc., t. y. 459 nusikaltimais, sumažėjo ir sudarė vidutiniškai 4,2 proc. viso bendro užregistruotų nusikaltimų skaičiaus (žr. 1 pav.).

1 pav. Ekonominių nusikaltimų dinamika 1995–2002 m.

Tokią padėtį galėjo lemti arba blogas teisėsaugos institucijų darbas, arba ekonomikos stabilizavimas ir visuomeninių ekonominių santykių reglamentavimo didesnis nuoseklumas ir stabilumas. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad ekonominių nusikaltimų išaiškinamumas kasmet didėja, pavyzdžiui, 1999 m. išaiškinta – 59,2 proc., 2000 m. – 62,3, 2001 m. – 60,7, 2002 m. – 74,2 proc., manytina, kad ekonominio nusikalstamumo tendencijas lemia ekonomikos stabilizavimas ir visuomeninių ekonominių santykių reglamentavimo būklės gerėjimas.

Panašios tendencijos pastebimos ir atskirose ekonominių nusikaltimų grupėse – ūkininkavimo tvarkai, finansams (plačiau šių nusikaltimų tendencijos bus nagrinėjamos kitame skirsnyje).

Organizuotų grupuočių dalyvavimas ekonominių nusikaltimų srityje pastaraisiais metais ypač pasireiškė finansų ir kredito įstaigų veiklos srityse. Nusikalstamų grupuočių nariai, pasinaudodami bankų valdymo organų kūrimu, kreditų suteikimą ir panaudojimą reglamentuojančiais įstatymais ir įstatymų įgyvendinamaisiais aktais bei ryšiais su korumpuotais bankų darbuotojais, patekdavo į bankų valdymo organus turėdami banko akcijų, piktnaudžiaudavo savo įtaka, padėdavo gauti kreditų, kurie dažniausiai buvo naudojami ne pagal paskirtį, o nusikalstamai veikai finansuoti.

Pasinaudojimas įstatymo spragomis ypač ten, kur nėra numatyta koordinuojanti institucija, veiklos kontrolės mechanizmas arba jis realiai neveikia ne tik dėl reglamentavimo trūkumo, bet ir dėl kitų objektyvių priežasčių, tokių kaip kvalifikuotos darbo jėgos, kompiuterinės įrangos ar atitinkamų programų ar jų klaidų ištaisymo stoka ir pan., taip pat sukuria sąlygas nusikalstamam elgesiui. Pavyzdžiui, suteikus SAPARD ar kitų fondų lėšas arba kreditus iš bankų, klausimai dėl jų tikslingo panaudojimo iškils tik kai bus įdiegtas lėšų grąžinimo ir priežiūros mechanizmas, t. y. kai jos nebus laiku ir tinkamai grąžinamos. Sutartys sudaromos skubos tvarka, nesigilinant, kas ir kaip grąžins lėšas, jei pasikeis kokios nors sąlygos, ir pan.

6.2. Kiekybiniai ir kokybiniai nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai pokyčiai

Nusikaltimai ūkininkavimo tvarkai yra ekonominių nusikaltimų sudedamoji dalis. Jų dinamika rodo teisėsaugos institucijų darbo kovojant su šešėline ekonomika kryptingumą. Šešėlinė ekonomika veikiama ekonomikos globalizacijos daugelyje Europos valstybių (Graikijoje, Italijoje, Ispanijoje, Belgijoje ir kt.), didėja ir jos lygis – vidutiniškai per metus – 0,5–1 proc. Todėl nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai ir finansams dinamika, šių nusikaltimų išaiškinamumo lygis yra savotiškas šešėlinės ekonomikos tendencijų atspindys ir teisėsaugos institucijų darbo efektyvumo rodiklis.

1 lentelė. Užregistruotų nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai ir finansams skaičius 1995–2002 m.

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Bendras ekonominių nusikaltimų skaičius	1868	2450	5003	5276	5096	3387	3472	3013
Iš jų – nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai skaičius	766	1268	3643	3158	3445	2082	1842	1599
Nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai lyginamoji dalis tarp visų nusikaltimų proc.	1,26	1,86	4,81	4,04	4,46	2,53	2,32	2,2
Iš jų – nusikaltimų finansams skaičius	1102	1182	1360	2118	1651	1305	1630	1414
Nusikaltimų finansams lyginamoji dalis tarp visų nusikaltimų proc.	1,81	1,73	1,79	2,71	2,14	1,58	2,05	1,95
Nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai ir finansams, palyginti su visais užregistruotais nusikaltimais, skaičius proc.	3,07	3,6	6,6	6,75	6,61	4,1	4,38	4,2

1 lentelės duomenimis 1995–2001 m. nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai ir finansams bendras skaičius padidėjo 1,61 karto. Sparčiau daugėjo nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai. Jų nagrinėjamoju laikotarpiu padaugėjo 2,0 karto, o nusikaltimų finansams – 1,2 karto. Atkreiptinas dėmesys, kad 1995–2002 m. sudaro du laikotarpiai, kuriems būdingos diametraliai priešingos nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai ir finansams kitimo tendencijos. Pirmasis 1995–1998 m. laikotarpis pasižymėjo ypač aiškiomis šių nusikaltimų skaičiaus didėjimo tendencijomis. Bendram jų skaičiui padidėjus 2,82 karto nusikaltimų skaičius ūkininkavimo tvarkai padidėjo net 4,76 karto, o nusikaltimų finansams – 1,92 karto. Antruoju 1999–2002 metų laikotarpiu nagrinėjamų nusikaltimų skaičius pradėjo stipriai mažėti. Nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai skaičius 2002 m., palyginti su 1998 m., sumažėjo beveik 2,1 karto, o nusikaltimų finansams – 1,2 karto.

Didžiausią lyginamąją visų ūkinių nusikaltimų dalį sudaro nusikaltimai, baudžiami pagal BK 310 straipsnį „Namų gamybos stiprių alkoholo-

linių gėrimų gaminimas, pardavimas, laikymas, gabenimas ir realizavimas“ bei kontrabanda.

2 lentelė. Nusikaltimų, susijusių su stipriais naminiais alkoholiniais gėrimais, ir kontrabandos dinamika bei lyginamoji jų dalis tarp visų nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai 1995–2002 m.²⁶

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Naminių stiprių alkoholinių gėrimų gaminimas, pardavimas, laikymas, gabenimas, realizavimas	100/ 13,1	723/ 57	3252/ 89,3	2934/ 92,9	3169/ 92	1816/ 87,2	1617/ 87,8	1187/ 74
Kontrabanda*	230/ 30	225/ 17,7	161/ 4,4	122/ 3,9	121/ 3,5	108/ 5,2	111/ 6,0	204/ 13
Kiti nusikaltimai ūkininkavimo tvarkai**	436/ 56,9	320/ 25,2	230/ 6,3	102/ 3,2	155/ 4,5	158/ 7,6	114/ 6,2	208/ 13

* 1998–2001 m. prie kontrabandos priskirti ir šie nusikaltimai – neteisėtas prekių ir produkcijos neišvežimas iš Lietuvos Respublikos.

** Šių nusikaltimų struktūrą žr. 3 lentelėje.

Nusikaltimų, kvalifikuotų pagal BK 310 str., skaičius 1995–2002 m. padidėjo 11,9 karto, o lyginamoji jų dalis tarp visų ūkinių nusikaltimų – atitinkamai nuo 13,1 proc. iki 74 proc. Šių nusikaltimų skaičius ypač sparčiai didėjo iki 1999 m. 1995 m. nusikaltimų, susijusių su naminiais stipriais gėrimais, buvo užregistruota tik 100, o 1997–1999 m. – 3000 ir daugiau (1999 m. – 3169). Lyginamoji jų dalis tarp visų ūkinių nusikaltimų 1997 m. sudarė 89,3 proc., 1998 m. – 92,9 proc., 1999 m. – 92 proc. Kitų ūkinių nusikaltimų skaičius ir lyginamoji dalis sparčiai mažėjo. Lyginamoji kontrabandos dalis 1999 m., palyginti su 1995 m., sumažėjo 8,5 karto, o visų kitų grynai ūkinių nusikaltimų – net 12,6 karto. 2002 m. kontrabandos ir visų kitų ūkinių nusikaltimų lyginamoji dalis, palyginti su 1997–1999 metų laikotarpiu, padidėjo ir sudarė atitinkamai po 13 proc. visų nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai. Vis dėlto šių nusikaltimų mažėjimo tendencija 1995–2001 m. buvo labai aiški. Nusikaltimų, susijusių su kontrabanda, skaičius šiuo laikotarpiu sumažėjo 2,1 karto, o visų kitų

²⁶ Lentelėje pateikiami skaičiai: skaitiklis – nusikaltimų skaičius, vardiklis – lyginamoji dalis tarp visų nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai.

ūkinių nusikaltimų (t. y. visi nusikaltimai ūkininkavimo tvarkai, išskyrus nusikaltimus, kvalifikuojamus pagal BK 310 str.) – net 3,8 karto.

Kaip matyti iš 3 lentelės duomenų, ir taip nedidelis kai kurių ūkinių nusikaltimų skaičius 1995–2002 m. sumažėjo keliolika arba net keliasdešimt kartų. Pavyzdžiui, 1995 m. buvo nustatyti 87 vartotojų apgaulės atvejai (1996 m. – 77), o 2001 ir 2002 m. – tik po 2–4 šiuos nusikaltimus. 1995 m. falsifikuotų prekių gamybos, realizavimo ir laikymo atvejų buvo 249 (1996 m. – 116), o 2002 m. – tik 4.

3 lentelė. Atskirų užregistruotų nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai dinamika 1995–2002 m.

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Falsifikuotų prekių gamyba, realizavimas ar laikymas (BK 309 str.)	249	116	55	9	8	6	4	4
Vartotojų apgaulė (BK 311 str.)	87	77	65	17	9	2	2	4
Vertimasis neteisėta komercine, ūkine, finansine ar profesine veikla (BK 306 str.)	26	24	5	7	9	15	18	10
Neteisėta įmonės veikla (BK 307 str.)	19	23	20	9	6	8	14	12
Neteisėtas prekių ir paslaugų ženklo naudojimas (BK 308 str.)	17	2	1	1	–	1	4	50
Paskolos, panaudotos ne pagal paskirtį (BK 314 str.)	9	25	24	15	8	2	7	4
Privedimas prie bankroto (BK 315 str.)	3	3	1	–	15	10	5	3
Skolininko nesąžiningumas ir apgaulė (BK 316 str.)	11	25	38	21	25	40	19	25
Nepagrįsto atlyginimo priėmimas (BK 320 str.)	2	6	6	–	1	1	2	–
Piktnaudžiavimas pasitikėjimu komercinėje, ūkinėje ar finansinėje veikloje (BK 321 str.)	13	12	8	12	10	23	12	12
Aplaidumas komercinėje, ūkinėje, finansinėje ar profesinėje veikloje (BK 321–1 str.)	–	7	7	10	14	11	8	38

Nusikaltimai, išvardyti 3 lentelėje, beveik atitinka klasikinį E. Sutherlando terminą, kad tai baltųjų apykaklių ekonominiai nusikaltimai. Šie

nusikaltimai daromi iš savanaudiškų paskatų ekonominio verslo srityje, pažeidžiant ekonominius valstybės, privataus verslo arba vartotojų interesus. Jie yra tęstinio pobūdžio ir atliekami verslo įmonių savininkų, vadovų ar jiems atstovaujančiųjų asmenų. Tai patys pavojingiausi nusikaltimai, kurie kartu su nusikaltimais finansams lemia valstybės biudžeto pajamų surinkimą ir didėjimą. Atsižvelgiant į tai, kad šešėlinės ekonomikos pajamos šalyje sudaro apie 25 proc. bendro vidinio produkto, ekonominių ūkinių nusikaltimų skaičiavimas vienetais nerodo realių šių nusikaltimų mastų bei tendencijų. Realūs ūkinių nusikaltimų mastai statistinėje atskaitomybėje yra užgožiami nusikaltimų, susijusių su naminiais stipriais alkoholiniais gėrimais. Remiantis E. Sutherlando teorija teigtina, kad dauguma šių nusikaltimų savo ekonominiu turiniu nėra tikrieji ūkiniai nusikaltimai ir atliekami ne baltųjų apykaklių. Vis dėlto teisėsaugos institucijoms jie parankiausi – išaiškinami dažniausiai greitai, be didelių pastangų, darbo sąnaudų, nekonfliktuojant su vietiniais verslininkais (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Neišaiškintų nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai ir išaiškintų asmenų, padariusių šiuos nusikaltimus, skaičius 1995–2002 m.

		1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
I.	<i>Namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų gamyba, pardavimas, laikymas ir realizavimas (BK 310 str.)</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	100	723	3252	2934	3169	1816	1617	1187
b	tiriamų nusikaltimų skaičius (praėjusių metų likutis ir atitinkamais metais užregistruotų nusikaltimų skaičius)	109	725	3459	3337	3555	2115	1838	1352
c	neišaiškintų nusikaltimų skaičius iš atitinkamais metais tiriamų nusikaltimų skaičiaus	1	25	156	166	244	165	165	109
d	neišaiškinti nusikaltimai, palyginti su atitinkamais metais tiriamų nusikaltimų skaičiumi proc.	0,92	3,45	4,51	4,97	6,86	7,8	8,97	8,06
e	išaiškinta asmenų	99	521	2726	2591	2784	1567	1224	890

4 lentelės tęsinys.

2.	<i>Kontrabanda (BK 312 str.)</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	230	225	161	122	121	108	111	204
b	tiriamų nusikaltimų skaičius (praėjusių metų likutis ir atitinkamais metais užregistruotų nusikaltimų skaičius)	293	322	280	197	186	197	224	300
c	neišaiškintų nusikaltimų skaičius iš atitinkamais metais tiriamų nusikaltimų skaičiaus	71	99	83	84	56	47	68	76
d	neišaiškinti nusikaltimai, palyginti su atitinkamais metais tiriamų nusikaltimų skaičiumi, proc.	24,23	30,74	29,64	42,64	30,11	23,86	30,36	25,3
e	išaiškinta asmenų	129	94	117	69	46	35	37	42
3.	<i>Vertimasis neteisėta komercine, ūkine, finansine ar profesine veikla (BK 306 str.)</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	26	24	5	7	9	15	18	10
b	tiriamų nusikaltimų skaičius (praėjusių metų likutis ir atitinkamais metais užregistruotų nusikaltimų skaičius)	36	27	9	10	10	22	27	17
c	neišaiškintų nusikaltimų skaičius iš atitinkamais metais tiriamų nusikaltimų skaičiaus	8	2	1	1	3	9	11	2
d	neišaiškinti nusikaltimai, palyginti su atitinkamais metais tiriamų nusikaltimų skaičiumi, proc.	22,22	7,41	11,11	10	30	40,91	40,74	11,7
e	išaiškinta asmenų	25	21	2	5	-	-	6	5
4.	<i>Neteisėta įmonės veikla (BK 307 str.)</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	19	23	20	9	6	8	14	12

4 lentelės tęsinys.

b	tiriamų nusikaltimų skaičius (praėjusių metų likutis ir atitinkamais metais užregistruotų nusikaltimų skaičius)	21	24	26	15	9	9	18	13
c	neišaiškintų nusikaltimų skaičius iš atitinkamais metais tiriamų nusikaltimų skaičiaus	5	6	4	5	4	1	3	1
d	neišaiškinti nusikaltimai, palyginti su atitinkamais metais tiriamų nusikaltimų skaičiumi, proc.	23,81	25	15,38	33,33	44,44	11,11	16,66	7,6
e	išaiškinta asmenų	5	2	9	4	1	5	3	5
5.	<i>Piktnaudždavimas pasitikėjimu ir aplaidumas ūkinėje, komercinėje ar finansinėje veikloje (BK 321 str.)</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	13	19	15	22	24	34	20	50
b	tiriamų nusikaltimų skaičius (praėjusių metų likutis ir atitinkamais metais užregistruotų nusikaltimų skaičius)	13	21	19	29	35	49	52	71
c	neišaiškintų nusikaltimų skaičius iš atitinkamais metais tiriamų nusikaltimų skaičiaus	1	8	5	11	12	12	13	7
d	neišaiškinti nusikaltimai, palyginti su atitinkamais metais tiriamų nusikaltimų skaičiumi, proc.	7,69	38,09	26,32	37,93	34,28	24,48	25	9,8
e	išaiškinta asmenų	3	9	4	8	5	10	11	14
6.	<i>Skolininkų nesąžiningumas ir apgaulė (BK 316 str.)</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	4	25	38	21	25	40	19	25
b	tiriamų nusikaltimų skaičius (praėjusių metų likutis ir atitinkamais metais užregistruotų nusikaltimų skaičius)	11	31	44	28	33	52	40	34

4 lentelės tęsinys.

c	neišaiškintų nusikaltimų skaičius iš atitinkamais metais tiriamų nusikaltimų skaičiaus	2	12	7	8	11	15	20	8
d	neišaiškinti nusikaltimai, palyginti su atitinkamais metais tiriamų nusikaltimų skaičiumi, proc.	18,18	38,71	15,91	28,57	33,33	35,72	50	23,5
e	išaiškinta asmenų	1	10	12	8	4	6	7	6
7.	<i>Kiti nusikaltimai</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	367	229	152	43	91	61	43	90
b	tiriamų nusikaltimų skaičius (praėjusių metų likutis ir atitinkamais metais užregistruotų nusikaltimų skaičius)	424	268	177	61	105	86	69	148
c	neišaiškintų nusikaltimų skaičius iš atitinkamais metais tiriamų nusikaltimų skaičiaus	99	54	25	18	22	29	17	27
d	neišaiškinti nusikaltimai, palyginti su atitinkamais metais tiriamų nusikaltimų skaičiumi, proc.	23,35	20,15	14,12	29,51	20,95	33,72	24,64	18,2
e	išaiškinta asmenų	310	196	109	30	48	30	17	26

Kaip matyti iš 4 lentelės duomenų, nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai neišaiškinamumo lygis labai nepastovus ir priklauso nuo nusikalstamos veikos rūšies. Nusikaltimų, susijusių su namų gamybos stipriais alkoholiniais gėrimais, neišaiškinamumo lygis nagrinėjamoju laikotarpiu buvo stabiliausias ir neviršijo 9 procentų. Esant tokiam dideliame išaiškinamumo lygiui atitinkamai daug nustatoma ir šiuos nusikaltimus padariusių asmenų.

Ūkinėms priskiriamų nusikalstamų veikų išaiškinama daug mažiau. Ypač mažai išaiškinama nusikaltimų, susijusių su prekių kontrabanda, piktnaudžiavimais ir apgaule verslo srityje, skolininkų nesąžiningumu ir apgaule. 1995–2001 m. nuolat neišaiškinta daugiau nei ketvirtadalis kontrabandos atvejų (išskyrus 2002 m., kai buvo neišaiškinta tik penktada-

lis). Žemas nusikaltimų, susijusių su kontrabanda, išaiškinamumo lygis ir tendencijos nesikoreliuoja su aiškia šių nusikaltimų mažėjimo tendencija 1999–2001 m. 1995–1997 m. šių nusikaltimų buvo padaroma beveik du kartus daugiau nei 1999–2001 m., o kontrabandos nusikaltimų neišaiškinamumo lygis buvo tik apie 10 proc. didesnis (išskyrus 1998 m.). Be to, žemą kontrabandos išaiškinamumo lygį iš dalies rodo ir mažas išaiškintų nusikaltusių asmenų skaičius. 1995 m. buvo nustatyti 129 asmenys, kaltinami kontrabanda, 2000 m. – tik 35, 2002 m. – 42 asmenys.

1997–2001 m. aiškia išaiškinamumo mažėjimo tendencija pasižymėjo nusikaltimai, susiję su skolininko nesąžiningumu ir apgaule. 1997 m. neišaiškinta tik 15,91 proc. tokių nusikaltimų, o 2001 m. šių nusikaltimų neišaiškinamumo lygis pakilo netgi iki 50 proc. – t. y. pasiekė patį didžiausią iš nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai neišaiškinamumo lygį.

Išaiškinamumas mažėjo ir nagrinėjant nusikaltimus, susijusius su vertimusi neteisėta ūkine, komercine, finansine ar profesine veikla (BK 306 str.). 1996 m. buvo neišaiškinta tik 7,41 proc. šių nusikaltimų, o 2001 m. – net apie 40,7 proc. minėtų nusikaltimų. Kitais metais šių nusikaltimų išaiškinamumas staigiai pagerėjo (neišaiškinta tik 11 proc.).

6.3. Kiekybiniai ir kokybiniai nusikaltimų finansams pokyčiai

Nusikaltimų finansams struktūrinė analizė rodo, kad 1995–2002 m. labiausiai padaugėjo nusikaltimų, susijusių su netikrų pinigų ar vertybinių popierių pagaminimu, laikymu ir paleidimu į apyvartą. 1995 m. buvo užregistruoti 359, o 2002 m. – 658 tokie nusikaltimai, t. y. 1,8 karto daugiau. Lyginamoji šių nusikaltimų dalis 2000–2002 m. sudarė apie 46,6 proc. visų nusikaltimų finansams ir, palyginti su 1995–1996 m., padidėjo maždaug 1,5 karto (žr. 8 lentelę).

8 lentelė. Nusikaltimų, susijusių su netikrų pinigų ar vertybinių popierių gaminimu, laikymu ar paleidimu apyvarton, skaičius 1995–2002 m.

Rodikliai	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Iš viso užregistruota nusikaltimų	359	342	469	1362	660	617	919	658
Lyginamoji užregistruotų nusikaltimų dalis visų nusikaltimų finansams atžvilgiu proc.	32,6	28,9	34,5	64,3	40	47,3	56,4	46,5

8 lentelės tęsinys.

Išaiškinta užregistruotų nusikaltimų einamaisiais metais	49	53	39	84	38	82	152	204
Tiriami nusikaltimai (praėjusio laikotarpio likučio metų pradžioje ir užregistruotų nusikaltimų einamaisiais metais suma)	528	443	506	1439	856	787	1066	891
Neišaiškinta nusikaltimų palyginti su tiriamaisiais, proc.	65,6	76,7	76,9	72,6	74,3	66,7	67,3	48
Išaiškinta asmenų, padariusių šiuos nusikaltimus	43	39	20	58	59	87	104	107

Iš 8 lentelės matyti, kad esant ypač žemam šių nusikaltimų išaiškinamumo lygiui tiriamų nusikaltimų mastas 1995–2001 m. padidėjo 2 kartus, o neišaiškintų tiriamų nusikaltimų lyginamoji dalis – nuo 65,6 iki 67,3 proc.

Teigiama nagrinėjamojo laikotarpio tendencija yra ta, kad labai sumažėjo (beveik išnyko) nusikaltimai, susiję su pinigų arba vertybinių popierių taisyklių pažeidimais, netikrų pašto ženklų, važiavimo bilietų, prekių banderolių gaminimu bei realizavimu. Sumažėjo nusikaltimų, susijusių su pinigų plovimu (žr. 9 lentelę).

9 lentelė. Atskirų nusikaltimų finansams dinamika Lietuvoje 1995–2002 m.

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	
1.	<i>Operacijų su pinigais ar vertybiniais popieriais taisyklių pažeidimai (BK 329 str.)</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	272	331	206	51	27	6	13	7
b	išaiškinta nusikaltimų einamaisiais metais	164	290	156	37	18	3	4	6
c	išaiškinta asmenų, padariusių nusikaltimus	44	82	28	13	3	3	2	0
2.	<i>Netikrų pašto ženklų, važiavimo bilietų pagaminimas (BK 328 str.)</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	0	2	9	5	2	4	1	0

9 lentelės tęsinys.

b	išaiškinta nusikaltimų einamaisiais metais	0	0	3	0	1	0	1	0
c	išaiškinta asmenų, padariusių nusikaltimus	0	0	2	0	3	0	1	0
3.	<i>Netikrų banderolių prekėms ar kitų specialių ženklų gaminimas, realizavimas, laikymas ar naudojimas (BK 328-1 str.)</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	0	3	3	3	0	0	0	0
b	išaiškinta nusikaltimų einamaisiais metais	0	0	3	3	0	0	0	0
c	išaiškinta asmenų, padariusių nusikaltimus	0	0	3	1	0	0	0	0
4.	<i>Pinigų plovimas (BK 326 str.)</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	9	5	6	4	4	3	4	1
b	išaiškintas nusikaltimų einamaisiais metais	4	5	3	1	1	1	0	0
c	išaiškinta asmenų	1	0	0	0	0	0	0	0
5.	<i>Aplaidus apskaitos tvarkymas (BK 322 str.)</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	124	147	234	252	290	230	229	219
b	lyginamoji dalis visų nusikaltimų finansams atžvilgiu	11,3	12,4	17,2	11,9	17,6	17,6	14	15,4
c	išaiškinta nusikaltimų iš užregistruotų einamaisiais metais	76	67	119	117	129	98	96	87
d	išaiškinta asmenų, padariusių nusikaltimus	70	70	109	152	154	138	149	133
6.	<i>Apgaulingas apskaitos tvarkymas (BK 323 str.)</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	146	146	221	226	363	226	225	210
b	lyginamoji dalis visų nusikaltimų finansams atžvilgiu	13,2	12,3	16,3	10,7	22	17,3	13,8	14,8
c	išaiškinta nusikaltimų iš užregistruotų einamaisiais metais	74	72	78	68	96	64	96	87

9 lentelės tęsinys.

d	išaiškinta asmenų, padariusių nusikaltimus	73	47	79	78	94	76	92	120
7.	<i>Žinomas neteisingu duomenų apie pajamas arba pelną pateikimas (BK 324 str.)</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	134	164	149	160	224	137	152	169
b	lyginamoji dalis visų nusikaltimų finansams atžvilgiu	12,2	13,9	11	7,6	13,6	10,5	9,3	11,9
c	išaiškinta nusikaltimų iš užregistruotų einamaisiais metais	63	81	57	57	81	62	83	120
d	išaiškinta asmenų, padariusių nusikaltimus	34	37	30	20	20	10	13	10
8.	<i>Mokesčių ir įmokų vengimas (BK 325 str.)</i>								
a	užregistruota nusikaltimų	58	39	48	48	74	68	53	48
b	lyginamoji dalis visų nusikaltimų finansams atžvilgiu	5,3	3,3	3,5	2,3	4,5	5,2	3,3	3,9
c	išaiškinta nusikaltimų iš užregistruotų einamaisiais metais	21	19	25	31	27	33	26	30
d	išaiškinta asmenų, padariusių nusikaltimus	11	13	20	20	21	30	19	15

1995–1996 m. nusikaltimai, susiję su pinigų arba vertybinių popierių taisyklių pažeidimais, sudarė maždaug 25 proc. visų nusikaltimų finansams. 1995 m. jų buvo užregistruota 272, o 1996 m. – net 331. Vėlesniais metais šių nusikaltimų smarkiai sumažėjo. 2000–2002 m. jie sudarė vos 0,5–0,7 proc. visų nusikaltimų finansams. Ši teigiama tendencija aiškintina tvirta lito pozicija pinigų sistemoje, jo susiejimu su JAV doleriu fiksuotu kursu. Esant fiksuotam ir stabiliam lito kursui, didėjant pasitikėjimui bankais, taip pat liberalizavus atsiskaitymų sistemą Lietuvos ir užsienio verslininkams nebeliko būtinybės pažeidinėti operacijų su pinigais taisyklių atsiskaitant užsienio valiuta arba grynaisiais.

Nusikaltimų, susijusių su pinigų plovimu, sumažėjimas 1995–2002 m. daugiau kaip 2 kartus (nuo 9 nusikaltimų 1995 m. iki 4 nusikaltimų 2001

m., o 2002 m. iš viso nustatytas tik vienas atvejis) susijęs su veiksminga Lietuvos Banko vykdoma komercinių bankų priežiūros politika. Esant santykinai nedidelei bankinių paslaugų rinkai pinigų plovimo operacijos palyginti lengvai pastebimos, todėl potencialiems pinigų plovėjams, siekiantiems išvengti teisėsaugos institucijų dėmesio, kur kas parankiau naudotis lengvatinės prekybos zonose veikiančių bankų paslaugomis.

Šiuo metu didžiausią rūpestį teisėsaugos institucijoms turėtų kelti „grynėji“ (ekonominių nusikaltimų prasme) nusikaltimai finansams, kurie didžiausią įtaką turi šešėlinės ekonomikos egzistavimui ir nelegalių pajamų formavimuisi. Tai nusikaltimai, susiję su neteisinga buhalterinių duomenų apskaita siekiant nuslėpti mokesčius. Nors šių nusikaltimų bendras skaičius (pagal BK 322, 323, 324, 325) 1995–2002 m. padidėjo 1,4 karto, tačiau šis didėjimas buvo netolygus. Aiškiai išsiskiria 2 nagrinėjamojo laikotarpio etapai: 1995–1999 m. ir 2000–2001 m. Pirmuoju laikotarpiu analizuojamų nusikaltimų skaičius padidėjo daugiau kaip 2 kartus (nuo 462 nusikaltimų 1995 m. iki 951 nusikaltimo 1999 m.), o antruoju laikotarpiu, atvirkščiai – vienu trečdaliu sumažėjo. Atskirų nusikaltimų skaičius 2000–2002 m. laikotarpiu, palyginti su 1999 m., sumažėjo daugiau nei 30 proc. (žr. 9 lentelę).

Iš 9 lentelės matyti, kad nusikaltimų, susijusių su aplaidžiu apskaitos tvarkymu 2002 m., palyginti su 1995 m., padidėjo 1,7 karto, o lyginamoji jų dalis tarp visų nusikaltimų finansams – atitinkamai nuo 11,3 proc. iki 15,4 proc. 1995–2002 m. 1,4 karto padidėjo nusikaltimų, susijusių su apgaulinga buhalterinių dokumentų apskaita. Tačiau lyginamoji šių nusikaltimų dalis tarp visų nusikaltimų finansams beveik nepasikeitė – 1995 m. jie sudarė 13,2 proc., o 2002 m. – 14,8 proc.

Nagrinėjamoju laikotarpiu beveik nepasikeitė nusikaltimų, susijusių su neteisingų duomenų apie pajamas pateikimu bei mokesčių vengimu, skaičius. Todėl, padidėjus bendram nusikaltimų finansams skaičiui, lyginamoji jų dalis labai sumažėjo. 1995 m. nusikaltimų, susijusių su neteisingų duomenų apie pajamas pateikimu, lyginamoji dalis tarp visų nusikaltimų finansams buvo 12,2 proc., nusikaltimų, susijusių su mokesčių vengimu – 5,3 proc., o 2002 m. – atitinkamai 11,9 proc. ir 3,9 proc.

Analizuojant nusikaltimų, susijusių su mokesčių vengimu, išaiškianamumo rodiklius galima padaryti išvadą, kad neišaiškintų nusikaltimų absoliutus skaičius didėja sparčiau nei tiriamų nusikaltimų skaičius (žr. 10 lentelę).

10 lentelė. Tiriamų nusikaltimų, susijusių su mokesčių vengimu, dinamika Lietuvos Respublikoje 1995–2002 m.²⁷

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Tiriami nusikaltimai, susiję su aplaidžiu apskaitos tvarkymu (BK 322 str.)	137	179	290	326	272	372	372	353
Tarp jų neišaiškinti nusikaltimai*	26/19	47/26,2	70/24,1	124/38	75/27,6	78/21	90/24,2	67/18,9
Tiriami nusikaltimai, susiję su apgaulingu apskaitos tvarkymu (BK 323 str.)	165	188	275	304	464	434	424	392
Tarp jų neišaiškinti nusikaltimai	26/15,6	62/33	80/29,1	124/4 0,8	122/ 26,3	119/ 27,4	112/ 26,4	62/ 15,8
Tiriami nusikaltimai, susiję su neteisingų duomenų apie pajamas ir pelną pateikimu, žinant, kad jie neteisingi (BK 324 str.)	138	203	194	220	295	246	270	225
Tarp jų neišaiškinti nusikaltimai	27/19,6	62/30,5	55/28,3	71/32,3	81/27,5	36/14,6	64/23,7	19/8,4
Tiriami nusikaltimai, susiję su mokesčių ar įmokų vengimu (BK 325 str.)	59	50	62	65	95	104	88	74
Tarp jų neišaiškinti nusikaltimai	11/18,6	14/28	9/14,5	3/4,6	21/22,1	17/16,3	22/25	4/5,4

* Čia ir toliau 10 lentelėje skaitiklis – tai absoliutus skaičius, o vardiklis – palyginti su tiriamaisiais nusikaltimais (proc.).

Iš 10 lentelės duomenų matyti, kad bendras nusikaltimų, susijusių su mokesčių vengimu, skaičius 2002 m., palyginti su 1995 m., padidėjo 2,5 karto. Kartu neišaiškintų nusikaltimų skaičius ypač sparčiai didėjo 1995–1998 m. Pavyzdžiui, neišaiškintų nusikaltimų, susijusių su aplai-

²⁷ Tiriamų nusikaltimų skaičius nustatytas susumuojant nagrinėjamų nusikaltimų likutį metų pradžioje ir einamaisiais metais užregistruotus nusikaltimus.

džiu apskaitos tvarkymu ir apgaulinga apskaita 1998 m., palyginti su 1995 m., padaugėjo net 4,8 karto, o neišaiškintų nusikaltimų, susijusių su žinomai neteisingų duomenų apie pajamas ir pelną pateikimu, – 2,6 karto. Vėlesniais metais minėtų neišaiškintų nusikaltimų skaičius beveik stabilizavosi, o lyginamoji jų dalis tarp visų tiriamų nusikaltimų sumažėjo. 1999–2002 m. būdavo neišaiškinama maždaug ketvirtadalis visų tiriamų nusikaltimų, susijusių su mokesčių vengimu.

Nagrinėjamuoju laikotarpiu buvo mažai išaiškinama asmenų, padariusių nusikaltimų, susijusių su mokesčių vengimu. 1995 m. tiriant nusikaltimus iš 499 buvo išaiškinti 188 asmenys, o 2001 m. tiriant 1154 nusikaltimus – tik 273 juos padarę asmenys. 1999–2001 m. išaiškinamų asmenų skaičius beveik stabilizavosi ir netgi įgavo menką mažėjimo tendenciją. Ypač mažai išaiškinama asmenų, padariusių nusikaltimus, susijusių su neteisingų duomenų apie pajamas pateikimu, žinant, kad jie neteisingi (BK 324 str.), mokesčių vengimu (BK 325 str.). 2002 m. atitinkamai buvo išaiškinta tik 10 ir 15 tokių asmenų.

Nusikaltimų finansams dinamikos palyginimas su Lietuvos juridinių asmenų pelno mokesčio tendencija leidžia teigti, kad realūs nusikaltimų finansams mastai, kaip ir nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai mastai, yra kur kas didesni nei skelbia oficiali statistika (žr. 11 lentelę).

11 lentelė. Juridinių asmenų pelno mokestis Lietuvoje ir Latvijoje 1995–2000 m.²⁸

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Lietuvos juridinių asmenų pelno mokestis tūkst. litų	553 869	586 858	620 905	580 234	360 828	311 681
Lietuvos juridinių asmenų pelno mokesčio dalis nacionaliniame biudžete proc.	9,6	8,7	7,5	6,2	4	3,6
Latvijos juridinių asmenų pelno mokestis tūkst. litų	47 543	57 290	78 635	92 365	92 211	–
Latvijos juridinių asmenų pelno mokesčio dalis nacionaliniame biudžete proc.	5,4	5,3	6	5,8	5,8	–

²⁸ Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis 2000. Vilnius, 2000, p. 152; Lietuvos statistinis metraštis 1997. Vilnius, 1997, 163 p.; Latvijas statistika gadagramata 2000. Ryga, 2000, p. 29.

Iš 11 lentelės duomenų matyti, kad Lietuvos juridinių asmenų pelno mokestis absoliučia išraiška 1995–2000 m. sumažėjo 43,8 proc., o jo dalis, palyginti su nacionalinio biudžeto pajamomis – net 2,7 karto. Latvijoje šis procentas visiškai priešingas – absoliučia išraiška pelno mokestis 1995–1999 m. padidėjo beveik du kartus, o jo lyginamoji dalis didėja. Tai iš dalies paaiškina, kodėl Lietuvoje tokia maža per valstybės biudžetą perskirstoma bendrojo vidaus produkto dalis – 34 proc., Latvijoje – 40 proc., daugelyje kitų Europos valstybių – 45 proc.

Apibendrinant galima pasakyti, kad Lietuvoje nuo 1999 m. ekonominis nusikalstamumas mažėja ir pamažu stabilizuojasi. Tikėtina, kad tokią padėtį lemia ekonomikos stabilizavimas ir visuomeninių ekonominių santykių reglamentavimo būklės gerėjimas. Tačiau nusikaltimų finansams dinamikos palyginimas su Lietuvos juridinių asmenų pelno mokesčio mažėjimo tendencija leidžia teigti, kad realus nusikaltimų finansams, kaip ir nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai, mastas yra kur kas didesni nei skelbia statistika.

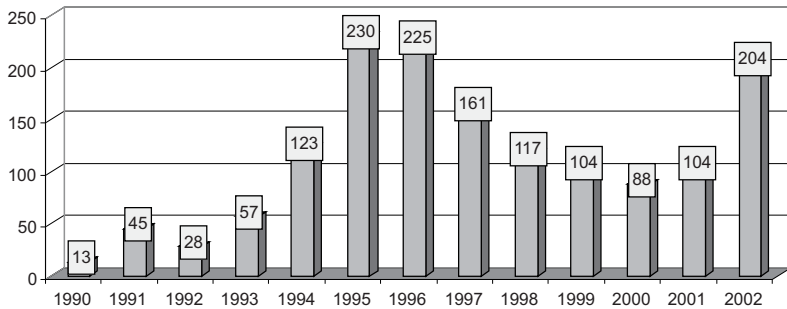
6.4. Kontrabandos paplitimas ir jos mažinimo politika Lietuvoje

Kontrabanda neigiamai veikia valstybės ir verslo veiklą. Kontrabandinės prekės konkuruoja rinkoje su teisėtai joje esančiomis prekėmis ir mažina teisėtai veikiančių bei mokesčius mokančių įmonių pelną. Kontrabandinės prekės neapmokestinamos, todėl valstybės biudžetas praranda daug pajamų. Dalis kontrabandos yra gabenama nusikalstamų organizuotų grupių, kurios naudoja gautas pajamas kitoms nusikalstamoms veikloms, finansuoti. Be to, kontrabanda skatina muitininkų, valstybės sienos apsaugos tarnybos, kitų pareigūnų, valdininkų ir politikų korupciją. Kontrabanda sudaro galimybes įsigyti nelegalioje rinkoje tabako ir alkoholio gaminių nepilnamečiams. Nerimą kelia tai, kad nemaža Lietuvos gyventojų dalis kontrabandą pateisina.²⁹

²⁹ Malinauskaitė J., Šulija J., Šulija V. Kontrabanda: kontrolė ir prevencija Lietuvoje. Vilnius: Muitinės departamentas prie Finansų ministerijos, Teisės institutas, 2002. P. 136–143; Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Sociologinis tyrimas „Gyventojų požiūris į labiau apmokestinamą prekių kontrabandą“. Lietuvos laisvosios rinkos institutas. <<<http://www.lrinka.lt/Projektai/Kontrabandostyrimas.dc>>> (žiūrėta 2006 03 26).

Kontrabanda buvo įvardyta kaip viena opiausių Lietuvos problemų stojant į NATO ir ES.³⁰ Įstojus į NATO ir ES minėtų organizacijų vadovybių dėmesys kontrabandos kontrolės bei prevencijos problemoms Lietuvoje nesumažės. Daugiau dėmesio skirti pasienio saugumui skatina ir pasaulio įvykiai, susiję su terorizmu.

Statistikos duomenys rodo, kad 1990–2002 m. užregistruoti kontrabandos nusikaltimai pasiskirstė labai netolygiai (žr. 1 pav.). Vidutiniškai per metus buvo užregistruoti 125 kontrabandos nusikaltimai. Tokius kontrabandos nusikaltimų svyravimus galėtų lemti tai, kad keitėsi kontrabandos nusikaltimo (pažeidimo) reglamentavimas.³¹

1 pav. 1990–2002 m. užregistruoti kontrabandos nusikaltimai³²

Vidutiniškai per metus 1990–2002 m. Lietuvoje užregistruoti 125 kontrabandos nusikaltimai.³³

Pažymėtina, kad sustiprinus kontrabandos kontrolės priemones nusikaltimų padaugėjo, vėliau – sumažėjo, o paskui – vėl padaugėjo. Kontrabandininkai veikė sniego gniūžtės principu: didelis skaičius užregistruotų nusikaltimų, valstybės politika ir veiksmai prieš kontrabandą, atitinkama kontrabandininkų reakcija (prisitaikymas), o paskui – vėl viskas iš pradžių.

³⁰ Išsamus Lietuvos pasirengimo narystei vertinimo pranešimas. 2003. – Vilnius: Alora, 2004. P. 60.

³¹ Plačiau žr. skyriuje „Kontrabandos reglamentavimas ir teisinės kovos su kontrabanda politika Lietuvoje“ (aut. pastaba).

³² Parengta pagal Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenis.

³³ Muitinės kriminalinės tarnybos 2002 m. veiklos ataskaita. P. 16.

2002 m. Muitinės kriminalinės tarnybos (toliau – MKT) pareigūnai atskleidė (dalyvavo atskleidžiant arba jų suteikta operatyvinė informacija padėjo atskleisti) 372 pažeidimus: dėl 79 iš jų buvo iškeltos baudžiamosios bylos. 2002 m. MKT sulaikė neteisėtai per valstybės sieną gabentų prekių ir daiktų, kurių vertė – 26 mln. litų. Buvo sulaikyta beveik 127 mln. vienetų cigarečių; 5,8 tonos tabako; 40,6 tūkst. litrų alkoholinių gėrimų; apie 2,56 tonos naftos produktų. Sulaikyta narkotinių ir psichotropinių medžiagų, kurių vertė juodojoje rinkoje – apie 0,5 mln. litų. Be to, 2002 m. MKT išaiškino kontrabandos (ATPK 210 str.), prekių deklaravimo (ATPK 209² str.), jų gabenimo tvarkos (ATPK 209³ str.) bei kitų administracinės teisės pažeidimų, dėl jų teritorinės muitinės surašė 293 administracinės teisės protokolus.³⁴

1 lentelė. Kontrabandos gabenimo būdai

Kontrabandos gabenimo būdas	2001	2002	Pokytis proc.
Daiktai paslėpti taip, kad sunku juos aptikti	62	62	-1,6
Naudojami suklastoti dokumentai	13	11	-15,4
Mažinama muitinė prekių vertė	14	2	-85,7
Pagal tranzitinius dokumentus įvežamos prekės neišvežamos iš Lietuvos Respublikos	4	4	0
Iš viso	93	79	-15,05

Nors 2002 m. Lietuvos muitinėje iškelta 15,05 proc. mažiau baudžiamųjų kontrabandos bylų, tačiau sulaikytų prekių vertė 3,25 karto viršijo 2001 m. rezultatus. Baudžiamųjų bylų sumažėjimas sietinas su veiksmingu MKT darbu, kai buvo nustatytos įmonės, mažinusios prekių vertę: 2002 m. didžioji dalis šių įmonių nutraukė veiklą.

³⁴ Muitinės kriminalinės tarnybos 2002 m. veiklos ataskaita. P. 16.

2 lentelė. Kontrabandos dalyko vertė pagal Lietuvos muitinėje išskeltas baudžiamąsias bylas³⁵

Kontrabandos dalykas	Sulaikytų prekių vertė (Lt)		Pokytis
	2001	2002	
Autotransporto priemonės	31 696	1 143 189	+ 36,07 karto
Grynieji pinigai	1 694 926	1 076 578	-36,48 proc.
Technika	394 228	268 502	-31,89 proc.
Metalas	200 612	215 507	+ 7,42 proc.
Tabakas ir jo gaminiai	5 322 824	21 749 109	+ 4,08 karto
Cukrus	0	515 500	-
Įvairios prekės	354 855	1 004 437	+ 2,83 karto
Iš viso	7 999 141	25 972 822	+ 3,25 karto

2002 m. MKT, atlikus kontrabanda gabentų prekių analizę, nustatytos šios rizikos požiūriu pavojingos prekių grupės³⁶: tabakas ir jo gaminiai; alkoholio produktai (spiritas); įvairios plataus vartojimo prekės; narkotinės ir psichotropinės medžiagos bei pirmtakai; grynieji pinigai; transporto priemonės; metalo laužas; nafta ir jos produktai; medikamentai; keramzitiniai blokeliai; mediena.

Išsamiau apžvelgtinos bendrosios kontrabandos raiškos formos ir pagrindinių kontrabandos dalykų tendencijos 2002 m.:

1. Stambia kontrabanda užsiima gerai organizuoti nusikalstami susivienijimai. Paprastai tokie susivienijimai turi ryšių su Lietuvos Respublikos ir kaimyninių valstybių muitinės bei kitų institucijų pareigūnais.
2. Dalis kontrabandinių prekių įvežama išvengiant muitinės kontrolės arba per „žaliąją sieną“.³⁷ Vieni asmenys per „žaliąją sieną“ organizuoja kontrabandos gabenimą, kiti (pasienio rajonų gyventojai) ją slepia ir kaupia, o tretieji organizuoja prekių išvežimą į Lietuvos gilumą ir jų realizaciją.

³⁵ Muitinės kriminalinės tarnybos 2002 m. veiklos ataskaita. P. 16.

³⁶ Rizikos požiūriu pavojingos prekių grupės buvo pradėtos sudarinėti 2001 m. Tai viena iš MKT funkcijų.

³⁷ „Žalioji siena“ – kontrabandos gabenimas ne per pasienio kontrolės punktus.

3. Kai kurios įmonės importuoja prekes neteisingai deklaruodamos prekių kiekį, svorį, kodą. Šiuo atveju kontrabandos gabintojai naudojami techninių tikrinimo priemonių (svarstyklių, rentgeno aparatų) muitinės postuose stoka, muitinės pareigūnų aplaidumu arba tiesiog susitaria su muitinės pareigūnais. Be to, kontrabandos vežėjai žino, kad ne visi kroviniai yra nuodugnai tikrinami atliekant muitinės procedūrą.
4. Mažinama muitinė prekių vertė. Tai labai paprasta schema, pagal kurią daug nerizikuojant prekės įvežamos į Lietuvos Respubliką. Pavyzdžiui, sausinių siunta nuperkama Lenkijoje, tranzitu per Lietuvą vežama į Latviją, kur gavėjas yra lengvatinės prekybos kompanija. Ši, daug kartų sumažinusi vertę, prekes parduoda Lietuvos pirkėjui. Taip mažų verčių prekės įvežamos į Lietuvos Respubliką išvengiant didesnės dalies muitų ir mokesčių mokėjimo.
5. Padažnėjo atvejų, kai į Lietuvą prekės įvežamos kaip labdara, parama. Tai dažniausiai kiniškos kilmės prekės. Jos įvežamos į Latviją, o iš ten jau atvežamos į Lietuvą kaip parama. Paprastai tokių prekių siuntėja būna lengvatinės prekybos kompanija, o gavėjai – įvairūs paramos ir labdaros fondai. Kadangi kai kurių organizacijų įstatuose yra numatyta, kad prekes galima realizuoti, o pinigai turi būti pervedami labdarai, tai galima manyti, kad prekės realizuojamos už didesnę sumą.
6. Prekes gabenantys asmenys susitaria su muitinės pareigūnais ir deklaruoja tik dalį gabenamų prekių. Sustabdžius automobilį ir gražinus jį į kelio postą nuodugnai patikrinti muitininkams, prekių gabintojas paaiškina, kad kitą gabenamų prekių dalį jie deklaravo, tačiau deklaraciją pamiršo pas muitinės pareigūną. Muitinės pareigūnas, pastebėjęs, kad automobilis gražintas pakartotinai patikrinti, savo iniciatyva deklaruoja kitą nedeklaruotų prekių dalį ir suklastoja prekes gabenusio asmens parašą deklaracijoje bei mokėjimo kvituose.
7. Smulki (cigarečių, alkoholio, cukraus, dyzelinio kuro, maisto produktų ir kt.) kontrabanda iš pirmo žvilgsnio nėra tokia pavojinga kaip stambi, tačiau įvertinus tai, kad ja užsiima daug žmonių, galima teigti, kad kasdien į Lietuvą nedidelėmis partijomis patenka nemažas kontrabandinių prekių kiekis.

Tabako ir cigarečių kontrabanda. 2002 m. MKT sulaukė 5,82 tonos tabako (2 atvejai, iškeltos 2 baudžiamosios bylos), apie 126,67 mln.

vienetų cigarečių (14 atvejų, iškelta 16 baudžiamųjų bylų), kurių rinkos vertė – apie 21,75 mln. litų. Atsižvelgiant į Lietuvos rinką galima teigti, kad didžioji dalis kontrabanda iš Latvijos ir Baltarusijos įvežtų cigarečių nelieka Lietuvoje, jos vežamos toliau į Vakarų Europos šalis. 2000–2002 m. duomenimis, išlieka cigarečių kontrabandos iš Latvijos Respublikos tranzitu per Lietuvos teritoriją tendencija. Taip pat tikėtina, kad cigaretės į Lietuvą patenka per Klaipėdos uostą, vėliau perkraunamos (paslepamos krovinyje) ir išgabenamos į Vakarų Europą. Į Lietuvą ir toliau gabenamos kontrabandinės rusiškos kilmės pigios cigaretės. Paprastai jos gabenamos nedideliais kiekiais iš Kaliningrado srities ir Baltarusijos Respublikos bei parduodamos turgavietėse. Kontrabandinės cigaretės gabenamos autotransportu, paslėptos automobilio ar maršrutinio autobuso salone, geležinkeliu (paslėptos tambūre), pėščiomis įnešamos į Lietuvos teritoriją paslėptos po viršutiniais drabužiais. Šalies cigarečių kontrabandos organizavimo ir koordinavimo centras yra Kaune. MKT pradėjęs aktyviau kontroliuoti Kauno regioną, 2002 m. gegužę vien Kėdainių rajone buvo sulaikyta daugiau kaip 10 mln. vienetų cigarečių kontrabanda. Atsižvelgiant į užfiksuotus stambios cigarečių kontrabandos sulaikymus galima teigti, kad didžioji kontrabandinių cigarečių dalis į Lietuvą patenka iš Latvijos.

2 lentelė. Lietuvos Respublikos pasienyje sulaikyta tabako kontrabanda (pakeliais) 1995–2002 m.³⁸

Lietuvos Respublikos valstybinė siena su	Metai							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Baltarusija	0	12 729	0	1300	2768	10 334	37 247	196 550
Lenkija	10 200	0	3170	5147	7980	500 000	48 800	2773
Rusija	0	0	174 865	307 169	7703	159 831	140 826	195 626
Pajūris	0	55 040	72 658	9807	12 021	193 290	4390	3800
Latvija	0	26 310	17 156	1 334 140	130 920	10 873	23 800	77 238
Iš viso	10 200	94 079	267 849	1 657 590	161 392	874 328	255 143	475 987

³⁸ Parengta pagal Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos duomenis. Valstybės sienos apsaugos tarnyba prie Vidaus reikalų ministerijos. << http://www.pasienis.lt/statistika/st_tabakas.htm>> (žiūrėta 2006 03 26).

Naftos produktų kontrabanda. 2002 m., palyginti su 2001 m., naftos produktų smulkios kontrabandos mastai nedidėjo. Šios rūšies kontrabanda gabenama nedideliais kiekiais, keleiviams kertant valstybės sieną. MKT nustatė atvejų, kai naftos produktai importuojami nurodant neteisingą prekės kodą ir taip valstybei sumokant mažesnę akcizo mokesčių. 2002 m. pirmame pusmetyje nustatyta nauja akcizo mokesčio už naftos produktus vengimo tendencija: importuojama skalūnų alyva vėliau naudojama kaip skystas krosnių kuras. Neteisėtai gautas (kontrabanda įvežtas ir neteisėtai neišvežtas) dyzelinas tiesiogiai parduodamas ūkininkams.

Alkoholio kontrabanda. Stambios alkoholio kontrabandos MKT nesulaikė, tačiau nedideli alkoholio kiekiai gabenami į Lietuvą per Lietuvos ir Baltarusijos muitinės postus, taip pat per „žaliąją sieną“ bei Lietuvos ir Rusijos (Kaliningrado sritį) pasienyje esančius muitinės postus.

3 lentelė. Lietuvos Respublikos pasienyje sulaukyta alkoholio kontrabanda (litrais) 1995–2002 m.³⁹

Lietuvos Respublikos valstybinė siena su	Metai							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Baltarusija	89516,6	116440,1	33004,9	18786,3	28510,5	52881,6	86825,7	64722,3
Lenkija	28,0	0,0	0,0	647,8	320,2	126,0	0,0	0,0
Rusija	39952,1	436,5	1128,5	15909,6	12949,18	2565,6	2846,17	1431,27
Pajūris	102,0	60,0	227,7	320,7	551,49	135,5	81,5	87,08
Latvija	6616,0	12133,5	4904,0	17235,1	7211,9	1629,0	548,01	1199,9
Iš viso	136214,8	129070,4	39264,7	52900,1	49542,8	57337,7	90301,43	67440,55

Grynųjų pinigų kontrabanda. 2002 m. MKT užfiksavo 8 grynųjų pinigų kontrabandos atvejus. Nors 2002 m., palyginti su 2001 m., grynųjų pinigų sulaukyta mažiau, manoma, kad grynųjų pinigų kontrabandos mastai nemažėja: fiziniai asmenys ir toliau naudoja grynuosius pinigus atsiskaitymams (pvz., asmenys, besiverčiantys naudotų automobilių importu).

³⁹ Parengta pagal Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos duomenis. Valstybės sienos apsaugos tarnyba prie Vidaus reikalų ministerijos. << http://www.pasienis.lt/statistika/st_tabakas.htm>> (žiūrėta 2006 03 26).

Narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrabanda. 2002 m. vasarį Vilniaus oro uoste MKT pirmą kartą sulaikė asmenį, skrandyje gabenantį narkotinių medžiagų (apie 0,5 kg kokaino). Tai žinomas pasaulinėje praktikoje narkotikų kontrabandos būdas. Po sulaikymo Vakarų Europos valstybių muitinės ėmė atidžiau tikrinti Lietuvos Respublikos piliečius ir sulaikė kelis mūsų šalies asmenis, gabenusius narkotikus (pavyzdžiui, Lietuvos piliečiai, įtarti narkotikų kontrabanda, buvo sulaikyti Lotynų Amerikoje). Aptariant aguonų kontrabandą pažymėtina, kad 2002 m. išliko 2001 m. tendencijos. Po vasaros sezono padažnėja atvejų, kai į Lietuvos Respubliką susmulkintas aguonas bandoma įvežti iš Kaliningrado srities. Nustatyta nauja kontrabandos rūšis: per Vilniaus teritorinės muitinės pašto postą siunčiami grybai, turintys narkotinės medžiagos – psilocibino (2002 m. iškeltos 3 baudžiamosios bylos). Reikšmingas veiksnys, turintis įtakos narkotikų gabenimo srautams – narkotikų kainų skirtumas kaimyninėse (ir kitose) valstybėse. 2002 m. taip pat padidėjo Lietuvos Respublikos piliečių, oro transportu gabenančių narkotines medžiagas, sulaikymų užsienyje skaičius. Padaugėjus sintetinių narkotikų, gabenamų iš Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių, konfiskavimo atvejų Skandinavijos valstybėse, nuo 2002 m. birželio 7 d. naudojant ASYCUDA sistemos atrankos modulį kontroliuojamas Flunitrazepamo įvežimas į Lietuvos Respubliką.

Strateginių prekių kontrabanda. 2002 m. užfiksuoti du atvejai, kai UAB „Aviabaltika“ kėsinosi eksportuoti strategines prekes neturėdama eksporto licencijų (iškeltos 2 baudžiamosios bylos).

Plataus vartojimo prekių įvežimas sumažinus muitinės vertę. 2002 m. sustiprinus plataus vartojimo prekių išleidimo laisvai cirkuliuoti procedūrų kontrolę, pažeidėjai, mažindami prekių muitinę vertę, naudojami sunkiau nustatomais apgaulės būdais, neužtraukiančiais baudžiamosios atsakomybės. Išryškėjo nauja tendencija: importuojamų plataus vartojimo prekių, gabenamų geležinkeliu, vertės mažinimas (siuntėjai – lengvatinės prekybos kompanijos, esančios kaimyninėse valstybėse).

Labiausiai paplitę kontrabandos slėpimo būdai:

1. Stambi tabako gaminių kontrabanda slepiama įvairiuose kroviniuose (keramzito blokeliuose, medienoje, jos gaminiuose, metalo lauže, durpėse, linų pluošte, techninėje kalcio sodoje ir pan.). Tokia kontrabanda taip pat gabenama nurodant kitas oficialiai vežamas prekes, kurias fiziškai patikrinti muitinės pasienio postuose sunku (sodo nameliai, mediena

ir jos dirbiniai, durpės, stiklas, metalo konstrukcijos, popierius, keramikos dirbiniai, polietileno gaminiai (plėvelė), kiliminės dangos, tekstilės gaminiai (audiniai), greitai gendantys maisto produktai).

2. Kontrabanda dažnai gabenama konteineriais, šaldytuvais ir panašiomis transporto priemonėmis, kuriomis gabenamas prekes (krovinius) patikrinti muitinėse trūkstant atitinkamų techninių priemonių (svarstyklių, rentgeno aparatų) neįmanoma.

3. Kontrabanda dažnai gabenama klastojant dokumentus, neteisingai nurodant prekių kiekį, vertę, pavadinimą.

4. Smulki kontrabanda, gabenama autotransportu, slepiama specialiai įrengtose slėptuvėse (automobilių posparniuose, atsarginiuose ratuose, po sėdynėmis, durelėse, garso kolonėlėse).

5. Asmenys smulkią kontrabandą slepia tarp asmeninių daiktų, po viršutiniiais drabužiais (specialiose liemenėse, drabužių pamušaluose prišuva papildomas kišenes).

6. Smulki kontrabanda išslapstoma autobusuose, traukiniuose.

7. Smulki cigarečių, medikamentų arba narkotinių bei psichotropinių medžiagų kontrabanda slepiama pašto siuntose.

8. Narkotikų slėpimo būdai išlieka klasikiniai: jie slepiami lengvuosiuose ir krovininiuose automobiliuose įrengtose slėptuvėse, traukiniuose. Kokainas įpakojamas į specialius konteinerius arba įpakavus praryjamas. Heroinas gabenamas įvairiuose paketuose prie kūno. Pastaruoju metu užfiksuojama daugiau atvejų, kai narkotikus gabena moterys slėpdamos juos vaginoje. Pavyzdžiui, 2003 m. kovo 10 d. Kauno teritorinės muitinės Kybartų kelio poste, remiantis Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos operatyvine informacija, pėsčiųjų kanale buvo sulaikyta išvykstanti iš Lietuvos šios šalies pilietė taip gabananti narkotikų kontrabandą.⁴⁰

Kontrabandos reglamentavimas ir teisinės kovos su kontrabanda politika Lietuvoje. Lietuvoje 1990–2002 m. atsakomybę už kontrabandą nustatantys teisės aktai – BK⁴¹ ir

⁴⁰ Parengta pagal Muitinės kriminalinės tarnybos 2002 m. veiklos ataskaitą. P. 16.

⁴¹ 1990 10 04 Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo“ Nr. I-636 (Valstybės žinios. 1990. Nr. 31) buvo padaryti du pakeitimai: BK 77 straipsnio „Kontrabanda“ dispozicijos sąvoka „karinės aprangos“ pakeista į „šaudmenų“, nebetaikoma ištrėmimo bausmė (aut. pastaba).

1993 01 28 Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos proceso, baudžiamojo ir administracinių teisės pažeidimų kodeksų pakeitimo ir papildymo“ Nr. I-180 (Valstybės žinios. 1993. Nr. 26) pakeista ir papildyta kontrabandos sudėtis. Gabenamas dalykas „prekės ir kitos vertybės“ pakeistas į „prekės, pinigai, meno ar kitokios verty-

bės ar kiti privalomi pateikti muitinei daiktai“. Pakeistas alternatyvių požymių sąrašas: neliko požymio kontrabanda, padaryta „pareigūno, pasinaudojant tarnybine padėtimi“, o įtrauktas naujas požymis „jeigu pateikiami vieni dokumentai, o gabenamos kitų pavadinimų prekės ir daiktai“. Požymis „slepiant daiktus specialiose saugyklose“ pakeistas į „slepiant vietoje, apsunkinančiose aptikimą“. Požymis „apgaulingai panaudojant muitų ir kitokius dokumentus“ pakeistas į „naudojant suklastotus dokumentus“. Į kvalifikuotą sudėtį išskirti alternatyvūs požymiai: „kontrabanda stambiu mastu, arba, jeigu tai daro grupė asmenų, susiorganizavusių verstis kontrabanda“. Sankcijoje įtraukta nauja bausmės rūšis – bauda kaip pagrindinė arba kaip papildoma bausmė.

1993 06 10 Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, baudžiamojo proceso ir administracinių teisės pažeidimų kodeksų pakeitimo ir papildymo“ Nr. 90 (Valstybės žinios. 1993. Nr. 5) modifikuota dispozicija: pirmojoje dalyje vietoj žodžių „nepateikiant muitinei“ įrašyti žodžiai „ne per muitines ar muitinių postus arba tokių daiktų gabenimas per muitines“.

1994 07 19 Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, paštais darbų ir baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo“ Nr. I-551 (Valstybės žinios. 1994. Nr. 60) BK 77 straipsnis „Kontrabanda“ panaikintas ir baudžiamoji atsakomybė už kontrabandą numatyta BK 312 str. Kontrabanda buvo priskirta prie nusikalstamų ūkininkavimo tvarkai.

1995 07 04 Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo“ Nr. I-962 (Valstybės žinios. 1995. Nr. 55) įsigaliojus BK 312 straipsniui numatytas vienas iš kontrabandos objektyviųjų požymių „pagal tranzitinius dokumentus įvežamų prekių neišvežimas iš Lietuvos Respublikos“. Taip pat minėtu įstatymu kontrabandos sudėtis papildyta dar vienu alternatyviu požymiu „kitaip išvengiant muitinės kontrolės“.

1998 02 03 Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 8-1, 11, 26, 35, 49, 54, 55, 207, 231, 231-2, 231-3, 232-2, 232-4, 232-5, 232-6, 234, 234-1, 234-2, 234-3, 234-4, 236, 285, 287, 288, 289, 290, 294, 295, 312 straipsnių pakeitimo ir papildymo 132-1, 214-1, 312-1, 321-2 straipsniais įstatymais“ Nr. VIII-617 (Valstybės žinios. 1998. Nr. 17) BK pakeitimais atsakyta kontrabanda laikyti prekių neišvežimą iš Lietuvos Respublikos: BK buvo papildytas nauju 312(1) straipsniu, kuris reglamentavo šią neteisėtą veiką. Šiais pakeitimais kaip kvalifikuojantis požymis buvo išskirtas kontrabandos dalyko gabenimas „ne per muitines“. Be to, buvo papildytas kvalifikuoto dalyko sąrašas („sprogmenimis, sprogstamosiomis ar kitomis strateginėmis prekėmis, psichotropinėmis medžiagomis bei prekursoriais“). Stambus mastas ir grupiškumas buvo perkelta į trečiąją straipsnio dalį ir tapo itin kvalifikuojančiais požymiais. 312 straipsnis dar buvo papildytas itin kvalifikuojančiais požymiais: pakartotinumu ir didelio kiekio šaunamųjų ginklų, šaudmenų, sprogmenų ar sprogstamųjų medžiagų kontrabanda. Šiuo įstatymu taip pat buvo išaiškintos sąvokos „kontrabandos stambus mastas“ (t. y. 500 MGL) ir „didelio kiekio šaunamųjų ginklų, šaudmenų, sprogstamųjų medžiagų kontrabanda“ (t. y. kai neteisėtai gabenama daugiau kaip 2 vienetai šaunamųjų ginklų, daugiau kaip 50 vienetų šaudmenų, daugiau kaip 0,1 kg sprogmenų ar sprogstamųjų medžiagų).

2002 12 10 Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 8-1, 11-1, 45, 53-1, 232-1, 232-2, 232-5, 232-8, 312, 321-2 straipsnių pakeitimo,

ATPK⁴² buvo nuolat tobulinami bei keičiami. Būtų galima išskirti du pagrindinius etapus.

232-3 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir Kodekso papildymo 340-1 straipsniu įstatymas“ Nr. IX-1258 (Valstybės žinios. 2002. Nr. 123) 312 straipsnyje atsisakyta pakartotinumui už kontrabandą ir kvalifikuojančio požymio „gabenant ne per muitines“. Straipsnio dispozicijoje nustatyta, kad kontrabandos dalyko gabenimas per Lietuvos Respublikos valstybinę sieną užtraukia atsakomybę tik tada, kai dalyko vertė viršija 250 MGL. Šio įstatymo pakeitimais įtvirtinta, kad už kontrabandą atsako ir juridinis asmuo.

⁴² 1992 05 26 Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso pakeitimo ir papildymo“ Nr. I-2589 (Valstybės žinios. 1992. Nr. 21).

1994 02 15 Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso pakeitimo ir papildymo“ Nr. I-391 (Valstybės žinios. 1994 Nr. 15) ATPK 210 straipsnis papildytas punktu, kad kontrabanda laikoma ir „prekių, prekyba kuriomis be banderolių ar kitų specialių ženklų Lietuvos Respublikoje yra draudžiama, importas be banderolių ar kitų specialių ženklų“.

1994 07 18 Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso pakeitimo ir papildymo“ Nr. I-545 (Valstybės žinios. 1994. Nr. 64) sankcijoje baudų dydžiai buvo nusakomi Lietuvos nacionaline valiuta: vietoj žodžių „rubliais“ įrašyta „litais“.

1996 04 23 Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 26, 35, 208, 209, 210, 211, 237, 292, 320 straipsnių pakeitimo ir papildymo“ Nr. I-1297 (Valstybės žinios. 1996. Nr. 41) buvo užpildyta spraga ATPK 210 straipsnio 1 dalyje nurodant, kad administracinė atsakomybė galima, jeigu neteisėtai gabenamų krovinių (prekių, vertybių ar kitokių daiktų) vertė neviršija 100 MGL. Iki šio ATPK pakeitimo buvo sunku atriboti kontrabandos nusikaltimą nuo administracinio teisės pažeidimo, nes sudėtytys buvo labai panašios. Jei veika buvo padaryta ne stambiu mastu ar grupės iš anksto susitarusių asmenų arba gabenant ginklus ir kitus pavojingus dalykus, galėjo būti taikoma tiek administracinė, tiek baudžiamoji atsakomybė.

1997 07 01 Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 35, 41, 188-8, 209, 210, 211, 224, 225, 233, 237, 246-1, 259-1, 269, 320 straipsnių pakeitimo ir papildymo 41-3, 41-4, 209-4 straipsniais“ Nr. VIII-354 (Valstybės žinios. 1997. Nr. 71) ATPK 210 straipsnio 1 punkte buvo atsisakyta formuluotės „tai yra krovinių gabenimas ne per muitinės postus, pažeidžiant Lietuvos Respublikos įstatymų reikalavimus“ ir papildytas nuostata „deklaracijos ar neteisėtu duomenų (pavadinimo, HS kodo, kiekio, vertės arba kitų duomenų) pateikimas deklaracijoje“.

1999 02 02 Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 35, 189, 208, 209-1, 209-2, 209-3, 209-4, 210, 225, 237, 282, 320 straipsnių pakeitimo ir papildymo“ Nr. VIII-1041 (Valstybės žinios. 1999. Nr. 18).

2002 12 10 Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso pakeitimo ir papildymo“ Nr. IX-1260 (Valstybės žinios. 2003. Nr. 2).

Pirmas etapas: 1990–1993 m. – atsiribojimo nuo sovietinio kontrabandos reglamentavimo etapas, nes įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, pataisos darbų ir baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo“ buvo panaikintas 77 straipsnis „Kontrabanda“ (buvęs BK skirsnyje „Valstybiniai nusikaltimai“) ir baudžiamoji atsakomybė už kontrabandą numatyta BK 312 straipsnyje. Kontrabanda priskirta prie nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai.

Antras etapas: 1994–2002 m. teisės aktų, reglamentuojančių atsakomybę už kontrabandą, tobulinimo, priartinimo prie Europos teisės tradicijų etapas. Svarbu pažymėti, kad per šį etapą buvo rengiamas naujasis BK (svarstomas ATPK projektas).

Rengiant naująjį BK, viename iš projektų kontrabandą buvo siūloma laikyti nusikalstama veika finansams, kitame – nusikalstama veika ekonomikai ir verslo tvarkai. 2000 m. rugsėjo 26 d. priimtame naujajame BK pripažinta, kad pagrindinis šios veikos objektas yra ekonomika, o finansų sistema – papildomas, nes:

- siekiant sumažinti šiuo nusikaltimu daromą žalą, kontrabandinių prekių atžvilgiu turėtų būti imtasi priemonių, kurios užtikrintų maksimalų valstybės interesų patenkinimą: prekės turi būti konfiskuojamos, o visos už jas gautos lėšos turėtų būti pervedamos į valstybės biudžetą. Taip valstybė galėtų užtikrinti ne tik finansų sistemos stabilumą, bet ir gerėjimą;
- kontrabandinių prekių realizavimas gali pažeisti kitų ūkio subjektų interesus ir sudaryti nelygias sąlygas konkuruoti, todėl valstybė turėtų imtis priemonių, kad šios prekės būtų nerealizuojamos arba sunaikinamos.

Taigi kontrabanda reglamentuojama BK XXXI skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai ekonomikai ir verslo tvarkai“. Naujojo BK straipsnio norma neišskiria tokių požymių kaip daiktų gabenimas per Lietuvos Respublikos valstybės sieną, naudojant suklastotą muitinės deklaraciją ar kitus dokumentus, ir gabenimas kitų pavadinimų prekių arba daiktų, nei nurodyta muitinės deklaracijoje ar kituose dokumentuose, kurie buvo numatyti BK 1961 m. Nenustatyti kontrabandos nusikaltimo sudėtį kvalifikuojantys požymiai: pakartotinumai, grupė iš anksto susitarusių asmenų, stambaus masto ir didelio kiekio šaunamųjų ginklų, šaudmenų, sprogmenų ar sprogstamųjų medžiagų kontrabandos. Straipsnis susideda iš trijų dalių. Pirmojoje dalyje įtvirtinta bendra norma, kad už kontrabandą atsako „tas, kas per Lietuvos Respublikos valstybės sieną

gabendamas privalomus pateikti muitinei daiktus, kurių vertė viršija 250 MGL dydžio sumą, nepateikė jų muitinės kontrolei ar kitaip šios kontrolės išvengė“. Antrojoje dalyje numatyta kvalifikuota kontrabanda, kai nepateikiant muitinės kontrolei ar kitaip jos išvengiant arba neturint leidimo per Lietuvos Respublikos valstybės sieną gabenami šaunamieji ginklai, šaudmenys, sprogmenys, sprogstamosios, radioaktyviosios medžiagos ar kitos strateginės prekės, nuodingosios, stipriai veikiančios, narkotinės, psichotropinės medžiagos arba jų pirmtakai. Straipsnio trečiojoje dalyje numatyta atsakomybė už kontrabandą ir juridiniam asmeniui. Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad pagal 1977 m. birželio 9 d. Nairobio tarptautinę konvenciją „Dėl tarpusavio administracinės pagalbos užkertant kelią muitinės įstatymų pažeidimams, vykdant šių pažeidimų tyrimą ir su jais kovojant“⁴³ kontrabandos sąvoka aiškinama kaip muitinės įstatymų pažeidimas, kurį sudaro prekių judėjimas per muitinės sieną bet koku slaptu būdu.

Tikslinga taip pat aptarti teisinę kontrabandos prevencijos politiką Lietuvoje 1990–2002 m. Būtų galima išskirti tris jos etapus:

Pirmasis etapas: 1990–1993 m. Šiuo laikotarpiu teisinė politika prieš kontrabandą dar tik atsiribojo nuo sovietinės teisės ir pradėjo formotis. Esant menkai teisinei bazei ir infrastruktūrai, kontrabandos latentškumas buvo labai didelis (Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos užregistruotų nusikaltimų suvestinėje šios rūšies nusikaltimų nedaug, žr. 1 diagramą.).

Antrasis etapas: 1994–1999 m. teisinės politikos prieš kontrabandą Lietuvoje kūrimo laikotarpis. Buvo priimti: Prekybos⁴⁴, Alkoholio kontrolės⁴⁵, Tabako kontrolės⁴⁶ įstatymai, Lietuvos Respublikos muitinės kodeksas⁴⁷. 1996 m. pradėjo formotis kontrabandos bylų teismų praktika.⁴⁸

⁴³ Tarptautinė konvencija „Dėl tarpusavio administracinės pagalbos užkertant kelią muitinės įstatymų pažeidimams, vykdant šių pažeidimų tyrimą ir su jais kovojant“. Ratifikuota Lietuvos Respublikos Seimo 2000 09 26 (Valstybės žinios. 2000. Nr. 94).

⁴⁴ Lietuvos Respublikos prekybos įstatymas Nr. I-747 // Valstybės žinios. 1995. Nr. 10.

⁴⁵ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas Nr. I-857 // Valstybės žinios. 1995. Nr. 44.

⁴⁶ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas Nr. I-1143 // Valstybės žinios. 1996. Nr. 11.

⁴⁷ Lietuvos Respublikos muitinės kodeksas. Vilnius: Teisinės informacijos centras prie Teisingumo ministerijos, 1996.

⁴⁸ Teismų praktika. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis 1996. Nr. 3–4. P. 130.

Šiuo laikotarpiu buvo pabrėžtas ir Vyriausybės strateginis požiūris į kontrabandą. Atkreiptinas dėmesys į 1998 m. priimtus teisės aktus. Ministras Pirmininkas išleido potvarkį „Dėl darbo grupės kovai su kontrabanda ir nelegalia prekyba koordinuoti sudarymo“⁴⁹. Ministerijos, Vyriausybės ištaigos privalėjo raštiškai informuoti nurodytąją darbo grupę apie rengiamus minėtųjų teisės aktų projektus ir parengtus projektus pateikti darbo grupei įvertinti. Siekdama užtikrinti teisėtumą ir atsižvelgdama į tai, kad dar per mažai apginamos valstybės teisės bei įstatymų saugomi interesai, o teisės pažeidėjai dažnai išvengia atsakomybės, Vyriausybė priėmė nutarimą „Dėl valstybės institucijų dalyvavimo ginant valstybės interesus kontrabandos, mokesčių, bankų ir kitose bylose“⁵⁰. Taigi Finansų ministerijoje, Vidaus reikalų ministerijoje, Muitinės departamente prie Finansų ministerijos, Valstybinėje mokesčių inspekcijoje buvo paskirti konkretūs asmenys, atsakingi už valstybės ir visuomenės interesų gynimą kontrabandos, mokesčių ir kitose finansinėse bylose. Teisingumo ministerijai buvo pavesta kas pusmetį teikti Vyriausybei informaciją apie teismuose išnagrinėtas kontrabandos baudžiamąsias bylas, administracines bylas remiantis skundais dėl Valstybinės mokesčių inspekcijos ir muitinės pareigūnų priimtų teisės aktų bei veiksmų. Taip pat buvo sudaryta komisija, kuri nagrinėjo įstatymų taikymo klausimus. Tais pačiais metais Vyriausybė priėmė nutarimą „Dėl kompleksinių priemonių teisinės atsakomybės už nusikaltimus ūkininkavimo tvarkai ir finansams veiksmingumui didinti, organizuotų nusikaltimų ir korupcijos prevencijai stiprinti“⁵¹. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centrui kartu su Teisės institutu buvo pavesta sudaryti nežinybinę ekspertų grupę teisinės atsakomybės už kontrabandą, vengimą mokėti mokesčius, kitus nusikaltimus ūkininkavimo tvarkai ir finansams neveiksmingumo priežastims bei sąlygoms analizuoti ir įvertinti. Prie svarbių teisės aktų priskirtinas ir Vyriausybės nuta-

⁴⁹ Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko 1998 m. kovo 20 d. potvarkis Nr. 82 „Dėl darbo grupės kovai su kontrabanda ir nelegalia prekyba koordinuoti sudarymo“ // Vals-tybės žinios. Nr. 55–7.

⁵⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės „Dėl valstybės institucijų dalyvavimo ginant vals-tybės interesus kontrabandos, mokesčių, bankų ir kitose bylose“ Nr. 313 // Valstybės žinios. 1998. Nr. 28.

⁵¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl kompleksinių priemonių teisinės ats-akomybės už nusikaltimus ūkininkavimo tvarkai ir finansams veiksmingumui didinti, organizuotų nusikaltimų ir korupcijos prevencijai stiprinti“ Nr. 433 // Valstybės žinios. 1998. Nr. 35.

rimas „Dėl komisijos kovai su kontrabanda koordinuoti sudarymo“⁵². Ši komisija privalėjo: a) išklausti institucijų vadovus, kaip įgyvendinamos kovos su kontrabanda priemonės, teikti jiems privalomus pavedimus, b) kas ketvirtį išsamiai informuoti Vyriausybę apie kovos su kontrabanda būklę, teikti jai išvadas bei siūlymus, c) rinkti, analizuoti ir apibendrinti valstybės institucijų siūlymus dėl kontrabandos prevencijos, teisėsaugos ir valstybės institucijų veiklos ar teisės aktų tobulinimo.

Trečiasis etapas: 2000–2002 m. Šis etapas – tai nacionalinės teisės derinimo su ES teisės aktų etapas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Lietuva ratifikavo Nairobio konvenciją „Dėl tarpusavio administracinės pagalbos užkertant kelią muitinės įstatymų pažeidimams, vykdant šių pažeidimų tyrimą ir su jais kovojant“⁵³. Ypač atkreiptinas dėmesys į Vyriausybės nutarimą „Dėl Lietuvos pasirengimo narystei Europos Sąjungoje programos (Nacionalinė *ACQUIS* priėmimo programa) teisės derinimo priemonių ir *ACQUIS* įgyvendinimo priemonių 2002 metų planų patvirtinimo“⁵⁴. Plano „Kova su organizuotu nusikalstamumu ir korupcija, finansinių interesų apsauga“ skyriuje buvo numatyta priemonė „parengti kontrabandos ir vengimo mokėti mokesčius bei prevencijos programą“. Tačiau minėtai priemonei lėšų nebuvo skirta.

Svarbu aptarti Vyriausybės pabrėžtą politinę valią kovoti su kontrabanda, nes siekis kontroliuoti šios latentinės veikos srautus buvo konkretinamas ir detalizuojamas ne vienoje jos patvirtintoje programoje.

Išskirtinos šešios nagrinėjamo laikotarpio Vyriausybės programos:

- 1994 07 12 Vyriausybės programos⁵⁵ skyriuje „Socialinė politika“ rašoma: „<…> toliau tobulinti alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių įvežimo, gamybos bei prekybos jais tvarką, pateikti Seimui pasiūlymus dėl atsakomybės už alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių kontrabandą sugriežtinimo, falsifikatų gamybą bei

⁵² Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl komisijos kovai su kontrabanda koordinuoti sudarymo“ Nr. 143 // Valstybės žinios. 1999. Nr. 18.

⁵³ Tarptautinė konvencija „Dėl tarpusavio administracinės pagalbos užkertant kelią muitinės įstatymų pažeidimams, vykdant šių pažeidimų tyrimą ir su jais kovojant“. Ratifikuota Lietuvos Respublikos Seimo 2000 09 26 // Valstybės žinios. 2000. Nr. 94.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos pasirengimo narystei Europos Sąjungoje programos (Nacionalinė *ACQUIS* priėmimo programa) teisės derinimo priemonių ir *ACQUIS* įgyvendinimo priemonių 2002 metų planų patvirtinimo // Valstybės žinios. 2002. Nr. 25.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa. Priimta Lietuvos Respublikos Seimo 1994 07 12 nutarimu Nr. I-534 // Valstybės žinios. 1994. Nr. 55.

prekybos taisyklių pažeidimus. Priėmus įstatymą dėl alkoholio monopolio, atitinkamai patikslinti Vyriausybės nutarimus šiais klausimais“. Ši nuostata priskirta prie sveikatos politikos.

- 1996 12 10 priimtoje Vyriausybės 1997–2000 metų veiklos programoje⁵⁶ kontrabandos problema įvardijama kaip vidaus politikos problema ir ją siekiama spręsti tvarkant mokesčius, jų administravimą: „<…> padidinti biudžeto įplaukas užkirtus kelią šešėlinei kuro, alkoholinių gėrimų bei tabako prekybai ir kontrabandai“.
- 1999 06 10 priimtoje Vyriausybės 1999–2000 metų veiklos programoje⁵⁷ sakoma: „Įvertindami ankstesnės Vyriausybės jau atliktą darbą šioje srityje ir atsižvelgdami į tai, ką dar realu padaryti tvarkant ir administruojant mokesčius, per likusius 18 mėnesių numatome: <…> tęsime kovą prieš šešėlinę kuro, alkoholinių gėrimų bei tabako prekybą ir kontrabandą“.
- 1999 11 11 Vyriausybės programoje⁵⁸, kaip ir dviejose ankstesnėse, prevencinė kovos su kontrabanda strategija pabrėžtina skyriuje „Vidaus politika“. Kontrabandos problemą numatoma spręsti reformuojant teisinę sistemą bei teisėtvarką. „Bus siekiama nusikalstamumą sumažinti: aktyviai kovojant su svaigalų kontrabanda, nelegalia jų gamyba, prekyba. <…> Užbaigsime įgyvendinti Mokesčių teisinės bazės sutvarkymo programoje numatytas priemones, atsižvelgdami į ankstesnės Vyriausybės nuveiktus darbus, tai yra: <…> toliau kovosime su šešėline kuro, alkoholinių gėrimų bei tabako prekyba ir kontrabanda“.
- Vyriausybės 2000–2004 metų veiklos programoje⁵⁹ kontrabandos kontrolė ir prevencija pereina į skyrių „Asmens saugumas ir teisės sistema“: ją spręsti numatoma ginant žmogaus teises bei interesus, teisinę apsaugą. „Teisėsaugos srityje bus suformuota darni ir veiksminga kovos su korupcija, kontrabanda, šešėline ekono-

⁵⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997–2000 metų veiklos programa. Priimta Lietuvos Respublikos Seimo 1996 12 10 nutarimu Nr. VIII-28 // Valstybės žinios. 1996. Nr. 120.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 metų veiklos programa. Priimta Lietuvos Respublikos Seimo 1999 06 10 nutarimu Nr. VIII-1221 // Valstybės žinios. 1999. Nr. 53.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 metų veiklos programa. Priimta Lietuvos Respublikos Seimo 1999 11 11 nutarimu Nr. VIII-1420 // Valstybės žinios. 1999. Nr. 98.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000–2004 metų programa. Priimta Lietuvos Respublikos Seimo 2000 11 09 nutarimu IX-20 // Valstybės žinios. 2000. Nr. 98.

mika, narkomanija ir organizuotu nusikalstamumu sistema: čia kiekviena institucija turės savo aiškias funkcijas, kompetencijos ribas ir atsakomybę. Šių institucijų veikla bus koordinuojama“.

- Paskutiniuojuose 2001 m. liepos 12 d. priimtoje Vyriausybės 2001–2004 metų veiklos programoje⁶⁰ kovos su kontrabanda strategija jau išdėstoma keturiuose skyriuose: „Informacinės ir žinių visuomenės plėtra“, „Ūkio politika“, „Teisėsauga ir teisėtvara“, „Nacionalinis saugumas ir krašto apsauga“. Programoje numatoma: „a) kuo greičiau įdiegti integruotą telekomunikacinį operatyvino ryšio tinklą, kuris užtikrintų efektyvią kovą su organizuotu nusikalstamumu, kontrabanda, narkobizniu, nelegalia migracija; b) parengti normatyvinius aktus, kaip kovoti su kontrabanda ir nepagrįstu kuro kainų kėlimu; c) sukurti darnią ir veiksmingą kovos su korupcija, kontrabanda bei organizuotu nusikalstamumu sistema; d) skirti ypatingą dėmesį kovai su šešėline ekonomika ir kontrabanda“.

14 lentelėje matome kitas Vyriausybės programas, kuriose, nors ir fragmentiškai, taip pat numatyta kovos su kontrabanda strategija.

Iš visų lentelėje esančių programų išskirtina Organizuoto nusikalstamumo ir korupcijos prevencijos programa. Šios programos įgyvendinimo priemonių plane buvo numatyta stiprinti kovą su kontrabanda ir vengimu mokėti mokesčius bei parengti valstybinę kontrabandos ir vengimo mokėti mokesčius kontrolės bei prevencijos programą. Deja, ši priemonė nebuvo įgyvendinta.

Fragmentiškai kovos su kontrabanda strategija pabrėžiama ir kitose Seimo bei Vyriausybės priimtose strategijose, metmenyse, t. y.: Ekonominių nusikaltimų kontrolės programoje (metmenyse)⁶¹, Teisinės sistemos reformos metmenyse⁶², Žemės ūkio ir kaimo plėtros strategijoje⁶³, Nacionalinės visuomenės sveikatos priežiūros strategijoje⁶⁴, Operatyvinės

⁶⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001–2004 metų programa. Priimta Lietuvos Respublikos Seimo 2001 07 12 nutarimu Nr. IX-455 // Valstybės žinios. 2001. Nr. 62.

⁶¹ Ekonominių nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programa. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 12 18 nutarimu Nr. 954 // Valstybės žinios. 1993. Nr. 72.

⁶² Teisinės sistemos reformos metmenys (nauja redakcija). Patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 1998 06 25 nutarimu Nr. VIII-810 // Valstybės žinios. 1998. Nr. 61.

⁶³ Teisinės sistemos reformos metmenys (nauja redakcija). Patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 1998 06 25 nutarimu Nr. VIII-810 // Valstybės žinios. 1998. Nr. 61.

⁶⁴ Nacionalinė visuomenės sveikatos priežiūros strategija.. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 07 27 nutarimu Nr. 941 // Valstybės žinios. 2001. Nr. 66.

veiklos subjektų kovos su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvartos strategijoje⁶⁵ ir Nacionalinio saugumo strategijoje⁶⁶.

14 lentelė. 1990–2002 m. kovos su kontrabanda strategija kitose Lietuvos Respublikos Vyriausybės priimtose programose

Programa	Priėmimo data
Ekonominių nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programa*	1993 12 18
Lietuvos sveikatos programa**	1998 07 02
Valstybės tabako kontrolės programa***	1998 07 30
Organizuoto nusikalstamumo ir korupcijos prevencijos programa ⁷	1999 01 15
Valstybės alkoholio kontrolės programa****	1999 02 25
Nacionalinė narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 1999–2003 metų programa*****	1999 09 06
Nacionalinė kovos su korupcija programa*****	2002 01 17

* Ekonominių nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programa. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 12 18 nutarimu Nr. 954 // Valstybės žinios. 1993. Nr. 72.

** Lietuvos sveikatos programa. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 1998 07 02 nutarimu Nr. VIII-833 // Valstybės žinios. 1998. Nr. 64.

*** Valstybės tabako kontrolės programa. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 07 30 nutarimu Nr. 954 // Valstybės žinios. 1998. Nr. 69.

**** Organizuoto nusikalstamumo ir korupcijos prevencijos programa. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 01 15 nutarimu Nr. 62 // Valstybės žinios. 1999. Nr. 10.

***** Valstybės alkoholio kontrolės programa. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 02 25 nutarimu Nr. 212 // Valstybės žinios. 1999. Nr. 21.

***** Nacionalinė narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 1999–2003 metų programa. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 09 06 nutarimu Nr. 970 // Valstybės žinios. 1999. Nr. 76.

***** Lietuvos Respublikos nacionalinė kovos su korupcija programa. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2002 01 17 nutarimu Nr. IX-711 // Valstybės žinios. 2002. Nr. 10.

Spartėjančių pokyčių sąlygomis iškyla būtinybė naujai suvokti, kurti ir modifikuoti kontrabandos kontrolės bei prevencijos sistemą ir politiką, nes:

1. Lietuva yra ir visada išliks tranzitine valstybe;
2. Lietuvoje, neturinčioje žemyne analogiškos geografinės padėties, 1990–2002 m. susiklostė specifinės kontrabandos gabenimo tradicijos;

⁶⁵ Operatyvinės veiklos subjektų kovos su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta strategija. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 02 06 nutarimu Nr. 179 // Valstybės žinios. 2002. Nr. 15.

⁶⁶ Nacionalinio saugumo strategija. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2002 05 28 nutarimu Nr. IX-907 // Valstybės žinios. 2002. Nr. 56.

3. Lietuvai esant NATO, ES keičiasi Vyriausybės atsakomybės lygis sprendžiant šios ypač latentinės nusikalstamos veikos problemas (kontrabanda ir korupcija buvo įvardytos kaip opiausias Lietuvos problemos stojant į šias organizacijas);
4. Lietuvos Respublikos valstybinė siena, įstojus į ES, sutampa su išorine ES siena ir daugiausia dėmesio reikia skirti sienų su Rusijos Federacija bei Baltarusijos Respublika apsaugai, kurios sėkmę lemia ne tik EK sprendimai ir rekomendacijos, bet ir vietinė teisinė bazė, jos infrastruktūra. EK pranešime teigiama: „<…> kontrolė, ypač ta, kuri taikoma, siekiant surinkti PVM išoriniuose pasieniuose, yra svarbus elementas, užtikrinantis, kad prekės patektų į mokesčių sistemą, o ne dingtų juodojoje rinkoje, ir užkertant kelią pažeidimams, atsirandantiems dėl fiktyvaus eksporto. <…> bet kokia grandis išoriniame pasienyje yra kelias į visą Bendriją“;⁶⁷
5. Kontrabandininkai pirmiausia pasirenka tas ES valstybes nares, kurios yra naujai įstojusios į Bendriją ir dėl radikaliai atnaujintos teisinės bazės paketo bei išteklių stokos iš dalies yra nepatyrusios;
6. Lietuvai įstojus į ES ir pradėjus taikyti mišrų cigarečių akcizą (specifinio ir *ad valorem* derinį) nuo 2002 m. spalio 1 d. (atitinkamos nuostatos numatytos naujos redakcijos Lietuvos Respublikos akcizų įstatyme), pereinant prie Europos Tarybos direktyvoje 92/79/EEB nustatytos minimalios cigarečių akcizo normos vienu metu arba per trumpą laiką prognozuojamas ypač didelis šių prekių kainos didėjimas, o kartu ir staigus jų įvežimas kontrabandos būdu iš kaimyninių valstybių, kuriose cigaretės pigesnės 4–7 kartus.⁶⁸
7. Lietuvai teks suvokti ir taikyti naujus, pasaulyje taikomus kovo su kontrabanda metodus ir priemones, keistis pažangia patirtimi;
8. Tapusi Bendrijos nare Lietuva privalo dalyvauti ir bendrai su kitomis ES narėmis kurti teisinės kovos su kontrabanda politikos priemones.

Kartu reikėtų atsižvelgti į tai, kad Lietuvos nacionalinės teisinės politikos prieš kontrabandą sistema taip pat nenutrūkstamai tobulėjo.

⁶⁷ Europos Komisijos pranešimas dėl Muitų sąjungos strategijos. <<<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=166>>> (žiūrėta 2006 03 26).

⁶⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos derybinių pozicijų derybose dėl narystės Europos Sąjungoje“. Nr. 43.

Lietuva per 12 metų nuėjo sunkų išbandymų, ieškojimų kelią, bet svarbiausia – sukaupė prevencinę patirtį, iškristalizavo vietinio pobūdžio (deja, labai dinamiškas) problemas, išskėlė uždavinius ir tikslus, kurių išsamesnė analizė galėtų padėti priimant konsekventiškus sprendimus.

Praktika parodė, kad teisės aktais ir atitinkamomis priemonėmis galima daryti įtaką kontrabandai. Valstybinė statistika rodo užregistruotų kontrabandos nusikaltimų šuolius, viskas rutuliuojasi tokia tvarka: teisės aktai, atitinkamos priemonės – reakcija (kontrabandininkų „prisitaikymas“); teisės aktai, atitinkamos priemonės – reakcija. Tai primena stipriai karščiuojantį žmogų, kuriam temperatūra numušinėjama aspirino tablete. Tačiau liga tęsiasi ir reikalauja išsamesnės diagnostikos.

Galima įvardyti ir tam tikrus teisinės politikos prieš kontrabandą trūkumus:

- per visą nagrinėjamą laikotarpį nebuvo sukurta ilgalaikė strateginė politika prieš kontrabandą: sprendimai kontrolės ir prevencijos klausimais dažnai būdavo priimami spontaniškai, orientuojantis į trumpalaikes priemones, neturint aiškios strategijos, sistemos ir funkcijų pasiskirstymo;
- į kontrabandos kontrolės problemas buvo reaguojama pavėluotai ir kovojama tik su padariniais, nors dažnai galimybės užkirsti kelią kontrabandai slypėjo jų ištakose;
- vyriausybės priimtose programose nėra aiškios, tęstinio pobūdžio kontrabandos kontrolės ir prevencijos strategijos: kontrabanda vienoje programoje įvardijama kaip socialinė problema, kitoje – kaip vidaus, dar kitoje – kaip asmens saugumo ir pan.;
- kitose Vyriausybės programose strategija prieš kontrabandą paabrėžiama labai fragmentiškai;
- kontrabandos dalykas priklauso nuo rinkos konjunktyūros ir nuolat kinta, bet teisės aktų sistemoje nėra išlaikyta pusiausvyra ir dėmesys vienu metu atskiriems šios nusikalstamos veikos dalykams. Dažnai atsitinka taip, kad sustiprinus dėmesį vienai kontrabandos rūšiai padidėja kita (arba atsiranda nauja), o tyrimai, analizė dėl jų kaitos neatliekamos;
- šiuo metu Lietuvoje veikiančios institucijos, susijusios su kontrabandos kontrole ir prevencija, dirba atskirai, nesudaro bendros sistemos. Šių institucijų veikla nėra deramai finansuojama. Taip pat neįvertinama, kiek veiksmingos jų vykdomos iniciatyvos;
- teisės aktuose pasitaiko netinkamų apribojimų muitinės ir valstybės sienos apsaugos pareigūnams, kurie sumažina kontrabandos

aptinkamų pažeidimų skaičių. Tikra kovos su pažeidimais veikla prasideda nuo aiškių teisės aktų, kuriais gali naudotis sąžiningi verslininkai bei taikyti gerai parengti pareigūnai, remdamiesi reikiama išteklių.

Taigi įvertinus teisinės politikos prieš kontrabandą trūkumus bei europinės integracijos reikšmę manytina, kad būtų tikslinga parengti Lietuvoje kontrabandos ir vengimo mokėti mokesčius kontrolės bei prevencijos strategiją, nustatyti jos prioritetus. Tokią strategiją turėtų patvirtinti Seimas, nes politinė jo valia kontrabandos kontrolę ir prevenciją daro prioritetinę visoms šalies teisėsaugos institucijoms. Ši strategija užtikrintų nuoseklią, ilgalaikę teisinę politiką, jos įgyvendinimo būdus ir priemones. Strategija būtų orientuota į kompleksinę sistemą, apimančią nenutrūkstamą, cikliškai atsinaujinantį analizės, rengimo, tobulinimo ir įgyvendinimo procesą. Strategijoje reikėtų numatyti jos įgyvendinimo veiksmus, priemones, vykdytojus, įvykdymo terminus, finansavimo dydį ir šaltinius, kad didžiausia nauda būtų pasiekta mažiausiomis sąnaudomis. Strategija turėtų būti vykdoma kartu su kitomis prevencinėmis šios srities programomis. Taip pat turėtų būti numatomi skirtingi strategijos įgyvendinimo būdai ir priemonės prie atskirų valstybės sienų, ypač daug dėmesio skirta Lietuvos Respublikos valstybinės sienos ruožui, sutampančiam su išorine ES siena. Manytina, kad jau pačios strategijos rengimas būtų fundamentinis ir naudingas darbas, nes kontrabandos kontrolės bei prevencijos prioritetai, galimybės būtų išnagrinėtos plačiausia prasme (atsižvelgiant į mūsų valstybės, ES ir kitų užsienio šalių patirtį).

7. Bendras nusikalstamumo raidos socialinis ir ekonominis kontekstas

Nusikalstamumo pokyčiai šalyje, rajone, vietovėje glaudžiai susiję su įvairiais socialiniais ir ekonominiais procesais. Gyventojų mobilumas, jų sudėtis, ekonominė padėtis, rajono industrializacija, jame vykstantys esminiai pokyčiai – šie ir kiti veiksniai yra susiję su viso nusikalstamumo tendencijomis. Dėl to kriminologai visada skyrė nemažai dėmesio vadinamajam nusikalstamumo socialiniam ekonominiam kontekstui – visumai reiškinių, su kuriais susijęs nusikalstamumas.

Dažniausiai išskiriami tokie šalies gyvenime vykstantis procesai kaip gyventojų skaičiaus pokyčiai, bendras gyventojų senėjimas ar jaunėjimas, jų migracija, miesto ir kaimo gyventojų santykio pokyčiai. Ne mažiau svarūs yra ekonominiai pokyčiai, ypač tokie, kurie tiesiogiai veikia kiekvieną šalies gyventoją: gyvenimo lygis, nedarbas, šešėlinės ekonomikos išsivystymas, skurdo lygis ir pan.

Šių veiksnių reikšmė nagrinėjant nusikalstamumą savotiška.

Viena vertus, kiekvieno iš minėtų veiksnių poveikis nusikalstamumui gali būti labai įvairus ir neretai prieštaringas. Tas pats reiškinys, pavyzdžiui, padidėjęs gyventojų mobilumas arba ekonominė pažanga, gali vienose šalyse ir tam tikromis sąlygomis prisidėti didinant nusikalstamumą, o kitose mažinti. Dėl minėtų reiškinių ir jų ryšių su nusikalstamumu sudėtingumo dažniausiai labai sunku atsekti jų poveikį nusikalstamumui, išaiškinti, kiek jie prisidėjo (paspartino ar sulėtino) atsiradus vienoms ar kitoms nusikalstamumo tendencijoms.

Tačiau, kita vertus, skirtingose šalyse ir skirtingomis sąlygomis atliktų tyrimų patirtis leidžia patikslinti, koks dažniausias šių reiškinių ryšis su nusikalstamumu. Tai leidžia, pasikeitus minėtiems demografiniams ar ekonominiams rodikliams, numatyti labiausiai tikėtinus nusikalstamumo pokyčius. Pavyzdžiui, gyventojų tam tikroje šalyje senėjimas dažniausiai prisideda prie nusikalstamumo mažėjimo. O didėjant nedarbui ar migracijos lygiui dažniausiai didėja ir nusikalstamumas.

Socialinio ir ekonominio konteksto tyrimo tikslas – apibūdinti, kaip šalyje rutuliojosi procesai, susiję su nusikalstamumu. Taip pat buvo siekiama nustatyti, kokia kryptimi jie rytuliojosi: kriminogenine, t. y. ska-

tinančia nusikalstamumo didėjimą, ar, atvirkščiai – sudarančia palankias sąlygas nusikalstamumui mažėti.

Akivaizdus tokio tyrimo svarbos pavyzdys yra pastarojo dešimtmečio esminis nusikalstamumo mažėjimas JAV ir Kanadoje.⁶⁹

Kaip žinoma, šiose šalyse nusikalstamumo lygis nuolat mažėja nuo 1991 m., šis mažėjimas apėmė visus svarbiausius nusikaltimus ir vyko beveik visuose šių šalių regionuose. Jungtinėse Valstijose šios tendencijos yra siejamos su griežtesne baudžiamąja politika, vykdoma nuo 1991 m. Tačiau išsamesnis šių tendencijų tyrimas parodė, kad tikra jų priežastis – kaip tik nusikalstamumo socialinio ir ekonominio konteksto pokyčiai: padidėjusi vyresniojo amžiaus gyventojų dalis, darbo vietų skaičiaus padidėjimas, padidėjusi dalis žmonių, įgijusių aukštąjį išsilavinimą.

Taigi socialinio ir ekonominio konteksto pokyčiai gali patys savaime sukelti didelius nusikalstamumo lygio svyravimus. Dėl to socialinio ir ekonominio konteksto tyrimas – svarbi nusikalstamumo ir ypač jo dinamikos bei prognozės sudedamoji dalis.

Būtent tokią šių veiksnių analizę atliksime šiame skyriuje.

Apibūdinsime šiuos socialinio ir ekonominio konteksto veiksnius:

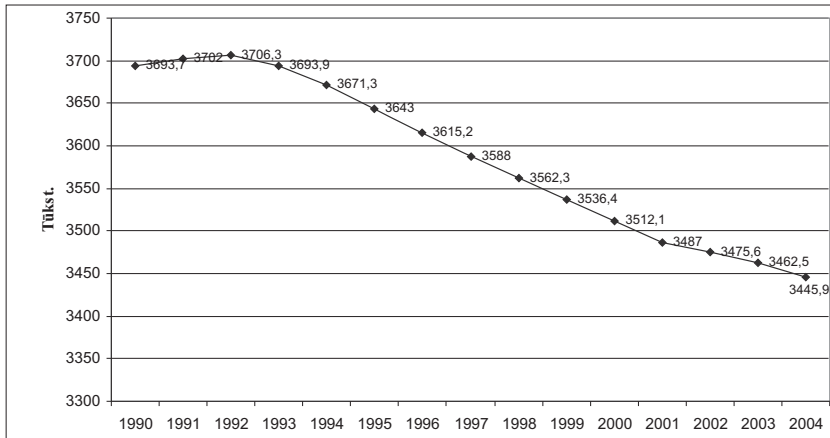
- gyventojų skaičiaus pokyčius;
- gyventojų senėjimo arba jaunėjimo procesus;
- migracijos (ypač nelegalios) lygį;
- urbanizacijos (ypač miesto ir kaimo gyventojų santykio pokyčius) procesus;
- šalies ekonominės gerovės pokyčius;
- užimtumą (ypač nedarbo lygį);
- gyventojų uždarbio pokyčius;
- šešėlinės ekonomikos lygį;
- skurdo lygį.

Kiekvieną iš jų nagrinėsime pagal tą pačią schemą: pirmiausia apibūdinsime veiksnių ar reiškinių, pažymėsime, koks yra jo įprastas (dažniausias) ryšys su nusikalstamumu, tada remdamiesi mūsų šalies statistikos duomenimis patikslinsime, kuria kryptimi rutuliojasi minėtas reiškinys: kriminogenine, t. y. ta, kuri dažniausiai yra susijusi su nusikalstamumo didėjimu, ar atvirkščiai.

⁶⁹ Oimet M. (2004) Explaining the American and Canadian Crime Drop in the 1990's. // Champ pénal. Vol. I <<<http://champpenal.revues.org/index.html>>>

Visa tai leis šios dalies pabaigoje apibūdinti kriminogeninių (t. y. susijusių su nusikalstamumo didėjimu) ir antikriminogeninių (t. y. susijusių su nusikalstamumo mažėjimu) tendencijų santykį.

Gyventojų skaičius. Pagrindinė pastarųjų metų Lietuvos demografinės raidos kryptis – gyventojų skaičiaus mažėjimas ir jų senėjimas. Per pastaruosius dešimt metų gyventojų skaičius Lietuvoje sumažėjo beveik dviem šimtais tūkstančių. Statistikos departamento duomenimis, 1990 m. pradžioje Lietuvoje buvo 3693,7 tūkst. gyventojų, o 2003 m. pradžioje – 3445,9 tūkst. gyventojų.⁷⁰

1 pav. Gyventojų skaičiaus pokyčiai Lietuvoje 1990–2004 m.

Svarbiausiomis tokio gyventojų skaičiaus mažėjimo priežastimis laikoma emigracija bei gimstamumo sumažėjimas, lemiantis neigiamą natūralųjį prieaugį.

Remiantis Migracijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, 2004 m. sausio 1 d. Lietuvos Respublikoje gyveno 3 445 700 žmonių. Gyventojų skaičius dėl didelio neigiamo natūralaus prieaugio (-10 512 žmonių) ir dėl migracijos procesų (6 300 žmonių daugiau

⁷⁰ Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Lietuvos gyventojai metų pradžioje tūkst. <<<http://www.std.lt/web/main.phpparent=273>>>

išvyko iš Lietuvos Respublikos, nei atvyko) 2003 m. sumažėjo 16 900 žmonių. Ši tendencija Lietuvoje išlieka jau keletą metų.⁷¹

Gimstamumas per pastarąjį dešimtmetį sumažėjo daugiau nei pusantro karto. 1990 m. pasaulį išvydo 56 868, o 2000 m. – 34 149 Lietuvos gyventojai. Iš dalies tai siejama su visuomenės požiūriu į tradicinę šeimą kitimu, su tais pačiais emigracijos procesais, taip pat su pablogėjusia materialine padėtimi šeimose (palyginti su 1991 m. beveik dvigubai sumažėjo vidutinės realiosios pajamos).

Šių abiejų rodiklių (migracijos bei gimstamumo) pokyčiai daugiausia turi įtakos jaunesnio amžiaus gyventojų grupėms – gimstamumas pats savaime, o migracija tuo požiūriu, kad išvykti iš šalies labiau linkę jaunesni, darbingi gyventojai, užsienyje ieškantys geriau mokamo darbo. Dėl to atitinkamai turėtų kisti ir gyventojų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes.

Kita vertus, ilgėjant vidutinei gyvenimo trukmei (dėl geresnių gyvenimo sąlygų vaikystėje, medicinos ir farmacijos pažangos, sveikesnės mitybos ir pan.) daugėja vyresnio amžiaus žmonių.⁷²

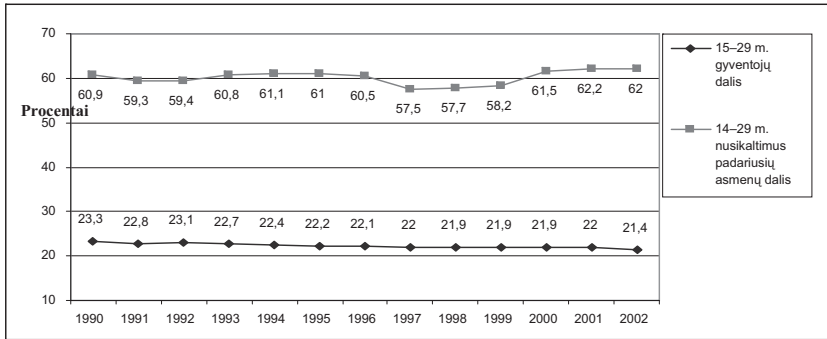
Staristiškai nusikalstamas elgesys būdingesnis jaunesniems gyventojams. Dėl to gyventojams senstant, mažėjant jaunimo daliai tarp gyventojų ir didėjant vyresnių gyventojų skaičiui galima tikėtis nusikalstamumo mažėjimo. Tai antikriminogeninė tendencija.

Reikėtų pažymėti, kad Lietuvoje gyventojų senėjimo poveikis nusikalstamumo lygiui ir jo struktūrai nėra labai akivaizdus. Pavyzdžiui, gana sparčiai didėjant asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, skaičiui jų pasiskirstymo pagal amžiaus grupes proporcijos išlieka santykinai stabilios. 30 metų ir vyresnių asmenų, padariusių nusikaltimus, lyginamoji dalis nagrinėjamoju laikotarpiu svyruoja nuo 37,8 proc. iki 42,5 proc., o didžiąją dalį, t. y. apie 60 proc., nusikaltimus padariusių asmenų sudaro 14–29 metų asmenys. Toks pasiskirstymas skatina daugiau dėmesio skirti būtent šios amžiaus grupės analizei.

2 paveiksle pavaizduota, kaip 1990–2002 m. kito lyginamoji 15–29 metų amžiaus gyventojų dalis tarp visų šalies gyventojų bei lyginamoji 14–29 metų amžiaus nusikaltimus padariusių asmenų dalis tarp visų nusikaltimus padariusių asmenų.

⁷¹ Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. Migracijos procesų raida ir tendencijos 2002 metais <<<http://www.migracija.lt/MD/Raida2003/r2003.htm>>>

⁷² Janušauskai D., R. Demografinis iššūkis ir Lietuva po 20 metų <<http://politika.osf.lt/kiti/scenarijai/santraukos/Janusausku_santrauka.htm>>

2 pav. Lyginamųjų 15–29 metų amžiaus gyventojų dalies tarp visų šalies gyventojų ir 14–29 metų amžiaus nusikaltimus padariusių asmenų dalies tarp visų nusikaltimus padariusių asmenų kitimo tendencijos

Galima sakyti, kad nuolatinis tolygus, nors ir gana nedidelis 15–29 metų amžiaus gyventojų dalies mažėjimas kol kas neatsispindi atitinkamo amžiaus nusikaltimus padariusių asmenų statistikoje. Viena vertus, nusikalstamumas yra ganėtinai inertiškas procesas, todėl bet kokie visuomenėje vykstantys pokyčiai nusikalstamumo rodikliams atsiliepia pavėluotai. Kita vertus, galima teigti, kad aptariamai gyventojų amžiaus struktūros pokyčiai dar nėra pasiekę savo apogėjaus. Tikėtina, kad artimiausią dešimtmetį 15–29 metų amžiaus gyventojų grupė mažės dar sparčiau, nes ši amžių pasieks tebesitęsiančio sumažėjusio gimstamumo laikotarpio kartą. Jeigu šios amžiaus grupės nepapildys atvykstantys atitinkamo amžiaus imigrantai, lyginamoji jos dalis artimiausioje ateityje gali nebesiekti nė 20 procentų. Kol kas sunku nuspėti, kaip šis procesas paveiks nusikalstamumo rodiklius bei nusikaltimus padariusių asmenų amžiaus struktūrą, tačiau nors dabar šis ryšys nėra aiškus, ateityje vis dėlto galima tikėtis tam tikrų pokyčių. Sparčiai mažėjant 15–29 metų amžiaus grupės gyventojų, turėtų mažėti ir jų padaromų nusikaltimų skaičius ir atitinkamai lyginamoji jų dalis tarp nusikaltimus padariusių asmenų.

Lytis. Vyrų ir moterų santykis populiacijoje gali būti labai įvairus. Kriminalinis vienu ir kitu aktyvumas gerokai skiriasi. Nustatyti tam tikri dėsningumai, susiję su vyrų ir moterų padarytų nusikaltimų skaičiaus skirtumais (t. y. jų kriminalinis aktyvumas) bei tarp atskirų nusikaltimų rūšių. Moterys padaro daug mažiau nusikaltimų. Dėl to kuo didesnė yra tam tikroje populiacijoje vyrų dalis, tuo aukštesnis joje nusikalstamumo

lygis. Šiuos dėsningumus iš dalies lemia fiziologiniai lyčių skirtumai, bet svarbesni yra socialiniai veiksniai: asmenybės formavimosi sąlygos, socialinės padėties bei vaidmenų skirtumai, gyvenimo situacijų ypatumai ir kt.

2 lentelė Lietuvos gyventojų skaičius ir pasiskirstymas pagal lytį

Metai	Gyventojų skaičius tūkst.		Pasiskirstymas pagal lytį proc.	
	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai
1990	1946,2	1747,5	52,7	47,3
1995	1925,8	1717,2	52,9	47,1
2000	1867,8	1644,3	53,2	46,8
2001	1856,1	1630,9	53,2	46,8
2002	1851,1	1624,5	53,3	46,7
2003	1845,2	1617,3	53,3	46,7

Šaltinis: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės:
<<<http://www.std.lt/web/main.php?parent=848>>>

Statistiniu požiūriu ir gyventojų, ir nusikaltimus padariusių asmenų pasiskirstymas mūsų šalyje pagal lytį yra vienas iš pastoviausių rodiklių. Moterų ir vyrų pasiskirstymas tarp gyventojų 1990–2003 m. svyruoja nuo 1 iki 2 proc. (2 lentelė). Toks nežymus svyravimas vargu ar gali kaip nors paveikti nusikalstamumo rodiklius, o žymesnių lyčių santykio pokyčių bendroje populiacijoje tikėtis gana sunku.

Remiantis 1990–2002 m. nusikalstamumo statistika moterys sudaro apie 10 proc. iš visų nusikaltimus padariusių asmenų. Šie duomenys patvirtina ir kitose šalyse nustatytą vyrų ir moterų padaromų nusikaltimų santykį. Galima manyti, kad ateityje moterų, darančių nusikaltimus, dalis Lietuvoje ir toliau gali išlikti daugiau ar mažiau stabili, o gyventojų pasiskirstymas pagal lytį bus stabilizuojantis, o ne pokyčius generuojantis veiksnys.

Gyventojų migracija. Gyventojų migracija (ypač nelegali) yra gana glaudžiai susijusi su nusikalstamumo didėjimu. Kuo aktyviau žmonės išvyksta iš šalies ir atvyksta kitų šalių gyventojai, tuo didesnė yra nusikalstamumo didėjimo tikimybė. Migracijos procesai itin suintensyvėja politinių krizių, didelių socialinių ir ekonominių permainų laikotarpiams,

kai formuojasi nauja gyvenimo tikrovė, atsiranda naujų reiškinų, taip pat ir migracijos procesuose.

Nuo pat nepriklausomos valstybės atkūrimo Lietuvoje vyksta aktyvūs migracijos procesai. Tai ypač pasakytina apie išvykstančius iš šalies gyventojus, nes, statistikos duomenimis, nuo 1990 m. kasmet iš Lietuvos išvyksta apie 20–25 tūkst. (kai kuriais metais daugiau kaip 30 tūkst.) asmenų.

Svarbiausiais migracijos rodikliais laikytini atvykstančių ir išvykstančių asmenų skaičius bei jų skaičiaus skirtumas – migracijos saldo. Pastarųjų metų šių rodiklių pokyčiai parodyti 4 lentelėje.

4 lentelė. Atvykusių ir išvykusių asmenų skaičius. Migracijos saldo

Metai	Atvyko	Išvyko	Migracijos saldo
1990	14 744	23 592	-8848
1991	11 828	22 703	-10 875
1992	6640	31 172	-24 532
1993	2850	26 840	-23 990
1994	1664	25 859	-24 195
1995	2020	25 688	-23 668
1996	3025	26 394	-23 369
1997	2536	24 957	-22 421
1998	2706	24 828	-22 122
1999	2679	23 418	-20 739
2000	1510	21 816	-20 306
2001	4694	7253	-2559
2002	5110	7086	-1976
2003	4728	11 032	-6304

Šaltinis: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Lietuvos statistikos metraštis 2004. – Vilnius, 2004. P. 78.

Pastarąjį dešimtmetį Lietuvai būdingas neigiamas migracijos saldo, t. y. iš šalies išvyksta daugiau asmenų, negu atvyksta. 1992–2000 m. išvykstančių ir atvykstančių gyventojų skirtumas kasmet viršijo 20 tūkst. žmonių. Kaip jau minėta, šis procesas labai lemia bendro gyventojų skaičiaus mažėjimą bei jų amžiaus struktūros pokyčius.

Nusikalstamumo požiūriu svarbu atkreipti dėmesį į atvykstančius imigrantus. Pastebėta, kad dažnai nusikalstamumo lygis tarp imigrantų yra didesnis negu tarp vietinių gyventojų. Be to, atvykę asmenys pasižymi didesne galimybe tapti nusikaltimų aukomis. Tai lemia keletas priežasčių. Ko gera, svarbiausios iš jų yra tam tikros socialinės ir psichologinės problemos, susijusios su įsikūrimu naujoje vietoje. Nemaža dalis migrantų (ypač pabėgėliai ir tie, kuriuos migruoti privertė ekonominė suirutė, politiniai, kariniai neramumai) atvyksta praradę tą socialinę padėtį, kurią turėjo savo šalyje, neretai patyrę tam tikrų finansinių nuostolių. Naujoje vietoje jie paprastai susiduria su gyvenamosios vietos bei įsidarbinimo problemomis. Be to, dauguma atvykėlių, netgi tų, kuriems pavyksta santykinai gerai įsikurti, naujoje vietoje jaučia didelę moralinę traumą, yra stresinės būsenos.

Pastarąjį dešimtmetį atvykstančių į Lietuvą asmenų skaičius buvo santykinai nedidelis. Ypač jų sumažėjo po 1992 m. ir išliko nedidelis (apie 1,5–3 tūkst.) iki 2000 m. Pastaraisiais metais atvykstančių asmenų skaičius šiek tiek padidėjo. Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą galima tikėtis, kad atvykstančių asmenų daugės.

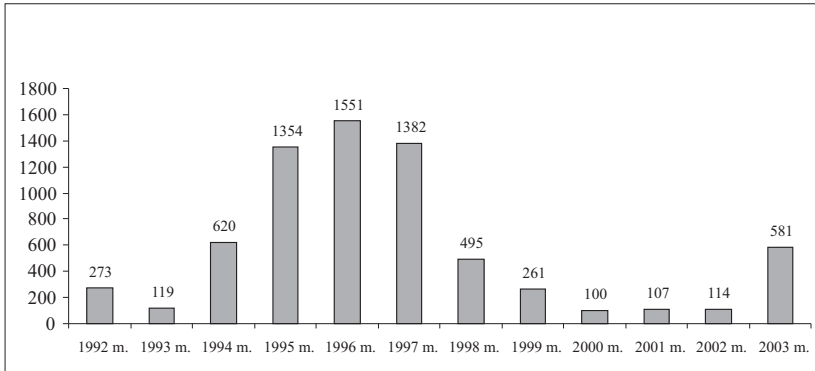
2003 m. pabaigoje Lietuvos Respublikoje nuolat gyveno 27 905 užsieniečiai (2002 m. pabaigoje – 25 109). Daugiausia jų yra Rusijos piliečiai – 12 425 asmenys (2002 m. – 11 736), Baltarusijos – 2007 asmenys, (2002 m. – 1758), Ukrainos – 1413 asmenų (2002 m. – 1241) ir asmenys be pilietybės – 7 917 (2002 m. – 9033). Tarp nuolat gyvenančių Lietuvos Respublikoje užsieniečių Europos Sąjungos valstybių narių piliečiai sudaro 0,53 proc.

2003 m. pabaigoje Lietuvos Respublikoje laikinai gyveno 4833 užsieniečiai (2002 m. pabaigoje – 5361 užsienietis), tarp jų Rusijos Federacijos piliečių – 1051 (2002 m. – 1300), Ukrainos – 444 (2002 m. – 699), Baltarusijos Respublikos – 578 (2002 m. – 589), JAV – 289 (2002 m. – 321). Tarp laikinai gyvenančių Lietuvos Respublikoje užsieniečių Europos Sąjungos valstybių narių piliečiai sudaro 19,2 proc. (2002 m. – 15,4 proc.).⁷³

Kriminologai pastebėjo, kad migrantų nusikalstamumas didėja, kai šalies teritorijoje atsiranda vis daugiau užsieniečių, atvykstančių iš karo, socialinių sukrėtimų apimtų šalių, bei kitų žemesnio ekonominio išsivystymo šalių. Be to, atlikus užsieniečių atvykėlių nusikalstamumo tyrimus

⁷³ Janušauskai D., R. Demografinis iššūkis ir Lietuva po 20 metų <<http://politika.osf.lt/kiti/scenarijai/santraukos/Janusausku_santrauka.htm>>

paiškėjo, kad yra tiesioginė priklausomybė tarp nelegalios migracijos ir šios kategorijos asmenų nusikalstamumo.⁷⁴ 3 paveiksle parodyta nelegalios migracijos Lietuvoje dinamika 1992–2003 m.

Šaltinis: Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos duomenys: www.pasienis.lt

3 pav. Sulaikyta nelegalių migrantų Lietuvoje

Keletą metų buvęs gana stabilus nelegalios migracijos rodiklis pastaraisiais metais vėl gana smarkiai padidėjo. 2003 m. Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos pareigūnai Lietuvos pasienyje iš viso sulaikė 581 nelegalų imigrantą, iš jų 281 atvyko iš kaimyninių valstybių (111 Rusijos piliečių, 92 Baltarusijos piliečiai, 73 Latvijos piliečiai ir 5 Lenkijos piliečiai), 300 – iš kitų valstybių (48 Ukrainos piliečiai, 28 asmenys be pilietybės, 27 Turkijos piliečiai, 24 Pakistano piliečiai, 24 Indijos piliečiai, 14 Kinijos piliečių). 259 iš jų buvo sulaikyti, kai mėgino neteisėtai vykti per Lietuvos valstybės sieną, 146 – bandę vykti su suklastotais arba svetimais kelionės dokumentais, 176 – dėl įvairių priežasčių neteisėtai gyvenę šalyje. Lietuvos pasieniečiai, vadovaudamiesi naujais vertinimo kriterijais, kaip nelegalius imigrantus sulaikė 12 Izraelio, tiek pat Moldovos ir Nyderlandų piliečių.

Migracijos departamento duomenimis, 2003 m. už neteisėtą buvimą Lietuvos Respublikoje 48 valandoms sulaikyti ir vėliau teismo sprendimu Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos Užsieniečių registracijos centre apgyvendinti 283 užsieniečiai (2002 m.

⁷⁴ Криминология / Под ред. А. И. Долговой. – Москва, 2002. С. 808–809.

– 329). Dar 28 užsieniečiai už neteisėtą buvimą Lietuvoje buvo sulaikyti tik 48 valandoms (2002 m. – 59).

Kol kas Lietuva nelegaliems migrantams buvo daugiau tranzitinė šalis siekiant patekti į Vakarų Europos valstybes. Tikėtina, kad Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare ši padėtis pamažu keisis, Lietuva iš tranzitinės taps tiksline nelegalių migrantų šalimi, be to, gali dar labiau suintensyvėti nelegalios migracijos srautas.

Taigi galime konstatuoti labai intensyvią ir vis didėjančią migraciją mūsų šalyje. Nėra jokio pagrindo manyti, kad šie procesai bus mažiau aktyvūs ateityje. Tai savo ruožtu verčia manyti, kad migracijos intensyvumas yra ir bus svarbus tolesnio nusikalstamumo lygio mūsų šalyje didėjimo veiksnys.

Urbanizacija reiškia populiacijos dalies, gyvenančios urbanizuotose vietovėse, didėjimą – t. y. procesą, kai žmonės keliai į miestus arba kitus tankiai apgyvendintus plotus. Šis terminas taip pat nusako ir socialinius pokyčius, kuriuos lemia gyventojų susitelkimas.

Miestų plėtra, gyventojų dalies padidėjimas miestuose gan glaudžiai susijęs su nusikalstamumo didėjimu. Urbanizacija – tai ganėtinai svarbus kriminogeninis veiksnys.

Paprastai kaimo vietovėse padaroma daug mažiau nusikaltimų negu mieste. Yra nemažai priežasčių, dėl ko taip atsitinka. Miestų populiacija skiriasi nuo kaimo gyventojų pagal pagrindines demografines ypatybes. Pagal amžių visame pasaulyje miestų gyventojai yra jaunesni nei kaimo. Taip yra ne dėl didesnio gimstamumo ir didesnio vaikų skaičiaus, o dėl migracijos – miestai pritraukia imigrantus, kurie dažniausiai yra jauni suaugę žmonės. Todėl miestuose gyvena daugiau suaugusių žmonių ir ten yra daugiau jiems skirtų pramogų – daugiau barų, įvairių pramogų vietų. Čia taip pat vyksta daugiau socialinių pokyčių, nes jauni žmonės mažiau prisirišę prie tradicijų.⁷⁵

Be kitų ypatybių, didelių miestų gyventojams yra būdingas susvetimėjimas, emocinis nutolimas vienas nuo kito bei individualizmas. Jis taip pat yra vienas iš veiksnių, lemiančių nusikalstamumo lygio skirtumus lyginant miestą su kaimu, taip pat kurortinius bei didžiuosius miestus su kitomis gyvenamosiomis vietovėmis.

⁷⁵ Čepulkauskaitė I. Miestai ir urbanizacija. Sociumas. Internetinis žurnalas. 2000. <<<http://www.sociumas.lt/Lit/nr13/urbanizacija.asp>>>

Panagrinėkime, kokie urbanizacijos procesai vyko Lietuvoje ir kokią įtaką jie turėjo nusikalstamumo padėčiai.

Pagrindiniu urbanizacijos proceso rodikliu reikėtų laikyti gyventojų pasiskirstymą pagal gyvenamąją vietą. Dauguma Lietuvos gyventojų gyvena miestuose (žr. 5 lentelę). 1990–2004 m. miestuose vidutiniškai gyveno 67,5 proc. visų gyventojų.

5 lentelė. Gyventojų skaičius ir lyginamoji dalis mieste ir kaime

Metai	Mieste		Kaime	
	skaičius tūkst.	%	skaičius tūkst.	%
1990	2513,9	68,1	1179,8	31,9
1991	2526,8	68,3	1175,2	31,7
1992	2531,4	68,3	1174,9	31,7
1993	2510,4	68,0	1183,5	32,0
1994	2486,4	67,7	1184,9	32,3
1995	2458,2	67,5	1184,8	32,5
1996	2432,9	67,3	1182,3	32,7
1997	2428,6	67,7	1159,4	32,3
1998	2398,5	67,4	1163,8	32,6
1999	2377,2	67,2	1159,2	32,8
2000	2357,1	67,1	1155,0	32,9
2001	2334,2	66,9	1152,8	33,1
2002	2326,2	66,9	1149,4	33,1
2003	2317,2	66,9	1145,3	33,1
2004	2297,4	66,7	1148,5	33,3

Šaltiniai: Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenys.

Nusikalstamumo rodikliai rodo, kad bendras nusikalstamumo lygis mieste buvo maždaug 25–38 proc. didesnis nei kaime. Be to, pažymėtina, kad ypač didelis nusikalstamumo lygis būdingas didiesiems šalies miestams – juose padaroma daugiau nei pusė visų nusikaltimų, nors gyventojų dalis šiuose miestuose yra tik apie 40 proc. Dar vienas dėsniumas – sezoninis nusikalstamumo lygio svyravimas pajūrio kurortuose. Vasaros

sezono metu Neringoje ir Palangoje nusikaltimų padaroma vidutiniškai 4–5 kartus daugiau nei kitu metų laiku.⁷⁶

Taigi pagrindinė dalis nusikaltimų padaroma didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad lyginamoji miesto gyventojų dalis per pastaruosius dešimt metų beveik nepasikeitė ir net šiek tiek sumažėjo. Vadinas, urbanizacijos procesai įtakos nusikalstamumo didėjimo tendencijai turėjo mažai. Tikėtina, kad ir artimiausiu laiku ši įtaka nedidės.

Ekonominės šalies gerovės pokyčiai. Ekonominė šalies gerovė – visuomenės veiklos sritis, susijusi su materialinių gėrybių kūrimu. Ji apima gamybą (prekių, produktų ir paslaugų sukūrimą), jų paskirstymą ir vartojimą. Pirmą kartą išsamiai ekonominės šalies gerovės įtaką nusikalstamumui tyrė Jozefas van Kanonas 1899–1900 m. Apibūdindamas tyrimo rezultatus, jis padarė išvadą, kad galima nustatyti paralelinius ekonominės šalies gerovės pokyčių ir turtinių nusikaltimų pokyčių ryšius. Vėliau kriminologai pripažino, kad ekonominės šalies gerovės poveikis nusikalstamumui gali būti gana skirtingas. Tačiau pripažįstama, kad apskritai galimybė gyventojams geriau tenkinti savo poreikius legaliu būdu, ne darant nusikaltimus – tai veiksny, kuris daro teigiamą įtaką visam socialiniam psichologiniam šalies klimatui ir gali būti pagrindas nusikalstamumui mažėti.

Be to, lyginamieji kriminologiniai tyrimai parodė, kad šalies materialinės padėties gerėjimas didina baudžiamosios justicijos aktyvumą kojojant su nusikalstamumu.⁷⁷

Lietuvoje buvo pastebima nemažai teigiamų ekonominės gerovės pokyčių.

Ekonominė gerovė dažniausiai tiesiogiai siejama su pajamomis ir pagrindiniu jos matu yra pripažįstamas bendrasis vidaus produktas (BVP). BVP rodo šalyje pagamintų prekių ir suteiktų paslaugų piniginę išraišką rinkos kainomis. 1995–2003 m. Lietuvoje BVP palyginamosiomis 2000 m. rinkos kainomis vidutiniškai siekė 45 355,3 mln. litų. Nuo 1995 m., kai BVP buvo 37 086 mln. litų, iki 2003 m. Lietuvos BVP nuolat nuose-

⁷⁶ Plačiau apie nusikalstamumą miestuose ir kaimuose, kurortinėse vietovėse – šios knygos 2 skyriuje „Nusikalstamumo teritorinio pasiskirstymo ypatumai“.

⁷⁷ Justickis V. Kriminologija. Kriminologinis prognozavimas. Nusikaltimų prevencija: vadovėlis. 2 dalis. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004. P. 117–124.

kliai didėjo (išskyrus 1999 m., kai BVP šiek tiek sumažėjo) ir 2003 m. siekė 56 716 mln. litų.

6 lentelė. BVP pokyčiai Lietuvoje 1995–2003 m.

BVP palyginamosiomis 2000 m. kainomis mln. litų								
1995 m.	1996 m.	1997 m.	1998 m.	1999 m.	2000 m.	2001 m.	2002 m.	2003 m.
37 086	38 821	41 541	44 565	43 810	45 526	48 429	51 704	56 716
BVP pokyčiai Lietuvoje (palyginti su ankstesniu laikotarpiu proc.)								
1995 m.	1996 m.	1997 m.	1998 m.	1999 m.	2000 m.	2001 m.	2002 m.	2003 m.
3,3	4,7	7	7,3	-1,7	3,9	6,4	6,8	9,7

Nagrinėjant BVP pokyčius 1995–2003 m. galima daryti išvadą, kad ekonominė būklė Lietuvoje stabilizavosi ir pamažu tolygiai gerėja.

BVP nėra tikslus pragyvenimo lygio rodiklis dėl galimos gyventojų skaičiaus kaitos. Todėl siekiant tiksliau įvertinti ekonominę šalies gerovę naudotinas BVP, tenkančio vienam gyventojui, rodiklis. Analizuojant BVP, tenkančio vienam gyventojui, pokyčius, galima daryti dar optimistiškesnę išvadą – ekonominė būklė stabilizavosi, o jos gerėjimo tempai netgi yra šiek tiek didesni.

7 lentelė. BVP, tenkančio vienam gyventojui, pokyčiai

BVP tenkantis vienam gyventojui, palyginamosiomis 2000 m. kainomis (litas)							
1995 m.	1996 m.	1997 m.	1999 m.	2000 m.	2001 m.	2002 m.	2003 m.
10 219	10 779	11 620	12 431	13 009	13 911	14 904	16 420
BVP tenkančio vienam gyventojui, palyginamosiomis 2000 m. kainomis (litas) pokyčiai Lietuvoje (palyginti su ankstesniu laikotarpiu proc.)							
1995 m.	1996 m.	1997 m.	1999 m.	2000 m.	2001 m.	2002 m.	2003 m.
4,1	5,5	7,8	-1	4,7	6,9	7,1	10,2

Daugelis ekonomistų nurodo, kad apskaičiuojant BVP neįvertinama tam tikra sandorių dalis, todėl oficialiai apskaičiuotas BVP yra kur kas

mažesnis už faktinį. Tokią padėtį lemia tai, kad kiekvienoje valstybėje egzistuoja šešėlinė ekonomika, kuri apima įstatymams prieštaraujančią veiklą (pvz., nusikalstamu būdu gautų pinigų realizavimą) ir kitą veiklą, kuria siekiama išvengti mokėti mokesčius. Ekonominėje literatūroje vartojami įvairūs šešėlinės ekonomikos terminai – nuslėpta, paralelinė, pagrindinė, neformali ekonomika. Bet jie nėra aiškiai apibrėžti, o nacionalinėse sąskaitose vartojamas terminas „neapskaitoma ekonomika“ yra aiškiai suformuluotas. Jis apima visus oficialiosios statistikos neapskaitomus, bet į BVP įskaičiuojamus sandorius. Taip traktuoti neapskaitomą ekonomiką nurodo Europos sąskaitų sistema (ESA 95) ir OECD parengtas vadovas „Neapskaitomos ekonomikos vertinimai“.

Šešėlinę ekonomiką, arba neapskaitomą, ekonomiką įvertinti sunku, todėl ekonomistai taiko netiesioginius metodus, tokius kaip grynujų pinigų, realiai cirkuliuojančių apyvartoje, skaičius ir pan. Spėjama, kad skirtingose valstybėse šešėlinė ekonomika sudaro skirtingą BVP dalį: pavyzdžiui, Italijoje šešėlinė ekonomika sudaro 25–30 proc., Argentinoje – apie 60 proc., Vengrijoje – 33 proc., Čekijoje – 11 proc. BVP. Taigi pagal įvairias metodikas apskaičiuota šešėlinė ekonomika sudaro 18–36 proc. BVP. 1995–1996 m. Statistikos departamento atlikto neapskaitomos ekonomikos tyrimo duomenimis, Lietuvoje neapskaitomos ekonomikos dalis tuo laikotarpiu sudarė 19,1 proc. BVP. Plačiai žinomų Italijos statistikos instituto specialistų, kurie kaip ekspertai prisidėjo prie vykdomo tyrimo⁷⁸, vertinimu, jų šalyje neapskaitoma ekonomika 1998 m. sudarė nuo 15,8 iki 16,8 proc. BVP. 1998 m. šešėlinės ekonomikos dalis Lietuvoje mažėjo, nes didžiausia jos dalis buvo sutelkta paslaugų – prekybos ir transporto – srityse. 1999 m. Lietuvoje šešėlinei ekonomikai priskiriama vidutiniškai 20 proc. BVP.

2002–2003 m. Statistikos departamento atlikto neapskaitomos ekonomikos tyrimo duomenimis, neapskaitoma ekonomika 2002 m. sudarė nuo 15,2 iki 18,9 proc. šalies BVP. Teigiama, kad šiuo laikotarpiu šešėlinės ekonomikos dalis mažėja dėl krizės Rusijoje. Sumažėjus prekių apyvartai ir transportavimui daugelis įmonių, vykdžiusių neregistruotas operacijas kaimyninėse šalyse, neteko pajamų šaltinio.

⁷⁸ Įgyvendinant nacionalinės PHARE projektą, Lietuvos statistikos departamento specialistai ir įvairių sričių ekspertai kartu su ir Italijos statistikos instituto ekspertais nagrinėjo tam tikras neapskaitomos ekonomikos sritis: nedeklaruojamas įmonių pajamas, užimtumą ir darbo užmokestį, mažmeninę prekybą ir paslaugų sritį. Taip pat buvo vertinamas ir veiklos rūšių pridėtinės vertės dydis.

Dar vieno svarbaus ekonominės gerovės rodiklio – BVP – reikšmės formuoja ir lemia produkcijos ir paslaugų kainų pokyčiai. Realiai gali būti pagaminta labai mažai produkcijos arba suteikta labai mažai paslaugų, bet jei šalyje buvo labai didelis infliacijos lygis (labai pakilo kainos), tai BVP reikšmė bus labai didelė ir neatspindės tikrųjų visuomenės narių galimybių patenkinti savo poreikius. Todėl įvertinant ekonominės šalies gerovę būtina išnagrinėti kainų pokyčius. Pažymėtina, kad nuo 1995 m. infliacija nuolat mažėjo (išskyrus 2000–2001 m., kai ji nežymiai padidėjo), o 2002–2003 m. netgi užfiksuota nedidelė defliacija. Tokie kainų pokyčiai rodo, kad realų BVP kilimą lemia ne didėjančios kainos, o kaip tik didėjanti gamyba bei didesnės apimtys paslaugos.

Šalies ekonomikos gerovės rodikliai lemia nusikalstamumo rodiklius per įtaką visuomenės organizacijai. Materialinių vertybių ir vartojimo pasiskirstymas yra vienas iš pagrindinių sąlygų gyventojams tenkinti savo socialinius poreikius.

Minimali mėnesinė alga 2002 m. nekito ir sudarė 430 litų. Realus jos dydis 2002 m. gruodį, palyginti su 2001 m. gruodžiu, padidėjo 4,5 proc., nes nuo 2002 m. balandžio pasikeitė neapmokestinamasis pajamų dydis nuo 214 iki 250 litų, be to, per šį laikotarpį sumažėjo vartotojų kainų indeksas. Nuo 2003 m. rugsėjo 1 d. minimali mėnesinė alga padidėjo nuo 430 iki 450 litų, o pagrindinis neapmokestinamasis pajamų dydis nuo 250 iki 290 litų. Atitinkamai galima daryti išvadą, kad realios pajamos gaunant tik minimalią algą padidėjo 11 proc., palyginti su 2002 m. pradžia. Nuo 2004 m. gegužės 1 d. minimali mėnesinė alga padidėjo iki 500 litų (išskyrus valstybės politikams, teisėjams, valstybės pareigūnams, kariams ir valstybės tarnautojams).

Vidutinė mėnesinė valstybinė socialinio draudimo nedirbančių pensininkų senatvės pensija 2002 m. III ketvirtį sudarė 324 litus. Realus senatvės pensijos dydis, palyginti su 2001 m. III ketvirčiu, padidėjo 2,8 proc. Per 2002 m. 9 mėnesius realus senatvės pensijos dydis 2002 m. rugsėjį, palyginti su 2001 m. gruodžiu, padidėjo 5,3 proc., nes didėjo valstybinio socialinio draudimo bazinė pensija, be to, per šį laikotarpį nežymiai sumažėjo vartotojų kainų indeksas.

2003 m. atsigauna vartojimas – pradėjo didėti gyventojų pajamos, o tai rodo namų ūkio apklausos bei darbo užmokesčio statistika. Statistikos departamento atliekamas namų ūkių biudžeto tyrimas iš esmės rodo šešėlinį gyvenimo lygį ir visuomenėje vykstantį turčinės diferenciacijos procesą, leidžia įvertinti skurdo mastą.

Taigi galima konstatuoti gana įvairiapusį įvairių gyvenimo rodyklių pagerėjimą. Nors, kaip jau minėta, kriminologinių tyrimų metu nenustatoma vienareikšmio gyvenimo lygio poveikio nusikalstamumui, vis dėlto galima tikėtis, kad gerėjantis gyvenimo lygis teigiamai veiks kriminalinę padėtį.

Skurdo lygis – tai reiškinys, gana glaudžiai susijęs su nusikalstamumu. Kuo didesnė gyventojų, kurių vartojimo išlaidos yra mažesnės, negu nustatyta skurdo riba, dalis visuomenėje, tuo didesnio nusikalstamumo lygio galime tikėtis. Šis rodiklis atskleidžia dalį socialinių ir ekonominių aplinkybių, kurios trukdo įgyvendinti švietimo prienamumo ir lygių galimybių principus. Rodiklis taip pat padeda prognozuoti socialinės paramos, teikiamos per švietimo sistemą, poreikį ir išlyginamųjų programų mastą. Regioniniai šio rodiklio skirtumai rodo ugdymo sąlygų skirtumus savivaldybėse.

Skurdo sąvoka – daugiaprasmė, ji reliatyvi ir priklauso nuo gyvenimo lygio šalyje. Skurdo mažinimo Lietuvoje strategijoje skurdas apibrėžiamas kaip pajamų ir kitų išteklių (materialinių, kultūrinių ir socialinių), užtikrinančių Lietuvos visuomenei priimtinus gyvenimo standartus, neturėjimas.

Statistikos departamentas, vadovaudamasis namų ūkio tyrimais, pagrindiniu skurdo kriterijumi, nagrinėjant skurdo paplitimą ir numatant socialinės, ekonominės politikos priemones, laiko santykinę skurdo ribą, apskaičiuojama kaip 50 proc. vidutinių vartojimo išlaidų.⁷⁹

2003 m. namų ūkių biudžetų tyrimo duomenimis, 15,9 proc. (apie 550 tūkst.) gyventojų vartojimo išlaidos buvo mažesnės nei 50 proc. vartojimo išlaidų vidurkio. Nuo 2000 m. nežymiai didėjusi nelygybė šalyje pradėjo mažėti. Palyginti su 2002 m., santykinio skurdo lygis sumažėjo 0,7 proc. Santykinė skurdo riba 2003 m. buvo 311,7 lito vienam ekvivalentiniam vartotojui per mėnesį. Tai reiškia, kad vienišas asmuo buvo laikomas gyvenančiu santykiname skurde, jeigu jo mėnesinės vartojimo išlaidos neviršijo 311,7 lito, 4 asmenų namų ūkis, susidedantis iš dviejų suaugusių asmenų ir dviejų vaikų iki 14 metų amžiaus – jeigu šio namų ūkio vartojimo išlaidos buvo mažesnės nei 841,6 lito.

⁷⁹ Išlaidų, o ne pajamų rodiklio pasirinkimas skurdo rodikliams skaičiuoti iš dalies buvo nulemtas skaičiavimams naudojamos informacijos šaltinio, t. y. informacija apie vartojimą yra patikimesnė ir tiksliau parodo nereguliaris pajamas gaunančių gyventojų gyvenimo lygį.

Didžiausias santykinio skurdo lygis buvo kaime, mažiausias – didžiuosiuose miestuose. Žemiau santykinės skurdo ribos 2003 m. gyveno 27,4 proc. kaimo ir kas tryliktas didžiųjų miestų gyventojas. Žemiau santykinės skurdo ribos gyvenančių kaimiečių vidutinės vartojimo išlaidos, skaičiuojant ekvivalentiniam vartotojui, buvo 23,4 proc., miestiečių – 22,3 proc. mažesnės už skurdo ribą.

Vartojimo išlaidos, skaičiuojant vienam namų ūkio nariui, 2003 m. buvo 487,2 lito (2000 m. – 407 litai; 2001 m. – 411 litų; 2002 m. – 440,4 lito) per mėnesį. Vienas iš šaltinių, leidęs didėti išlaidoms, galėjo būti prekių pirkimas naudojantis kreditu (skolon).

2003 m. namų ūkių biudžetų tyrimo duomenimis, namų ūkių disponuojamos pajamos (piniginės ir natūrinės), skaičiuojant vienam asmeniui, buvo 457,2 lito (2000 m. – 415,4 lito; 2001 m. – 409,5 lito; 2002 m. – 422 litai) per mėnesį.

Pagrindinis disponuojamų pajamų šaltinis – darbo pajamos, t. y. darbo užmokestis ir nesamdomo darbo pajamos. Tyrimo duomenimis, darbo pajamos sudarė 69 proc. visų disponuojamų pajamų, įvairios pensijos, pašalpos – 23,4 proc., vadinamosios kitos pajamos (alimentai, giminių parama, laimėjimai loterijose ir pan.) – 7,4 proc.

Skurdas yra susijęs su gyvenamąja vieta, išsilavinimo lygiu, užimtumo sritimi bei šeimos dydžiu ir struktūra. Labiausiai skursta šeimos, kuriose šeimų galvų išsilavinimas žemiausias (pradinis, pagrindinis), taip pat šeimos, kuriose su vaikais iki 18 metų gyvena vienas iš tėvų.

Kaip ir anksčiau, skurdas tebėra labiausiai paplitęs bedarbių, iš socialinių pašalpų gyvenančių (2000 m. socialinę pašalpą gavo per 15,2 tūkst. šalies gyventojų, arba 3,1 proc.), tris ir daugiau vaikų auginančių asmenų (per 30) bei žemdirbių namų ūkiuose.⁸⁰

Skurdas labai nevienodai paveikė skirtingus visuomenės sluoksnius. Mažiausiai skurstančiųjų buvo tarp dirbančių sau, darbdavių, t. y. namų ūkių, kurių galvos pagrindinis pajamų šaltinis – verslas, amatai, laisvoji profesinė veikla.⁸¹

Mažesnis už šalies vidurkį santykinio skurdo lygis (11,4 proc.) buvo ir samdomųjų darbuotojų namų ūkių grupėje. Žemiau santykinės skurdo

⁸⁰ Socialinis pranešimas. 2001. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2002.

⁸¹ Norėtume patikslinti, kad namų ūkių biudžetų tyrime šiai namų ūkių grupei priskiriami ir tie, kurie gyvena iš savarankiškos darbo veiklos, net neįregistruoto smulkaus verslo, atsitiktinių darbų, nurodę juos kaip pagrindinį pragyvenimo šaltinį.

ribos 2003 m. gyveno 38,6 proc. namų ūkių, gyvenančių iš pašalpų, stipendijų, santaupų, ir 28,8 proc. žemdirbių namų ūkių narių. Santykinio skurdo lygis pensininkų namų ūkių grupėje buvo didesnis nei vidutiniškai šalyje ir, palyginti su 2002 m., padidėjo.

Lygindami skirtingų tipų namų ūkius matome, kad didžiausias santykinis skurdas buvo namų ūkiuose su nepilnamečiais vaikais, o iš jų – vadinamuosiuose kituose namų ūkiuose su vaikais (šiai grupei priklauso namų ūkiai su jau suaugusiais ir nepilnamečiais vaikais, ūkiai, susidedantys iš kelių sutuoktinių porų su vaikais, ir pan.).

Palyginti su 2002 m., santykinio skurdo lygis namų ūkiuose su vaikais sumažėjo, be vaikų – padidėjo. Tam tikrą įtaką šiems pokyčiams turėjo skirtingi pajamų šaltiniai ir nevienodi pajamų (o kartu ir išlaidų) pokyčiai. Daugumos namų ūkių su vaikais pagrindinis pajamų šaltinis – samdomojo darbo pajamos, namų ūkių be vaikų – pensija. Vidutinis neto darbo užmokestis 2003 m., palyginti su 2002 m., padidėjo 48 litais, vidutinė senatvės pensija – 18 litų. Prekių įsigijimas išsimokėtinai – dar viena dirbančiųjų ir pensininkų vartojimo išlaidų skirtumo didėjimo priežastis. Dirbantys asmenys daugiau prekių įsigyja išsimokėtinai.

Taigi ir čia galime konstatuoti teigiamus pokyčius.

Nedarbas. Nedarbas gana glaudžiai susijęs su nusikalstamumu.⁸² Jo mažinimas – viena svarbiausių nusikalstamumo prevencijos krypčių.

Darbo biržos duomenimis, 2001 m. spalio 1 d. nedarbas Lietuvoje siekė 12,0 proc., 2002 m. spalio 1 d. – 10,5, o 2003 m. spalio 1 d. – 9,3 proc. Taigi nedarbo lygis mažėja. 2003 m. padidėjusi darbo jėgos paklause bei aktyvių darbo rinkos programų pasiūla lėmė, kad nedarbo lygis rugsėjį sumažėjo nuo 9,7 iki 9,3 proc. Spalio 1 d. šalyje buvo registruota 150,7 tūkst. bedarbių. Tai 7,1 tūkst., arba 4,5 proc., mažiau negu rugsėjo 1 d. ir 32,3 tūkst., arba 18 proc., mažiau negu praėjusių metų spalio 1 d. Registruotų bedarbių skaičius, artimas dabartiniam, paskutinį kartą buvo užfiksuotas prieš ketverius metus, 1999 m. rugsėjo–spalio mėnesiais.

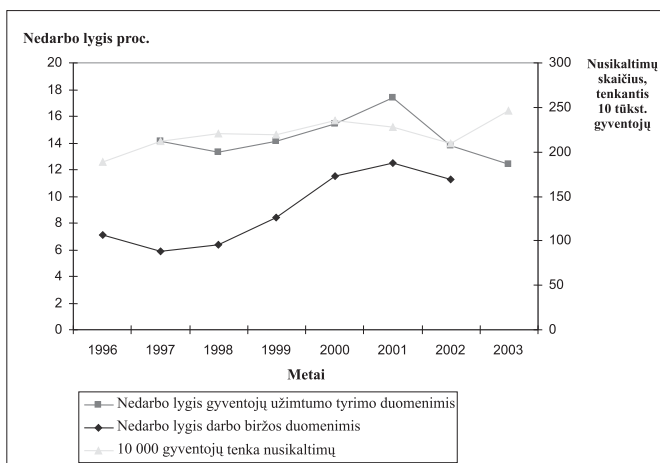
Šie skaičiai nėra tikslūs, nes apskaičiuoti atsižvelgiant į darbo biržose įregistruotus asmenis. Kaip žinoma, neturintys darbo asmenys kreipiasi ir į privačias įdarbinimo agentūras bei ieško darbo per spaudą, savo pažįstamus. Atitinkamai Statistikos departamento atliktų namų ūkio tyri-

⁸² Justickis V. Kriminologija. Kriminologinis prognozavimas. Nusikaltimų prevencija: vadovėlis. 2 dalis. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004. P. 312–362.

mų rezultatai dėl nedarbo lygio yra šiek tiek kitokie: 2001 m. – 17,4 proc.; 2002 m. – 13,8 proc., o 2003 m. – 12,4 proc.

Darbo ir socialinių tyrimų instituto atliktas aštuonių aukštųjų mokyklų absolventų sociologinis tyrimas⁸³ parodė, kad 40–90 proc. baigusiųjų, priklausomai nuo studijų krypties, įsidarbina, o keturi penktadaliai – su darbdaviais sudaro neterminuotas sutartis.⁸⁴ Tai rodo, kad visi kiti įsidarbinę asmenys nėra užtikrinti nuolatiniais darbo santykiais. Tyrimo metu taip pat paaiškėjo, kad net 80,5 proc. yra kilę iš miesto. Tai rodo, kad kaimo jaunimui aukštasis mokslas prieinamas sunkiau. Šiuos duomenis patvirtina ir kitas šio instituto atliktas darbo biržose užsiregistravusio jaunimo sociologinis tyrimas. Jis parodė, kad daugiau kaip 50 proc. nedirbančio jaunimo neįgijo profesijos arba negalėjo dalyvauti tęstinio profesinio mokymo programose dėl materialinių šeimos nepriteklių.

Lyginant, kaip vyko nusikalstamumo ir nedarbo lygio pokyčiai, galima pamatyti įvairų šių rodiklių santykį. 4 paveiksle pavaizduota nusikalstamumo lygio ir nedarbo lygio rodiklių kaita Lietuvoje 1993–2003 m.

4 pav. Bendra nusikalstamumo ir nedarbo lygio tendencija

Kaip matome, nuo 1996 m. iki 1997 m. nedarbui mažėjant nusikalstamumas didėjo, vėliau, nuo 1997 m. iki 2000 m., nedarbui pamažu didėjant didėjo ir nusikalstamumas. 2000–2001 m., atvirkščiai, nedarbui

⁸³ Lietuvos vaikai. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2001.

⁸⁴ Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje. 2001. – Vilnius: Socialinės politikos grupė, 2001. P. 38.

didėjant nusikalstamumas mažėjo, o 2002 m. mažėjo ir nusikalstamumas ir nedarbas. 2003 m. nedarbo lygiui mažėjant nusikalstamumo lygis didėjo.

Visa tai rodo, kad susidūrėme su dar viena svarbia tendencija, kuri gali antikriminogeniškai veikti nusikalstamumo lygį.

Apibendrinant galima pasakyti, kad dabartinė nusikalstamumo socialinė ir ekonominė padėtis gana prieštaringa. Yra ir tokių veiksnių, kurie akivaizdžiai prisideda didinant nusikalstamumą (žr. 8 lentelę), ir tokių, kurie mažina arba stabilizuoja dabartinio nusikalstamumo lygio stabilumą, t. y. priešinasi tiek jo didėjimui, tiek mažėjimui.

8 lentelė. Socialinių ir ekonominių veiksnių įtaka nusikalstamumui Lietuvoje

Tendencijos, sietinos su nusikalstamumo didėjimu	Tendencijos, sietinos su nusikalstamumo mažėjimu	Stabilizuojančios tendencijos
Aukštas migracijos lygis ir jo augimas	Populiacijos senėjimas, (t. y. senesnio amžiaus gyventojų dalies didėjimas)	Lyčių santykio pastovumas
	Nedarbo mažėjimas	Urbanizacijos procesų santykinis stabilumas
	Bendras pragyvenimo lygio augimas	
	Skurdo mažėjimas	

Vien remdamiesi tendencijomis negalime vienareikšmiškai prognozuoti tolesnių nusikalstamumo pokyčių (tai būtų, pavyzdžiui, įmanoma, jeigu visos minėtos tendencijos veiktų viena kryptimi). Mūsų atveju, kai socialinių ir ekonominių veiksnių poveikis gana prieštaringas, nusikalstamumo lygio pokyčiai priklauso nuo kiekvieno iš minėto veiksnio *stiprumo* ir ypač nuo jų savitarpio santykio ateityje.

Kalbant apie nusikalstamumo tendencijas atskirose rajonuose ir atsižvelgiant į nustatytą socialinių ir ekonominių veiksnių poveikio prieštaringumą galima prognozuoti nusikalstamumo tendencijų *diversifikaciją* atskiruose šalies regionuose. Tai reiškia, kad nusikalstamumo tendencijos (pvz., didėjimo ar mažėjimo) čia gali būti gana nepastovios ir skirtingos. Tai priklauso nuo atskirų, gana atsitiktinių veiksnių.

II. SVARBIAUSIŲ KRIMINALINĖS KARJEROS KONTINGENTŲ LIETUVOJE NUSIKALSTAMOS RAIŠKOS TENDENCIJOS

1. Nepilnamečių nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų raida

Bendra charakteristika. Nepilnamečių nusikalstamumo statistikos rodiklių analizė rodo, kad pastaraisiais metais nepilnamečių nusikalstamumo tendencijos tapo stabilios, nepilnamečių nusikalstamumo raida – pastovi.

Tarp asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, nepilnamečiai kasmet sudaro apie 13–14 proc. (nors jie sudaro tik apie 6 proc. visų Lietuvos gyventojų) (žr. 1 lentelę⁸⁵), jų padarytų nusikaltimų – 15–19 proc.

Palyginti su 1990 m., 2002 m. nepilnamečių padarytų nusikaltimų padaugėjo dvigubai, o nepilnamečių asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, – 1,5 karto. Tačiau paskutiniaisiais šio laikotarpio metais kaltinamų padarius nusikaltimus nepilnamečių ir jų padarytų nusikaltimų skaičius bei lyginamoji dalis tarp visų užregistruotų nusikaltimų ir išaiškintų asmenų mažai kito, po truputį net mažėjo.

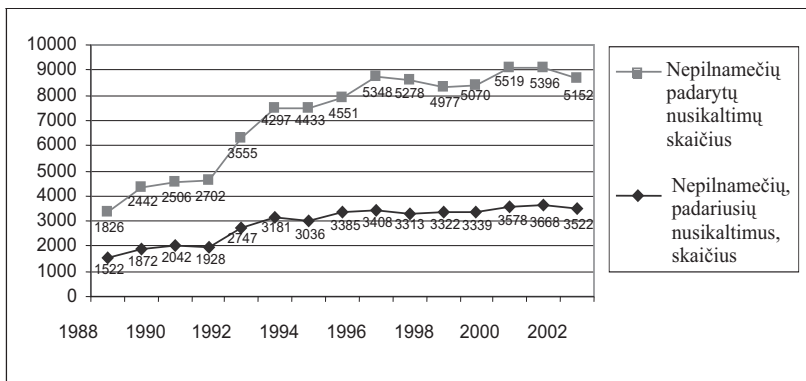
2002 m. 14–16 metų nepilnamečiai padarė 5152 nusikaltimus. Palyginti su 2001 m., šis skaičius sumažėjo 244 nusikaltimais, t. y. – 4,5 proc. O bendras padarytų nusikaltimų skaičius, palyginti su 2001 m., 2002 m. sumažėjo 8,4 proc. 2002 m. nepilnamečių padarytų nusikaltimų skaičius sudarė 7,1 proc. visų užregistruotų (2001 m. – 6,8 proc.) ir 14,7 proc. visų išaiškintų nusikaltimų (2001 m. – 15,1 proc. (žr. 1 lentelę).

⁸⁵ Visi statistikos duomenys šiame skyriuje, jei nėra papildomos nuorodos, yra pateikiami remiantis Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos Statistikos skyriaus ataskaitomis „Duomenys apie nepilnamečius ir jų padarytus nusikaltimus Lietuvos Respublikoje“, forma SPV-1 (žiūrėta 2004 m. rugsėjį–lapkritį) <<http://www.nplc.lt/stat/atas/ird/spv1/_spv1_.htm>>

1 lentelė. Nusikaltimai, padaryti nepilnamečių arba jiems dalyvaujant 1990–2002 m.

Metai	Iš viso užregistruota nusikaltimų	Iš viso užregistruota nepilnamečių nusikaltimų	Nusikaltimų skaičiaus pakitimo tempai (palyginti su praėjusiais metais) proc.	Proc. nuo visų užregistruotų nusikaltimų skaičiaus	Proc. nuo visų išaiškintų nusikaltimų skaičiaus
1990	37 056	2506	2,6	6,8	17,6
1991	44 984	2702	7,8	6,0	17,2
1992	56 615	3555	31,6	6,3	18,4
1993	60 378	4297	20,9	7,1	19,4
1994	58 634	4433	3,2	7,6	18,6
1995	60 819	4551	2,7	7,5	18,1
1996	68 053	5348	17,5	7,9	19,0
1997	75 816	5278	-1,3	7,0	16,3
1998	78 149	4977	-5,7	6,4	15,7
1999	77 108	5070	1,9	6,6	16,1
2000	82 370	5519	8,9	6,7	16,7
2001	79 265	5396	-2,2	6,8	15,1
2002	72 646	5152	-4,5	7,1	14,7

Nors nagrinėjamu laikotarpiu (1990–2002) nepilnamečių padarytų nusikaltimų skaičius padidėjo beveik du kartus (nuo 2506 iki 5152), tačiau lyginamoji jų dalis nuo 1990 m. išliko stabili – vidutiniškai 6,9 proc. visų užregistruotų nusikaltimų.

1 pav. Nepilnamečių padarytų nusikaltimų skaičius ir nepilnamečių, padariusių nusikaltimus, skaičius 1988–2002 m.

Nepilnamečių, nustatytų padarius nusikaltimą, skaičius taip pat išliko stabilus. 2002 m. buvo išaiškinti 3522 tokie nepilnamečiai (2001 m. – 3668) (žr. 1 pav.). Tarp išaiškintų nusikaltusių asmenų nepilnamečiai 2002 m. sudarė 13,7 proc. (2001 m. – 13,8 proc.) (žr. 2 lentelę). Vienam nusikaltusiam nepilnamečiui 2002 m. vidutiniškai teko 1,5 nusikaltimo, o vidutiniškai vienam asmeniui šiais metais – 2,8 nusikaltimo.

2 lentelė. Išaiškinta nusikaltusių nepilnamečių 1990–2002 m.

Metai	Iš viso išaiškinta nusikaltusių asmenų	Iš viso išaiškinta nusikaltusių nepilnamečių	Proc. nuo bendro skaičiaus
1990	12 556	2042	16,3
1991	13 268	1928	14,5
1992	18 810	2747	14,6
1993	20 424	3181	15,6
1994	21 290	3063	14,3
1995	22 969	3385	14,7
1996	22 269	3408	15,3
1997	25 542	3313	13,0
1998	25 373	3322	13,1
1999	25 160	3339	13,3
2000	25 046	3578	14,3
2001	26 662	3668	13,8
2002	25 754	3522	13,7

Nepilnamečių padaryti nusikaltimai pagal rūšis. Statistikos rodiklių analizė rodo, kad trys ketvirtadaliai visų nepilnamečių nusikaltimų – vagystės (žr. 3 lentelę). Kasmet nepilnamečių padaromi turtingiausi nusikaltimai sudaro apie 75–80 proc. visų jų padaromų nusikaltimų (vagystės, plėšimai ir turto prievartavimai). Būtent šių nusikaltimų skaičiaus spartus didėjimas (pvz., asmeninio turto vagysčių – 2 kartus, valstybinio ir visuomeninio turto vagysčių – 3,9 karto) nulėmė pagrindinę nepilnamečių nusikalstamumo kaitos tendenciją iki 1993 m.⁸⁶ Turtinių nusikaltimų skaičius didėjo ir vėliau.

1993 m. buvo padaryta 3330, o 2000 m. – 3869 vagysčių. Tiesa, per nagrinėjamojo laikotarpio paskutinius dvejus metus šių nusikaltimų sumažėjo: 2001 m. buvo padaryta 3704, o 2002 m. net mažiau negu 1993

⁸⁶ Kriminologija / Redaktorius J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994. P. 201.

m. – 3260 vagystės. Nepilnamečių, padariusių vagystes 1990–2002 m., lyginamoji dalis tarp visų išaiškintų nusikaltusių nepilnamečių didėjo iki 1992 m. (75,2 proc.), o nuo 1993 iki 2002 m. lyginamoji dalis sumažėjo iki 63,8 proc.

Atkreiptinas dėmesys į padidėjusį plėšimų skaičių. Nuo 1993 m. kasmet jų buvo padaroma vis daugiau: 1993 m. – 89, 2001 m. – 398, 2002 m. – net 585 plėšimo atvejai. Lyginamoji plėšimų dalis tarp visų nepilnamečių padarytų nusikaltimų padidėjo nuo 2,1 proc. 1993 m. iki 11,4 proc. 2002 m. Atitinkamai 1990–2002 m. daugėjo nepilnamečių, padariusių plėšimus. 1990 m. išaiškinti 48 tokie nepilnamečiai, o 2002 m. – 574, t. y. beveik 12 kartų daugiau. Itin smarkiai plėšimus padariusių nepilnamečių padaugėjo 2002 m., kai ši nusikaltimą padariusių asmenų iki 18 metų skaičius padidėjo beveik 52 proc., palyginti su 2001 m.

Darytina išvada, kad vyksta pačių turtinių nusikaltimų, kuriuos padaro nepilnamečiai, struktūriniai pokyčiai, tačiau turtinių nusikaltimų lyginamoji dalis tarp visų nepilnamečių padaromų nusikaltimų išlieka daugmaž stabili. Svarbu turėti omeny, kad turtiniai nusikaltimai priklauso didžiausio latentiskumo nusikaltimų grupei, todėl realiai jų skaičius viršija oficialios statistikos rodiklius.⁸⁷

3 lentelė. Nepilnamečių padaryti nusikaltimai pagal rūšis 1990–2002 m.

Iš viso išaiškinta nepilnamečių padarytų nusikaltimų	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
	2506	2702	3 555	4297	4433	4551	5348	5278	4977	5070	5519	5396	5152
<i>Iš jų:</i>													
Tyčiniai nužudymai ir pasikėsinimai	2	7	11	14	22	30	28	27	23	20	23	29	27
Tyčiniai sunkūs kūno sužalojimai	9	3	6	13	12	12	15	16	16	15	17	33	28
Išžaginimai (su pasikėsinimais)	40	26	22	29	28	33	29	16	21	28	27	26	30

⁸⁷ Dapšys A. Nepilnamečių nusikalstamumas: situacija ir prevencijos aktualijos // Teisės problemos. 1993. Nr. 4 (10). P. 45.

3 lentelės tęsinys.

Plėšimai	46	37	47	89	123	286	296	347	333	361	363	398	585	
Vagystės	1643	1963	2702	3330	3157	3455	3736	3539	3383	3414	3869	3704	3260	
Chuliganizmas	164	100	146	137	216	389	432	420	350	362	349	332	327	
Nusikaltimai, susiję su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis								6	10	18	19	33	61	14

Kita nepilnamečių padaromų nusikaltimų grupė – smurtiniai nusikaltimai – išskiriama pagal nusikaltimo padarymo būdą. Nepilnamečiai palyginti retai padaro šios grupės nusikaltimus. 2002 m. nepilnamečių smurtiniai nusikaltimai sudarė 1,6 proc. visų nepilnamečių padarytų nusikaltimų ir 8,9 proc. visų šalyje padarytų smurtinių nusikaltimų. Tačiau išskirtinį dėmesį jiems lemia didelis šių nusikaltimų pavojingumas. Be to, šie nusikaltimai sukelia ypač neigiamą reakciją visuomenėje, žiniasklaida pateikia neproporcingai daug nepilnamečių padarytų smurtinių nusikaltimų aprašymų.⁸⁸ Išsamiai šios rūšies nepilnamečių nusikalstamumas nagrinėjamas 2.6. skyriuje „Nepilnamečių smurtas Lietuvoje: raiška, priežastys ir prevencija“.

4 lentelė. Išaiškinta nepilnamečių, padariusių nusikaltimus 1990–2002 m.

Iš viso išaiškinta nepilnamečių padarytų nusikaltimų	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
	2042	1928	2747	3181	3036	3385	3408	3313	3322	3339	3578	3668	3522
<i>Iš jų:</i>													
Tyčiniai nužudymai ir pasikėsinimai	2	7	14	16	27	28	26	31	27	20	19	36	19

⁸⁸ Dobryninas A. Nepilnamečių justicija Lietuvos žiniasklaidoje. – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras. 2000. P. 37.

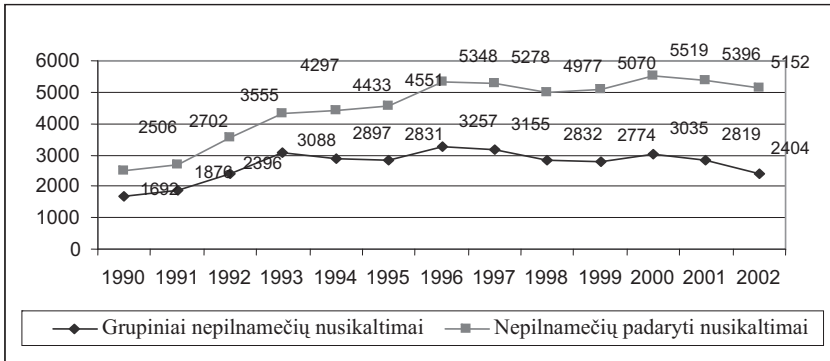
4 lentelės tęsinys.

Tyčiniai sunkūs ir apysunkiai kūno sužalojimai	14	10	22	21	28	25	34	30	30	40	47	54	56
Išžaginimai (su pasikėsinimais)	60	40	19	41	46	43	32	17	21	35	26	28	31
Plėšimai	48	46	56	108	139	224	236	307	298	328	348	378	574
Vagystės	1311	1355	2066	2377	2101	2430	2348	2235	2236	2194	2428	2444	2248
Chuliganizmas	155	96	154	152	214	462	536	461	376	408	399	378	304

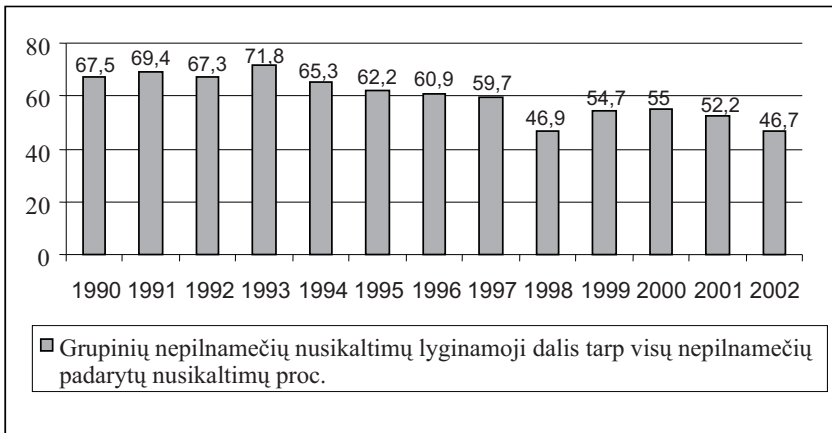
Savo pobūdžiu su nepilnametyste dažnai siejamas chuliganizmas. 1990–2002 m. įregistruotų nepilnamečių chuliganizmo atvejų padaugėjo 2 kartus (nuo 164 atvejų – 1990 m. iki 327 – 2002 m.). Vis dėlto pastaraisiais metais nepilnamečių padarytų chuliganizmo nusikaltimų mažėja: 1999 m. – 362, 2000 m. – 349, 2001 m. – 332, 2002 m. – 327. Pastaraisiais metais stabili išlieka ir šių nusikaltimų lyginamoji dalis tarp visų padarytų nusikaltimų – 6 proc. 2002 m. atitinkamai sumažėjo ir nepilnamečių, dalyvavusių darant chuliganizmą, absoliutūs skaičiai: 1999 m. – 408, 2000 m. – 399, 2001 m. – 378, 2002 m. – 304 bei lyginamoji jų dalis – nuo 12,2 proc. 1999 m. iki 8,6 proc. 2002 m. (žr. 4 lentelę).

Tarp nepilnamečių svarbi yra nusikaltimų, susijusių su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, grupė. Nors šio pobūdžio nusikaltimai sudaro nedidelę bendros nepilnamečių nusikalstamumo struktūros dalį, tačiau jie kelia didelį susirūpinimą visuomenėje dėl savo potencialo plisti bei keliamo didelio pavojaus sveikatai. Šių nusikaltimų, padarytų nepilnamečių, skaičius nuo 1996 m. yra itin nestabilus (žr. 3 lentelę). Jis sparčiai didėjo 1996–2001 m. (nuo 6 iki 61), o 2002 m. jų buvo padaryta tik 14, t. y. 2001 m., palyginti su 1996 m., jų skaičius buvo padidėjęs 10 kartų ir sudarė 1 proc. bendroje nepilnamečių nusikalstamumo struktūroje, o 2002 m. ši dalis siekė tik 0,3 proc. Turint omenyje šių nusikaltimų didelį latentškumą ir valstybės skiriamą didelį dėmesį narkotikų paplitimo tarp moksleivių problemai, galima daryti prielaidą, jog ateityje šių nusikaltimų bus daugiau.

Nepilnamečių grupinis nusikalstamumas. Būdingas nepilnamečių nusikalstamumo bruožas – grupiškumas. Nepilnamečių grupinių nusikaltimų skaičius 1990–2002 m. svyravo nuo 1692 (1990 m.) iki 3257 (1996 m.) ir sudarė 67,5–52,2 proc. visų nepilnamečių padarytų nusikaltimų. 2002 m. nepilnamečių grupinių nusikaltimų lyginamoji dalis pasiekė žemiausią ribą aptariamuoju laikotarpiu ir sudarė 46,7 proc., t. y. 2404 nusikaltimus (žr. 2 ir 3 pav.).

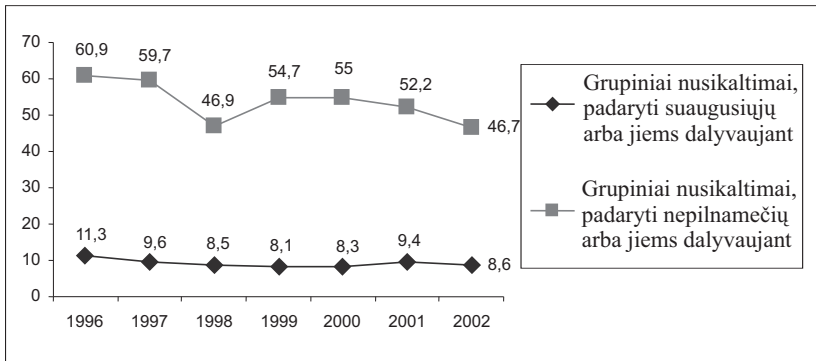

2 pav. Nepilnamečių padaryti visi ir grupiniai nusikaltimai 1990–2002 m.

3 pav. Grupinių nepilnamečių nusikaltimų lyginamoji dalis proc.

Nepilnamečiai daug dažniau negu suaugusieji nusikaltimus padaro grupėje – beveik kas antras nepilnamečių ar jiems dalyvaujant padarytas nusikaltimas buvo grupinis. Suaugusiųjų grupiniai nusikaltimai 2002 m. sudarė 8,6 proc. visų suaugusiųjų padarytų nusikaltimų tais metais, t. y. kas 11 jų padarytas nusikaltimas buvo padarytas grupės asmenų (žr. 4 pav.).

4 pav. Nepilnamečių ir suaugusiųjų grupiniai nusikaltimai proc.

Analizuojant nepilnamečių nusikalstamumo grupiškumo rodiklius išryškėja keletas tendencijų.

Didėjant absoliučiam nepilnamečių nusikaltimų skaičiui grupinių nusikaltimų skaičius didėjo netolygiai: bendras nepilnamečių nusikaltimų skaičius padidėjo 2,5 karto (nuo 2056 iki 5152), o nepilnamečių grupinių nusikaltimų 1990–2002 m. padidėjo 1,4 karto (nuo 1692 iki 2404). Nuo 1999 m. nepilnamečių grupėje padaromų nusikaltimų dinamika atitiko bendrą nepilnamečių nusikalstamumo dinamiką, t. y. didėjant bendram nusikaltimų skaičiui daugėjo ir nepilnamečių grupėse padaromų nusikaltimų (2000), jam mažėjant – mažėjo ir nepilnamečių grupinių nusikaltimų skaičius (2001–2002) (žr. 5 lentelę).

5 lentelė. Grupiniai nepilnamečių nusikaltimai 1990–2002 m.

Metai	Nepilnamečių padaryti nusikaltimai	Grupiniai nepilnamečių nusikaltimai		Mišriose grupėse		Tik nepilnamečių	
		Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.
1990	2506	1 692	67,5	684	40,4	1008	59,6
1991	2702	1 876	69,4	814	43,4	1062	56,6
1992	3555	2 396	67,3	1 134	47,3	1262	52,7
1993	4297	3 088	71,8	1 670	54,1	1418	54,9
1994	4433	2 897	65,3	1 680	57,9	1217	42,0
1995	4551	2 831	62,2	1 613	56,9	1218	43,1
1996	5348	3 257	60,9	1 928	59,2	1329	40,8
1997	5278	3 155	59,7	1 600	50,7	1549	49,3
1998	4977	2 832	46,9	1 402	49,5	1430	50,5
1999	5070	2 774	54,7	1 499	54,0	1275	46,0
2000	5519	3 035	55,0	1 691	55,7	1344	44,3
2001	5396	2 819	52,2	1 785	63,3	1034	36,7
2002	5152	2 404	46,7	1 405	58,4	999	41,6

Analizuojant išaiškintus nepilnamečius, nusikaltusius grupėse, pažymėtina, kad 1990–2002 m. jie sudarė 69,8–57,4 proc. visų išaiškintų nusikaltusių nepilnamečių. Didžiausia grupėse nusikaltusių nepilnamečių dalis buvo 1993 m. – net 76,7 proc. Nuo 1993 m. ši dalis mažėjo iki 2002 m.

2002 m. sumažėjo grupėje nusikaltusių nepilnamečių skaičius: 2001 m. – 2201, 2002 m. – 2023 nepilnamečiai. Nors absoliutūs skaičiai sumažėjo tik pastaraisiais metais, grupėje nusikaltusių nepilnamečių lyginamoji dalis tarp visų nusikaltusių nepilnamečių mažėjo nuo 1997 m. (68,8 proc.) ir 2002 m. siekė 57,4 proc. (žr. 6 lentelę). Atsižvelgiant į tai, kad pastaraisiais metais grupinių nusikaltimų lyginamoji dalis padidėjo (išskyrus 2002 m.), o nepilnamečių, nusikaltusių grupėje, mažėjo, galima daryti išvadą, kad didėja nepilnamečių nusikalstamų grupių aktyvumas.

6 lentelė. Išaiškinti nepilnamečiai, nusikaltę grupėse 1990–2002 m.

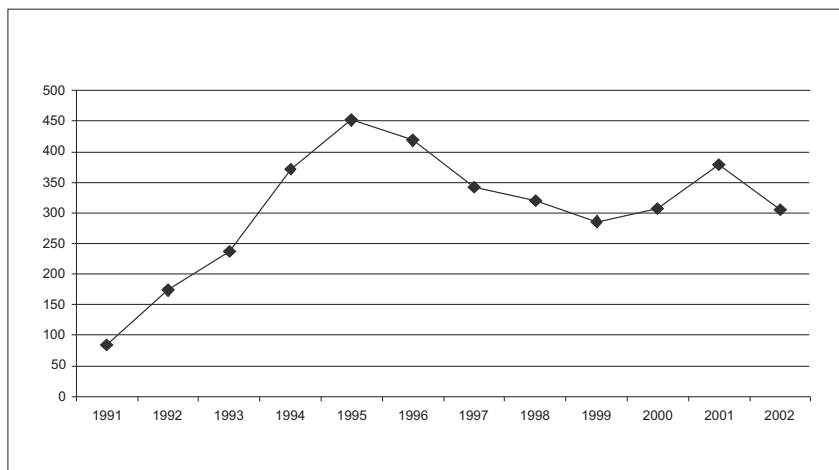
Metai	Iš viso	Grupėse		Mišriose		Tik nepilnamečių	
		Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.
1990	2042	1 425	69,8	–	–	–	–
1991	1928	1 316	68,3	–	–	–	–
1992	2747	1 984	72,2	–	–	–	–
1993	3181	2 441	76,7	–	–	–	–
1994	3036	2 177	71,7	–	–	–	–
1995	3385	2 294	67,7	1040	45,3	1254	54,7
1996	3408	2 241	65,7	923	41,2	1318	58,8
1997	3313	2 279	68,8	960	42,1	1319	57,9
1998	3322	2 159	65,0	877	40,6	1282	59,4
1999	3339	2 103	63,0	900	42,7	1203	57,3
2000	3578	2 236	62,5	978	43,7	1258	56,3
2001	3668	2 201	60,0	1045	47,4	1156	52,5
2002	3522	2 023	57,4	896	44,3	1127	55,7

Vien iš nepilnamečių sudarytos grupės 2002 m. padarė 999 nusikaltimus (2001 m. – 1034), t. y. mažiausiai per visą nagrinėjamąjį laikotarpį (žr. 5 lentelę). Tačiau lyginamoji jų dalis padidėjo ir siekė 41,6 proc. visų nepilnamečių padarytų grupinių nusikaltimų (2001 m. – 36,7 proc.). Pažymėtina, kad nepilnamečių grupių padarytų nusikaltimų skaičius 1990–1997 m. didėjo, o nuo 1998 m. pradėjo sparčiai mažėti. Analogiškai lyginamoji šių nusikaltimų dalis mažėjo nuo 1998 m. (50,5 proc.) ir 2001 m. buvo 36,7 proc. 2001–2002 m. mažėjo nepilnamečių, nusikaltusių grupėje, sudarytoje iš nepilnamečių, skaičius (2000 m. – 1258, 2001 m. – 1156, 2002 m. – 1127 nepilnamečiai).

Prevencijos tikslais svarbu išnagrinėti ne vien nepilnamečių, bet ir mišraus amžiaus asmenų grupinių nusikaltimų ypatumus. Grupinių nusikaltimų nepilnamečiai daugiau padaro veikdami kartu su suaugusiais nei vien iš savo bendraamžių sudarytose grupėse. Mišriose grupėse padaromų nusikaltimų skaičius didėjo nuo 1998 m. (1998 m. – 1402, 2001 m. – 1785), tačiau 2002 m. šis skaičius sumažėjo beveik iki 1998 m. lygio – 1405 nusikaltimai. Atitinkamai kito ir šių grupių padaromų nusikaltimų lyginamoji dalis tarp visų nepilnamečių grupinių nusikaltimų: 1998 m.

– 49,5 proc., 2001 m. – 63,3 proc., 2002 m. lyginamoji dalis sumažėjo, tačiau ne taip žymiai kaip absoliutūs skaičiai – 58,4 proc.

Pažymėtina, kad 2002 m. grupėje nusikaltusių nepilnamečių skaičiaus sumažėjimas labiau pasireiškė tarp mišriose grupėse nusikaltusių nepilnamečių, jų lyginamoji dalis sumažėjo (2001 m. – 47,4 proc., 2002 m. – 44,3 proc.), t. y. galima kabėti apie 2002 m. sumažėjusį nepilnamečių įtraukimą į nusikalstamą veiką. Tai patvirtina ir kriminalinė statistika (žr. 5 pav.).

5 pav. Nepilnamečio įtraukimas į nusikalstamą veiką (užregistruota nusikaltimų)

Iš Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos Kriminalinės policijos biuro pateiktų duomenų apie nusikalstamas nepilnamečių grupes Lietuvoje matyti, kad grupinių nusikaltimų struktūra atitinka bendrą nepilnamečių nusikalstamumo struktūrą. Grupėse dažniausiai daromi tokie nusikaltimai kaip vagystės (iš automobilių, sandėliukų, butų, transporto priemonių vagystės, vagystės gatvėse), plėšimai, chuliganizmas.

Reikia pažymėti, kad dėl tam tikrų priežasčių nemaža dalis nepilnamečių grupėje padarytų nusikaltimų išaiškinami ir registruojami kaip vieno asmens padaryti nusikaltimai. Tokios priežastys yra:

- grupinis solidarumas,
- pasmerkimo ir susidorojimo baimė,
- mažesnės baudmės tikėjimasis,

– asmenų, kurie dėl amžiaus negali būti baudžiamosios atsakomybės subjektai, dalyvavimas.

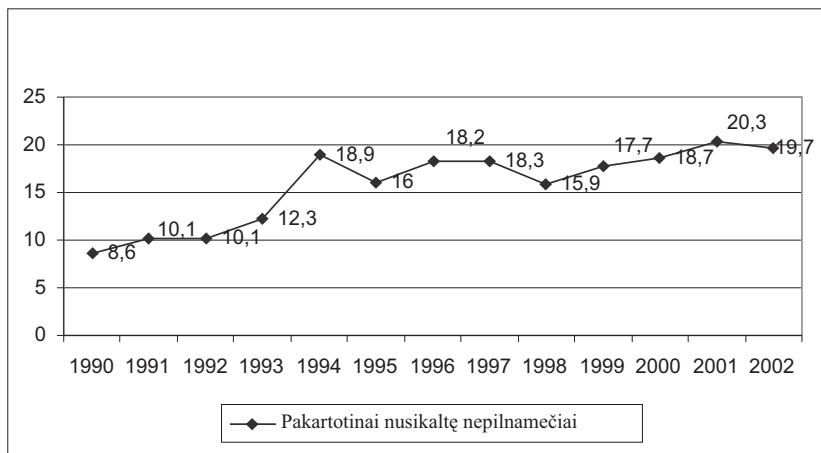
Atsižvelgiant į tokį nepilnamečių grupinio nusikalstamumo latentišumą galima daryti prielaidą, kad tikras nepilnamečių grupinių nusikaltimų skaičius gali būti gerokai didesnis.

Pakartotinai nusikalte nepilnamečiai. Pakartotinio nepilnamečių nusikalstamumo rodikliai iš dalies parodo baudžiamosios justicijos poveikį nepilnamečiams. Palyginti su 1990 m., 2001 m. nepilnamečių, pakartotinai padariusių nusikaltimą, skaičius padidėjo daugiau nei 4 kartus – nuo 176 iki 745 (žr. 7 lentelę).

7 lentelė. Išaiškinti pakartotinai nusikalte nepilnamečiai 1990–2002 m.

Metai	Išaiškinti nusikalte nepilnamečiai	Pakartotinai nusikalte nepilnamečiai
1990	2 042	176
1991	1 928	195
1992	2 747	277
1993	3 181	392
1994	3 036	576
1995	3 385	543
1996	3 408	621
1997	3 313	606
1998	3 322	528
1999	3 339	590
2000	3 578	668
2001	3 668	745
2002	3 522	693

2002 m. pakartotinai nusikalto šiek tiek mažiau nepilnamečių negu ankstesniais metais – 693. Atkreiptinas dėmesys, jog nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rodikliai paprastai didėja didėjant bendram nepilnamečių, padariusių nusikaltimus, skaičiui ir atvirkščiai (žr. 7 lentelę).

6 pav. Pakartotinai nusikalte nepilnamečiai proc.

1998–2001 m. padidėjo ir nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo lyginamoji dalis (žr. 6 pav.). Ji siekė atitinkamai 15,9 proc. 1998 m. ir 20,3 proc. 2001 m., o 2002 m. sumažėjo iki 19,7 proc. Tai reiškia, kad 2001 m. kas penktas nusikaltes nepilnametis tai padarė pakartotinai.

Pažymėtina, kad statistika fiksuoja tik nusikaltimus, kuriuos nepilnamečiai padarė pakartotinai dar būdami nepilnamečiai. Koks yra recidyvas, kai sulaukiama pilnametystės, nežinoma.⁸⁹ Atrankinių tyrimų duomenimis, kas 3–4 recidyvistas pirmą nusikaltimą yra padaręs dar pauglystėje. Be to, kriminologinių tyrimų duomenimis, kuo jaunesnio amžiaus padaromas pirmas nusikaltimas, tuo didesnė jo recidyvo tikimybė – nuteisimo realia laisvės atėmimo bausme už pirmą nusikaltimą atveju recidyvo tikimybė padidėja apie 17–19 kartų.⁹⁰

Nepilnamečiai, padarę administracinius teisės pažeidimus. Nepilnamečių, kuriems surašomi administracinių teisės pažeidimų protokoliai, skaičius 1992–2002 m. išlieka gana stabilus. Ir 1993 m., ir 2000 m. jų buvo surašoma per 6000. Žymesnis padidėjimas – beveik iki 9000 buvo 1997 m. ir 2001 m. bei 2002 m. – atitinkamai 7654 ir 8178 (žr. 8 lentelę).

⁸⁹ Babachinaitė G., Dapšys A., Drakšienė A. Nepilnamečių nusikalstamumo bruožai (praeitis, dabartis, prognozės) // Filosofija. Sociologija. 1991. Nr. 3. P. 73.

⁹⁰ Dapšys A. Nepilnamečių nusikalstamumas: situacija ir prevencijos aktualijos // Teisės problemos. 1993. Nr. 1. P. 43.

Svarbu pabrėžti, kad šie skaičiai neapima visų nepilnamečių, kurie padarė administracinius teisės pažeidimus. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso (toliau – ATPK) 262 straipsnyje numatytais atvejais padarius administracinį teisės pažeidimą protokolas nėra surašomas: paprastai padarius tam tikrus administracinius teisės pažeidimus, kai bauda skiriama ir paimama, o išpėjimas įforminamas teisės pažeidimo vietoje, taip pat kai asmuo neginčija padaryto pažeidimo ir jam skiriama nedidelė bauda ir kt. Atsižvelgiant į tai, realiai daugiau nepilnamečių asmenų yra nubaudžiama už padarytus administracinius teisės pažeidimus, negu yra surašoma protokolų. Kita vertus, šie atvejai neturi didelės įtakos už nepilnamečių administracinės teisės pažeidimus surašytų protokolų skaičiui, nes minėtame straipsnyje vardijami pažeidimai yra retai padaromi nepilnamečių (dažnesni – ATPK 166, 167 str., kai baudą skiria tam įgalioti policijos pareigūnai, jeigu bauda neviršija vieno šimto litų).

Pažymėtina, kad nepilnamečiams surašytų administracinių teisės pažeidimų protokolų lyginamoji dalis nuo 1992 m., kai ji sudarė 4,24 proc. visų surašytų protokolų, gerokai padidėjo ir 2002 m. siekė 6,98 proc. visiems asmenims surašytų administracinių teisės pažeidimų protokolų.

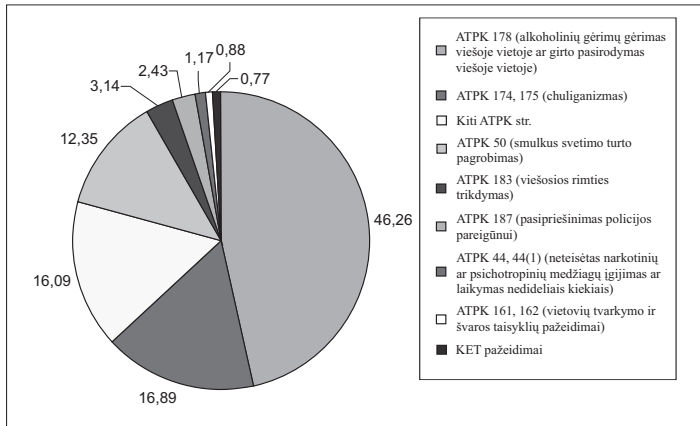
8 lentelė. Surašyta administracinių teisės pažeidimų protokolų⁹¹

Metai	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Suaugusieji	122 798	131 252	172 531	–	205 081	193 059	182 974	139 579	106 994	107 498	108 967
Nepilnamečiai	5 434	6 217	8 447	–	–	8985	6926	6414	6157	7654	8178
Nepilnamečių dalis proc.	4,24	4,52	4,67	–	–	4,45	3,65	4,39	5,44	6,65	6,98

Tarp nepilnamečių padaromų administracinių teisės pažeidimų vyrauja ATPK 178 str. numatytas alkoholinių gėrimų gėrimas arba girto pasirodymas viešoje vietoje (žr. 7 pav.). 2002 m. tokie pažeidimai sudarė

⁹¹ Statistiniai duomenys pateikti remiantis Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos pateiktomis ataskaitomis „Savivaldybių policijos tarnybinės veiklos rezultatų ataskaita“ (žiūrėta 2004 m. lapkričio 10 d.) << <http://www.nplc.lt/stat/atas/pd/sptarn.htm>>>

46,26 proc. visų nepilnamečių padarytų administracinių teisės pažeidimų. Kiti nepilnamečių dažniausiai padaromi administracinės teisės pažeidimai – chuliganizmas (ATPK 174, 175 str.) – 16,89 proc., smulkus svetimo turto pagrobimas (ATPK 50 str.) – 12,35 proc., viešosios rimties trikdymas (ATPK 183 str.) – 3,14 proc., pasipriešinimas policijos pareigūnui (ATPK 187 str.) – 2,43 proc. visų jų per metus padarytų administracinių teisės pažeidimų ir kt.

7 pav. 2002 m. nepilnamečių administracinių teisės pažeidimų struktūra⁹²

1992–2002 m. padidėjo nepilnamečių, kurie yra pristatomi į policijos budėtojų skyrių, skaičius: 1992 m. buvo pristatyta 8792, o 2002 m. – 13 485 nepilnamečiai. Šis skaičius yra didesnis negu nepilnamečių, kurie pristatomi į policijos skyrių už administracinius teisės pažeidimus, skaičių, nes jis apima ir į policijos skyrių pristatytus valkataujančius, elgetaujančius bei įtariamus padarius nusikalstamą veiką vaikus. Be to, šie skaičiai apima ir mažamečius, kurie pagal ATPK nėra traukiami administracinėn atsakomybėn (žr. 8 pav.⁹³).

⁹² Statistiniai duomenys pateikti remiantis Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos pateiktomis ataskaitomis „Savivaldybių policijos tarnybinės veiklos rezultatų ataskaita“ (žiūrėta 2004 m. lapkričio 10 d.) <<<http://www.nplc.lt/stat/atas/pd/sptarn.htm>>>

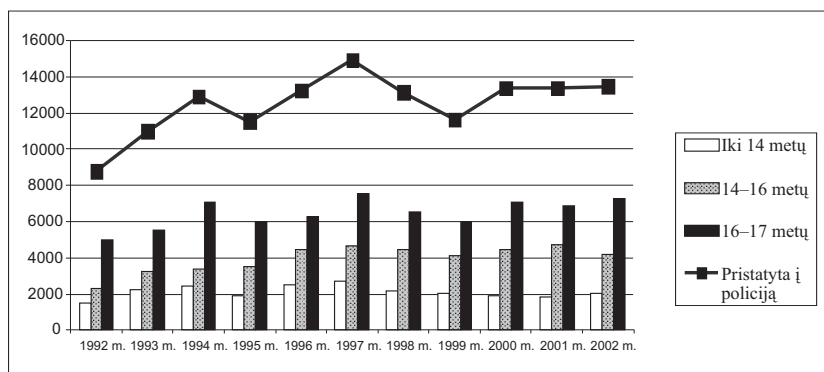
⁹³ Statistiniai duomenys pateikti remiantis Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos pateiktomis ataskaitomis „Savivaldybių policijos tarnybinės veiklos rezultatų ataskaita“ (žiūrėta 2004 m. lapkričio 10 d.) <<<http://www.nplc.lt/stat/atas/pd/sptarn.htm>>>

9 lentelė. Administracinių teisės pažeidimų bylų, nagrinėtų teisme, skaičius⁹⁴

Metai	1998	1999	2000	2001	2002
Iš viso išnagrinėta bylų	34 489	31 253	33 241	44 313	45 927
Iš jų ATP padarė nepilnamečiai	702	698	1047	1651	1633
Nepilnamečių dalis proc.	2,04	2,23	3,15	3,73	3,56

Šaltinis: <http://www.nplc.lt/stat/atas/td/adm/adm.htm>

Nuo 1998 m. daugiau kaip du kartus padaugėjo administracinių teisės pažeidimų bylų, nagrinėtų teisme, dėl nepilnamečių padarytų administracinių teisės pažeidimų: 1998 m. – 702 bylos, 2002 m. – 1633 (žr. 9 lentelę). Bylų dėl administracinių teisės pažeidimų bendrą skaičiaus didėjimą lėmė nuolatiniai ATPK 224 str., kuriame vardinami pažeidimai, dėl kurių bylos nagrinėjamos teisme, papildymai. Vis dėlto svarbu pažymėti, kad bylų dėl nepilnamečių padarytų teisės pažeidimų daugėjimo tempai pralenkia bendrą tokių bylų skaičiaus didėjimą ir nepilnamečių bylos, nors sudaro ir nedidelę santykinę dalį, palyginti su bendru bylų dėl administracinių teisės pažeidimų skaičiumi, 2001 m. siekė 3,73 proc. visų bylų (1998 m. – 2,04 proc.).

8 pav. Nepilnamečiai, pristatyti į policiją

Panašios tendencijos pastebimos nagrinėjant nepilnamečių administracinių teisės pažeidimų bylų, nagrinėtų teisme, skaičių pagal asmenis. 2002 m. jų skaičius sumažėjo palyginti su 2001 m., tačiau absoliutūs skai-

⁹⁴ Statistiniai duomenys pateikti remiantis Nacionalinės teismų administracijos pateiktomis ataskaitomis „Administracinių teisės pažeidimų bylų nagrinėjimo ataskaita“ (žiūrėta 2004 m. lapkričio 21 d.) <<<http://www.nplc.lt/stat/atas/td/adm/adm.htm>>>

čiai nuo 1998 m., padidėję daugiau negu 2 kartus, rodo, kad vis daugiau nepilnamečių susiduria su administracine justicija ir net su paskutine jos grandimi – teismu (žr. 10 lentelę).

10 lentelė. Administracinių teisės pažeidimų bylų, nagrinėtų teisme, skaičius (pagal asmenų skaičių)⁹⁵

Metai	1998	1999	2000	2001	2002
Išnagrinėta pagal asmenų skaičių	35 625	32 322	34 136	45 146	46 688
Iš jų ATP padarė nepilnamečiai	710	628	926	1 688	1 686
Nepilnamečių dalis proc.	1,99	1,94	2,71	3,74	3,61

Šaltinis: <http://www.nplc.lt/stat/atas/td/adm/adm.htm>

Didėjant nepilnamečiams surašomų protokolų dėl administracinių teisės pažeidimų bei gausėjant bylų dėl tokių jų pažeidimų teismuose, administracinei justicijai tenka svarbus vaidmuo užtikrinant nepilnamečių pakartotinių teisės pažeidimų prevenciją. Taigi reikėtų sunerimti ne tiek dėl to, kad nepilnamečiai padaro teisės pažeidimus, kiek dėl to, kaip į jų teisės pažeidimą reaguojama.⁹⁶

Nusikaltusių nepilnamečių socialinė-demografinė charakteristika

Amžius. Nagrinėjant nusikaltusių nepilnamečių pasiskirstymą pagal amžių matyti, kad 14–15 metų nusikaltusių nepilnamečių nuo 1990 m. padaugėjo du kartus, o 16–17 metų – 1,6 karto (žr. 11 lentelę). 14–15 metų nepilnamečių lyginamoji dalis tarp visų nusikaltusių nepilnamečių 1990–2002 m. vidutiniškai sudarė 29,5 proc., o 16–17 metų nepilnamečių – vidutiniškai 70,5 proc. Palyginti su 2001 m., 14–15 metų nepilnamečių lyginamoji dalis tarp visų nusikaltusių nepilnamečių 2002 m. padidėjo 1,5 proc. (29,0 proc. 2001 m. ir 30,5 proc. 2002 m.). Nuo 1995 m. esminių pasikeitimų nepastebėta – padariusių nusikaltimus nepilnamečių struktūra pagal šias amžiaus grupes išliko stabili.

⁹⁵ Statistiniai duomenys pateikti remiantis Nacionalinės teismų administracijos pateiktomis ataskaitomis „Administracinių teisės pažeidimų bylų nagrinėjimo ataskaita“ (žiūrėta 2004 m. lapkričio 21 d.) <<<http://www.nplc.lt/stat/atas/td/adm/adm.htm>>>

⁹⁶ Vileikienė E., Gečėnienė S. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių asmenybei ir jų elgesiui. – Vilnius, 1999.

Apibendrinant galima teigti, jog didžioji dalis nusikaltimus padariusių nepilnamečių yra vyresnieji – 16–17 metų amžiau sulaukę nepilnamečiai. 14–15 m. nepilnamečiai nusikalsta daugiau negu du kartus rečiau už 16–17-ečius. Reikia turėti galvoje, jog pagal BK 14–15 metų nepilnamečiai traukiami baudžiamojon atsakomybėn ne už visas, o tik už pavojingiausias veikas.

11 lentelė. Išaiškinta nepilnamečių, padariusių nusikaltimus, pagal amžių 1990–2002 m.

Metai	Išaiškinti nusikalte nepilnamečiai		14–15 metų nepilnamečiai		16–17 metų nepilnamečiai	
	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.
1990	2 042	100	528	25,9	1 514	74,1
1991	1 928	100	547	28,4	1 381	71,6
1992	2 747	100	854	31,1	1 893	68,9
1993	3 181	100	891	28,0	2 290	72,0
1994	3 036	100	872	28,7	2 164	71,3
1995	3 385	100	1 065	31,5	2 320	68,5
1996	3 408	100	1 030	30,2	2 378	69,8
1997	3 313	100	987	29,8	2 326	70,2
1998	3 322	100	1 052	31,7	2 270	68,3
1999	3 339	100	1 016	30,4	2 323	69,6
2000	3 578	100	1 033	28,9	2 545	71,1
2001	3 669	100	1 065	29,0	2 603	71,0
2002	3 522	100	1 076	30,5	2 446	69,4

Asmenys iki 14 metų (mažamečiai) neatsako pagal Baudžiamąjį kodeksą, todėl formalia teisine prasme jie negali padaryti nusikaltimo, tačiau jų nusikalstamo elgesio analizė taip pat svarbi. Kasmet per 1000 mažamečių (asmenų iki 14 metų) padaro nusikalstamas veikas, tačiau jie nėra traukiami baudžiamojon atsakomybėn, nes nėra sulaukę Baudžiamajame kodekse numatyto minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus, t. y. negali būti nusikaltimo subjektas. Tokiems asmenims pagal iki 2003 m. gegužės 1 d. galiojusio Baudžiamojo proceso kodekso 5 straipsnio 5 punktą byla yra nekeliamą, o iškelta byla turi būti nutraukta. Neatmeta, jog tai yra viena iš priežasčių, kodėl vyresnio amžiaus nepilnamečiai

ir suaugusieji naudojami mažamečiais kaip įrankiais nusikalstamai veiklai (nors pagal Baudžiamąjį kodeksą tokiu atveju jie patys atsako kaip nusikaltimo vykdytojai).⁹⁷ Tai patvirtina ir baudžiamųjų bylų analizė – 15 proc. nusikalstamų veikų, kurias padarė nepilnamečių grupės, buvo veikos, kuriose dalyvavo ir mažamečiai.⁹⁸ 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojusio Baudžiamojo kodekso 13 str. 3 dalyje įtvirtinta, jog asmenims, kuriems iki šiame kodekse numatytos pavojingos veikos padarymo nebuvo suėję 14 metų, įstatymų numatyta tvarka gali būti taikomos auklėjamojo poveikio priemonės.

Nuo 1998 m. mažamečių, padariusių nusikalstamas veikas, skaičius pamažu mažėjo (nuo 1245 mažamečių 1998 m. iki 987 mažamečių 2002 m.; žr. 12 lentelę). Didžiąją dalį – vidutiniškai tris ketvirdalius visų padariusių nusikaltimus mažamečių – sudaro 10–13 amžiaus vaikai.

12 lentelė. Mažamečiai (iki 14 metų), padarę nusikalstamas veikas⁹⁹

Metai	1998	1999	2000	2001	2002
Iš viso	1 245	1 150	1 200	1 075	987
Iki 10 metų	242	248	206	217	159
10–13 metų	1 003	902	994	858	828

Lytis. Tarp nusikaltimus padariusių nepilnamečių dominuoja berniukai. Mergaitės 1990–2002 m. sudarė vidutiniškai tik 5,4 proc. visų nusikaltusių nepilnamečių, o vaikinai – vidutiniškai 94,6 proc. nusikaltimų per metus (žr. 13 lentelę). Vyriškos lyties asmenys dominuoja ir bendroje asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, statistikoje. Tačiau moterys per tą patį laikotarpį sudarė vidutiniškai 11 proc. visų kaltinamų padarius nusikaltimus asmenų, todėl galima teigti, jog nepilnametės merginos nusikalsta beveik du kartus rečiau nei suaugusios moterys. Palyginti su 2001 m., nusikaltimus padariusių nepilnamečių merginų skaičius 2002 m. padidėjo 0,5 proc. Tačiau vertinant bendras tendencijas galima daryti

⁹⁷ Sakalauskas G. Vaikų ir jaunimo nusikalstamumas. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 2001 m. – Vilnius, 2001. P. 80.

⁹⁸ Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Mokomoji knyga. – Vilniaus universiteto leidykla. 2001. P. 15.

⁹⁹ Duomenys paimti iš Statistikos departamento leidinio „Nusikalstamumas ir teisės saugos institucijų veikla“. – Vilnius. 2003.

išvada, kad nusikaltusių vaikinių ir merginų skaičius išlieka stabiliai proporcingas ir ateityje neturėtų labai keistis.

13 lentelė. Išaiškinta nepilnamečių, padariusių nusikaltimus, pagal lytį 1990–2002 m.

Metai	Išaiškinti nusikaltę nepilnamečiai		Vaikinai		Merginos	
	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.
1990	2 042	100	1 949	95,4	93	4,6
1991	1 928	100	1 819	94,3	109	5,7
1992	2 747	100	2 603	94,8	144	5,2
1993	3 181	100	3 018	94,9	163	5,1
1994	3 036	100	2 843	93,6	193	6,4
1995	3 385	100	3 208	94,8	177	5,2
1996	3 408	100	3 215	94,3	193	5,7
1997	3 313	100	3 127	94,4	186	5,6
1998	3 322	100	3 134	94,3	188	5,7
1999	3 339	100	3 179	95,2	160	4,8
2000	3 578	100	3 400	95,0	178	5,0
2001	3 668	100	3 474	94,7	194	5,3
2002	3 522	100	3 318	94,2	204	5,8

Užimtumas. Vaikų ir jaunimo užimtumas yra vienas veiksnių, darančių įtaką jų nusikalstamam elgesiui. Moksleiviai 1991–2002 m. sudarė vidutiniškai 43,1 proc. nusikaltimus padariusių nepilnamečių: 27,4 proc. bendrojo lavinimo mokyklų moksleivių, 13,4 proc. profesinių mokyklų ir 2,3 proc. aukštesniųjų mokyklų moksleivių; nedirbantys ir nesimokantys – vidutiniškai 49,9 proc. nusikaltusių nepilnamečių (žr. 14 lentelę). O dirbantys nepilnamečiai 1990–2002 m. sudarė vidutiniškai 7,2 proc. visų nusikaltimus padariusių nepilnamečių.

Palyginti su 2001 m., 2002 m. nepilnamečių, kurie padarė nusikaltimus būdami bendrojo lavinimo mokyklų moksleiviai, padaugėjo 6,9 proc. (40,1 proc. 2001 m. ir 47,0 proc. 2002 m.), nusikaltusių profesinių mokyklų moksleivių sumažėjo 0,3 proc. (12,1 proc. 2001 m. ir 11,8 proc. 2002 m.), o aukštesniųjų mokyklų moksleivių – 1,2 proc. (1,7 proc. 2001 m. ir 0,5 proc. 2002 m.). Iš viso padariusių nusikaltimus moksleivių, palyginti su 2001 m., 2002 m. padaugėjo 5,4 proc. (53,9 proc. 2001 m. ir 59,3 proc.

2002 m.). Vertinant nepilnamečių, kurie būdami aukštesniųjų mokyklų moksleiviai padarė nusikaltimus, skaičiaus sumažėjimą reikia atkreipti dėmesį į tai, kad aukštesniosios mokyklos reformuojamos, vis didesnė jų dalis tampa kolegijomis, kuriose įgyjamas aukštasis neuniversitetinis išsilavinimas, todėl norint į jas įstoti reikalingas vidurinis išsilavinimas. Tad vis daugiau moksleivių į jas įstoja jau būdami pilnamečiai ir nepatenka į nepilnamečių kategoriją. Siekdami įgyti geresnį išsilavinimą vis daugiau nepilnamečių ilgiau mokosi bendrojo lavinimo mokyklose. Tai atsispindi nusikaltusių bendrojo lavinimo mokyklų moksleivių statistikoje.

Nuo 1990 m. pastebima nepilnamečių, kurie nusikaltimo padarymo metu dirbo, aiški mažėjimo tendencija – nuo 25,5 proc. 1990 m. iki 0,6 proc. 2002 m. Galima daryti prielaidą, jog vis daugiau nepilnamečių siekia išsilavinimo, todėl nedirba, o neturintiems išsilavinimo sunkiau susirasti ir darbą, todėl jie pruklauso nedirbančių ir nesimokančių nepilnamečių kategorijai. Nuo 1994 m. mažėja nedirbančių ir nesimokančių nusikaltimus padariusių nepilnamečių skaičius (nuo 64,0 proc. 1994 m. iki 29,8 proc. 2002 m.).

14 lentelė. Išaiškinta nepilnamečių, padariusių nusikaltimus, pagal užimtumą 1990–2002 m.

Metai	Bendrojo lavinimo mokyklų moksleiviai		Profesinių mokyklų moksleiviai		Aukštesniųjų mokyklų moksleiviai		Dirbantys		Nedirbantys ir nesimokantys	
	Skaičius	Proc.*	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.
1990	530	25,9	356	17,4	79	3,9	520	25,5	355	17,4
1991	420	21,8	317	16,4	67	3,5	385	20,0	626	32,5
1992	591	21,5	351	12,8	88	3,2	425	15,5	1 180	43,0
1993	583	18,3	350	11,0	67	2,1	346	11,0	1 714	53,9
1994	494	16,3	236	7,8	36	1,2	241	7,9	1 943	64,0
1995	755	22,3	302	8,9	36	1,1	163	4,8	1 990	58,8
1996	855	25,1	463	13,6	65	1,9	85	2,5	1 754	51,5
1997	903	27,3	463	14,0	91	2,7	52	1,6	1 615	48,7
1998	943	28,4	524	15,8	115	3,5	36	1,1	1 406	42,3
1999	990	29,6	593	17,8	99	3,0	48	1,4	1 341	40,2
2000	1 324	37,0	542	15,1	56	1,6	32	0,9	1 363	38,1
2001	1 471	40,1	443	12,1	63	1,7	29	0,8	1 357	37,0
2002	1 655	47,0	414	11,8	18	0,5	22	0,6	1 051	29,8

* Lentelėje pateikiamos bendro išaiškintų nusikaltusių nepilnamečių skaičiaus lyginamosios dalys

Apie 38,1 proc. (1999 m. – 40,2 proc., 1996 m. – 51,5 proc.) 14–17 metų amžiaus nusikaltėlių niekur nedirba ir nesimoko, iš jų 52,5 proc. nedirbo ir nesimokė ilgiau kaip šešis mėnesius. Pažymėtina, kad nedirbantys ir nesimokantys nepilnamečiai asmenys 2000 m. padarė 54,4 proc. visų išaiškintų nepilnamečių nusikaltimų (1999 m. – 53,3 proc., 1996 m. – 55,1 proc.). Statistikos departamento duomenimis, beveik visiškai išnyko dirbančių nepilnamečių nusikalstamumas. Tai rodo, kad nedarbas yra svarbus veiksnys, turintis įtakos nusikalstamam elgesiui.¹⁰⁰

Išsimokslinimas. Išsilavinimas (užimtumas) yra ne tik produktyvumo ir ekonominės raidos pagrindas, bet ir viena iš nusikalstamumo mažinimo prevencijos priemonių. Besikeičiančios technologijos reikalauja nuolat tobulinti įgūdžius ir gebėjimus. Žmogui suteikiamas aktyvus vaidmuo visuomenėje, jis ne tik pasyvus pašalpų arba pagrindinių socialinių paslaugų gavėjas. Žmogui, įgijusiam aukštesnį išsilavinimą, turinčiam darbą, gyvenančiam demokratinėje visuomenėje, sudaromos geresnės galimybės dalyvauti ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje ir politinėje veikloje bei priimti visuomenei svarbius sprendimus.

Remiantis Švietimo ir mokslo ministerijos apskričių pateiktais duomenimis, 1998 m. mokyklos nelankančių moksleivių iki 16 metų amžiaus buvo 1305 (iš jų 485 su negalia), 1999 m. – 824 (iš jų 309 su negalia), 2000 m. – 689 vaikai ir jaunuoliai (iš jų 255 su negalia). Statistikos departamento duomenimis, pavyzdžiui, 1998–1999 m., įvairių tipų mokyklose mokėsi 96 proc. 7–15 metų amžiaus vaikų ir jaunuolių, mokyklos nelankė 21 tūkst. (4 proc.). Ekspertų skaičiavimais, į mokyklas neatvyksta vidutiniškai 5 tūkst. septynmečių, dar tiek per metus nubyra iš 1–9 klasių.¹⁰¹ Be to, leidinyje „Lietuvos švietimas – 2000“ pažymima, kad 1999–2000 mokslo metais buvo 24 724 nesimokantys vaikai iki 16 metų amžiaus. Šiuo požiūriu ypač išsiskiria 10–12 metų amžiaus vaikų grupė (nesimoko 5,5 proc. dešimtmečių, 7,1 proc. – vienuolikamečių ir 6,2 proc. – dvylikamečių). Atsižvelgiant į skirtingų vaikų, nesimokančių iki 16 metų, skaičiavimo metodikų naudojimą, tikrosios padėties įvertinti negalima.¹⁰²

¹⁰⁰ Duomenys paimti iš Statistikos departamento leidinio „Lietuvos vaikai“, 2001.

¹⁰¹ Lietuvos socialinė raida. 2000. P. 28.

¹⁰² Statistiniai duomenys pateikti remiantis Švietimo ir mokslo ministerijos leidiniu „Lietuvos švietimas – 2002“ (žiūrėta 2004 m. lapkričio 5 d.) <<http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/apzvalgos/ls084.pdf>>

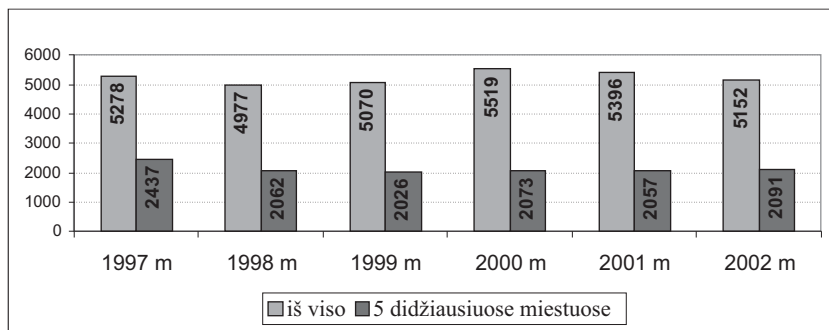
Tarp išaiškintų padariusių nusikaltimus nepilnamečių dominuoja nepilnamečiai, turintys pagrindinį ir pradinį išsimokslinimą. 2002 m. jie sudarė 93,6 proc. iš bendro išaiškintų nusikaltusių nepilnamečių skaičiaus (žr. 15 lentelę). Kita dalis nepilnamečių, turinčių vidurinį išsimokslinimą, 2002 m. sudarė 3,5 proc., o profesinį ir aukštesnįjį – 1,2 proc. Pastaraisiais metais esminių pokyčių bei didesnių svyravimų nepastebėta – nepilnamečių, padariusių nusikaltimus, struktūra pagal išsimokslinimą lieka stabili; absoliuti dauguma nusikaltusių nepilnamečių – turintieji mažesni išsilavinimą.

15 lentelė. Išaiškinta nepilnamečių, padariusių nusikaltimus, pagal išsimokslinimą 1999–2002 m.

Metai	Vidurinis		Pagrindinis ir pradinis		Profesinis ir aukštesnysis		Neraštingas	
	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.	Skaičius	Proc.
1998	198	6	3037	91	99	3	5	-
2000	162	4	3315	93	67	2	33	1
2001	138	4	3409	93	59	1,5	60	1,5
2002	125	3,5	3299	93,6	41	1,2	56	1,6

Nepilnamečių nusikalstamumas mieste ir kaime. 1997 m. penkiuose didžiuosiuose Lietuvos miestuose (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Panevėžyje) išaiškinti nepilnamečių nusikaltimai sudarė 46,1 proc. visų Lietuvoje išaiškintų nepilnamečių padarytų nusikaltimų (žr. 10 pav.). Per pastaruosius penkerius metus (1998–2002) šiuose miestuose nepilnamečių padarytų nusikaltimų absoliutiniams skaičiams nedaug svyruojant lyginamoji jų dalis išlieka ganėtinai stabili – 38–41 proc. visų išaiškintų nepilnamečių nusikaltimų.

Išaiškinama vis daugiau nepilnamečių, kurie nusikaltimus padarė būdami moksleiviai. Šios tendencijos išliko ir 2002 m. (2001 m. – 53,9 proc., 2002 m. – 59,3 proc.). Nepilnamečių, kurie padarė nusikaltimus būdami bendrojo lavinimo mokyklų moksleiviai, taip pat padaugėjo nuo 40,1 proc. 2001 m. iki 47,0 proc. 2002 m.

10 pav. Nusikaltimų skaičius 5 didžiausiuose Lietuvos miestuose

2. Nepilnamečių smurtas: raiška, priežastys ir prevencija

Šioje monografijos dalyje aptariamas nepilnamečių, t. y. vaikų iki 18 metų, smurtinis elgesys Lietuvoje. Smurtinio elgesio apraiškų yra daug, todėl čia bus nagrinėjamos pačios sunkiausios smurtinės agresijos prieš asmenį formos: tyčiniai nužudymai ir pasikėsinimai nužudyti (dabar – nužudymai), tyčiniai sunkūs kūno sužalojimai (dabar – sunkūs sveikatos sutrikdymai) bei išžaginimai ir pasikėsinimai išžaginti, taip pat nepilnamečių autoagresijos atvejai, t. y. savižudybės. Pirmosios trys agresijos formos taip pat yra ir sunkūs tyčiniai nusikaltimai asmeniui. Šių nusikaltimų padariniai patys sunkiausi, nes asmuo žūva (nusižudo), praranda sveikatą, lytinę laisvę.

Nepilnamečiais Lietuvoje laikomi vaikai, paaugliai ir jaunuoliai iki 18 metų amžiaus, tačiau baudžiamoji atsakomybė už čia paminėtus sunkius nusikaltimus asmeniui taikoma jau nuo 14 metų.

Aktualu trumpai aptarti ankstesnes nepilnamečių smurtinio elgesio tendencijas.¹⁰³ Iki atgimimo Lietuvoje (1988) per pokario laikotarpį minėtų smurtinių nusikaltimų, padarytų nepilnamečių, daugėjo, tačiau lėčiau nei visų nusikaltimų, nepilnamečių padarytų Lietuvoje.

1964–1988 m. registruojamo nepilnamečių nusikalstamumo rodikliai, ypač palyginamieji (koeficientai 1000-iui 14–17-ečių gyventojų), padidėjo du kartus: nusikaltimų skaičiaus koeficientas padidėjo nuo 4,3 iki 8,2; nusikaltimus padariusių asmenų skaičiaus koeficientas – nuo 3,1 iki 6,9. Patys didžiausi rodikliai per šį laikotarpį buvo 1986 m.: nusikaltimų koeficientas – 9,7; nusikaltimus padariusių nepilnamečių – 7,2.

Nepilnamečių padarytų registruotų nusikaltimų per minėtą laikotarpį padaugėjo 129,4 proc. (796–1826), o nepilnamečių, padariusių nusikaltimus, – 167,5 proc. (569–1522).

Tuo tarpu per visą pokario laikotarpį (iki 1988 m.) tyčinių nužudymų ir pasikėsinimų nepilnamečiai vidutiniškai padarydavo po penkis kasmet Turint galvoje, kad daugėjo nepilnamečių gyventojų, galima teigti, jog santykinai šių nusikaltimų sumažėjo.

¹⁰³ Visi toliau pateikiami duomenys paimti iš: Babachinaitė G. Kriminologiniai nusikalstamumo raidos Lietuvoje periodizacijos aspektai: Lietuvos teisės tradicijos. – Vilnius: Justitia, 1997. P. 45–53.

Nepilnamečiai tradiciškai kasmet padarydavo vieną ketvirtadalį visų išžagininimų, užregistruotų Lietuvoje, tačiau metinis užregistruotų išžagininimų skaičius padidėjo keturis kartus – nuo 9 iki 36.

Tyčinių sunkių kūno sužalojimų 1964–1965m. buvo registruojama gana daug (26 ir 29 per metus), tačiau 1966 m. pakito nusikaltimų registravimo metodika, nes dauguma šių nusikaltimų pradėta kvalifikuoti kaip chuliganizmas. Todėl nuo 1967 m. nepilnamečių padarytų ir užregistruotų tyčinių sunkių kūno sužalojimų per metus buvo nedaug (9 arba 8 ir mažiau nusikaltimų).

Apskritai minėti smurtiniai nusikaltimai per šį laiką sudarė 1,5–4,0 proc. visų nepilnamečių padarytų nusikaltimų.

M. Gorbačiovo perestroikos metu ir vėliau, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, santykiniai nusikalstamumo rodikliai parodė, kad 1988–1996 registruotas nusikalstamumas Lietuvoje per šį trumpą aštuonerių metų laikotarpį padidėjo 3–3,5 karto. Po 1995–1996 m. registruotas nusikalstamumas Lietuvoje stabilizavosi ir kasmet padidėja maždaug 3 proc.

Be abejo, nepilnamečių nusikalstamumas taip pat smarkiai pakito. Pastarųjų dvylikos metų nepilnamečių smurtinių nusikaltimų asmeniui duomenys pateikti 1 lentelėje.¹⁰⁴

1 lentelė. Užregistruoti nepilnamečių (14–17m.) padaryti sunkūs smurtiniai nusikaltimai ir jų dalis tarp visų užregistruotų tokių pačių nusikaltimų proc.

Metai	Tyčiniai nužudymai ir pasikėsinimai nužudyti		Tyčiniai sunkūs kūno sužalojimai		Išžagininimai ir pasikėsinimai išžaginti	
	Skaičius	Dalis proc.	Skaičius	Dalis proc.	Skaičius	Dalis proc.
1991	7	2,7	3	0,9	26	13,7
1992	11	3,6	3	0,9	22	11,5
1993	14	2,9	13	3,8	29	14,8
1994	22	4,2	12	3,4	28	17,0
1995	30	6,0	12	4,0	33	16,5
1996	28	6,9	15	4,3	29	17,2
1997	27	6,9	16	4,3	16	9,6
1998	23	6,5	16	4,2	21	12,6

¹⁰⁴ Duomenys paimti iš: Nusikalstamumas ir teisės saugos institucijų veikla. – Vilnius: Statistikos departamentas, 1997; Nusikalstamumas ir teisės saugos institucijų veikla, 2000. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2001.

1 lentelės tęsinys.

1999	20	5,8	15	3,8	28	12,4
2000	23	5,8	17	3,7	27	14,7
2001	29	7,7	33	8,1	26	14,7
2002	27	8.6	28	6.1	30	16.0

Taigi per pastaruosius dvylika metų nepilnamečiai kasmet vidutiniškai padarydavo po 21 tyčinį nužudymą (4 kartus daugiau negu per ankstesnį laikotarpį). Per metus jie padarydavo vidutiniškai po 14 tyčinių sunkių kūno sužalojimų (1,5 karto daugiau negu per ankstesnį laikotarpį). Išžaginių ir pasikėsinimų išžaginti per metus jie padarydavo vidutiniškai po 26, t. y. maždaug tiek pat arba net ir mažiau negu vidutiniškai per ankstesnį laikotarpį.

Be to, minėtų nepilnamečių smurtinių nusikaltimų dalis iš bendro tokių pačių nusikaltimų užregistruoto skaičiaus Lietuvoje didėjo, išskyrus užregistruotus išžaginius ir pasikėsinimus išžaginti – jų buvo padaryta tiek pat.

Taigi galima konstatuoti, kad po 1995 m. Lietuvoje, kai bendras registruotas nusikalstamumas stabilizavosi, o registruotas smurtinis nusikalstamumas pradėjo mažėti, nepilnamečių padarytų ir užregistruotų smurtinių nusikaltimų ne mažėjo, o daugėjo, ypač tyčinių nužudymų ir tyčinių sunkių kūno sužalojimų. Per pastaruosius dvylika metų (1991–2002) nepilnamečių padarytų tyčinių nužudymų būdavo užregistruojama kasmet 4 kartus daugiau negu per ankstesnį laikotarpį, o tyčinių sunkių kūno sužalojimų – atitinkamai 1,5 karto daugiau.

Tačiau užregistruotų nepilnamečių padarytų išžaginių ir pasikėsinimų išžaginti skaičius kai kuriais šio laikotarpio metais išliko nepakitęs arba net mažesnis.

Lietuvoje yra maždaug 300 tūkstančių 14–17 metų gyventojų, taigi nepilnamečių padarytų smurtinių nusikaltimų koeficientas yra mažas. Tiesa, pastarojo dešimtmečio pirmuosius penkerius metus nusikaltusių nepilnamečių berniukų daugėjo. Lietuvoje 94–95 proc. užregistruotų nepilnamečių nusikaltimų padarė būtent berniukai, tačiau ši aplinkybė iš esmės nekeičia registruoto nepilnamečių smurtinio nusikalstamumo tendencijų.

Smurtinius nusikaltimus padariusių nepilnamečių duomenys pateikti 2 lentelėje.¹⁰⁵

2 lentelė. Nepilnamečiai, kaltinami padarę smurtinius nusikaltimus, ir jų dalis tarp visų užregistruotų tokius pačius nusikaltimus padariusių asmenų proc.

Metai	Padarę tyčinius nužudymus ir pasikėsinimus nužudyti		Padarę tyčinius sunkius kūno sužalojimus		Padarę išžaginimus ir pasikėsinimus išžaginti	
	Skaičius	Dalis proc.	Skaičius	Dalis proc.	Skaičius	Dalis proc.
1991	7	3,6	6	3,6	40	26,0
1992	12	5,2	13	6,6	19	12,0
1993	15	4,8	7	3,8	41	23,6
1994	27	5,8	6	2,7	46	23,2
1995	28	5,8	8	3,8	43	22,4
1996	26	6,8	8	3,7	32	22,1
1997	31	9,0	11	4,9	17	12,5
1998	27	8,3	9	3,9	21	13,5
1999	20	7,0	11	5,0	35	17,3
2000	19	6,6	12	4,7	26	15,8
2001	36	10,1	26	10,1	28	17,8
2002	19	5,7	17	5,7	31	18,2

Taigi, kaip matome, padaugėjo nepilnamečių, padariusių tyčinius nužudymus, – per kiekviena pastarojo laikotarpio metus tyčinių nužudymų (pasikėsinimų nužudyti) padarė vidutiniškai 22 nepilnamečiai, tyčinių sunkių kūno sužalojimų – 11 nepilnamečių. Tačiau išžaginimus ir pasikėsinimus padariusių užregistruotų asmenų skaičius pastaruoju laikotarpiu mažėjo: per pirmuosius penkerius metus kasmet išžaginimų (ir pasikėsinimų išžaginti) padarė maždaug 38 nepilnamečiai, o per kitus septynerius metus – kasmet 27 nepilnamečiai, t. y. trečdaliu mažiau. Antrojo nepriklausomybės dešimtmečio ir trečiojo tūkstantmečio (2001) pradžia dar labiau sustiprina nepalankią nepilnamečių smurtinio elgesio tendenciją. Tyčinių nužudymų ir sunkių kūno sužalojimų padariusių nepilnamečių staigiai padaugėjo. Kadangi apskritai tyčinių nužudymų Lietuvoje užre-

¹⁰⁵ Duomenys paimti iš: Nusikalstamumas ir teisės saugos institucijų veikla. – Vilnius: Statistikos departamentas, 1997; Nusikalstamumas ir teisės saugos institucijų veikla, 2000. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2001.

gistruota mažiau negu praėjusiais metais, labai padaugėjo ir nepilnamečių, darančių šiuos nusikaltimus. Tarp visų šiuos nusikaltimus padariusių asmenų, nepilnamečių dalis padidėjo ir 2001 m. sudarė 10,1 proc. Tačiau 2002 m. jų dalis vėl sumažėjo beveik per pusę – 5,7 proc.

Nagrinėjamoju laikotarpiu nepilnamečiai vidutiniškai sudarė 6,3 proc. visų Lietuvoje užregistruotų asmenų, padariusių tyčinius nužudymus, 4,3 proc. asmenų, padariusių tyčinius sunkius kūno sužalojimus, ir 19 proc. asmenų, išžaginusių ir pasikėsinusių išžaginti.

Kompleksiškai vertinant ir lyginant visus smurtinio nusikalstamumo rodiklius darytina išvada, kad nepilnamečiai smurtinius nusikaltimus gana dažnai daro kartu su suaugusiais. Nepilnamečių nusikalstamą smurtinį elgesį skatina suaugusieji – vis daugiau šių nusikaltimų nepilnamečiai padaro grupėmis kartu su suaugusiais arba tiesiogiai suaugusiųjų pakurstyti.

Dar vienas būdingas nepilnamečių smurtinio elgesio rodiklis – smurtas, nukreiptas prieš save, t. y. savižudybės. Nužudytų ir nusižudžiusių nepilnamečių skaičiaus dinamika pavaizduota 3 lentelėje.

3 lentelė. Jaunesni nei 20 metų asmenys: nužudyti ir nusižudę 1989–2002 m.¹⁰⁶

Požymiai	Užregistruota kasmet													
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Nužudyti	17	15	16	27	24	33	21	31	27	21	21	18	24	16
Nusižudę	41	30	52	44	46	59	56	53	61	45	71	63	65	71

Taigi per pastaruosius keturiolika (1989–2002) metų vidutiniškai kasmet Lietuvoje užregistruota 52 nusižudę jaunuoliai iki 20 metų ir 23 nužudyti minėto amžiaus asmenys. Savižudžių skaičius daugiau kaip du kartus viršija nužudytų vaikų ir jaunuolių iki 20 metų skaičių, o nuo 1998 m. iki 2002 m. – daugiau kaip tris kartus. Beje, daugelyje Europos šalių nusižudžiusių vaikų ir jaunuolių skaičius taip pat viršija nužudytųjų skaičių, tačiau Lietuvoje tas skirtumas ypač didelis.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Lietuvos statistikos metraštis: 1995–1999. – Vilnius: Statistikos departamentas; Lietuvos statistikos metraštis: 2000–2004. – Vilnius: Statistikos departamentas; Mirties priežastys 1999–2000 m. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2001; Mirties priežastys 2001–2002 m. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2003.

¹⁰⁷ Lietuvos statistikos metraštis: 1995–1999. – Vilnius: Statistikos departamentas. P. 132–145; Lietuvos statistikos metraštis: 2000–2004. – Vilnius: Statistikos departamentas. P. 132–145.

Ilgamečiai nepilnamečių smurtinio elgesio priežastingumo ryšių tyrinėjimai šio mokslinio darbo autorei leidžia teigti, kad tais atvejais, kai nepilnamečiai staiga nužudo iš karto keletą arba keliolika žmonių (kaip tai buvo per keletą pastarųjų metų JAV ir kai kuriose Vakarų Europos šalyse), panašios dvasinės būsenos ištikti Lietuvos nepilnamečiai agresiją linkę nukreipti ne į aplinką ir kitus žmones, o į save. Autorės nuomone, tai rodo mūsų vaikų subtilesnį dvasingumą, kurio ištakų galima ieškoti senojoje mūsų protėvių kultūroje.

4 lentelė. Nusizudžiusių nepilnamečių pasiskirstymas pagal amžių ir lytį (abs. skaičius) 1993–2001m.¹⁰⁸

Metai	Berniukai ir jaunuoliai			Mergaitės ir jaunuolės		
	0–13m.	14–15m.	16–17m.	0–13m.	14–15m.	16–17m.
1993	1	8	11	–	2	3
1994	4	4	9	–	2	9
1995	3	2	19	1	2	6
1996	3	5	15	–	2	4
1997	3	5	12	1	3	2
1998	–	4	9	–	3	9
1999	4	5	14	1	2	6
	0–9m.	10–14m.	15–17m.	0–9m.	10–14m.	15–17m.*
2000	1	5	13	-	-	14
2001	-	8	13	-	1	3

* Lietuvos statistikos leidiniuose 2000 m. pasikeitė duomenų grupavimas.

Nusizudę nepilnamečiai pagal lytį pasiskirsto panašiai kaip ir kitose Europos šalyse, t. y. berniukai žudosi maždaug tris kartus dažniau negu mergaitės. Dažniausiai žudosi vyresni (16–17m.) nepilnamečiai berniukai ir mergaitės; tačiau iš 4 lentelės duomenų matyti, kad nemažai berniukų ir mergaičių pasitraukia iš gyvenimo nesulaukę net 14 metų.

Tokia trumpa nepilnamečių smurto (agresijos) prieš asmenį statistikos analizė.

Lietuvos suicidologai (įvairių mokslo sričių mokslininkai) tyrinėja savižudybių problemą.

¹⁰⁸ Lietuvos vaikai. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2001; Lietuvos vaikai: 2000–2005. – Vilnius: Statistikos departamentas.

Kriminologinės nepilnamečių smurtinių nusikaltimų ir saviziudybių priežastys Lietuvoje taip pat buvo tirtos¹⁰⁹, tačiau vykstant valstybės ir visuomenės socialinei raidai aktualu nuolat tyrinėti ir nusikalstamumo priežasčių pokyčius, kurie šioje monografijos dalyje nagrinėjami kompleksiskai, bei galimą jų transformaciją. Nepilnamečių padarytų seksualinio pobūdžio nusikaltimų (čia – išžagininimų ir pasikėsinimų išžaginti) priežastys ir jų padarytų nužudymų priežastys yra labai skirtingos. Beje, nepilnamečių padarytų tyčinių nužudymų priežastys ir jų saviziudybių priežastys yra tarsi dvi to paties medalio pusės – jų pobūdis labai panašus, todėl abi šias nepilnamečių daromo smurto apraiškas (agresiją ir autoagresiją) tikslinga nagrinėti kartu. Dauguma nepilnamečių padarytų tyčinių nužudymų buvo iš anksto neapgalvoti, neplanuoti. Nepilnamečiai šiuos nusikaltimus padarė susiklosčius atsitiktinėms, staiga kilusios konfliktingos situacijos aplinkybėms, t. y. kai nebuvo laiko suvokti konflikto eigos, todėl jų elgesį lėmė staiga kilusi emocinė reakcija, o dingstis padaryti nusikaltimą būna labai menka (suaugusio žmogaus požiūriu) arba apskritai jos nebūna. Priežasčių staiga kilusiai tyčiai nužudyti reikia ieškoti nepilnamečio asmenybės formavimosi, jo artimiausios aplinkos sąlygose. Nepilnamečiai, kurie žmogžudystes padarė vieni, dažniausiai nužudė savo artimuosius: tėvą, motiną, patėvį, pamotę arba kitus. Šie nusikaltimai iš esmės padaromi dėl tarpasmeninio, dažnai metų metus trunkančio ir subjektyviai išgyvenamo nepilnamečio ir artimiausių jo giminaičių socialinio konflikto. Tie sudėtingi ir nepilnamečiui skaudūs konfliktingi santykiai dažniausiai prasidėdavo ankstyvoje jo vaikystėje, kartais jau kūdikystėje. Jie alindavo nepilnamečio psichiką net 10–15 metų. O šių konfliktinių santykių iniciatoriai ir kūrėjai iš esmės būdavo suaugę nepilnamečio artimieji, t. y. tikrieji nepilnamečio smurtinio elgesio kaltininkai, tapę jo padaryto nusikaltimo aukomis. Dėl šeimos santykių nedarnos, ilgamečių konfliktinių santykių šeimoje ar artimiausioje buitinėje aplinkoje pirmiausia yra

¹⁰⁹ Babachinaitė G. Socialiniai pokyčiai ir nusikalstamumas // Teisinės valstybės link. Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius, 2000. T. 15(7). P. 128–135; Babachinaitė G. Smurtiniai nusikaltimai Lietuvoje // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius, 1999. T. 12(4). P. 97–105; Babachinaitė G. Smurtinio elgesio prevencija // Tau, jaunuoli. – Kaunas: LMA, 1989; Babachinaitė G. Nepilnamečių padarytų išžagininimų moraliniai aspektai // Socialistinė teisė. – Vilnius, 1989. Nr. 4. P. 10–17; Babachinaitė G. Nepilnamečių grupinių nusikaltimų prevencija. – Vilnius: TEMTI, 1989; Babachinaitė G. The Problem of Family Violence in Lithuania // The Criminological Problems in the Baltic States – Riga: The Criminological Research Centre of the National Council for the Crime Prevention of Latvia, 1995.

atsakingi suaugusieji. Vaikas nekaltas, kad gimsta tokioje konfliktinėje šeimoje, kurioje jis pats nuo kūdikystės yra ir fiziškai, ir dvasiškai skriaudžiamas, alinamas, neturi sąlygų formuotis kaip asmenybė ir įgyti socialinį imunitetą (atsparumą) socialiniam blogiui bei gebėjimą įveikti savo gyvenimo problemas. Taigi konfliktinėje šeimoje vaikai auga neatsparūs, kartais ir patys nesugeba elgtis nekonfliktiškai.

Tačiau dažniausiai nepilnametis konfliktą išgyvena savyje, t. y. jo išgyvenamas vidinis konfliktas išoriškai beveik nepasireiškia, o išėitęs iš padėties jis neranda, todėl konfliktinės situacijos ūmaus paaštrėjimo metu, atrodytų, dėl menkos dingsties įvyksta nusikaltimas. Tipiškas pavyzdys – tėvas girtaudavo, šeimoje nuo vaiko gimimo vyko nuolatiniai barniai, tėvas mušdavo žmoną (vaiko motiną), vaiką, tyčiodavosi iš jų, tačiau žmona nepajėgė išsiskirti. Vaikas, visa tai kentęs 15 metų, vieno tokio kivirčo metu neatlaikęs susikaupusios dvasinės naštos nužudė tėvą. Galima teigti, kad nuolatinio vidinio dvasinio konflikto svarba ir jo eigos intensyvumas pagaliau viršija asmens (nepilnamečio) individualų psichologinį bei psichinį atsparumą, konflikto vidinio kompensavimo ribą, tam tikrą individualią jo kompensavimo normą ir konflikto baigtis tampa traagiška – nužudoma arba nusižudoma. Išorinis konflikto proceso poveikis nepilnamečio asmenybei dėl ilgalaikės trukmės ir raiškos intensyvumo būna toks sunkus, kad jis, būdamas socialiai ir dvasiškai (o jaunesnis – ir fiziškai bei fiziologiškai) nesubrendęs individas, nesugeba socialiai priimtinais būdais išspręsti šių prieštaravimų.

Svarbiausias šių smurtinių nepilnamečių padarytų nusikaltimų prevencijos vaidmuo tenka konfliktiškumo, agresijos šeimoje ir artimiausioje aplinkoje prevencijai bei psichologinei pagalbai, nepilnamečių nepriežiūros prevencijai, nes dažnai jie būna palikti likimo (atsitiktinių situacijų) valiai. Taip pat svarbu gerinti tam tikros dalies šeimų sunkią socialinę padėtį, laiku pakeisti netinkamą nepilnamečio asmenybei formuotis aplinką į tam palankią.

Nepilnamečių savižudybių priežastys yra beveik tokios pačios kaip ir jų padarytų minėtų smurtinių nusikaltimų, bet ne visada vienodos.¹¹⁰ Taigi savižudybių prevencijai visos minėtos prevencijos priemonės yra taip pat vienodai svarbios.

¹¹⁰ Plačiau žr.: G. Babachinaitė. The Problem of Family Violence in Lithuania // The Criminological Problems in the Baltic States – Riga: The Criminological Research Centre of the National Council for the Crime Prevention of Latvia, 1995.

Be abejo, tam tikrą nedidelę dalį tyčinių nužudymų nepilnamečiai padaro dėl savanaudiškų ar chuliganiškų paskatų. Tyčinius sunkius kūno sužalojimus jie padaro dažniausiai taip pat dėl savanaudiškų arba chuliganiškų paskatų. Paprastai tokie nusikaltimai padaromi grupėmis, dažnai mišriomis grupėmis kartu su suaugusiaisiais, per muštynes bei išgėrus. Tokiais atvejais svarbiausią vaidmenį atlieka suaugusieji. Pagrindinė šių nusikaltimų prevencijos kryptis – apsaugoti nepilnamečius nuo suaugusiųjų, kurie įtraukia juos į nusikalstamą arba kitokio pobūdžio socialiai smerktiną veiklą, įtakos.

Nepilnamečių seksualinio smurto priežastys yra kitokios, negu jų padarytų smurtinių nusikaltimų dėl savanaudiškų arba chuliganiškų paskatų priežastys. Autorės atliekamo permanentinio tyrimo duomenimis, nepilnamečių seksualinio smurto priežastys yra kitokios negu apskritai visų kitų smurtinių nusikaltimų. Daugelis išžagintųjų ir besikėsinusių tai padaryti nepilnamečių (beje, kaip ir suaugusieji, padarę tokius pačius nusikaltimus) nusikaltimo metu elgėsi labai ciniškai. Pagrindinis nusikalstamo elgesio motyvas yra ne seksualinio poreikio tenkinimas, o savotiškas seksualinis chuliganizmas, demonstruojamas nusikaltimo bendrininkų vienui kitiems, nes šie nusikaltimai, ypač nepilnamečių, dažnai daromi grupėmis (pvz., Vilniuje prieš kelerius metus net 15 nepilnamečių išžagino dvi nepilnametes).

Beje, socialinės išžagintųjų aplinkybės, socialinė jų padėtis mažai keitėsi pereinant į rinkos ekonomiką ir laisvėjant, demokratėjant asmenybei. Šiuolaikinėms socialinėms aplinkybėms būdinga tai, kad seksualinį gyvenimą pradeda vis jaunesnio amžiaus asmenys, įgiję seksualinių žinių ir seksualinės patirties, o priverstinė seksualinė patirtis (išžaginimas) dažnai nebūna pirmoji gyvenime seksualinė praktika (tiek nusikaltėliui, tiek aukai), kaip tai būdavo anksčiau.¹¹¹ Be to, atsirado gerokai daugiau galimybių įgyti seksualinių žinių ir informacijos. Deja, ši informacija dažnai gaunama iš visuomenės smerktinų šaltinių (pornoinformacija). Viešoji nuomonė pernelyg sureikšmina šios informacijos įtaką nusikalstamumui. Jaunesniems paaugliams ji iš dalies yra kaip „garo nuleidimo“ priemonė, padedanti išvengti smurtinių seksualinių veiksmų. Šį teiginį iš dalies patvirtina užregistruotų nepilnamečių padarytų išžagintųjų ir pasikėsinimų išžaginti mažėjimo pastaruoju metu tendencija Lietuvoje.

¹¹¹ Plačiau žr.: G. Babachinaitė. Nepilnamečių padarytų išžagintųjų moraliniai aspektai // Socialistinė teisė. – Vilnius, 1989. Nr. 4.

Šiuolaikinė socialinė seksualinio elgesio padėtis pasižymi tuo, kad vis labiau plinta ir prigyja visuomenės vartotojiškas požiūris į seksą (apskritai mes verčiami tapti vartojimo kulto dalyviais daugelyje socialinio gyvenimo sričių, vartojimas iš gyvenimo priemonės tampa jo tikslu). Jai taip pat būdinga ir tai, kad paplito prostitucija, plinta venerinės ligos ir AIDS, o seksualinio švietimo neužtenka. Be to, seksualinis švietimas atsilieka nuo gyvenimo ir šiuolaikinių poreikių, stokoja kryptingumo, t. y. jo turinys ir forma pasenusi. Todėl pornografija gaji, ja domimasi, nes ji užpildo tam tikrą nepilnamečių žinių spragą suteikdama, deja, labai vulgarią informaciją, prisidedančią prie besiformuojančio jaunimo ir net vyresnių žmonių klaidingo seksualinių dalykų suvokimo.

Informacijos apie seksą ir pornografiją įtaka nepilnamečių smurtiniam seksualiniam elgesiui žaiginant pasireiškia tuo, kad dabar jie šį nusikaltimą daro įvairiais rafinuotais būdais, o ne paprasčiausiu būdu, kaip būdavo anksčiau.

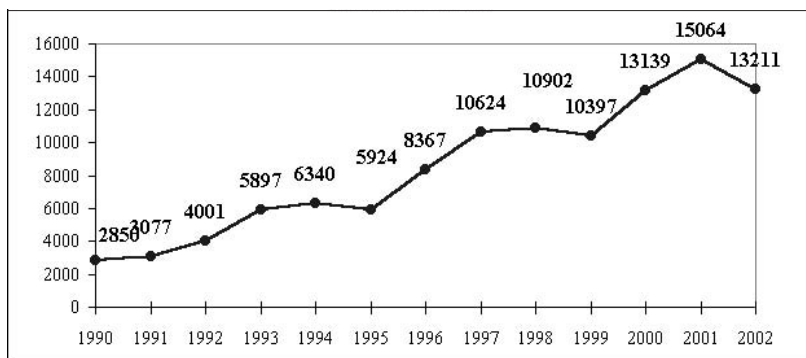
Taigi nepilnamečių daromų išžagirimų ir pasikėsinimų išžaginti svarbiausios prevencijos kryptys yra šios: tinkamas seksualinis švietimas bei jo tobulinimas, lyčių socialinės ir lytinės diskriminacijos apraiškų visuomenės ir atskirų jos individų sąmonėje prevencija, atsparumo vartojimo kultui ugdymas, vaikų seksualinio išnaudojimo prevencija ir ypač pastarojo reiškinių latentškumo prevencija.

Svarbi visų smurtinių nepilnamečių daromų nusikaltimų prevencijos (kaip, beje, ir suaugusiųjų) kryptis yra susvetimėjimo prevencija.

3. Kriminologinė recidyvinio nusikalstamumo rodiklių analizė

Akivaizdu, kad nusikalstamumo, įskaitant ir recidyvinį, sėkmingos, efektyvios prevencijos pirminė ir būtina sąlyga – gerai pažinti prevencinio poveikio objektą. Šiuo požiūriu tampa reikšminga šiuolaikinio recidyvinio nusikalstamumo Lietuvoje dinamikos ir struktūros rodiklių analizė, kuri sudarys prielaidas pagrindinėms prevencijos kryptims ir priemonėms nustatyti bei jų praktinio įgyvendinimo mechanizmams sukurti.

Recidyvinis nusikalstamumas – neatsiejama viso nusikalstamumo sudedamoji dalis, todėl kriminologinis jo rodiklių raidos vertinimas turi būti atliekamas atsižvelgiant į viso nusikalstamumo raidos kriminologinę periodizaciją.¹¹² Tačiau yra keletas svarbių veiksnių, apsunkinančių bendro ir recidyvinio nusikalstamumų palyginimus. Pirma, tai – pirminės informacijos skirtumas: bendro nusikalstamumo – registruotų nusikaltimų skaičius ir recidyvinio nusikalstamumo – išaiškintų asmenų, anksčiau padariusių nusikaltimus, skaičius. Antra, nusikaltimų ir juos padariusių asmenų skaičiaus neatitikimas; vienas asmuo gali padaryti keletą nusikaltimų arba keli asmenys gali padaryti vieną nusikaltimą.¹¹³

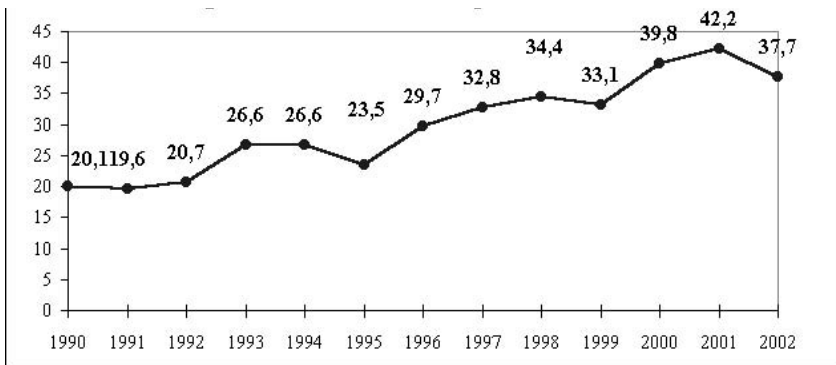
1 pav. Išnagrinėta nusikaltimų, kuriuos padarė anksčiau jau nusikaltę asmenys (1990–2002 m.)

¹¹² Babachinaitė G. Kriminologiniai nusikalstamumo raidos Lietuvoje periodizacijos aspektai. Lietuvos teisės tradicijos // Justitia. – Vilnius, 1997. P. 45–53.

¹¹³ Starkus S., Uscila R. Recidyvinio nusikalstamumo raida 1999–2000 metais // Jurisprudencija. – Vilnius, 1999. T. 13(5). P. 91.

Išnagrinėję paskutiniųjų trylikos metų antrinio (recidyvinio) nusikalstamumo dinamiką (žr. 1 pav.), galime teigti, kad 1991–1993 m. stambiai padaugėjo nusikaltimų, padarytų anksčiau jau nusikaltusių asmenų (nuo 8,0 proc. net iki 47,4 proc.). Kitas šuolis didėjimo linkme (iki 41,2 proc.) įvyko 1995–1997 m. (imtinai). 1998–1999 m., kai visų užregistruotų nusikalstamų veikų kiekybiniai rodikliai įgavo sąlyginį stabilumą, recidyvinio nusikalstamumo kitimo tempai ėmė akivaizdžiai mažėti. 2000 m. recidyvinio nusikalstamumo rodikliai vėl didėjo (siekė iki 26,4 proc.). 2001 m. pastebimas ženklus nusikalstamų veikų, kuriuos padarė anksčiau jau nusikaltę asmenys, mažėjimas (2001 m. – 14,7 proc.).

Palyginti pateikiame 2 paveikslo duomenis.

2 pav. Išnagrinėtų nusikaltimų, kuriuos padarė anksčiau jau nusikaltę asmenys, lyginamosios dalies tarp visų išaiškintų nusikaltimų dinamika 1990–2002 m. proc.

Išaiškintų nusikaltimų, kuriuos padarė anksčiau jau nusikaltę asmenys, dalis 1991 m. sudarė nuo 19,6 proc., o 2001 m. – 42,2 proc. visų išaiškintų nusikaltimų. 1990–2001 m. šis rodiklis kito labai įvairiai: 1990 m. – 20,1 proc.; 1994 m. – 26,6 proc. Pažymėtina, kad 1995 m. jis net sumažėjo – siekė 23,5 proc., o 1996 m. – šoktelėjo iki 29,7 proc. 2001 m. šis rodiklis pasiekė vieną didžiausių per pastaruosius trylika metų lygį – 42,2 proc., tačiau 2002 m. sumažėjo iki 37,7 proc.

Preliminariai tokią tendenciją galime vertinti kaip pagerėjusį recidyvinio nusikalstamumo išaiškinamumą. Tačiau čia galima išskirti kelis aspektus. Pirma, primityvių nusikalstamų veikų atvejais recidyvinio nusikalstamumo išaiškinamumas geresnis už bendrą tokių nusikalstamų

veikų išaiškinamumą, nes juos tiriant pirmiausia tikrinami anksčiau teisti asmenys ir asmenys, įrašyti į policijos ar kitas profilaktines įskaitas. Antra, sunkių nusikaltimų atvejais recidyvinio nusikalstamumo išaiškinamumas mažesnis už bendrą tokių nusikaltimų išaiškinamumą, nes asmenys, turintys kriminalinę patirtį (recidyvistai), yra savo veiklos profesionalai, turi papildomų nusikalstamų veikų ir juos padariusių asmenų (savęs) slėpimo įgūdžių. Todėl tokios nusikalstamos veikos pasižymi ir dideliu latentiskumu.

Per nagrinėjamąjį laikotarpį (1990–2002) labai padidėjo kiekybiniai viso nusikalstamumo ir recidyvinio nusikalstamumo statistikos rodikliai. Nusikalstamų veikų, padarytų anksčiau jau nusikaltusių asmenų, padaugėjo net 4,9 karto ir būtent todėl recidyvinis nusikalstamumas didėjo sparčiau nei bendrai užregistruotas nusikalstamumas.

Be kiekybinių recidyvinio nusikalstamumo raidos rodiklių, aktualu panagrinėti ir kokybinius rodiklius, t. y. recidyvo struktūrą (žr. 1 lentelę). Šio reiškinio struktūros analizė svarbi ir teoriškai, ir praktiškai, nes būtent joje atsispindi recidyvo esmė bei pagrindinės raidos tendencijos, reikšmingos realiai būtinoms prevencinio poveikio kryptims nustatyti.

1 lentelė. 1997–2000 m. Recidyvinio nusikalstamumo struktūra

Anksčiau nusikaltusių asmenų padaryti nusikaltimai							
Metai	Iš viso	Tyčinių nužudymų (su pasižešinimais) skaičius proc.	Tyčinių sunkių kūno sužalojimų skaičius proc.	Išžagirimų (su pasikėsėsinimais) skaičius proc.	Vagysčių skaičius proc.	Chuliganizmo atvejų skaičius proc.	Kitų nusikaltimų skaičius proc.
1997	10 624	121 1,1	73 0,7	59 0,6	5905 55,6	448 4,2	4018 37,8
1998	10 902	120 1,1	84 0,8	61 0,5	6081 55,8	490 4,5	4066 37,3
1999	10 397	121 1,2	80 0,8	84 0,8	5681 54,6	395 3,8	4036 38,8
2000	13 139	147 1,1	101 0,8	83 0,6	7531 57,3	433 3,3	4854 36,9
Vidutiniškai 1997–2000 m.	11 265	127 1,1	85 0,8	72 0,6	6300 55,8	442 4,0	4243 37,7

Remiantis šiais duomenimis, recidyvinio nusikalstamumo struktūra iš esmės panaši į viso nusikalstamumo struktūrą. Nagrinėjamojo laikotarpio Lietuvos nusikalstamumo struktūroje vyrauja nusikaltimai nuosavybei, ypač vagystės (apie 60 proc. visų užregistruotų nusikaltimų). Tarp recidyvinių nusikaltimų taip pat vyrauja vagystės; jos sudaro vidutiniškai 56 proc. visų nusikaltimų. Būtent šios nusikaltimų rūšies didelis padidėjimas lėmė ir bendro, ir recidyvinio nusikalstamumo didėjimo tendenciją.

Abiem struktūroms būdinga išžagininimų sąlyginio stabilumo bendra tendencija, išskyrus 1999 m., kai visų išžagininimų padaugėjo nuo 166-ių 1998 m. iki 225-ių 1999 m., bei išžagininimų, padarytų anksčiau jau nusikaltusių asmenų, padaugėjo nuo 61-o 1998 m. iki 84-ių 1999 m. 1989–1998 m. ir 2000 m. išžagininimų rodikliai iš esmės nesikeitė, t. y. dėl šių nusikaltimų didelio latentiškumo svyravo tam tikra nekintančia amplitude. Tai rodo sąlyginį jų stabilumą.

Ir recidyviniam nusikalstamumui, ir nusikalstamumui apskritai būdinga tai, kad daugėja chuliganizmo atvejų. Bendro nusikalstamumo chuliganizmo dalis didėjo taip: 1989 m. buvo užregistruota 1070 nusikaltimų, 2000 m. – 2690. Kriminologinio recidyvo chuliganizmo atvejų taip pat padaugėjo: 1989 m. – 165 nusikaltimai, 2000 m. – 433.

Tačiau yra ir skirtumų. Recidyviniam nusikalstamumui labiau negu visam nusikalstamumui būdingi kai kurie sunkūs smurtiniai nusikaltimai: tyčiniai nužudymai ir tyčiniai sunkūs kūno sužalojimai. Pavyzdžiui, nuo 1995 m. iki 1999 m. (imtina) smarkiai sumažėjo visų užregistruotų tyčinių nužudymų (nuo 502 iki 343 nusikaltimų). O tyčinių nužudymų, padarytų anksčiau jau nusikaltusių asmenų, nuolat daugėjo: 1989 m. – 29, 1999 m. – 121, 2000 m. – 147 nužudymai. Tyčinių kūno sužalojimų, padarytų asmenų, taip pat kasmet daugėjo: 1989 m. – 40, 1999 m. – 80 nusikaltimų. Tačiau tyčinių kūno sužalojimų, kaip viso recidyvinio nusikalstamumo, dalis nuolat mažėjo: 1989 m. – 1,3 proc., 2000 m. – 0,8 proc. Bendro nusikalstamumo šių nusikaltimų dalis per tą patį laikotarpį išliko beveik nepakitusi (svyravo nuo 0,8 iki 0,7 proc.). Tai reiškia, kad tyčinių sunkių kūno sužalojimų, padarytų anksčiau jau nusikaltusių asmenų, daugėjo greičiau negu recidyvinių nusikaltimų apskritai.

Tikslinga panagrinėti recidyvistų dalyvavimą darant sunkius ir labiausiai paplitusius nusikaltimus (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Recidyvistų dalyvavimas darant kai kuriuos nusikaltimus 1997–2000 m. (pagal užregistruotus ir išaiškintus nusikaltimus)

Metai	Tyčinių nužudymų ir pasikėsinimų nužudyti skaičius proc.		Tyčinių sunkių kūno sužalojimų skaičius proc.		Išžagininimų ir pasikėsinimų išžaginti skaičius proc.		Vagysčių skaičius proc.		Chuliganizmo atvejų skaičius proc.	
	Iš viso išaiškinta	Iš jų padaryti jau anksčiau nusikaltusių asmenų	Iš viso išaiškinta	Iš jų padaryti jau anksčiau nusikaltusių asmenų	Iš viso išaiškinta	Iš jų padaryti jau anksčiau nusikaltusių asmenų	Iš viso išaiškinta	Iš jų padaryti jau anksčiau nusikaltusių asmenų	Iš viso išaiškinta	Iš jų padaryti jau anksčiau nusikaltusių asmenų
1997	293	121 41,3	255	73 28,6	114	59 51,7	13 410	5905 44,1	2089	448 21,4
1998	282	120 42,5	260	84 32,3	133	61 45,9	13 054	6081 46,6	1910	490 25,6
1999	265	121 45,6	246	80 32,5	168	84 50	12 704	5681 44,8	1807	395 21,9
2000	295	147 49,8	286	101 35,3	144	83 57,6	14 986	7531 50,2	1644	433 26,3
Vidutiniškai 1987–2000 m.	284	127 44,8	262	85 32,2	140	72 51,3	13 538	6300 46,4	1862	442 23,8

Recidyvinio nusikalstamumo struktūros analizė liudija gana didelį recidyvistų kriminalinį aktyvumą: jų „indėlis“ į įvairių rūšių nusikalstamą veiklą gerokai didesnis negu viso nusikalstamumo recidyvinių nusikaltimų dalis. Ši dalis 1989–2000 m. vidutiniškai sudarė 13 proc. visų nusikaltimų, o recidyvistų „indėlis“ darant tuos pačius nusikaltimus per tą patį laikotarpį vidutiniškai sudarė 31 proc. visų nusikaltimų. Recidyvistai ypač aktyvūs tyčinių nužudymų (vidutiniškai analizuojamuoju laikotarpiu jie sudarė 34,6 proc. visų nusikaltimų), išžagininimų (38,7 proc.) ir vagysčių atvejais (36 proc. visų nusikaltimų).

Taigi recidyvinio nusikalstamumo statistikos rodiklių analizė bei vertinimas pagrįstai leidžia daryti išvadą apie nepalankias kiekybines ir kokybines (struktūros) šios nusikalstamumo rūšies raidos tendencijas. Per nagrinėjamąjį laikotarpį labai padidėjo kiekybiniai viso nusikalstamumo

ir recidyvinio nusikalstamumo statistikos rodikliai. Nusikaltimų, padarytų pakartotinai nusikaltusių asmenų, skaičius padidėjo net 4,2 karto. Be to, statistikos rodikliai liudija apie dar vieną aiškia recidyvinio nusikalstamumo dinamikos tendenciją – pakartotinis nusikalstamumas didėjo sparčiau nei bendrai užregistruotas nusikalstamumas. Recidyvistai vidutiniškai padaro šiek tiek daugiau nei 40 proc. visų sunkių nusikaltimų.

4. Recidyvisto¹¹⁴ asmenybės negatyvi raida ir jos prevencija socialinės izoliacijos sąlygomis

Iki šiol Lietuvoje atlikti kriminologiniai nusikaltėlio – recidyvisto asmenybės tyrimų bei teiktų siūlymų dėl recidyvinio nusikalstamumo prevencijos rezultatai ne visuomet tenkina. Todėl kyla būtinybė nuolat, periodiškai, išsamiai ir kompleksiskai analizuoti recidyvisto asmenybės, kaip vieno iš recidyvinių nusikalstamumą lemiančių veiksnių, ypatumus.

2001–2002 m. Lietuvos pataisos įstaigose buvo atliekamas tyrimas, kurio metu, pateikiant anonimines anketas, apklausta 200 laisvės atėmimo bausmė nuteistų, pakartotinai nusikaltusių asmenų. Interviu metodu apklausta 20 ekspertų – pataisos įstaigų darbuotojų.

Be to, tiriant recidyvisto asmenybę buvo taikomi šie metodai: statistinis ir dokumentų analizės (tarp jų buvo nagrinėjami recidyvistų asmens bylose esantys duomenys).

Recidyvisto asmenybės charakteristika, pagrįsta šiuolaikinių empirinių duomenų analize, leidžia nustatyti tuos asmenybės struktūros elementus, kurie kinta priklausomai nuo pokyčių valstybės socialinėje, ekonominėje, kultūrinėje ir kitose srityse. Šie pokyčiai vienaip ar kitaip veikia žmonių tarpusavio santykius, performuoja visos visuomenės vertybių sistemą. Šiuose socialiniuose santykiuose dalyvaujanti recidyvistų grupė yra ypač savita dėl keleto priežasčių:

- jų asmenybė tam tikru laikotarpiu formuojasi arba yra veikiamą santykinai izoliuotoje ir ribotoje socializacijos galimybių aplinkoje;
- tai aplinkai būdinga savita elgesio normų sistema, ribojanti asmenybės raiškos teisėtais būdais galimybes;
- dėl dažno bei ilgalaikio buvimo šioje aplinkoje kokybiškai kinta (desocializuojasi) nusikaltėlio recidyvisto asmenybė;
- atlikę bausmę recidyvistai perduoda neigiamą patirtį kitiems visuomenės nariams (šiai įtakai ypač neatsparūs nepilnamečiai);

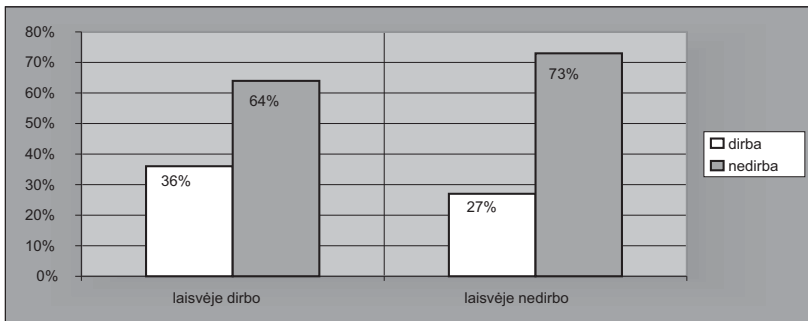
¹¹⁴ Šiame monografijos skirsnyje vartojama kriminologinė recidyvisto samprata. Žr. G. Jurgelaitienė. Recidyvinio nusikalstamumo prevencija Lietuvos Respublikoje: daktaro disertacija. – Vilnius, 2001. P. 26.

- dėl laisvės atėmimo bausmės dažnumo bei jos termino ilgumo sutrikę arba visiškai nutrūkę socialiniai ryšiai ypač apsunkina recidyvistų resocializaciją.

Recidyvistams itin būdinga poreikių, interesų, ipročių, elgesio stereotipų, vertybių sistemos deformacija, akivaizdus poreikių sumaterialėjimas. Toliau pateikiami jų asmenybės charakteristikos bruožai tai pagrindžia.

Nagrinėjant valstybinės statistikos duomenis matyti daug žemesnis recidyvistų išsimokslinimo lygis. Pavyzdžiui, asmenų, turinčių pagrindinį išsimokslinimą, lyginamoji dalis tarp recidyvistų yra 1,5–2 kartus mažesnė nei tarp pirmą kartą nusikaltusių asmenų.¹¹⁵

Recidyvistams būdingas itin sumažėjęs darbas (žr. 1 pav.). Iš šio paveikslu galima daryti dvejopas išvadas. Pirmą, laisvės atėmimo metu recidyvistų darbas labai sumažėja, palyginti su darbu iki nusikaltimo.

1 pav. Recidyvistų darbas penitencinėse įstaigose (N=200)

Tai gali lemti ribotos administracijos galimybės įdarbinti nuteistuosius, taip pat laisvės atėmimo vietose vyraujantis neigiamas požiūris į darbą. Antra, kartu pastebimas iki nusikaltimo padarymo nedirbusių recidyvistų užimtumas darbu. Tačiau bendra tendencija – recidyvistai vengia dirbti, ypač jei darbas vidutiniškai arba mažai mokamas.

Deja, pastebimas recidyvistų darbo mažėjimas po kiekvieno naujo teistumo (vidutiniškai po 2–4 proc.). Pagrindiniai motyvai – mažas atlyginimas, menka kvalifikacija arba neigiamas visuomenės požiūris į anksčiau teistą asmenį, dėl to recidyvistams labai sunku įsidarbinti.

¹¹⁵ <<<http://www.nplc.lt/stat/atas/prd/sta/sta200512.xls>>>

Vyraujantis žemas išsimokslinimo lygis lemia įsidarbinimo galimybių ribotumą. Nereguliarus darbas arba ilgalaikis nedarbas priverčia asmenį ieškoti alternatyvių, neretai neteisėtų materialinio apsirūpinimo šaltinių. Tokie procesai, paskatinę recidyvistų darbo sumažėjimą, jų vertybių sistemoje suformuoja neigiamą požiūrį į darbą. Tokios situacijos jie dažniausiai nelaiko problemine ir atvirai, aiškiai išreiškia neigiamą požiūrį į darbą.

Tyrimo duomenys rodo, kad didesnioji dalis recidyvistų, ypač tų, kurie buvo teisti keletą kartų, šeimų yra iširusios arba nutrūkęs bendravimas su artimaisiais – apie 37 proc., t. y. maždaug 10 proc. daugiau nei tarp pirmą kartą nuteistų laisvės atėmimu asmenų. Tačiau recidyvistų, turinčių vaikų, socialiniai ryšiai yra daug tvirtesni (su šeima nebendruoja tik apie 33 proc.). Nutrūkusius pozityvius socialinius ryšius recidyvistai kompensuoja bendraudami su anksčiau teistais asmenimis, kurių elgesiui būdingos neformalios normos, panašios vertybių sistemos ir pan.

Susilpnėję arba visiškai nutrūkę pozityvūs socialiniai ryšiai su šeima, draugais recidyvistus skatina rinktis socialinę aplinką, kurioje vyrauja neformalių elgesio taisyklių sistema, iš esmės prieštaraujanti visuomenei priimtinių socialinių normų nuostatomis.

15–20 proc. recidyvistų, tiriant jų psichinę būklę, nustatomi psichikos nukrypimai. Tarp asmenų, padariusių nužudymus, šis rodiklis padidėja iki 35 proc. Recidyvistai labiau linkę agresyviai reaguoti į konfliktines situacijas, problemas sprendžia pasirinkdami minimalų elgesio variantų skaičių, jiems būdinga silpna savikontrolė. Pastaruoju metu daugėja recidyvistų, turinčių suicidinių polinkių.

Taigi vienas pagrindinių veiksnių, lemiančių recidyvinio nusikalstamumo didėjimą, yra recidyvisto asmenybės raidos problema. Ne viena kartą nuteisto recidyvisto asmenybė formuojasi bei vystosi socialiai nepalankioje, izoliuotoje, turinčioje savitas elgesio reglamentavimo nuostatas aplinkoje, kuri tiesiogiai veikia kokybinius asmenybės elementus. Dėl šios įtakos visuomenėje vyraujančią vertybių sistemą, elgesio modelius bei socialinius įgūdžius pakeičia arba daugiau ar mažiau paveikia neformalios, o dažnai ir teisei prieštaraujančios elgesio taisyklės. Taigi kokybiškai pakitusi asmenybė tampa sudėtinė nusikaltimų rizikos socialinės grupės dalimi.

Tiriant recidyvinį nusikalstamumą lemiančius bei įtakos jam turinčius veiksnius išskiriami bendrieji ir specialieji recidyvinio nusikalsta-

mumo determinantai. Bendriesiems recidyvinio nusikalstamumo determinantams būdingi tokie patys arba labai panašūs požymiai kaip ir bet kuriai kitai nusikalstamumo rūšiai.

O specialieji recidyvinio nusikalstamumo determinantai turi savitų ir kai kuriais aspektais labai specifinių ypatumų: tai nelabai veiksminga nuteistų laisvės atėmimo bausmė asmenų elgesio korekcija bausmės atlikimo laikotarpiu; problemos, iškylančios resocializacijos proceso metu atlikus laisvės atėmimo bausmę; trūkumai recidyvinio nusikalstamumo prevencijos srityje ir pan. Iš esmės tai yra tik bendri recidyvinio nusikalstamumo specialiųjų priežasčių bruožai.

Toliau bus nagrinėjama aplinkos, į kurią patenka pakartotinai laisvės atėmimu nuteistas asmuo, įtaka asmenybei, taip pat dinamiškai recidyvisto asmenybės struktūros ypatumai atliekant bei atlikus bausmę. Recidyvisto asmenybės charakteristika, kad nebūtų savitikslė, siejama su laisvės atėmimo bausmės vietų mikroaplinkos ir recidyvisto asmenybės sąveikos bei recidyvinio nusikalstamumo priežastingumu.

Neigiamos psichologinės bei moralinės įtakos užuomazgos pastebimos pradėjus reikštis pirmiesiems socialiniams prieštaravimams patekus į penitencinę įstaigą. Štai keletas iš jų:

- 1) asmuo, siekiant jį socializuoti, padėti jam adaptuotis visuomenėje, atskiriamas nuo visuomenės, priverstinai ribojami jo socialiniai ryšiai – dėl to neretai vėliau jie visiškai nutrūksta;
- 2) asmuo, siekiant, kad jis būtų socialiai aktyvus, savo iniciatyva dirbtų arba mokytųsi, laikomas griežtos reglamentacijos aplinkoje, skatinančioje socialinį pasyvumą;
- 3) asmuo, siekiant keisti jo antisocialines orientacijas, izoliuojamas su jam lygiaverčiais, ilgalaikę nusikalstamą patirtį turinčiais asmenimis ir pan.

Taigi galima daryti prielaidą, kad bausmė ir jos metu taikomos poveikio priemonės, taikomos tą bausmę atliekančiam konkrečiam asmeniui, gali turėti įtakos recidyvinio nusikalstamumo plėtrai. Tačiau, be teisiškai reglamentuotų valstybinio poveikio priemonių, itin didelę įtaką asmenybei daro neformali penitencinių įstaigų mikroaplinka. Šioje izoliuotoje mikroaplinkoje galiojančios neformalios elgesio taisyklės yra privalomos visiems nuteistiesiems, o jų nesilaikymo arba ignoravimo padarinys – nuteistojo atstūmimas, pažeminimas, pašalinimas iš nuteistųjų bendruomenės (izoliavimas jau izoliuotoje aplinkoje). Neformalios elgesio taisyklės

sudaro reguliacinį socialinių ryšių mechanizmą, įtvirtintą konkrečios bendruomenės vertybinėse sistemose, etinėse vertybėse, socialiniuose idealuose, komunikacinėse sistemose, kurios egzistuoja tam tikrose institucijose arba organizacijose.

Neformalios elgesio normos – tai savotiška nuteistųjų saviorganizacijos išraiškos forma, tampanti gyvenimo būdu, apimanti savo lyderius, griežtą vertikalią hierarchinę struktūrą, nerašytą vertybių sistemą, turinčią jai įgyvendinti būtinas savitas elgesio taisykles, kurias užtikrina moraliniai principai bei prievarta, tradicijos, žargonas, bendros lėšos turint tikslą patenkinti bendrus poreikius.¹¹⁶

Kriminologinio tyrimo metu buvo nustatyta, kad neformalių elgesio normų nuostatos labai prieštarauja visuomenėje viešpataujančioms vertybėms ir neretai kelia joms tiesioginę grėsmę. Patekęs į nuteistųjų mikrogrupę, įsivavinęs joje egzistuojančius elgsenos modelius asmuo lyg ir atsiriboja nuo bendrų socialinių draudimų, o neretai toks socialinių draudimų pažeidimas nuteistųjų mikroaplinkoje yra vertinamas teigiamai arba net skatinamas.

Kaip jau minėta anksčiau, nuteistųjų bendruomenės ir tik jai būdingos aplinkos formavimasis bei egzistavimas yra susijęs su gyvenimo sąlygų prieštaravimais iki patekimo į penitencinę įstaigą ir gyvenimo sąlygų izoliacijos nuo visuomenės vietose. Būtų galima išskirti tris pagrindinius veiksnius, darančius didžiausią poveikį recidyvisto asmenybei:

- 1) asmens izoliavimas specialioje įstaigoje, kurioje nuteistiems, moralškai pasmerktiems asmenims būtina taikyti specialias apsaugos priemones. Dėl izoliacijos imama save žemai vertinti, kyla poreikis įtvirtinti save. O save įtvirtinti tampa įmanoma tik išnaudojant aplinkinius, tokioje pačioje situacijoje esančius asmenis, t. y. jiems primetant pareigas ir kartu susikuriant sau papildomas teises;
- 2) gyvybiškai svarbių ir kitų būtinausių poreikių tenkinimo ribojimas. Dėl to nuteistieji tampa psichologiškai priklausomi nuo neformalios struktūros, kuri funkcionuoja tam ir taip, kad tuos poreikius patenkinti tampa įmanoma, kad ir koks būtų formalių draudimų mastas. Taip nuteistieji tampa priklausomi nuo savo bendrijos;

¹¹⁶ Хохлаков Г. Ф., Саркисов Г. С. Преступления осуждённых, причины и предупреждение. – Ереван, 1988. С. 38.

- 3) paskyrimas į žemutines socialines grupes lygiavertiškumo pagrindais. Tai skatina užimti atitinkamą padėtį grupėje pagal savo asmenines savybes neatsižvelgiant į oficialiai nustatytą vietą ir erdvės, ir socialinių santykių požiūriu. Tokių siekių visuma, perėinanti į sistemą, sukuria neformalią organizaciją.

Recidyvistams, esantiems penitencinėse įstaigose, konsolidacija padeda išsaugoti savojo „Aš“ vertę. Bet to maža. Visa recidyvistų buitis (tiksliau – bausmės atlikimo režimas) organizuojama taip, kad visi būtų lygūs. O realiai jų lygybė ir vienodumas išreikštas vieninteliu aspektu: visi jie – nusikaltėliai – recidyvistai. Visos kitos asmenybės turinio dalys iš esmės skiriasi. Vieni jų turi didelį lyderiavimo potencialą, kiti linkę nusileisti bet kokiam spaudimui, kad tik juos paliktų ramybėje, tretį organizuoja intrigas, kad galėtų užimti geresnę vietą gyvenamosiose patalpose, ir pan. Vadinasi, žmogui niekuomet neužtenka erdvės saviraiškai toje vietoje, kurią jam skiria oficiali organizacija. Tokia padėtis natūraliai skatina saviorganizaciją penitencinėse įstaigose.

Nuteistųjų atskyrimas nuo visuomenės kaip organizacijos objektyviai lemia natūralų poreikį organizuotis toje izoliuotoje aplinkoje. Organizavimosi ašimi tampa bendros, visuotinai svarbios vertybės, kurių apsaugai užtikrinti suformuluojami visuotinai privalomi elgesio principai. Laikantis šių principų sukuriama neformali hierarchinė tarpasmeninių santykių struktūra, o neformali norminė sistema yra palaikoma bendros dorovinės norminės sąmonės bei prievartos elementų.

Recidyvistai apibrėžia savo bendruomenėje savitas moralines vertybes. Moralė visur ir visada nuo atsiradimo momento turi tarsi dvi puses: viena jų skirta „saviems“, kita – „svetimiems“. Taigi idėja „mes“ supriešinama su visuomene, kuri įvardijama kaip „jie“. Tokia recidyvistų konsolidacija, turinti jos nariams privalomas moralines bei kitas vertybes, leidžia asmeniui atsikratyti psichologinių problemų, nes apibrėžtai nurodo reikiamą pasirinkimo kryptį. Tačiau kartu atitolina savo organizacijos narius nuo visuomenės. Atitolinimas vyksta ne tik ir ne tiek savo noru, kiek reikalaujant iš nuteistojo griežto apsisprendimo: ar jis priklausys kategorijai „mes“, ar kategorijai „jie“. Būtent tai ir yra labai svarbus momentas, kai penitencinės įstaigos administracija privalo imtis reikiamų priemonių, kad nuteistasis pasirinktų ne nusikaltėlių bendriją. Deja, iki šiol Lietuvos penitencinių įstaigų administracija recidyvistus skirsto ir pagal jų priklausymą neformalioms nuteistųjų grupėms.

Izoliacijos nuo visuomenės sąlygomis recidyvistams akivaizdžiai pasireiškia neigiamos psichinės būsenos (baimė, įtarumas, agresyvumas, emocinis nestabilumas, menkas savęs vertinimas ir pan.). Tokios recidyvistų būsenos yra gana stabilios, aiškios ir kyla grėsmė, kad jos gali prasiveržti agresijos arba autoagresijos forma.¹¹⁷

Recidyvistas, išėjęs iš penitencinės įstaigos, vėl patiria didelį stresą dėl pasikeitusios aplinkos, kokybiškai pakitusių socialinių santykių, visiškai kitokio jų reglamentavimo. Todėl tokioje situacijoje labai padidėja agresijos ar autoagresijos pavojus. Tyrimo metu nustatyta, kad dalis recidyvistų (apie 14 proc.), atlikusių laisvės atėmimo bausmę, naują nusikaltimą padarė ne dėl chuliganiškų paskatų (taip jų veikas kvalifikavo teisėsaugos institucijų pareigūnai), o dėl sudėtingoje situacijoje kilusio streso, dėl to problema buvo sprendžiama pasitelkus socialinės izoliacijos sąlygomis įgytus įgūdžius.

Be to, recidyvistams būdingas poreikių ir galimybių vertinimo objektyvumo susilpnėjimas, o kartais netgi ir stiprus nukrypimas arba visiškas nebuvimas. Tokius recidyvisto asmenybės bruožus skatina formuotis socialinės izoliacijos aplinkoje vyraujantis sumaterialėjimas, problemų sprendimų būdų primityvėjimas. Pastarasis rodo socialinių, kultūrinių, švietimo ir kitų visuomeninio gyvenimo elementų trūkumą.

Penitencinėse įstaigose įgytos neigiamos akcentuacijos, jei nėra laiku suteikiama speciali pagalba, beveik sustabdo tokio asmens resocializaciją atlikus laisvės atėmimo bausmę. Kyla didelė tikimybė, kad asmuo, negalėdamas pritapti prie naujų koegzistavimo visuomenėje sąlygų, rinksis paprasčiausią elgesio modelį, reikalaujantį minimalių pastangų. Prielaida, kad jis vėl gali patekti į penitencinę įstaigą, yra ne tik nebauginanti, bet greičiau guodžianti, nes penitencinės įstaigos aplinka ir ten egzistuojantys santykiai jam geriau pažįstami ir priimtinesni.

Neigiamos socialinės psichologinės buvimo laisvės atėmimo įstaigoje pasekmės recidyvistams gali pasireikšti šiomis formomis:

- 1) gyvenimiška pozicija, paremta prieštaravimu visuotinai priimtomis vertybinėms – norminėms orientacijoms aktyviai veikiant neformaliose grupėse;

¹¹⁷ Блохин Ю. И. Влияние тюремной субкультуры на воспроизводство рецидивной преступности корыстной направленности // Преступления в сфере экономики. – Ростов-на-Дону, 1998.

- 2) pasyvia pozicija, užkertančia kelią asmeninei iniciatyvai stengiantis išgyventi; ji įgyjama siekiant išlaikyti penitencinės įstaigos administracijos ir neformalios grupės neutralitetą;
- 3) susilpnėjusiu arba sugriautu adaptacijos mechanizmu, pataloginiais asmenybės pokyčiais, kurie reikalauja profesionalios psichologinės pagalbos.¹¹⁸

Nagrinęjant recidyvistų nusikalstamumo struktūrą penitencinėse įstaigose matyti, kad joje atsispindi nuteistųjų aplinkos, socialinių santykių specifika: kyla formaliosios ir neformaliosios norminių sistemų konfliktas, kurio pasekmės – padaromi nusikaltimai, dažniausiai susiję su kėsini-musi į asmens gyvybę arba sveikatą.¹¹⁹ Tokiomis priemonėmis, vadovaujantis neformaliųjų normų nuostatomis, ginami atskirų neformaliųjų grupių susikertantys interesai.

Remiantis tokia praktika, tiriant bausmes atlikusių recidyvistų padarytus nusikaltimus, reikia nagrinėti jų nusikalstamo elgesio motyvaciją, kurioje atsispindi ydingos vertybinės norminės orientacijos kaip liekamieji socialinės izoliacijos padariniai. Vadinasi, tokie mums įprasti turtinių nusikaltimų, susijusių su smurtu, motyvai kaip savanaudiškumas gali būti absoliučiai klaidingai suvokiami, jei tokią veiką lemia tarpasmeniniai neformalios grupės narių santykiai. Lygiai taip pat gali būti veikiamą ir laikantis visuomenės diferencijavimo principo „mes“ ir „jie“, jei į konfliktą įtraukiamas teisėsaugos pareigūnas, o nusikaltimo kvalifikuojantis požymis yra chuliganiškos paskatos.

Recidyvistams būdingas padidėjęs jautrumas moralinėms kategorijoms, pirmiausia – teisingumui. Tai viena pagrindinių vertybių, kurias pa-brėžia recidyvistai. Padidėjusį teisingumo poreikį lemia moralinės žalos pojūtis bei moralinės reabilitacijos poreikis. Moralinės žalos šaltiniu recidyvistai laiko teisės normas, o vienintelis būdas reabilituotis – paniekinti teisės normas ir atsiradusią neformaliųjų elgesio taisyklių sistemą įtvirtinti griežtu jų laikymusi.

Dar vienas labai svarbus recidyvistų asmenybės ypatumas, kurio formavimąsi tiesiogiai lemia socialinė izoliacija – tai neadekvatus savo veiksmų vertinimas. Apie 37 proc. apklaustųjų recidyvistų kategoriškai neigia savo kaltę darant nusikaltimą. Dažniausiai išsakomi argumentai:

¹¹⁸ Хохряков Г. Ф. Криминология. Москва, 1999.

¹¹⁹ Хохряков Г. Ф., Саркисов Г. С. Преступления осуждённых, причины и предупреждение. – Ереван, 1988.

„Pats (nukentėjęs) kaltas, nes išprovokavo, įžeidinėjo, priešinosi jėga (!)“; „Paskatino draugai“; „Paskatino blogos gyvenimo sąlygos“. Tai įvertinus galima daryti išvadą, kad individualus darbas su nuteistaisiais socialinės izoliacijos sąlygomis nėra veiksmingas, o neretai – tik formalus.

Tokiai dezorientacijai tapus dėsningu reiškiniu, recidyvistai, net ir atlikę laisvės atėmimo bausmę ir grįžę į visuomenę, dėl minėtų priežasčių nesugeba adaptuotis. Kuo mažiau jie įtraukiami į visos visuomenės veiklą, kuo formalesnė individuali psichologinė pagalba recidyvistui, tuo silpniau į elgesio motyvaciją įtraukiami visuomeniniai interesai bei vertybės. Susidaręs vakuumas užpildomas neformalios „teisėtvarkos“ elementais, o kylantys jų ir oficialios teisėtvarkos prieštaravimai slopinami nusikalstamais veiksmais.

Vadinasi, kriminogeninių savybių, kurios itin būdingos recidyvistams, korekcija yra neįmanoma kokybiškai nepakeitus neformalių elgesio normų, kurios lyg tvirtas skydas saugo nusikaltėlio sąmonę nuo auklėjamojo teisėsaugos institucijų ir visos visuomenės poveikio.

Vienas iš pagrindinių recidyvinio nusikalstamumo prevencijos uždavinių – neleisti, kad recidyvistai ir kiti asmenys, kurie, gyvendami laisvėje yra aktyvūs neformalių elgesio normų nuostatų platintojai, neigiamai veiktų prosocialiai besielgiančius asmenis, paleistus iš penitencinių įstaigų.¹²⁰

Toliau pateikiamos pagrindinės teisinės ir organizacinės priemonės, kurios taikomos arba ateityje turės būti taikomos, kad būtų galima veiksmingai vykdyti laisvės atėmimo bausmė nuteistų recidyvistų desocializacijos prevenciją, nes recidyvisto desocializacija vyksta ne tik ir ne tiek iki nusikaltimo padarymo arba jo metu, o būtent laisvės atėmimo vietoje. Socialinės izoliacijos sąlygos šiose įstaigose suformuoja specifinius veiksnius, kurie recidyvistui, atliekančiam laisvės atėmimo bausmę, daro didelę neigiamą įtaką. O atliekant kitų rūšių bausmes ši įtaka susilpnėja arba neutralizuojama.¹²¹

Formuojant tinkamas laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygas daugiausia dėmesio turi būti skiriama naujai atvykusių nuteistųjų saugumui, nuteistųjų teisėms, teisėtiems interesams ir teisėtiems lūkesčiams

¹²⁰ Коломытцев Н. А. Особо опасный рецидив преступлений и борьба с ним. – Москва, 1999.

¹²¹ Petkus A. Kriminalinė subkultūra ir jos įtaka recidyviniam nusikalstamumui // Jurisprudencija, 2001. Nr. 20(12). P. 93–97.

užtikrinti, socialiniams ryšiams palaikyti. Saugumą suvokiame ne tik kaip fizinę apsaugą, bet ir kaip pagrindinę prielaidą nuteistajam išsaugoti teigiamus asmenybės bruožus žinant, kad konkrečiu laikotarpiu (atliekant laisvės atėmimo bausmę) galimas fizinis bei psichinis smurtas bus iš anksto eliminuotas.

Visuomenėje saugumas suprantamas kaip bet kuriam individui būtinas gyvybinis poreikis. Aukščiausios esminės žmogaus išraiškos (dvasiškumas, kūryba ir pan.) gali būti įgyvendinamos tik patenkinant žemesnius poreikius: fiziologinius, saugumo ir pan.

Ypač aštriai minėta problema pasireiškia laisvės atėmimo vietose. Nusikalstamumo penitencinėse įstaigose didėjimo mastai ir tempai patiems nuteistiesiems kelia susirūpinimą dėl savo gyvybės, sveikatos ir kitų vertybių. Tokiomis sąlygomis prioritetiniu uždaviniu tampa įstatymo bei penitencinės įstaigos administracijos galių sustiprinimas kaip asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, teisių garantas.

Skirdama nuteistajam laisvės atėmimo bausmę valstybė, laikydamasi atitinkamų tarptautinės teisės bei valstybės vidaus įstatymų nuostatų, numato nuteistojo teisę į asmens saugumą ir tos teisės užtikrinimo priemonės pataisos įstaigose.¹²² Ši teisė yra pagrindinių valstybės ir asmens, atliekančio laisvės atėmimo bausmę, tarpusavio sąveikos principų išraiška. Sukonkretinant ir užtikrinant konstitucinę asmens teisę į neliečiamybę, nuteistųjų saugumas įgauna grynai teisinį pobūdį. Įvertinant tai, taip pat egzistuojantį rūšinį sampratų „visuomenės saugumas“¹²³ apibrėžimą galima daryti išvadą, kad nuteistųjų saugumas laisvės atėmimo vietose – tai ryšių ir juos reguliuojančių teisės normų sistema, skirta apsaugoti nuo įvairių neigiamo pobūdžio veiksnių, trukdančių ramybei, darbui, poilsiui ir gresiančių asmenybės garbei ir orumui, sveikatai arba gyvybei.

Iš daugybės išorinių ir vidinių veiksnių, darančių įtaką laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų saugumui, išskiriami tie, kurie yra susiję su recidyvistų kriminaline subkultūra – didžiausią įtaką recidyvistų desocializacijai turinčiu veiksniu. Atliktų tyrimų duomenimis, būtent šie veiksniai yra pagrindinės konfliktinių situacijų determinantės. Pastarųjų

¹²² Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 73-3084. 70 str.

¹²³ Юридический энциклопедический словарь. – Москва, 2000. С. 204.; Алексеев С. С. Право: время новых подходов // Советское государство и право. 1991. № 2.

pagrindu padaroma daugiausia nusikaltimų asmeniui, naudojamas psichologinis smurtas.

Nereti atvejai, kai siekdami išvengti smurtinio pasikėsینimo grėsės kai kurie nuteistieji bando pabėgti iš penitencinių įstaigų, pažeidžia bausmės atlikimo režimo reikalavimus. Penitencinių įstaigų darbuotojai atkreipė dėmesį ir į tai, kad susidarius kritinėms sąlygoms nuteistieji žalojasi save, atsisako eiti į darbą, gyventi kartu su kitais nuteistaisiais.

Pateiktas situacijos apibūdinimas patvirtina, kad šiuo metu nėra pakankamai veiksmingų teisinių ir socialinių priemonių nuteistųjų saugumui užtikrinti. Šią išvadą patvirtina ir mūsų atlikto tyrimo duomenys: nuolat grasinama smurtu 9,6 proc. atstumtųjų ir 7,1 proc. neutraliųjų kastos nariams. Savo saugumu rūpinasi 43 proc. atstumtųjų, 36,3 proc. neutraliųjų ir 32,5 proc. „bachūrų“¹²⁴ kastos narių. O visiškai nesirūpina 47,4 atstumtųjų, 56,6 proc. neutraliųjų ir 67,5 proc. „bachūrų“ kastos narių. Reikia įvertinti ir tai, kad buvo sužalota arba bandyta smurtauti prieš 67,3 proc. atstumtųjų, 32,9 proc. neutraliųjų ir 43,2 proc. „bachūrų“ kastos narių.

Anketinės apklausos rezultatai rodo, kad labiausiai neapsaugoti nuo įvairių smurtinio pobūdžio pasikėsینimų yra nuteistieji, priklausantys atstumtųjų kasti, taip pat asmenys, aktyviai siekiantys dalyvauti pataisos įstaigų kriminalinės subkultūros veikloje.

Organizuojant ankstyvąją konfliktinių situacijų penitencinėse įstaigose prevenciją ir užtikrinant šiose įstaigose laikomų asmenų saugumą, būtų tikslinga dar tardymo izoliatoriuose atskirti nuteistuosius nuo sumintųjų specialiai įrengtose patalpose. Tokia praktika taikoma kai kuriose Europos valstybėse ir jos rezultatai gana teigiami.¹²⁵ Šiuo metu nuteistieji, jau atvykę į jiems paskirtą pataisos įstaigą, karantino sąlygomis laikomi iki dešimties parų. Su naujai atvykusiais nuteistaisiais karantino patalpose pataisos įstaigos psichologas, būrio viršininkas, vidaus tyrimų, priežiūros, asmens sveikatos priežiūros, įskaitos ir kitų tarnybų darbuotojai dirba tiriamąjį aiškinamąjį darbą. Nuteistųjų adaptacijos penitencinėje įstaigoje pataisos programos turi būti sudaromos atsižvelgiant ne tik į formalius bausmių vykdymo teisės kriterijus, bet ir į kriminalinės subkultūros regu-

¹²⁴ „Bachūrų“ – aukščiausiai kriminalinės subkultūros hierarchijoje kasti – priklauso 7–8 proc. nuteistųjų, kurie griežčiausiai laikosi kriminalinės subkultūros normų, nuostatų ir tradicijų. Jiems būdingos stabiliausias anticocialinės nuostatos bei vertybinės orientacijos.

¹²⁵ Усс А. В. Законодательное регулирование и практика исполнения лишения свободы в ФРГ // Правоведение. 1988. № 6. С. 85–89.

liuojamų nuteistųjų ryšių pobūdį. Tikrosios padėties įvertinimas leis sudaryti objektyvesnio turinio programas. Taigi priėmus nuteistąjį į pataisos įstaigą ir išnagrinėjus jo asmenybę turi būti kaip galima greičiau sudaryta šio nuteistojo laikymo atitinkamoje pataisos įstaigoje programa, atsižvelgiant į informaciją apie individualius poreikius, sugebėjimus ir polinkius bei ryšius su giminaičiais.

Formaliai visa tai reglamentuojama nuosekliai, tačiau praktikoje to nuoseklumo trūksta. Nuteistieji siaurai informuojami apie jų teises ir pareigas, supažindinami su bendra tvarka penitencinėje įstaigoje. Dėl itin didelio darbo krūvio psichologai ne visuomet objektyviai ištiria nuteistojo asmenybę. Penitencinių įstaigų darbuotojai atkreipė dėmesį, kad nuolat pasitaiko nuteistųjų, pradiniu bausmės atlikimo laikotarpiu konfliktuojančių su kitais nuteistaisiais dėl netinkamai, atmetinai parinktos vietos būryje arba konkrečioje patalpoje.

Karantino laikotarpiu penitencinės įstaigos personalas turi nustatyti šias aplinkybes: kuriai subkultūros grupei priklauso nuteistasis; ar nuteistasis buvo kurioje nors byloje liudytoju arba nukentėjusiuoju; ar anksčiau yra konfliktavęs su nusikaltėlių bendruomenės nariais ir pan.

Siekiant išvengti galimų konfliktinių situacijų tikslinga supažindinti naujai nuteistus asmenis su tarpasmeninių nuteistųjų ryšių ypatumais.

Užtikrinant būsima saugumą, socialinių ryšių tęstinumą būtina skirti dėmesio išoriniam bendravimui su nevyriausybinėmis organizacijomis, nuteistojo artimais giminaičiais ir pan. Bausmių vykdymo praktikos analizė įrodo, kad pirminėje laisvės atėmimo bausmės atlikimo stadijoje būtina nuosekliai dirbti su psichologinėmis bei psichiatrinėmis tarnybomis. Laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų resocializacija, kaip ir pakartotinis nusikalstamumas, priklauso ne tik nuo socialinių, ekonominių, situacinių, bet ir nuo psichologinių veiksnių.¹²⁶ Baigiantis nuteistojo karantinui tikslinga parengti kompleksines rekomendacijas įstaigos, kurioje bausmę atliks nuteistasis, darbuotojams.

Kitas labai svarbus nuteistųjų saugumo užtikrinimo elementas yra konfliktuojančių nuteistųjų izoliavimas pataisos įstaigos viduje. Šiuo metu bausmių vykdymą reglamentuojančiuose teisės aktuose numatoma galimybė užtikrinti nuteistųjų saugumą, juos atskiriant kamerų tipo patal-

¹²⁶ Bandzevičienė R. Nuteistųjų nuostatos socialinei integracijai svarbių reiškinų atžvilgiu // Socialinis darbas. 2003. Nr. 2. P. 135.

pose.¹²⁷ Iki šiol Lietuvos penitencinėse įstaigose nėra specialiai įrengtų patalpų nuteistųjų saugumui užtikrinti. Sprendžiant šias organizacines problemas, rekomenduotume bent penktadalį kamerų tipo patalpų įrengti kaip saugią zoną nuteistiesiems, kad nebūtų varžomos jų teisės ir laisvės.

Atkreiptinas dėmesys, kad šios saugumo priemonės kartu su gynimu suvaržo saugomo asmens laisves ir teises – tai priklauso nuo minėtų organizacinių apsaugos priemonių. Be to, toks veiksmas bet kuriam asmeniui turi nepageidautinų padarinių. Savanoriškas nuteistojo atskyrimas visuomet susijęs su asmens stigmatizavimu dėl recidyvistų kriminalinės subkultūros įtakos. Kartą įgavęs tokį statusą nuteistasis dažniausiai jaučiasi atstumtas kitų iki bausmės atlikimo pabaigos.

Taigi tyrimo rezultatai suponuoja būtinybę tobulinti bausmių vykdymo teisę ir organizacinius nuteistųjų saugumo užtikrinimo pagrindus. Saugumas turi būti suprantamas kaip pagrindinė prielaida nuteistajam išsaugoti teigiamus asmenybės bruožus žinant, kad konkrečiu gyvenimo laikotarpiu bus iš anksto eliminuotas galimas kitų nuteistųjų fizinis bei psichinis smurtas.

Trečdalis apklaustųjų penitencinių įstaigų darbuotojų patvirtino, kad nuteistieji, siekdami apsaugoti save, kartais pažeidžia režimą paspartindami savo izoliavimą ir kartu nenusižengdami neformaliems įstatymams. Iškyla dvipusė problema. Nuteistasis pažeidžia teisę ir tai turi įtakos teisiui jo statusui. Siekis nenusižengti neformaliems įstatymams yra signalas, kad neformalios elgesio normos jau daro įtaką nuteistojo veiksams, t. y. atsiranda desocializacijos požymių.

Dėl to siūlytume Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 70 straipsnio šeštąją dalį papildyti nuostata: „Jei dėl nuteistųjų veiklos ar elgesio kyla pavojus konkrečiau nuteistojo asmens gyvybei, sveikatai arba kitokio nusikaltimo padarymo pavojus, pataisos įstaigos personalas privalo nedelsdamas izoliuoti asmenį saugioje vietoje“.

Recidyvistų kriminalinės subkultūros neigiamo poveikio asmenims, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę, neutralizavimo problema pati savaime neišsprendžiama ir pritaikius prevencinio poveikio priemones jos puoselėtojams. Bandymai kovoti su šiuo reiškiniu izoliuojant recidyvistus – karjeros nusikaltėlius specialiose įstaigose negali garantuoti visi-

¹²⁷ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 73-3084. 70 str.

kos sėkmės. Penitencinių įstaigų veiklos patirtis įrodo, kad po tam tikro laiko atsiranda nauji neformalūs „autoritetai“ ir atkuriami iki tol buvusi neformali teisėtvara. Dėl šios priežasties individų, izoliuotų uždaroje erdvėje, susiskirstymą į subkultūros normomis reguliuojamas grupes reikia pripažinti natūraliu procesu.

Vadovaujantis tokia nuostata galima numatyti dvi pagrindines nagrinėjamo reiškinio prevencinės veiklos kryptis:

- maksimaliai riboti laisvės atėmimo bausmės taikymą kartu panaikinant galimybę nuteistiesiems patekti į recidyvistų kriminalinės subkultūros įtakos sritį;
- sukurti teise pagrįstas laisvės atėmimo bausmės sąlygas, kurios apimtų pozityvias asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, vertybines orientacijas. Šios orientacijos turi tapti savotiška kontrpriemone iškreiptų vertybinių orientacijų sistemoje.

Iki šiol vis dar tikimasi, kad laisvės atėmimo bausmė pajėgi mažinti nusikalstamumą ir ne tik gali sudaryti sąlygas nusikaltimą padariusiam asmeniui daugiau nenusikalsti (izoliuoti jį nuo visuomenės), tačiau manoma, kad yra ganėtinai veiksmingų priemonių paveikti nuteistojo asmenybę, užkirsti kelią jo galimam nusikalstamam elgesiui. Remiantis moksliniais tyrimais, nusikaltimų, padarytų anksčiau laisvės atėmimo bausme teistų asmenų, skaičius sudaro apie 40 procentų.¹²⁸

Nuteistiesiems svarbi vertybė yra laisvė. Asmens socialinės izoliacijos laikotarpį ir laipsnį lemia jo padaryto nusikaltimo sunkumas bei paskirtas laisvės atėmimo bausmės terminas, taip pat jo elgesys penitencinėje įstaigoje. Teisės normų laikymąsi nuteistajam skatina pažangi, daugiapakopė bausmės atlikimo sistema, lygtinis atleidimas nuo neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies, neatliktos bausmės dalies pakeitimas švelnesne bausme ir malonė. Šios bausmių vykdymo procese taikomos teisinės priemonės gali būti veiksmingos ir pasiekti savo tikslą tik tada, kai nuteistasis laisvės atėmimo bausme suvoks ir įsisąmonins, kad jos gali būti realiai pritaikytos konkrečiai jam.

Be tokios vertybės kaip laisvė, pozityvi asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, vertybinė orientacija yra šeima. Tai patvirtina ir atlikto tyrimo duomenys. Į klausimą „Dėl ko labiausiai kremtamės būdami laisvės atėmimo vietoje?“ 74 procentai recidyvistų nurodė nutrūkusius

¹²⁸ Jurgelaitienė G. Recidyvinio nusikalstamumo prevencija Lietuvoje: daktaro disertacijos santrauka. – Vilnius, 2001. P. 12.

ryšius su šeima. Nuteistiesiems tebelieka svarbūs ryšiai su išoriniu pasauliu, ypač su giminaičiais ir kitais artimaisiais.

Bausmių vykdymo teisės aktai numato galimybę nuteistiesiems palaikyti gerus santykius su šeima, artimais giminaičiais per trumpalaikius ir ilgalaikius pasimatymus, kalbant telefonu, rašant ir gaunant laiškus, banderoles, išvykstant už pataisos įstaigos ribų.

Pagal šiuo metu galiojančią bausmių vykdymo tvarką, kurią reglamentuoja bausmių vykdymo kodeksas, pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės ir kiti teisės aktai, ilgalaikiai ir trumpalaikiai pasimatymai yra pagrindinė tiesioginio nuteistųjų bendravimo su artimaisiais priemonė. Būtent reguliarūs ryšiai su šeimos nariais ir kitais artimais asmenimis nuteistajam daro didžiausią socializuojantį poveikį arba bent jau stabdo laisvės atėmimo įstaigoje egzistuojančių nepalankių sąlygų neigiamą įtaką nuteistojo asmenybei.

Norime atkreipti dėmesį, kad teisės aktuose numatytą laisvės atėmimo bausmė nuteisto asmens pasimatymų su artimaisiais giminaičiais ir kitais asmenimis skaičių ir rūšis lemia ne tik nusikaltėlių resocializacijos tikslai. Pasimatymų skaičių bei rūšis tiesiogiai lemia ir teisinis režimo reglamentavimas (nustatyti suvaržymai)¹²⁹ bei specifinės laisvės atėmimo bausmės vietų sąlygos (patalpų, kontrolės įrangos, priežiūros darbuotojų trūkumas). Susidaro padėtis, kai valstybės kuriama materialinė bazė (tiksliau – materialinių galimybių stoka) iš esmės koreguoja bausmių vykdymo principus, riboja galimybes nuteistajam laisvės atėmimo bausmė palaikyti gerus socialinius ryšius. Tai visiškai netoleruotina. Jei valstybė imasi atsakomybės socializuoti nuteistąjį, tai privalo sudaryti tam tinkamas sąlygas. Jei galimybės ribotos – vien izoliavimu nusikaltimų recidyvo problemų išspręsti neįmanoma, todėl geriau numatyti alternatyvių laisvės atėmimo bausmių skyrimą.

Bausmių vykdymo kodekse numatoma galimybė nuteistajam skirti papildomus pasimatymus, tačiau tik tuo atveju, jei jis įvykdys specialių

¹²⁹ Mūsų šalies bausmių vykdymo doktrinai bei praktikai ypač būdinga baudžiamoji režimo funkcija, kurią pirmiausia atspindi bendri režimo reikalavimai, jo užtikrinimo priemonės, bausmės atlikimo sąlygos ir t. t. Nuteistiesiems taikomi pernelyg griežti apribojimai neretai veikia desocializuojamai. Iš esmės penitencinis režimas ir apskritai visa bausmių vykdymo teisėtvara pagal galimybes turi skatinti teigiamą bausmės atliekančiųjų elgesį ir mažinti gyvenimo laisvės atėmimo įstaigose ir gyvenimo laisvėje skirtumus. Taigi teisės normos turi įtvirtinti ir maksimaliai palaikyti visuotinai priimtinas vertybines žmonių orientacijas.

sąlygų visumą.¹³⁰ Tai būtų veiksminga sistema, kurioje nuteistojo subjektinės teisės į pasimatymus turinį lemia jo paties teisėto ir socializuojančio elgesio turinys bei intensyvumas. Tačiau, be formalių nuostatų, reikia įvertinti ir paties nuteistojo asmenybės bruožus, nuo kurių priklauso asmeninė iniciatyva.

Jau anksčiau minėta, kad nuteistieji gali aktyviai dalyvauti sprendžiant nuteistųjų bendruomenės problemas (neformalus lyderiai, konfliktų iniciatoriai ir pan.) – tai priklauso nuo asmenybės tipo. Be to, yra didelė dalis nuteistųjų, kurie stengiasi atsiriboti nuo nuteistųjų bendruomenėje vykstančių neformalių procesų arba į juos reaguoja ambivalentiškai. Tokiu atveju reikalinga visapusiška penitencinės įstaigos darbuotojų kompetencija įvertinant nuteistojo, siekiančio įgyti teisę į papildomus pasimatymus, nuopelnus.

Manytume, kad dėl išvardytų priežasčių būtina tobulinti pasimatymų suteikimo nuteistiesiems teisinį reglamentavimą. Pats pasimatymų skaičiaus įtvirtinimas teisės aktuose ne visuomet garantuoja numatytos tvarkos vykdymą. Todėl būtina preziumuoti, kad asmenys, atliekantys laisvės atėmimo bausmę, turi teisę palaikyti ryšius su artimaisiais giminaičiais.

Šios subjektinės teisės įgyvendinimo galimybė turi priklausyti nuo jos turinio, kurį sudaro pagrindiniai trys elementai:

1. galimybė nuteistajam naudotis šia teise;
2. galimybė reikalauti, kad penitencinės įstaigos administracija vykdytų teises savo pareigas;
3. galimybė prirėkus apginti savo subjektinę teisę.

Laisvės atėmimo bausmės paskirtis ir socialinis pateisinimas siejami su visuomenės apsauga bei siekiu atimti arba apriboti nuteistajam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas. Tokią bausmės poveikio paskirtį dar XVIII amžiaus viduryje nurodė italų kriminologas Č. Bekarija. Jis teigė, kad bausmės tikslas negali būti žiaurus žmogaus kankinimas arba kerštas už padarytą nusikaltimą; bausmės tikslas yra sukliudyti nusikaltimą padariusiam asmeniui vėl padaryti žalą visuomenei, taip pat sulaukyti kitus nuo tokių pat veiksmų.¹³¹

Vadinasi, keliamus tikslus galima pasiekti tik tuo atveju, jei atlikęs laisvės atėmimo bausmę ir grįžęs į laisvę asmuo bus ne tik pasirengęs

¹³⁰ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 73-3084.

¹³¹ Bekarija Č. Apie nusikaltimus ir bausmes. – Vilnius, 1994.

laikytis įstatymų ir užsitikrinti savo pragyvenimą, bet ir turės įgūdžių, kaip tai daryti.

Asmenys, atliekantys laisvės atėmimo bausmę, turi būti laiku ir tinkamai ruošiami gyventi visuomenėje. Visas elgesys su jais penitencinėse įstaigose turi būti orientuotas ne į jų atstūmimą arba atskyrimą nuo visuomenės, o į nuolatinį skatinimą būti pajėgiam aktyviai dalyvauti visuomenės gyvenime.

5. Baudžiamųjų įstatymų įtakos nusikaltimų recidyvui kriminologinė analizė

Recidyvo sąvoka. Pirminė ir būtina recidyvinio nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos priemonių kūrimo bei sėkmingo taikymo prielaida yra aiškus nusikaltimų recidyvo sąvokos apibrėžimas. Viena iš kelių 2000 m. Lietuvos Respublikos Seimo patvirtinto Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) naujovių yra ta, kad joje pateikta nusikaltimų recidyvo samprata. Skaitant BK 27 straipsnį matyti, kad įstatymų leidėjas išskyrė dvi nusikaltimų recidyvo rūšis – paprastą recidyvą ir pavojingą recidyvą.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad BK nusikaltimas yra tik viena iš dviejų nusikalstamos veikos rūšių (BK 10 str.). Baudžiamajame įstatyme, be nusikaltimų, išskiriami ir baudžiamieji nusižengimai, kurie pagal BK 16 straipsnį irgi gali būti tyčiniai ir neatsargūs. Tačiau vis dėlto Lietuvos Respublikoje baudžiamąja teisine prasme asmuo gali būti įvardijamas recidyvistu tik padaręs vieną iš dviejų minėtų baustinių pavojingų veikų – tyčinį nusikaltimą.

Neabejotina, kad baudžiamojo nusižengimo pavojingumas mažesnis nei nusikaltimo, tačiau reikia turėti omenyje tai, kad kai kurie baudžiamieji nusižengimai (ypač tyčiniai) padaromi labai dažnai, todėl tyčinio baudžiamojo nusižengimo padarymo fakto nenumatymas konstatuojant recidyvą baudžiamąja teisine prasme, o kartu ir skiriant bausmę yra baudžiamojo įstatymo leidėjo žingsnis mažinant recidyvinio nusikalstamumo valstybinės baudžiamosios statistikos rodiklius. Tačiau tai tik formalus recidyvo statistikos rodiklių prognozuojamas mažėjimas. O recidyvo prevencijos požiūriu svarbūs bet kokie asmens tyčiniai baudžiamieji nusižengimai ir nusikaltimai bei valstybės oficiali reakcija į juos, nes tokių veikų kartotinumai gali nusakyti asmens kriminalinės karjeros formavimąsi ir teisinga reakcija į tokį kartotinumą ypač svarbi individualiosios prevencijos požiūriu. Be to, kriminologiniai tyrimai rodo, kad recidyvo priešasčių veikimo pradžia laiko požiūriu sutampa su patraukimu baudžiamajon atsakomybėn pirmą kartą ir jo nuteisimu, t. y. su asmens patekimu į kriminalinės justicijos poveikio sritį pirmą kartą.¹³²

Formalų recidyvinio nusikalstamumo statistikos rodiklių mažėjimą būtų galima prognozuoti vertinant BK pakeitimą, padarytą po 2003 m.

¹³² Pepinsky H. E. Should Recidivism Rates be Controlled? // Crime control strategies. An Introduction to the study of Crime. – New York, 1980. P. 245.

gegužės 1 d., t. y. įsigaliojus 2000 m. Lietuvos Respublikos Seimo patvirtam BK. 2003 m. liepos 4 d. įstatymu buvo pakeista nedidelės vertės turto sąvoka.¹³³ Iki šio pakeitimo įsigaliojimo vagystė, kaip baudžiamasis nusižengimas (BK 178 str. 4 d.), buvo kvalifikuojama tada, kai pagrobtojo turto vertė neviršydavo 1 minimalaus gyvenimo lygio (toliau – MGL). Visų fizinių asmenų padaryti svetimo turto pagrobimai, kai pagrobtojo turto vertė viršydavo 1 MGL, buvo pripažįstami nusikaltimais ir už tai galėjo būti skiriama laisvės atėmimo bausmė.

O po 2003 m. liepos 25 d., t. y. įsigaliojus minėtiems BK pakeitimams, vagystė nusikaltimu pripažįstama tik tada, kai pagrobtojo turto vertė viršija 3 MGL (BK 190 str.). Baudžiamuoju nusižengimu vagystė tampa tik pagrobus svetimą turta, kurio vertė viršija 1 MGL, bet neviršija 3 MGL. Turint galvoje, kad recidyvinio nusikalstamumo struktūroje (kaip ir viso nusikalstamumo) vyrauja vagystės (per laikotarpį po nepriklausomybės atkūrimo jos sudarė vidutiniškai 57 proc. visų nusikalstamų veikų¹³⁴), toks pagrobto turto vertės ribų padidėjimas, tikėtina, paveiks ir viso nusikalstamumo, ir recidyvinio baudžiamosios statistikos rodiklius jų mažėjimo link. Kita vertus, nereikėtų pamiršti, kad tai tik kosmetinis valstybinės statistikos rodiklių mažėjimas, nes tokios baudžiamąjį įstatymą leidėjo iniciatyvos neparemiamos gretutinėmis, turtinio nusikalstamumo prevencijos priemonėmis.

Atsižvelgiant į tai, kad galiojanti BK 190 straipsnio redakcija lengvina nusikalstamą veiką padariusių, taip pat ir atliekančių bausmę bei turinčių teistumą asmenų teisinę padėtį, galima daryti išvadą, kad ji paveiks recidyvinio nusikalstamumo rodiklių mažėjimą. Tokią išvadą galima daryti dėl to, kad iki priimant nagrinėjamus pakeitimus visi asmenys, pagrobę svetimą turta, kurio vertė neviršijo 3 MGL, buvo arba galėjo būti nuteisti už tyčinį nusikaltimą. O nuteisimo už tyčinį nusikaltimą faktas yra vienas iš teisinių faktų, kuris kartu su kitais įstatyme išskirtais ir toliau nagrinėjamais leidžia asmenį laikyti recidyvistu ir taikyti jam griežtesnes baudžiamąjį įstatymo nuostatas dėl bausmės skyrimo bei kai kuriuos kitus suvaržymus (pvz., negalima atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko (BK 28 str. 2d.). Be to, reikia turėti omenyje ir tai, kad naujas tyčinis nusikaltimas po nuteisimo už

¹³³ Valstybės žinios. 2003. Nr. 74-3423.

¹³⁴ Jurgelaitienė G. Recidyvinio nusikalstamumo prevencija Lietuvos Respublikoje: daktaro disertacija. – Vilnius, 2001. P. 50.

pirmiau padarytą kokią nors tyčinį nusikaltimą taip pat galėjo būti vienas iš kelių teisinių faktų, leidžiančių asmenį įvardyti recidyvistu baudžiamąja teisine prasme.

Sugrįžtant prie recidyvo sąvokos atkreiptinas dėmesys į tai, kad norint asmenį įvardyti recidyvistu būtina nustatyti kelių teisinių faktų visumą. Pirmiausia asmuo turi būti teistas už tyčinį nusikaltimą. Antra, teistumas už jį turi būti neišnykęs arba nepanaikintas įstatymų nustatyta tvarka. Galiausiai teistumo laikotarpiu žmogus padaro vieną ar daugiau tyčinių nusikaltimų.

Esant šių teisinių faktų visumai recidyvistu asmuo įvardijamas net nesant teismo sprendimo (tik esant jam asmuo gali būti pripažintas pavojingu recidyvistu).

Vertinant įvardytas sąlygas pirmiausia reikia pabrėžti tą faktą, kad nusikaltimų recidyvas gali būti vertinamas tik tyčinių nusikaltimų prasme. Ši įstatymų leidėjo pozicija recidyvinio nusikalstamumo prevencijos prasme vertinama teigiamai, nes tik tyčinių nusikaltimų kartojimas gali liudyti, kad asmuo nepaiso ankstesnio pasmerkimo ir akivaizdžiai nenori laikytis visuomenėje nustatytos tvarkos. Be to, tai gali liudyti ir tam tikrą žmogaus teisinės sąmonės deformacijos laipsnį, kalto asmens antvisuomeninio elgesio atsparumą ir pan.

O kita aplinkybė nagrinėjamu aspektu vertintina nepalankiai. Įstatymas surėdytas taip, kad recidyvistu asmuo gali tapti net ir tuo atveju, jei jis yra nepilnametis. Be to, suaugęs asmuo tampa recidyvistu neatsižvelgiant į tai, kad pirmasis tyčinis nusikaltimas, už kurį jis buvo nuteistas, buvo padarytas jam esant nepilnamečiam.

Atsižvelgiant į tai, kad recidyvistui paprastai skiriama terminuotas laisvės atėmimas, ir į tai, kad nepilnametis yra besiformuojanti asmenybė, įstatymų leidėjo pasirinkimas tokiais atvejais nepilnametį įvardyti recidyvistu ir griežtinti jam atsakomybę yra neginčytinas nusikaltimų recidyvą skatinantis veiksnys.

Galiausiai atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad konstatuojant faktą, jog asmuo yra recidyvistas, neturi reikšmės už pirmąjį tyčinį nusikaltimą paskirta, o už antrąjį ar paskesnius nusikaltimus gresianti bausmė.

Bene visi šie veiksniai reikšmingi sprendžiant asmens pripažinimo pavojingu recidyvistu klausimą.

Tik teismas gali asmenį pripažinti pavojingu recidyvistu, jei jis:

- 1) turėdamas neišnykusį teistumą už labai sunkų nusikaltimą padaro naują labai sunkų nusikaltimą;¹³⁵
- 2) būdamas recidyvistu padaro naują labai sunkų nusikaltimą;
- 3) būdamas recidyvistu, jeigu bent vienas iš sudarančių recidyvą nusikaltimų yra labai sunkus, padaro naują sunkų nusikaltimą;¹³⁶
- 4) būdamas tris kartus teistas už sunkius nusikaltimus padaro naują sunkų nusikaltimą.

Vertinant šią įstatymų leidėjo poziciją ir lyginant ją su anksčiau buvusia (omenyje turimos galiojusios asmens pripažinimo itin pavojingu recidyvistu sąlygos pagal 1961 m. BK 26 str.) galima daryti išvadą, kad pagal galiojantį BK asmenų, pripažintų pavojingais recidyvistais, bus mažiau. Juk anksčiau asmenį pripažinti itin pavojingu recidyvistu (tai šiandien prilyginama pavojingam recidyvui) galima buvo daug dažniau nei dabar. Pavyzdžiui, galiojant 1961 m. BK asmuo, padaręs bet kokį plėšimą (BK 272 str.) ir už tai bet kuria tvarka du kartus nuteistas, galėjo būti pripažįstamas pavojingu recidyvistu. O pagal galiojantį baudžiamąjį įstatymą asmuo gali būti pripažintas pavojingu recidyvistu tik tada, kai padaro kvalifikuotą plėšimą (BK 180 str. 2 ir 3 dalyse).

Toliau nagrinėjant pavojingą recidyvą būtina atkreipti dėmesį į tai, kad įstatymų leidėjo teismams suteikta diskrecijos teisė dėl sprendimo pripažinti asmenį pavojingu recidyvistu. Spręsdamas klausimą dėl asmens pripažinimo pavojingu recidyvistu teismas, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį už paskutinį nusikaltimą, atsižvelgia į kaltininko asmenybę, nusikalstamų ketinimų įvykdymo laipsnį, į dalyvavimo darant nusikaltimus pobūdį ir kitas bylos aplinkybes. Šiomis gali būti nusikaltimo padarymo motyvas, atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės

¹³⁵ BK 11 straipsnio 6 dalyje nustatyta, kad nusikaltimas pripažįstamas labai sunkiu, jei jis yra tyčinis ir įstatyme numatyta didžiausia bausmė viršija dešimt metų laisvės atėmimo. Tokie nusikaltimai yra, pavyzdžiui, genocidas (BK 99 str.), tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis (BK 100 str.), valstybės perversmas (BK 114 str.), kėsinimasis į Lietuvos Respublikos Prezidento gyvybę (BK 115 str.), nužudymas (BK 129 str.), sunkus sveikatos sutrikdymas (BK 135 str. 3 d.), mažamečio asmens išžaginimas (BK 149 str. 4 d.).

¹³⁶ BK 11 straipsnio 5 dalyje nustatyta, kad nusikaltimas pripažįstamas sunkiu, jei jis yra tyčinis ir įstatyme numatyta didžiausia bausmė viršija šešerius metus laisvės atėmimo, bet neviršija dešimties metų laisvės atėmimo. Tokie nusikaltimai yra, pavyzdžiui, šnipinėjimas (BK 119 str. 1d.), sunkus sveikatos sutrikdymas (BK 135 str. 1d.), prekyba žmonėmis (BK 147 str.), išžaginimas (BK 149 str. 1, 2 ir 3 d.), vagystė (BK 178 str. 3 d.), plėšimas (BK 180 str. 2 ir 3 d.), turto prievartavimas (BK 181 str. 2 ir 3 d.), sukčiavimas (BK 182 str. 2 d.).

ir kita. Neabejotina, kad asmens pripažinimas pavojingu recidyvistu yra teismo diskrecija dėl to, kad daug griežtesni tokio sprendimo teisiniai padariniai. Teismo diskrecinių galių didinimas individualizuojant bausmę teigiamai vertintinas nusikalstamumo prevencijos požiūriu, nes atsižvelgimas į asmenybės psichologines, moralines savybes, nusikaltimą padariusio asmens charakteristiką sudaro palankesnes nepageidaujamo, nusikalstamo elgesio prognozės ir individualiosios prevencijos prielaidas.

Pripažintas pavojingu recidyvistu asmuo negali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius (BK 38 str. 2 d.), jam neabejotinai gresia sunkesnės laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygos, jei jis tokia bausme bus vėl nuteistas (BK 50 str. 3 d.), skiriant bausmę už naujai padarytą tyčinį nusikaltimą, pavojingam recidyvistui skiriama griežtesnė nei straipsnio sankcijoje už padarytą nusikaltimą nustatytos laisvės atėmimo bausmės vidurkis bausmė (BK 56 str.). Šios taisyklės išimtis – BK 62 straipsnis. Tikėtina, kad pavojingam recidyvistui nebus pritaikytas bausmės vykdymo atidėjimas (BK 75 str.). Be to, kaip jau buvo minėta, pavojingas recidyvistas negali būti lygtinai atleistas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, neatliktą laisvės atėmimo bausmės dalį pakeičiant švelnesne (BK 77 str.). Paprastai pavojingiems recidyvistams netaikoma amnestija.¹³⁷ Galiausiai pavojingiems recidyvistams, nuteistiems už padarytą tyčinį nusikaltimą, nustatytas ilgesnis nei kitiems asmenims teistumo terminas.

Neabejotina, kad kai kurie iš išvardytų baudžiamųjų teisinių padarinių sietini ir su recidyvistais, tačiau vis vien pavojingiems recidyvistams jie yra sunkesni.

Kalbant apie sąlygas, kurios turi įtakos asmenį pripažįstant pavojingu recidyvistu, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad, kitaip nei esant recidyvui, negali būti atsižvelgiama į teistumus už nusikaltimus, kuriuos asmuo padarė būdamas jaunesnis nei aštuoniolikos metų, taip pat užsienyje padarytus nusikaltimus, už kuriuos Lietuvos Respublikos baudžiamieji įstatymai atsakomybės nenumato (BK 27 str. 4 d.). Savaime suprantama, kad neatsižvelgiama ir į neatsargius nusikaltimus bei nusikaltimus, už kuriuos teistumas yra išnykęs arba panaikintas.

¹³⁷ Pavyzdžiui, 2002 m. lapkričio 7 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos pažymint Lietuvos Respublikos Konstitucijos dešimties metų sukaktį (9 str.); 2000 m. balandžio 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos akto (3 str.); 1998 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl dalinės amnestijos akto (4 str.) ir kt.

Vertinant šiuos įstatymų imperatyvus peršasi kiek keistoka išvada. Ji yra ta, kad visiškai neaišku, ar esant recidyvui vertintini užsienyje padaryti tyčiniai nusikaltimai, o jei ir vertintini, tai ar reikia spręsti klausimą dėl abipusio jų baudžiamumo? Ši išvada peršasi dėl to, kad pagal BK 27 straipsnį 2, 3 ir 4 dalys taikytinos tik tuomet, kai kyla asmens pripažinimo pavojingu recidyvistu klausimas.

Neabejotina, kad ši problema turi tiesioginių sąsajų su nagrinėjama tema, nes atsižvelgiant į tai, kaip bus atsakyta į užduotus klausimus, priklausys ir recidyvistų skaičius. Užsienyje padaryti tyčiniai nusikaltimai turi teisinę galią ir juos vertinant turi būti paisoma veikų abipusio baudžiamumo principo, taigi recidyvistų skaičius bus didesnis nei tuo atveju, jei į užsienyje padarytus tyčinius nusikaltimus nebus atsižvelgiama!

Bausmių sistema ir auklėjamojo poveikio priemonės. Vienas iš bausmės tikslų – paveikti bausmę atlikusį asmenį, kad jis laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų (BK 41 str. 2 d. 4 p.). Būtent dėl šios priežasties svarbu panagrinėti baudžiamajame įstatyme įtvirtintą bausmių sistemą siekiant sužinoti, ar ji realiai gali padėti pasiekti iškeltą tikslą, kuris tiesiogiai susijęs su recidyvinio nusikalstamumo prevencija.

Galiojančiame BK įtvirtinta bausmių sistema sudaro gana palankias recidyvinio nusikalstamumo prevencijos sąlygas. Tai vienas didžiausių galiojančio BK skiriamųjų bruožų, palyginti su 1961 m. baudžiamuoju įstatymu.

Turint omenyje recidyvinio nusikalstamumo penitencinę prigimtį, t. y. kad ji sudaro daugiausia nusikalstamos veikos, padaromos asmenų, atliekančių arba atlikusių laisvės atėmimo bausmę (atskirose užsienio valstybėse asmenų, atlikusių laisvės atėmimo bausmę, recidyvas sudaro apie 60–70 proc.¹³⁸, Lietuvoje – apie 40 procentų¹³⁹), būtų tikslinga panagrinėti bausmių sistemą atsižvelgiant į laisvės atėmimo bausmės alternatyvas. Tačiau prieš pradėdant nagrinėti šį klausimą būtina atkreipti dėmesį į tai, kad galiojančiame baudžiamajame įstatyme įtvirtintos kelios bausmių sistemos, susiejant jas su padarytos nusikalstamos veikos rūšimi ir kaltininko teisiniu statusu (suaugęs arba nepilnametis).

¹³⁸ Prison and Probation Service: A Comparative Study in Sweden, England and Wales. – London, 1983. P. 154.

¹³⁹ Jurgelaitienė G. Recidyvinio nusikalstamumo prevencija Lietuvos Respublikoje: daktaro disertacija. – Vilnius, 2001. P. 57.

Šiuo metu nusikaltimą padariusiam suaugusiam asmeniui gali būti skiriama daugiau bausmių, nei tai buvo galima padaryti galiojant 1961 m. BK. Numatant specialiosios dalies normų sankcijas gali būti panaudotos šios bausmės:

- viešųjų teisių atėmimas;
- teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas;
- viešieji darbai;
- bauda;
- laisvės apribojimas;
- areštas;¹⁴⁰
- terminuotas laisvės atėmimas;
- laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

Laisvės atėmimo, kaip labiausiai recidyvą sąlygojančios bausmės alternatyvų, galiojančiame BK numatyta nemažai. Jų yra net šešios. Be abejo, vertinant vien bausmių sistemos konstrukciją, nėra visiškai tikslu kalbėti apie laisvės atėmimo bausmės alternatyvas, nes svarbiausias to kriterijus yra konkrečios normos sankcija.

Neabejotina, kad nagrinėdami specialiosios dalies normų sankcijas nerasime nė vienos, kuri numatytų visas laisvės atėmimo bausmės alternatyvas. Tačiau tai ir neturėtų būti svarbiausias tikslas. Svarbu, kad būtų numatyta bent viena ir realiai taikytina alternatyva. Juk netekusiame galios 1961 m. BK taip pat buvo numatytos kelios laisvės atėmimo bausmės alternatyvos. Tačiau visų jų problema buvo ta, kad iš tikrųjų jos tokios nebuvo. Pataisos darbai be laisvės atėmimo negalėjo būti skiriami, nes daug nuteistųjų nedirbo arba ši bausmė buvo skiriama itin retai (apie 2 proc. visų nuteistųjų).¹⁴¹ Šios situacijos problema buvo ta, kad tokia bausmė buvo nesuderinama su realia darbo rinka. O baudos problema buvo ta, kad net minimalūs jos dydžiai teismus skatino skirti laisvės atėmimą kaip faktiškai lengvesnę bausmę, o vėliau ieškoti galimybių ją atidėti.

Šiandien padėtis kitokia. Dauguma specialiosios dalies normų sankcijų numato bent vieną laisvės atėmimo bausmės alternatyvą. Be to, ta alternatyva reali. Turint omenyje tai, kad BK specialiojoje dalyje yra 214

¹⁴⁰ Arešto bausmė numatyta 203-ose galiojančio Baudžiamojo kodekso specialiosios dalies normose.

¹⁴¹ Piesliakas V. Baudžiamoji politika Lietuvoje po 1990 metų ir jos tendencijos // Jurisprudencija. 1999. T. 13(5). P. 78.

straipsnių, aprašančių nusikalstamas veikas, galima daryti išvadą, kad baudžiamajame įstatyme yra apie 78,3 proc. straipsnių¹⁴², kurių normų sankcijose yra bent viena laisvės atėmimo bausmės alternatyva.

Atsižvelgiant į tai, kad didžioji dalis laisvės atėmimo alternatyvą numatančių normų sankcijų yra nuo švelniausios iki griežčiausios, galima prognozuoti, kad skirdamas asmeniui bausmę teismas turi (atsižvelgdamas į BK 54 str. 2 d. bei kitas VIII skyriuje reglamentuotas bausmių skyrimo taisykles) pirmiausia svarstyti švelniausios iš sankcijoje numatytų bausmių skyrimo galimybę. Vadinas, laisvės atėmimo bausmė realiai bus daug rečiau taikoma teismų praktikoje, o tai svari recidyvinio nusikalstamumo prevencijos prielaida.

Atskirai turėtų būti aptariamoms ir baudžiamąjį nusižengimą padariusiems asmenims galimos skirti bausmės. Nors už baudžiamąjį nusižengimą negali būti skiriamas terminuotas laisvės atėmimas, vis dėlto įvardytoje bausmių sistemoje yra viena mūsų nagrinėjamos temos prasme aktuali bausmė – areštas.

Pagal BK 49 straipsnį asmeniui, padariusiam baudžiamąjį nusižengimą, gali būti skiriamas nuo 10 iki 45 parų areštas.

Manytume, nesuklysimė teigdami, kad laisvės atėmimo bausmė mūsų nagrinėjamu aspektu gali būti suprantama šiek tiek plačiau nei terminuotas laisvės atėmimas. Tokią prielaidą patvirtina ir baudžiamojo nusižengimo sąvoka. BK 12 straipsnyje nustatyta, kad baudžiamasis nusižengimas yra pavojinga ir šiame kodekse uždrausta veika (veikimas arba neveikimas), už kurią numatyta bausmė, nesujusį su laisvės atėmimu, išskyrus areštą.

Nors areštas negali būti tapatinamas su terminuotu laisvės atėmimu, vis dėlto jis yra susijęs nors ir su trumpalaikiu, bet asmens judėjimo laisvės suvaržymu. Tačiau areštas, kaip trumpalaikis asmens judėjimo laisvės suvaržymas, pakartotinių nusikaltimų padarymo požiūriu vertinamas nevienareikšmiai. Viena vertus, trumpalaikis (iki 6 mėnesių) asmens judėjimo laisvės apribojimas (jeigu jį, esant tam tikroms išlygoms, tapatinume su trumpalaikiu laisvės atėmimu) yra veiksminga recidyvinio nusikalstamumo prevencijos priemonė. Bausmės (ypač tokios „populiaros“ kaip terminuotas laisvės atėmimas) pasauliniai kriminologiniai tyrimai,

¹⁴² Kitų straipsnių normų sankcijos numato arba vien tik laisvės atėmimo bausmę, arba nustato baudžiamumą už baudžiamuosius nusižengimus, kurie pagal BK 12 straipsnį negali būti baudžiami terminuotu laisvės atėmimu.

kurių galima suskaičiuoti keletą dešimčių, parodė, kad bausmės tikslus įmanoma pasiekti tik kalbant apie trumpalaikį laisvės atėmimą. Ilgalaikio (ilgesnio nei 6 mėn.) laisvės atėmimo veikimas sukelia tik priešingą poveikį, nei tikisi įstatymų leidėjas ir visuomenė, t. y. didina asmens antivišumoniškumą bei jo polinkį daryti nusikalstamas veikas.¹⁴³

Kita vertus, dabartinėmis sunkiomis Lietuvoje sociumo gyvenimo ir raiškos sąlygomis net ir trumpalaikis dirbančio žmogaus pasitraukimas iš įprastinės jam darbo ir gyvenimo aplinkos gali sukelti neigiamus padarinius, destruktiviai veikiančius tolesnį jo gyvenimą. Tokios grėsmės tikimybė, suprantama, labai sumažėja papildomai įvertinus statistikos duomenis apie asmenų, padariusių nusikalstamas veikas, užimtumą. Dirbančių arba besimokančių asmenų tarp visų asmenų, padariusių nusikalstamas veikas, dalis ilgą laiką sudarė tik apie 16–17 proc.¹⁴⁴ Tačiau pastaruoju metu padėtis pagerėjo – minėti asmenys dabar sudaro maždaug 38 proc.¹⁴⁵

Asmenims, kurie iki pilnametystės padarė nusikaltimą, galioja savarankiška bausmių sistema. Neabejotinai ji yra mažesnė nei suaugusių asmenų, bet laisvės atėmimo bausmės alternatyvų yra ir joje. Vertinant BK 90 straipsnį pažymėtina, kad yra net trys terminuoto laisvės atėmimo alternatyvos – areštas, bauda ir viešieji darbai. Kita vertus, visų šių alternatyvų ar net terminuoto laisvės atėmimo skyrimas nepilnamečiui priklauso nuo padaryto nusikaltimo sunkumo. Tačiau apie tai kalbėsime nagrinėdami bausmių skyrimo taisykles.

O dabar reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad baudžiamąjį nusižengimą padariusiam nepilnamečiui bausmės neskiriamos. Tai recidyvinio nusikalstamumo prevencijos prasme vertintina labai palankiai. Tokiems asmenims skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės (BK 82 str.), tarp kurių pagal mūsų nagrinėjamą temą vyrautų atidavimas į specialią auklėjimo įstaigą (BK 88 str.).

¹⁴³ Kuhlhorn E. Recidivism// The National Swedish Council for Crime prevention. Non – Institutional Treatment and Rehabilitation. An evaluation of Swedish correctional experiment. Shortened version. 1980. Nr. 7. P. 47–55; Morris N. and Tonry N. Between Prison and Probation. Intermediate Punishments in a Rational Sentencing System. – New York, 1990.

¹⁴⁴ Jurgelaitienė G. Recidyvinio nusikalstamumo prevencija Lietuvos Respublikoje: daktaro disertacija. – Vilnius, 2001. P. 60.

¹⁴⁵ Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2004. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2005. P. 20.

Tokia auklėjamojo poveikio priemonė kaip atidavimas į specialią auklėjimo įstaigą neabejotinai gali būti vertinama kaip sudaranti palankią terpę nusikalstamų veikų recidyvui. Juk nors tai yra tik auklėjamojo poveikio priemonė, jos taikymas vis vien susijęs su asmens judėjimo laisvės varžymu bei asmens laikymu su tokio paties likimo broliais. Būtent nepilnamečiai imliausia nusikalstamai subkultūrai asmenų kategorija. Pagrįstai teigiama, kad recidyvinis nusikalstamumas kartu su nepilnamečių nusikalstamumu sudaro viso nusikalstamumo branduolį. Dvi nusikaltėlių kategorijos – nepilnamečiai ir recidyvistai – atlieka būtiną visai nusikalstamumo sistemai išlikti funkciją: jų dėka išlieka kriminalinė subkultūra, kuri yra nusikaltėlių sociumo kartų kaitos grandis.¹⁴⁶

Nepilnamečio, kuriam paskirta pastaroji auklėjamojo poveikio priemonė, judėjimo laisvė gali būti varžoma nuo šešių mėnesių iki trejų metų, bet kol jam sueis aštuoniolika metų. Vertinant šios auklėjamojo pobūdžio priemonės trukmę galima daryti prielaidą, kad auklėjamosios įstaigos atmosfera ir galima vaiko izoliacijos trukmė bus palanki terpė dalintis nusikalstamos veiklos patirtimi ir taip dėti tolesnės nusikalstamos karjeros pagrindus.

Bausmės skyrimas. Galiojančio BK VIII skyriuje įtvirtintos bausmių skyrimo taisyklės iš esmės sudaro palankias sąlygas išvengti laisvės atėmimo bausmės asmeniui skyrimo – tai teigiamai vertinama recidyvinio nusikalstamumo prevencijos požiūriu.

Jei asmuo pirmą kartą padaro nesunkų arba apysunkį nusikaltimą (nesvarbu, ar jis tyčinis ar neatsargus), tai jam paprastai turėtų būti skiriama su laisvės atėmimu nesusijusi bausmė. 1961 m. BK tokios bausmės skyrimą reglamentuojančios taisyklės nebuvo. Todėl teismai daug nesvarstydami net ir pirmą kartą nesunkius nusikaltimus padariusiems asmenims skirdavo laisvės atėmimo bausmę. Tačiau tokia teismų praktika buvo nulemta ne vien to, kad baudžiamasis įstatymas nenustatė tam tikslui specialių taisyklių, bet ir tuo, kad buvo mažai normų, kurių sankcijose buvo numatyta laisvės atėmimo alternatyva. Be to, net ir esant alternatyvai, kaip jau buvo minėta – baudai, teismas vis vien skirdavo laisvės atėmimo bausmę.

Šiandien padėtis palankesnė. Teismas turi nemažai ir gana veiksmingų laisvės atėmimo bausmės alternatyvų. To pavyzdys gali būti kad ir bauda. Šios bausmės dydžiai nustatyti atsižvelgiant į padaryto nusikalti-

¹⁴⁶ Ли Д. А. Преступность в структуре общества. – Москва, 2000. С. 82.

mo sunkumą, bet kad ir koks sunkus nusikaltimas, vis vien jos minimalus dydis išlieka 1 MGL. Todėl tikimybė, kad minėtam asmeniui bus paskirta su laisvės atėmimu nesusijusi bausmė (atitinkanti kaltininką ir jo padarytą nusikaltimą) bausmė labai didelė. Be to, kitaip nei anksčiau, pagal galiojančio BK normas teismas turi motyvuoti, kodėl jis asmeniui, pirmą kartą padariusiam nesunkų arba apysunkį nusikaltimą, skiria laisvės atėmimo bausmę (BK 55 str.). Toks įstatymiškas imperatyvas jau savaime riboja galimybę bet kuriuo atveju skirti laisvės atėmimo bausmę. Skiriant terminuotą laisvės atėmimą teismui neužtenka remtis vien tik normos sankcija. Visais atvejais jam reikia nurodyti svarbias priežastis, kodėl pirmą kartą padariusiam nesunkų arba apysunkį nusikaltimą asmeniui skiriama laisvės atėmimo bausmė.

Kita vertus, net ir recidyvistui, padariusiam tyčinį nusikaltimą, gali būti skiriama su laisvės atėmimu nesusijusi bausmė (BK 56 str. 1 d.). Tai reiškia, kad teismas, atsižvelgdamas į padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį, kaltės rūšį, padarytos nusikalstamos veikos motyvus ir tikslus, nusikalstamos veikos stadiją, kaltininko asmenybę, asmens kaip bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką formą ir rūšį bei atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes (BK 54 str.), gali skirti ir neterminuotą laisvės atėmimą.

O pavojingam recidyvistui galioja jau daug griežtesnės bausmės skyrimo taisyklės. BK 56 straipsnio 2 dalis suformuluota taip, kad tokiam asmeniui paprastai skiriama griežtesnė negu straipsnio sankcijoje už padarytą nusikaltimą nustatytos laisvės atėmimo bausmės vidurkis bausmė. Tačiau ir ši taisyklė turi kelias išimtis. Pirmiausia tai BK 56 straipsnio 2 dalyje nurodytas 62 straipsnis kaip pagrindas skirti kitokią bausmę. Kitokia bausmė gali būti skiriama, kai nustatomos BK 62 straipsnio 1, 2 ir 4 dalyse nurodytos aplinkybės.

Be to, sprendimas paskirti kitokią, nei įpareigoja BK 56 straipsnio normos, bausmę gali būti nulemtas teisingumo principo. Teismui nustatius, kad recidyvistui ar net ir pavojingam recidyvistui gresianti laisvės atėmimo bausmė aiškiai prieštarauja teisingumo principui, galima paskirti švelnesnę bausmę. Tai jis turi daryti vadovaudamasis bausmės paskirtimi.

Manytume, kad tokios normos taikymas – vienas iš veiksmingų būdų, užkertančių kelią pakartotinėms nusikalstamoms veikoms, ypač

jeigu vadovaujantis ja skiriama kitokia nei terminuotas laisvės atėmimas bausmė.

Nepilnamečių padėtis atsižvelgiant į bausmės skyrimą dar palankesnė. Galiojantys baudžiamieji įstatymai sukurti taip, kad nepilnamečiai kaltininkai dažnai galėtų išvengti laisvės atėmimo bausmės.

BK 80 straipsnyje pabrėžiama nepilnamečiams taikytinų baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtis. Iš keturių tikslų mums svarbiausias tas, kuris skelbia, kad nustatant specifines nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės taisykles siekiama riboti laisvės atėmimo bausmės ir didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes.

Sugrįžtant prie bausmių problemos pirmiausia būtina atkreipti dėmesį į tai, kad nepilnamečiui laisvės atėmimo bausmė gali būti skiriama, jeigu jis padaro sunkų arba labai sunkų nusikaltimą arba jeigu yra pagrindas manyti, kad kitos rūšies bausmių nepilnamečio nusikalstamiems polinkiams pakeisti neužtenka (BK 91 str. 3 d.). Akivaizdu, kad nepilnamečiui padarius nesunkų ar apysunkį nusikaltimą teismas turi motyvuoti terminuoto laisvės atėmimo skyrimą. To nebūtina daryti, jeigu nusikaltimas sunkus arba labai sunkus. Kita vertus, net ir tuomet, kai nepilnametis padaro sunkų ar labai sunkų nusikaltimą, terminuoto laisvės atėmimo paskyrimas yra tik galimybė. Jei normos sankcijoje bus numatyta kokia nors lengvesnė laisvės atėmimo alternatyva, teismas galės ja pasinaudoti. Tiesa, galiojančiame baudžiamajame įstatyme tokių normų nėra, bet ateityje jos įmanomos.

6. Organizuoto nusikalstamumo poveikis: viktimologinės apklausos bruožai

Organizuoto nusikalstamumo fenomeno tyrinėjimai tapo ypač aktualūs XX a. antroje pusėje ir šiuo metu, XXI a.¹⁴⁷ Organizuoto nusikalstamumo aktyvi veikla Lietuvoje sutapo su vadinamąja Gorbačiovo perestroika nuo 1986 m. iki atkuriant nepriklausomybę; ypač aktyviai organizuoto nusikalstamumo struktūros reiškesi pereinamuoju laikotarpiu, kol socialistinė ūkio sistema buvo pertvarkoma į rinkos ekonomiką, žmogaus totalitarinis valdymas – į demokratinį piliečio statusą. Be abejo, organizuotas nusikalstamumas reiškiasi ir dabar, tik dažniausiai užslėptai, o ne akivaizdžiai.

Šią nusikalstamumo rūšį kontroliuoti sunkiausia, todėl, nepaisant daugelio teisės saugos struktūrinių padalinių veiklos, rezultatai yra kuklūs, o organizuoto nusikalstamumo latentinė apimtis, kaip rodo netiesioginių duomenų palyginimas, yra gana didelio masto. Pavyzdžiui, pagal iki 2003 m. gegužės 1 d. galiojusio BK 227¹ straipsnį (Nusikalstamas susivienijimas)¹⁴⁸ dėl nusikalstamos organizuotos veiklos anksčiau būdavo užregistruojama po kelis atvejus, 1998–2002 m. – apie 7 atvejus per metus, o iš viso per šį laikotarpį išaiškinti 33 nusikaltimai.¹⁴⁹ 1998–2002 m. užregistruoti 23 žmogaus terorizavimo (BK 227² str.) atvejai; per tą patį laikotarpį atskleista 17 šių nusikaltimų.

Kitų nusikaltimų rūšių, tradiciškai siejamų su organizuotu nusikalstamumu, statistiniai rodikliai yra didesnės apimties:

¹⁴⁷ Adamoli S., Di Nicola A., Savona E., Zaffi P. Organised Crime around the World. HEUNI. – Helsinki, 1998.; Aromaa K., Lehti M. Foreign Companies and Crime in Eastern Europe. – National Research Institute of Legal Policy. – Helsinki, Pub. No. 35. 1996.; The New European Criminology: Crime and Social Order in Europe, ed. by V. Ruggiero, N. South and J. Taylor. 1998.

¹⁴⁸ LR baudžiamasis kodeksas. – Vilnius: LR teisingumo ministerija, 2000.

¹⁴⁹ Šie ir kiti toliau pateikiami statistikos duomenys paimti iš informacijos leidinio „Nusikalstamumas ir teisės saugos institucijų veikla 2002“. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2003.

1998–2002 m.

Neteisėtas šaunamojo ginklo, šaudmenų ir sprogstamųjų medžiagų nešiojimas, laikymas, įgijimas, gaminimas ir realizavimas (BK 234 str.)	kasmet vidutiniškai nusikaltimų:	užregistruojama – 333; atskleidžiama – 360;
Neteisėtas nešaunamojo ginklo nešiojimas, gaminimas arba realizavimas (BK 235 str.)	kasmet vidutiniškai nusikaltimų:	užregistruojama – 77; atskleidžiama – 95;
Netikrų pinigų arba vertybinių popierių pagaminimas, laikymas arba paleidimas apyvarton (BK 327 str.)	kasmet vidutiniškai nusikaltimų:	užregistruojama – 598; atskleidžiama – 159;

Be abejo, tai tik kai kurie rodikliai, sietini su organizuoto nusikalstamumo raiška Lietuvoje. Nusikaltimai, susiję su narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis, komentuojami kitoje šios monografijos dalyje. Be to, tam tikra dalis nusikaltimų, užregistruotų kaip pavienių asmenų padaryti nusikaltimai, realiai priklauso organizuoto nusikalstamumo sričiai.

Svarbiausi organizuoto nusikalstamumo požymiai yra korupcija, daugybinė nusikalstama veikla ir kartu legalus verslas, veiklos falsifikavimas ir veiklos tęstinumas, veikla šešėlinės ekonomikos srityje; o svarbiausias tikslas – maksimalus pelnas kartais teisėtais, tačiau dažniausiai – neteisėtais būdais.

Organizuotas nusikalstamumas vis labiau įgauna tarptautinį pobūdį; korupcijos raiška taip pat įgauna tarptautinį pobūdį, tačiau visų šių procesų latentiskumas nemažėja. O moksliniai organizuoto nusikalstamumo tyrinėjimai yra labai sudėtingi ir brangūs. Todėl svarbu taikyti įvairius metodus tirti organizuotą nusikalstamumą ir korupcijos paplitimą.

Organizuotas nusikalstamumas ir korupcija yra nacionalinė ir supranacionalinė problema; šie reiškiniai veikia bendroje socialinėje erdvėje, kuriai būdingos panašios problemos, todėl jas geriausia spręsti kartu.

Čia pateikiami kai kurie rezultatai iš Lietuvos ir Suomijos kriminologų tyrimo (atlikto kiekvieno atskirai savo šalyje) apie galimą neteisėtą organizuoto nusikalstamumo poveikį teisėjams ir prokurorams.¹⁵⁰

Tyrimo dalykas buvo Lietuvos teisėjų ir prokurorų vertinimas dėl jų pačių darbo sąlygų, dėl tam tikros galimos prievartos darbe arba dėl atliekamo darbo pobūdžio. Anketas užpildė 332 teisėjai (arba 55,5 proc. visų teisėjų) ir 596 prokurorai (arba 75,4 proc. visų prokurorų). Tyrimas apėmė visus galimus neteisėtus bandymus paveikti prokurorų ir teisėjų darbą. Tiesioginė prievarta ir grasinimai teisėjui, prokurorui arba jo šeimos nariams čia papildomi kitais įmanomais būdais, kuriais neteisėta įtaka gali būti daroma arba bandoma daryti, – kyšininkavimu, šantažu, priekabiavimu, šmeižimu ir įžeidinėjimu, kitomis keršto apraiškomis, nukreiptomis prieš tiriamąjį arba jo šeimos narius, artimuosius, kitus tiriamajam svarbius asmenis arba prieš jų turtą. Taigi šio tyrimo dalykas yra platesnis nei bendrų prievartos darbe studijų, platesnis nei vien tik organizuoto nusikalstamumo poveikio prokurorų ir teisėjų darbui tyrimas. Pastarojo tyrimo tikslas buvo nustatyti neteisėtų bandymų paveikti teisėjų ir prokurorų darbą paplitimą. Paprastai jis siejamas su saugumo jausmo darbe problema, šio darbo svarbos pripažinimo problema, palankių darbo sąlygų teisėjams ir prokurorams užtikrinimo problema siekiant maksimaliai apsaugoti teisėjus ir prokurorus nuo tikimybės patirti ne tik įvairias organizuoto nusikalstamumo spaudimo jiems apraiškas, bet ir bet koki kitoki spaudimą (pvz., politinį ar pavaldumo santykių ir t. t.).

Be to, unifikuota abiems šalims anketa (klausimynas) buvo papildyta aktualiais Lietuvai klausimais – iš savo darbo teisėju ar prokuroru patirties respondentai buvo prašomi įvertinti korupcinių ryšių paplitimą mūsų visuomenėje. O korupcija, kaip jau minėta, yra ir organizuoto nusikalstamumo požymis.

Pirmiausia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad bandymų daryti neteisėtą poveikį patyrė tik labai maža teisėjų dalis. Teisėjai, asmeniškai nepatyrę neteisėto įvairių rūšių poveikio, sudaro nuo 83,4 iki 94,9 proc. Bandymų daryti neteisėtą poveikį teisėjo šeimai, giminėms ir draugams buvo patirta dar mažiau. Nuo 94,6 proc. iki 97,3 proc. teisėjų, užpildžiusių anketas, nurodė, kad tokio poveikio jų artimieji nepatyrė.

¹⁵⁰ Plačiau apie tyrimą ir jo rezultatus žr.: G. Babachinaitė Teisėjų ir prokurorų profesijos viktimologinis aspektas. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004.

Didžioji dalis (84,4–96,1 proc.) prokurorų, užpildžiusių anketas, asmeniškai nepatyrė jokio neteisėto poveikio. Bandymų daryti neteisėtą poveikį prokuroro šeimai, giminėms ir draugams buvo dar mažiau – jų nepatyrė nuo 96,1 proc. iki 97,0 proc. prokurorų.

Teisėjai ir prokurorai, patyrusieji bandymų daryti neteisėtą poveikį, vidutiniškai sudaro daugiau kaip 7 proc. visų anketas užpildžiusių teisėjų ir prokurorų.

Šią padėtį gerai iliustruoja 1 ir 2 lentelės.

1 lentelė. Neteisėtų bandymų paveikti teisėjų ir prokurorų darbą bendra charakteristika

Nr.	Neteisėto poveikio rūšys	Teisėjai		Prokurorai	
		Patyrę neteisėtą poveikį		Patyrę neteisėtą poveikį	
		Abs. skaičius teisėjų, atsakiusių, kad patyrė	Proc. nuo bendro užpildžiusių anketas skaičiaus	Abs. skaičius prokurorų, atsakiusių, kad patyrė	Proc. nuo bendro užpildžiusių anketas skaičiaus
1.	Ar kėsinosi tardomieji arba jų atstovai (oficialūs ar kiti) jus papirkti per pastaruosius penkerius metus?	43	12,9	66	11,0
2.	Ar grasino jums tardomieji arba jų atstovai (oficialūs ar kiti) per pastaruosius penkerius metus?	40	12,1	82	14,1
3.	Ar tardomieji arba jų atstovai (oficialūs ar kiti) padarė jums fizinės žalos per pastaruosius penkerius metus?	8	2,4	8	1,3
4.	Ar kėsinosi tardomieji arba jų atstovai (oficialūs ar kiti) jus šantažuoti per pastaruosius penkerius metus?	8	2,4	19	3,2

Kaip matome, santykinai nedidelė dalis teisėjų patyrė neteisėtų bandymų paveikti jų darbą.

Maždaug kas aštuntas teisėjas patyrė dvejetainę labiausiai paplitusią neteisėtą poveikį – grasinimus ir kėsiniimąsi papirkti. Antroji pagal neteisėto

poveikio dažnumą yra fizinė žala. Tačiau šis rodiklis nedidelis – tik 8 teisėjai (2,4 proc.) patyrė fizinę žalą. Ši neteisėtą poveikį teisėjai patiria penkis kartus rečiau už pirmųjų dviejų rūšių poveikį. Antroji pagal dažnumą yra ir likusioji neteisėto poveikio teisėjams rūšis – šantažas. Tiek pat teisėju, t. y. 8 (2,4 proc.), buvo šantažuojami. Ši neteisėtą poveikį teisėjai patiria taip pat penkis kartus rečiau nei pirmųjų dviejų rūšių poveikį.

Dažniausias neteisėtas poveikis, kurį patyrė prokurorai, yra grasinimai. Grasinimus patyrė kas septintas prokuroras. Bandymų papirkti patyrė kas devintas užpildęs anketą prokuroras. Tačiau tik 3,2 proc. prokurorų patyrė bandymus juos šantažuoti (arba kas trisdešimt pirmas) ir 1,3 proc. (arba kas septyniasdešimt šeštas) – fizinę žalą. Taigi šantažą prokurorai patyrė keturis kartus rečiau negu grasinimus ir tris kartus rečiau negu bandymus papirkti. O fizinę žalą jie patyrė dar rečiau – maždaug dešimt kartų rečiau negu grasinimus arba bandymus papirkti.

2 lentelė. Neteisėtų bandymų paveikti teisėjų ir prokurorų darbą per poveikį šeimai, giminėms ir draugams bendra charakteristika

Nr.	Neteisėto poveikio šeimai, giminėms ir draugams rūšys	Teisėjų šeimos, giminės ir draugai		Prokurorų šeimos, giminės ir draugai	
		Patyrė neteisėtą poveikį		Patyrė neteisėtą poveikį	
		Abs. skaičius teisėjų, atsakiusių, kad patyrė	Proc. nuo bendro užpildžusių anketas skaičiaus	Abs. skaičius prokurorų, atsakiusių, kad patyrė	Proc. nuo bendro užpildžusių anketas skaičiaus
1.	Ar kėsinosi tardomieji arba jų atstovai (oficialūs ar kiti) papirkti jūsų šeimą, giminės ar draugus per pastaruosius penkerius metus?	9	2,7	6	1,0
2.	Ar grasino tardomieji arba jų atstovai (oficialūs ar kiti) jūsų šeimai, giminėms ar draugams per pastaruosius penkerius metus?	7	2,1	8	1,4

2 lentelės tęsinys.

3.	Ar tardomieji arba jų atstovai (oficialūs ar kiti) padarė fizinės žalos jūsų šeimai, giminėms ar draugams per pastaruosius penkerius metus?	1	0,3	3	0,5
4.	Ar kėsinosi tardomieji arba jų atstovai (oficialūs ar kiti) šantažuoti jūsų šeimą, gimines ar draugus per pastaruosius penkerius metus?	0	0	1	0,2

Taigi, kaip matome, neteisėto poveikio teisėjo šeimai, giminėms arba draugams ir tokio paties poveikio pačiam teisėjui rūšys pagal jų reikšimosi dažnumo eiliškumą sutampa, tačiau jų poveikis teisėjo šeimai, giminėms arba draugams yra daug retesnis negu tiesioginiai neteisėti bandymai paveikti pačius teisėjus. Teisėjo šeimai, giminėms ir draugams grasinama beveik šešis kartus rečiau negu tiesiogiai teisėjui. Panaši ir kėsanimosi papirkti teisėjo šeimą, gimines arba draugus padėtis. Šie kėsinimaisi maždaug penkis kartus retesni negu kėsinimaisi papirkti patį teisėją. Šantažo ir fizinės žalos teisėjo artimieji apskritai nėra patyrę (išskyrus vieną fizinės žalos atvejį (0,3 proc.).

Taigi palyginę abiejų lentelių duomenis galime padaryti išvadą, kad Lietuvoje neteisėtai paveikti teisėjus asmeniškai bandyta beveik šešis kartus dažniau negu per tokio paties pobūdžio poveikį teisėjo šeimai, giminėms arba draugams. Lietuvoje stengiamasi paveikti teisėjų darbą bandant padaryti neteisėtą poveikį patiems teisėjams.

Didžiausia dalis teisėjų (iš jų 7 proc.) neteisėtą poveikį patyrė tik vieną kartą; trys ketvirtadaliai – fizinę žalą, pusė – grasinimus, pusė – šantažą, šiek tiek mažiau kaip ketvirtadalis teisėjų – bandymą papirkti.

Kadangi neteisėti bandymai paveikti teisėjų darbą per poveikį jų šeimai, giminėms arba draugams apskritai reti šiame tyrime, tad ir poveikio dažnumas nėra daugiasluoksnius.

Apskritai galima daryti išvadą, kad teisėjai asmeniškai arba per šeimą, gimines ir draugus neteisėtą bandymą paveikti jų darbą dažniausiai patyrė tik po vieną kartą – nuo pusės iki trijų ketvirtadalių, o pagal kai kurias poveikio rūšis – visi teigiamai atsakiusieji teisėjai. Antra išvada yra ta, kad intensyviausiai, t. y. daug kartų bandoma papirkti teisėją asmeniškai arba per jo šeimos narius, gimines, draugus.

Grasinimai ir bandymai papirkti prokuroro šeimą, gimines arba draugus pagal jų reikšimosi dažnumo eiliškumą sutampa, tačiau jie daug kartų retesni negu tiesioginiai grasinimai ir bandymai papirkti pačius prokurorus. Prokuroro šeimai, giminėms ir draugams grasinama dešimt kartų rečiau negu pačiam prokurorui. Panaši ir kėsiniamosi papirkti prokuroro šeimą, gimines arba draugus padėtis. Šie kėsiniamaisi vienuolika kartų retesni negu kėsiniamaisi papirkti patį prokurorą.

Kitos dvi neteisėto poveikio prokuroro šeimai, giminėms arba draugams rūšys nėra identiškos jų reikšimosi intensyvumo eiliškumui pačių prokurorų atžvilgiu. Prokurorų artimieji, atvirkščiai negu patys prokurorai, dažniau patyrė fizinę žalą nei šantažą. Tačiau ir vienu, ir kitu atveju poveikio reikšimosi intensyvumas taip pat buvo daug kartų mažesnis negu prokurorų atžvilgiu – maždaug tris kartus mažesnis darant fizinę žalą ir net šešiolika kartų – šantažuojant.

Taigi palyginę abiejų lentelių duomenis galime padaryti išvadą, kad neteisėtas poveikis patiems prokurorams Lietuvoje yra daugiau kaip dešimt kartus dažnesnis negu tokio paties pobūdžio poveikis prokuroro šeimai, giminėms arba draugams. Todėl galima manyti, kad Lietuvoje stengiamasi paveikti prokurorų darbą iš esmės per bandymus daryti neteisėtą poveikį patiems prokurorams.

Didžiąją prokurorų, patyrusių neteisėtą poveikį, dalį sudaro prokurorai, patyrę šį poveikį gana dažnai, t. y. vidutiniškai intensyviai (2–4 kartus): maždaug pusė visų prokurorų, kuriems buvo grasinama; šiek tiek mažiau nei du trečdaliai visų prokurorų, kuriuos buvo bandoma papirkti; apie vienas trečdalis visų prokurorų, kurie buvo šantažuojami arba jiems buvo padaryta fizinė žala. Vieną kartą neteisėtą poveikį patyrė panašiai tiek pat prokurorų: maždaug pusė visų prokurorų, kuriems buvo grasinama; daugiau kaip vienas trečdalis – kuriuos buvo kėsinama si papirkti; dauguma – beveik du trečdaliai – šantažuotųjų ir tų, kuriems buvo padaryta fizinė žala.

Trylika prokurorų (arba 2,2 proc. užpildžiusiųjų anketas) patyrė itin dažnų bandymų neteisėtais būdais paveikti jų darbą: net penkiems prokurorams (0,9 proc.) daug kartų (nuo 5 iki daugiau kaip 10 kartų) buvo grasinama; penkis prokurorus (0,9 proc.) daug kartų (nuo 5 iki daugiau kaip 10 kartų) buvo bandoma papirkti; du prokurorai (0,3 proc.) buvo 5–7 kartus šantažuojami, o vienas patyrė fizinę žalą daugiau negu 10 kartų.

Teisėjų ir prokurorų atsakymuose apie patirtą fizinę žalą iš esmės pateikti duomenys apie patirtą materialinę žalą, t. y. apie žalą, padarytą jų nekilnojamajam turtui, automobiliui arba apie vagystes iš butų, automobilių ir pan. Taigi prokurorai, kaip ir teisėjai, iš esmės nepatyrė fizinės žalos, nors klausimas buvo suformuluotas norint tiksliai išsiaiškinti būtent fizinę jiems padarytą žalą. Todėl vertinant duomenis apie fizinę žalą prokurorams (kaip ir teisėjams) šitai reikia turėti galvoje.

Kadangi neteisėti bandymai paveikti prokurorų darbą per poveikį jų šeimai, giminėms arba draugams apskritai yra reti pagal šio tyrimo duomenis, tai ir jų intensyvumo atskiram prokurorui rodikliai nėra daugelio gradacijų.

Apskritai tik 2,5 proc. prokurorų arba jų artimųjų patyrė itin dažnų bandymų neteisėtai paveikti jų darbą. Didžiąją dalį (nuo pusės iki dviejų trečdalių) prokurorų ir jų artimųjų buvo bandoma neteisėtai paveikti 2–4 kartus; mažiau kaip pusę teigiamai atsakiusiųjų buvo bandoma neteisėtai paveikti tik vieną kartą.

Kita išvada yra ta, kad daug kartų buvo grasinama prokurorams ir jų šeimoms, giminėms arba jų draugams.

Apie praktinę neteisėtos įtakos prokurorų darbui patirtį ne baudžiamosiose bylose, o kituose darbo baruose iš 596 prokurorų teigiamai atsakė tik 29 (4,9 proc.), 33 (5,5 proc.) neatsakė, kiti – 534 (89,6 proc.) atsakė neigiamai. Apie minėto pobūdžio praktinę patirtį prokurorai rašė labai miglotai. Tačiau apibendrinant jų komentarus galima teigti, kad dažniausiai neteisėtas poveikis daromas per aukštesnio rango prokurorų grandis. Kontroliuodami prokurorai gali duoti žodinius nurodymus, kuria linkme tirti baudžiamąsias bylas. Ši įtaka daroma prokurorui tiriant skundus, kontroliuojant baudžiamosios bylos tyrimą, palaikant valstybinį kaltinimą teisme, ginant valstybės interesus, nagrinėjant turimą medžiagą ir ruošiant civilinius ieškinius, kurių sumos yra labai didelės – iki 7 milijonų litų ir daugiau. Palaikančių valstybinį kaltinimą prokurorų teisėjai teiraujasi, ar gali priimti teisiamajam palankų sprendimą. Tiriant pareiškimus apie nusikaltimus dažnai daromas spaudimas, kad baudžiamoji byla būtų iškelta arba ją kelti būtų atsisakyta. Spaudimas daromas pasitelkiant aukštesnio rango autoritetą, valdingai reiškiant nuomonę žodžiu, telefonu (raštu – itin retai). Prokurorų teigimu, visa tai yra susiję su politinių jėgų santykiu pokyčiais Lietuvoje.

Prokurorai taip pat pažymėjo, kad bet kokią įtaką jiems bandoma daryti pasitelkiant aukštesnio rango prokurorus, žiniasklaidą, valdžios atstovus. Žiniasklaida arba kiti suinteresuoti asmenys pasirenkę sumokėti už rūpimą (reikiama) informaciją ir net nuolat mokėti trigubo tarnybinės algos dydžio atlygį už sistemingai teikiamą informaciją. Įtaką galima daryti bet kurioje byloje, kurioje pilietis arba privati įmonė bylinėjasi su valstybe (muitine, mokesčių inspekcija, Vyriausybe ir pan.). Dar vienas būdas daryti spaudimą prokurorui – rašyti nepagrįstus skundus Teisės departamentui, sudaryti komisijas ir organizuoti darbo patikrinimus ir pan.

Taigi dėl sudėtingų socialinių santykių prokurorų darbo bare prokurorui labai sunku būti savarankiškam ir principingam.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad prokurorus dažniausiai bandoma paveikti per įvairaus pobūdžio spaudimą, o ne papirkinėjant.

Be to, teisėjai buvo paprašyti atsakyti į klausimą dėl korupcijos paplitimo visuomenėje pagal jų nagrinėtų baudžiamųjų, civilinių ir administracinių bylų medžiagą, iš kurios buvo galima numanyti apie buvusius (arba esamus) korupcinius ryšius. Kita vertus, žinome, kad organizuotas nusikalstamumas reiškiasi ir per korupcinius ryšius visuomenėje. Taigi šis teisėjų vertinimas netiesiogiai nurodo ir organizuoto nusikalstamumo mastą, ir jo galimybes Lietuvoje.

3 lentelė. Teisėjų nagrinėtų baudžiamųjų, civilinių ir administracinių bylų dalis, leidusi jiems numanyti esant korupcinių ryšių visuomenėje

Korupcinių ryšių visuomenėje paplitimas	Teisėjai		
	Abs. skaičius	Proc. nuo bendro skaičiaus	Proc. nuo atsakiusiųjų į šį klausimą skaičiaus
Tokių bylų nebuvo	204	61,4	65,4
Tik kelios bylos	84	25,3	26,9
Maždaug dešimtadalis	17	5,1	5,4
Penktadalis	–	–	–
Ketvirtadalis	1	0,3	0,3
Trečdalis	1	0,3	0,3
Maždaug pusė	1	0,3	0,3

3 lentelės tęsinys.

Dauguma bylų	2	0,6	0,6
Visos tam tikro pobūdžio bylos	2	0,6	0,6
Visi atsakiusieji į klausimą	312	94,0	100,0
Neatsakė	20	6,0	
Visi užpildžiusieji anketas (N)	332	100,0	

Kaip matome, santykinai gana daug teisėjų, nagrinėjusių įvairias bylas, patvirtino korupcijos paplitimą socialinėje aplinkoje. Net 108 (32,5 proc.) teisėjų, užpildžiusių anketas, apie korupcijos paplitimą atsakė teigiamai. Tai sudaro trečdalį minėtų teisėjų. Tiesa, 84 (25,3 proc.), t. y. ketvirtadalis teisėjų, užpildžiusių anketas, nurodė, kad korupcijos atvejus jie yra konstatavę tik keliuose jų tirtose įvairaus pobūdžio bylose. 17 (5,1 proc.) teisėjų nurodė, kad net dešimtadalis įvairaus pobūdžio bylų galėjo būti susijusios su korupcija. Keturi teisėjai (1,2 proc.) pažymėjo, kad daugumą arba visas tam tikro pobūdžio bylas galima susieti su korupciniais ryšiais visuomenėje.

Duomenys apie korupcinius ryšius teisėjų tirtose įvairaus pobūdžio bylose yra patikimi ir gana reprezentatyvūs – trečdalis (32,5 proc.) nuo visų anketas užpildžiusių teisėjų, kaip jau minėta, patvirtino, jog korupciniai ryšiai egzistuoja. Tik 6 teisėjai (1,8 proc.) neteisėtą poveikį jiems ir jų artimiesiems įvertino kaip organizuoto nusikalstamumo suplanuotus ir apgalvotus būdus daryti įtaką jų darbui. Šie duomenys akivaizdžiai prieštaringi. Žinoma, ne visi korupciniai ryšiai visuomenėje priklauso organizuoto nusikalstamumo veiklos sričiai. Gali būti, kad dauguma jų egzistuoja už organizuoto nusikalstamumo ribų. Be abejo, korumpuoti valstybės tarnautojai gali veikti pavieniui, neorganizuotai. Pavieniai ryšiai gali sudaryti didžiausią korupcinių ryšių visuomenėje dalį. Tačiau taip pat reikia turėti galvoje ir tai, kad valstybėje, kuri daugiau negu reikėtų rinkos ekonomikai funkcionuoti, reguliuoja šalies ūkio sritį, tam tikra šešėlinių išteklių (piniginių ir kitų) dalis ūkyje perskirstoma taip, kad ir tiesiogiai nekuriantys ūkio produkto gautų to šešėlinio pelno dalį. Manychiau, kad šie procesai nėra stichiški, neorganizuoti, o reiškiasi kaip tam tikri nuolatiniai, sistemiški ir dėsningi korupciniai ryšiai visuomenėje. Sistemiškumas visada nurodo vienokį arba kitokį organizuotumo lygį. Taigi galima teigti, kad šio pobūdžio korupciniai ryšiai yra organizuoti,

tačiau nebūtinai priklauso organizuoto nusikalstamumo veiklos sričiai pagal teises jo charakteristikas. Todėl ypač aktuali tampa organizuoto nusikalstamumo definicijos ribų problema. Gali būti, kad dalis organizuotų korupcinių ryšių visuomenėje, kurių mes nepriskiriame organizuoto nusikalstamumo sričiai, iš tiesų jai priklauso. Matyt, taip pat galima būtų teigti, kad šie organizuoti, sistemiški ir dėsningi korupciniai ryšiai visuomenėje iš dalies neaplenkia ir teisminės valdžios veiklos srities.

Prokurorai taip pat buvo paprašyti atsakyti į klausimą dėl korupcijos paplitimo mūsų visuomenėje pagal jų tirtų baudžiamųjų (arba kitokių) bylų medžiagą. Jie buvo klausiami, kuri dalis tirtų įvairaus pobūdžio bylų leido numanyti apie buvusius (arba esamus) korupcinius ryšius visuomenėje ne prokurorų atžvilgiu, o apskritai pagal šių bylų medžiagą.

4 lentelė. Prokurorų tirtų įvairaus pobūdžio bylų dalis, leidusi numanyti esant korupcinių ryšių visuomenėje

Korupcinių ryšių visuomenėje paplitimas	Prokurorai		
	Abs. skaičius	Proc. nuo bendro skaičiaus	Proc. nuo atsakiusių į šį klausimą skaičiaus
Tokių bylų nebuvo	381	63,9	67,4
Tik kelios bylos	131	22,0	23,2
Maždaug vienas dešimtadalis	16	2,7	2,8
Penktadalis	3	0,5	0,5
Ketvirtadalis	1	0,2	0,2
Trečdalis	7	1,2	1,2
Maždaug pusėje bylų	9	1,5	1,6
Dauguma bylų	5	0,8	0,9
Visose tam tikro pobūdžio bylose	12	2,0	2,1
Visi atsakiusieji į klausimą	565	94,8	100,0
Neatsakė	31	5,2	
Visi užpildžiusieji anketas (N)	596	100,0	

Taigi 63,9 proc. prokurorų atsakė, kad nebuvo tokių bylų, iš kurių būtų buvę galima numanyti esant korupcinių ryšių visuomenėje. Tačiau vienas trečdalis prokurorų į šį klausimą atsakė teigiamai. Šiek tiek dau-

giau kaip penktadalis prokurorų, atsakiusių apie korupcinius ryšius visuomenėje, nurodė jų esant tik keliuose jų tirtose bylose, tačiau kiti (beveik 10 proc.) prokurorai nurodė, kad korupcinių ryšių yra ne mažiau kaip dešimtadalyje arba daugumoje jų tirtų bylų.

Todėl galima numanyti, kad nemažai korupcinių ryšių visuomenėje egzistuoja už organizuoto nusikalstamumo (pagal dabartinę jo sampratą) veiklos srities. Bet taip pat gali būti, kad su organizuotu nusikalstamumu gali būti susiję daugiau korupcinių ryšių, negu iš pirmo žvilgsnio atrodo. Čia reikalingi kokybiškai išsamesni socialiniai tyrimai. Tačiau, kita vertus, kaip jau minėta, korupcijos procesai visuomenėje, net jeigu jie reiškiasi ir ne kaip organizuoto nusikalstamumo būdai, vis vien nėra stichiški, neorganizuoti, o yra kaip tam tikri nuolatiniai, sistemiški ir dėsningi procesai visuomenėje. Taigi prokurorų vertinimai netiesiogiai nurodo organizuoto nusikalstamumo masto lygį, jo galimybes, taip pat sistemiškus ir dėsningus socialinius korupcijos procesus visuomenėje.

Aktualu atkreipti dėmesį į tai, kad ir teisėjai, ir prokurorai yra panašios nuomonės apie korupcijos paplitimą Lietuvoje – trečdalis apklaustųjų atsakė teigiamai. Tačiau kas dešimtas prokuroras mano, kad korupciniai ryšiai būdingi ne mažiau kaip dešimtadaliui arba net daugumai tirtų bylų. Taigi šių ypatingą procesinį statusą turinčių teisininkų ekspertinė nuomonė apie organizuotą nusikalstamumą ir korupcinius ryšius visuomenėje gali būti vienas iš rodiklių matuojant šių reiškinių paplitimą Lietuvoje.

III. NUSIKALSTAMUMO RAIDOS IR JO PREVENCIJOS LIETUVOJE PROGNOSTINIS VERTINIMAS

1. Nusikalstamumo prevencijoje taikomų strateginių nuostatų kriminologinis vertinimas

Nusikalstamumo bei jo prevencijos problema aktuali visoms valstybėms, visoms visuomenėms, nesvarbu, kokios nusikalstamumo apraiškos bei nusikalstamumo lygis jose. Tačiau kasdieniame nusikalstamumo prevencijos darbe, ypač pagrindžiant nusikalstamumo prevencijos aktualumą, pabrėžiama (sureikšminama) bendra kriminogeninė padėtis. Lietuvoje nusikalstamumo prevencijos problemų aktualumas ir būtinumas pirmiausia grindžiamas aukštu nusikalstamumo lygiu. Tiesa, registruotas nusikalstamumas Lietuvoje per pokario laikotarpį iki šių dienų padidėjo maždaug šešis kartus. Tačiau reikia turėti galvoje, kad šiuo laikotarpiu keitėsi bendra socialinė padėtis. Šalis atgavo nepriklausomybę, atkūrė demokratinę respubliką, socialistinė ekonomika baigiama keisti rinkos ekonomika, o komandinis ūkio ir žmogaus valdymas baigiamas keisti ūkio subjektų laisva ūkine veikla rinkos ekonomikos sąlygomis ir žmogaus (piliečio) demokratiniu statusu, leidžiančiu naudotis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, kurias žmogui garantuoja tarptautiniai dokumentai. Todėl reikia skirti ir periodizuoti socialistinio laikotarpio nusikalstamumą ir nepriklausomos valstybės laikotarpio nusikalstamumą.

Socialistiniu laikotarpiu, nuo pokario ir po rezistencijos sunaikinimo, iki atgimimo 1988 m., t. y. per maždaug 30 metų, nusikalstamumas Lietuvoje padidėjo du kartus.

Šio laikotarpio nusikalstamumas kokybiškai (ne tik kiekybiškai) skiriasi nuo socialistinio laikotarpio nusikalstamumo. Per nepriklauso-

mos valstybės gyvavimo laikotarpį įvyko tradicinio¹⁵¹ nusikalstamumo šuolis ir atsirado santykinai naujų nusikalstamumo rūšių, kurios turėjo tendencijų didėti. Per trumpą maždaug aštuonerių metų laikotarpį (1988–1995/96) registruotas nusikalstamumas padidėjo 3–3,5 karto. Toliau (iki 2000 m.) registruotas nusikalstamumas Lietuvoje vidutiniškai padidėdavo 3 proc. kasmet. 1999 m. buvo užregistruotas santykinis nusikalstamumo sumažėjimas (manytime dėl subjektyvių priežasčių), tačiau 2000 m. buvo užregistruota jau 6 proc. daugiau nusikaltimų negu 1999 m. Taigi iki 2000 m. išliko, kaip jau minėta, kasmetinio maždaug 3 proc. registruoto nusikalstamumo padidėjimo tendencija. Panašios tendencijos, t. y. santykinai nedidelis nusikalstamumo didėjimas, pastebimos Vidurio ir Vakarų Europos šalyse. Taigi galime konstatuoti, kad pagal nusikalstamumo tendencijas mes jau esame demokratinės Europos valstybė. Nuo 2000 m. registruotas nusikalstamumas Lietuvoje turi tendenciją mažėti: per pastaruosius trejus metus registruotų nusikaltimų skaičius sumažėjo 12 proc. Taigi Lietuva dabar yra viena tarp nedaugelio Europos valstybių, kuriose registruotas nusikalstamumas mažėja. Tačiau nuo naujųjų baudžiamųjų ir bausmių vykdymo įstatymų įsigaliojimo (2003 m. gegužės 1d.) galima prognozuoti didelius nusikalstamumo raidos ir jo tendencijų pokyčius, tačiau tos tendencijos išryškės tik po mažiausiai trejų metų.

Lietuvoje kriminologinių problemų aktualumo negalime nuneigti, tačiau neteisinga manyti, kad jeigu nedidėtų registruotas nusikalstamumas, tai kriminologinė problematika, tarkime, nusikalstamumo prevencijos problema, nebūtų aktuali. Kriminologinių problemų nagrinėjimas ir jų sprendimo būdų paieška – visuomet aktualus dalykas, kad ir kokia būtų nusikalstamumo tendencijų raida, t. y. didėtų jis ar mažėtų. Tik nuosekliai nagrinėjant ir sprendžiant kriminologines problemas bus galima tikėtis tinkamai spręsti nusikalstamumo ir jo prevencijos problemas. Taigi kriminologinė problema yra permanentiškai aktuali, gali keistis tik aktualumo kryptingumas, t. y. gali būti išskiriami tam tikri jo accentai.

Šiuolaikinėje nusikalstamumo prevencijos problemos sprendimo apskritai visuomenėje vyraujančioje versijoje labiausiai paplitęs požiūris, kad nusikalstamumo prevencija yra pirmiausia teisėsaugos institucijų pareiga. Taip pat manoma, kad tik teisėsaugos institucijų veiksmingas ir tinkamai organizuotas darbas iš esmės užtikrina nusikalstamumo preven-

¹⁵¹ Tradiciniu nusikalstamumu vadiname nusikaltimus asmeniui arba jo turtui, t. y. veikas, kurios istorijos tėkmėje įvairiose socialinėse sistemose buvo laikomos nusikaltimais.

cijos sėkmę šalyje. Ši nuomonė, nors ir plačiai paplitusi bei žiniasklaidoje eskaluojama, kriminologiniu požiūriu atrodo esanti klaidinga. Teisėsauogos institucijos Lietuvoje iš esmės atlieka prievartinės nusikalstamumo prevencijos darbą ir atsako už šio darbo kokybę. Taigi prievartinė nusikalstamumo prevencija iš esmės yra specialioji nusikalstamumo prevencija valstybiniu, socialiniu lygiu, įvairių šalies regionų bei įvairių socialinių grupių lygiu, bet svarbiausia – konkrečių asmenų poveikiui, t. y. individualiosios specialiosios prevencijos, lygiu. Šiuo požiūriu individualioji prievartinė prevencija taip pat gali būti santykinai suskaidyta į pirminę ir antrinę (tretinę ir t. t.) prievartinę prevenciją. O prievartinės prevencijos mastai Lietuvoje tikrai išpūdingi. Represinės prievartinės prevencijos vyravimą ir jo padarinius Lietuva jau paveldėjo iš sovietinio laikotarpio. Vertindamas sovietinį laikotarpį prof. J. Bluvšteinas nurodo, kad pačiais kukliausiais apskaičiavimais 7-ajame ir 8-ajame praėjusio amžiaus dešimtmečiuose įkalinimo įstaigose ilgesnį ar trumpesnį laiką yra kalėję apie 150 tūkst. žmonių. Minėtame 7-ajame dešimtmetyje 60–70 proc. visų nuteistųjų Lietuvoje buvo nuteisti laisvės atėmimo bausme.¹⁵²

Atgavus nepriklausomybę ir vykstant nusikalstamumo šuoliui Lietuvoje ši sovietinės kilmės represinė prevencinė politika dabar jau demokratinę visuomenę kuriančios valstybės buvo tęsiama toliau. Toliau daugėjo piliečių, nuteistų realia laisvės atėmimo bausme įkalinimo ir kitose laisvės apribojimo įstaigose. Nuteistųjų skaičiaus didėjimas puse karto aplenkia užregistruotų nusikaltimus padariusių asmenų skaičiaus didėjimą, nes dar labiau sumažėjo galimybės nutraukti baudžiamąją bylą remiantis teisėtais pagrindais. Per pastarąjį dešimtmetį absoliutus nuteistųjų skaičius padidėjo du su puse karto, o santykinė dalis asmenų, kurie buvo nuteisti realia laisvės atėmimo bausme, taip pat didėjo. Dabar Lietuva iš visų Europos ir kitų demokratinių šalių išsiskiria tuo, kad turi santykinai daugiausia nuteistųjų, nubaustų laisvės atėmimo bausme.¹⁵³ Taigi prievartinės prevencijos srityje Lietuvos teisėsauogos institucijos atlieka didelį darbą, tą darbą, kuris yra jų prerogatyva. Kitas dalykas yra tas, kad visuomenės netenkina jų darbo efektyvumas.

Tačiau prievartinė nusikalstamumo prevencija yra santykinai nedidelė nusikalstamumo prevencijos apskritai dalis. Todėl kriminologiškai ir

¹⁵² Kriminologija // atsak. red. prof. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994. P. 222.

¹⁵³ Babachinaitė G. Socialiniai pokyčiai ir nusikalstamumas Teisinės valstybės link // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius, 2000. T. 15(7). P. 131.

apskritai socialiai nepagrįsta užkrauti visą atsakomybę už nusikalstamumo prevencijos kokybę ir šios prevencijos mastą teisėsaugos institucijoms. Juo labiau kad pažangias demokratines šalis, ypač Skandinaviją, dabar yra ištikusi prievartinės nusikalstamumo prevencijos krizė, baudžiamosios justicijos apskritai krizė.¹⁵⁴ Šiose šalyse pastaraisiais dviem dešimtmečiais praktinė nusikalstamumo prevencija atliekama įvairiais metodais ir būdais, tačiau siekiama išvengti laisvės atėmimo bausmės taikymo kaip paties neveiksmingiausio ir brangiausio nusikalstamumo prevencijos būdo. Demokratinėse šalyse aktyviai įgyvendinant žmogaus ir piliečio demokratines teises ir laisves bei pilietiškumo saviugdos pagrindu kuriamos nepriklausomos nevyriausybinės organizacijos; valstybės remiamos nevyriausybinės organizacijos, atsiskaitančios ir atsakančios už valstybės lėšų veiksmingą panaudojimą; plėtojama individuali piliečių veikla saugant save, savo turtą ir visuomenės bei valstybės ginamas socialines vertybes. Be to, minėti socialiniai dariniai bei piliečiai dalyvauja savanoriškoje veikloje teikiant materialinę, moralinę, psichologinę ir dvasinę pagalbą teisę pažeidusiems piliečiams (ir ne tik savo šalių piliečiams) bei asmenims, kurie tapo teisės pažeidimų (taup pat ir nusikaltimų) aukomis. Taigi šių šalių visuomenė realiai sprendžia socialinius konfliktus, taip pat ir nusikalstamus socialinius konfliktus tokiais būdais, kurie sukuria realią galimybę socialinį konfliktą iš esmės išspręsti, o ne tik reaguoti į jo padarinius. Tuo tarpu prievartinės nusikalstamumo prevencijos procese socialinis konfliktas lieka neišspręstas, teisėsaugos institucijų veikla nukreipta į nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų padarinių užkardymą, o ne priežasčių, kurios šiuos padarinius sukėlė, šalinimą.

Išsivysčiusios demokratijos šalių kriminologai nuolat tiria, kiek veiksminga yra visuomenės ir atskirų visuomenės bei valstybės darinių atliekamo nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevencija. Šiose turtingose šalyse dirba daug kriminologų, atliekančių kriminologinius mokslinius tyrimus, taip pat ir teisės pažeidimų prevencijos efektyvumo tyrimus.¹⁵⁵ Nepageidautinų padarinių socialinės prevencijos priemonės taikomos visuose žmogaus raidos etapuose, siekiant sukurti tinkamas sąlygas žmogaus asmenybei visapusiškai tobulėti, išvengti kriminogeninių veiksmų

¹⁵⁴ Christie N. Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. – Vilnius: Eugrimas, 1999; Christie N. Limits to pain. – Oxford, Martin Robertson, 1992.

¹⁵⁵ Грэхэм Д., Беннет Т. Стратегии предупреждения преступности в Европе и Северной Америке. – Helsinki, HEUNI, 1995.

arba bent sumažinti jų įtaką. Nustatytus asmenybei įtakos turinčius kriminogeninius veiksnius stengiamasi šalinti tada, kai jie tiesiogiai veikia asmenybę įvairiais jos amžiaus tarpsniais: kūdikystėje, ikimokykliniame ir mokykliniame amžiuje, paauglystėje, jaunystėje, iki sukankant 18 metų (arba 21–25 metams) ir tolesniame žmogaus gyvenime. Nemažai socialinių ir valstybės darinių nusikaltimų prevenciją atlieka tarp suaugusių visuomenės narių pagal gyvenamąją vietą, pagal darbo vietą bei viešosiose vietose. Kriminologiniai tyrimai rodo, kad efektyviausias poveikis nusikalstamumui yra nusikalstamumo priešasčių ankstyvoji prevencija, kai veikiamas ne žmogus (nesvarbu, vaikas ar suaugusysis), o tiesiogiai priešastys, kurios nuosekliai daug metų (kartais ir visą žmogaus socialinės brandos laikotarpį, t. y. iki maždaug 30 metų amžiaus) formuoja antisocialinį, nusikalstamą asmenybės kryptingumą ir kartu tikimybę padaryti nusikaltimą.¹⁵⁶ Visos minėtos visuomenės pastangos veikti nusikalstamumo priežastis sudaro vadinamąją proaktyviąją prevenciją. Be to, demokratinėse užsienio šalyse gyventojai kuria saugios kaimynystės (stebėjimo) grupes, kurios dalyvauja tiesioginiame nusikaltimų užkardymo darbe, saugo savo pačių turtą gyvenamojoje teritorijoje. Šiuo atveju jie kartu su teisėsaugos institucijomis atlieka ir reaktyvią nusikaltimų prevenciją. Tik teisėsaugos institucijos, vykdydamos joms priskirtas funkcijas, tam tikrais atvejais gali naudoti prievartą, o gyventojų grupės, atlikdamos nusikaltimų užkardymo darbą, neturi jokių valdinių įgaliojimų, veikia nepažeisdamos žmogaus teisių, arba, kitaip sakant, veikia paisydamos individo žmogaus teisių, neįgydami jokių privilegijų.¹⁵⁷ Jeigu reikalinga prievarta, jie informuoja policiją, tačiau patys prievartos naudoti neturi teisės.

Visos šalies visuomenės, atskirų narių, piliečių susivienijimų (darinių) veikla, įvairių valstybės institucijų veikla siekiant veiksmingai spręsti socialines problemas ir sudaro veiksmingiausia proaktyviąją nusikaltimų prevenciją. Teisėsaugos institucijoms čia skiriamas kuklus vaidmuo. O nusikaltimų užkardymo (reaktyviąją prevenciją) iš esmės atlieka teisėsaugos institucijos.

¹⁵⁶ Sherman L.W., Gartin P. R. and Buerger M. E. Hot spots of predatory crime: routine activities and the Criminology of place // *Criminology*. Vol. 27. No. 1. 1989. P. 27–55.

¹⁵⁷ Beje, pagal dar galiojančius Lietuvoje įstatymus piliečiai, savanoriškai dalyvaujantys teisės pažeidimų prevencijos darbe (pvz., policijos rėmėjai, visuomenės darbuotojai, piliečiai, atliekantys visuomeninę pareigą), turi privilegijuotą statusą, siekia naudoti prievartą prieš bendrapiliečius. Tai, mūsų supratimu, pažeidžia žmogaus teises.

Proaktyviosios (arba socialinės) nusikalstamumo prevencijos subjektai šį darbą atlieka vykdydami įprastines savo funkcijas, t. y. dirbdami įprastą tiems subjektams priskirtą darbą. Šiuo darbu (jeigu jis tinkamai atliekamas) jie mažina nusikaltimų užkardymo darbo mastą ir taip palengvina teisėsaugos institucijoms jų atliekamą reaktyviają prevenciją, daro ją veiksmingesnę.

Bendrasocialinėje prevencijoje, mažinant kriminogeninių veiksmų mastą, svarbu valstybėje ir visuomenėje sukurti tinkamą suderintą socialinę, ekonominę, kultūrinę dvasinę bei teisinę pagrindą, plėtoti nusikalstamumo prevencijos mokslo teorinius aspektus, kad būtų galima skirti daugiau lėšų bei materialinių išteklių specialiajai individualiajai nusikaltimų prevencijai.

Socialinėje ir ekonominėje srityje yra užtektinai atsargų, leidžiančių tenkinti būtiniausius gyventojų poreikius, įveikti skurdą, sumažinti nedarbą, realiai garantuojant gamintojų, prekybininkų ir vartotojų interesų balansą, kaupimo ir vartojimo balansą; realiai garantuoti žmonėms galimybę pirmiausia iš legalios darbo veiklos tenkinti savo poreikius.

Kultūrinėje dvasinėje srityje svarbu ugdyti pagarbą žmogui, jo laisvai kūrybiškai raiškai kaip svarbiausiai demokratinės visuomenės vertybei, socialinę toleranciją, imunitetą blogiui bei nepakantumą korupcijai, teisinio nihilizmo apraiškoms.

Teisiniais pagrindais toliau turėtume tobulinti demokratinius santykius valstybėje ir visuomenėje, apsaugoti žmogų (jo gyvybinius bei teisėtus turtinius interesus), ne tik skelbti, bet ir garantuoti žmogaus lygybę prieš įstatymą be jokių diskriminuojančių kitus išlygų (pvz., kuriant tam tikras privilegijas, o ne galimybes, naikinančias piliečių diskriminaciją), suderinti darbuotojų ir darbdavių interesus, mažinant ekonomiškai nepagrįstą ir pažeidžiančią žmogaus teises eksploataciją, kylančią iš valstybės, privataus asmens ar akcinės bendrovės, realiai įgyvendinti veiksmingą teisėsaugos veiklą valstybėje be ideologizuotų totalitarizmo apraiškų.¹⁵⁸

Teisiškai minimaliai reguliuoti stambų, vidutinį ir smulkų verslą, žemdirbystės sritį, visas kitas žmogaus veiklos sritis, tačiau nustatant optimalius mokesčius, muitus, kitas įmokas valstybei. Čia taip pat turi būti naudingas balansas, skatinantis valstybės ir visuomenės plėtrą.

Demokratinėje rinkos ekonomikos valstybėje totalitarizmo reliktai nepriimtini visose socialinio gyvenimo srityse. Be to, valstybės egzisten-

¹⁵⁸ Kuklianskis S. Kovos su nusikalstamumu Lietuvoje koncepcija. – Vilnius, 1989. P. 2.

cija, nacionalinis saugumas ir socialinė plėtra neįmanomi nesuprantant šiuolaikinės nusikalstamumo prevencijos ir jos neįgyvendinant. Tačiau mūsų socialinio gyvenimo praktika rodo, kad nusikaltimų prevencijos subjektai (piliečiai, jų institucijos, valstybė ir jos institucijos) šiuolaikiniam nusikalstamumo prevencijos darbui kartais suteikia totalitarinėje visuomenėje buvusios komandinės nusikalstamumo prevencijos bruožų. Nusikalstamumo prevencija yra valstybės ir visuomenės socialinės politikos dalis ir turėtų būti veikiamą tokių pačių svertų kaip ir demokratinė socialinė politika apskritai.

Taigi valstybėje kuriant teisinius padarinius svarbu švelninti, kompensuoti nepageidautinus ūkinės socialinės veiklos (pvz., bankroto, nedarbo, skurdo) padarinius, mažinti patiriamą socialinę žalą, plėtoti valstybinį ir nevalstybinį socialinį draudimą, komercinį draudimą.

Nusikalstamumo prevencija grindžiama teisėtumo, pagrįstumo ir operatyvumo principais, derinant trumpalaikius ir ilgalaikius, taktinius ir strateginius tikslus. Trumpalaikių priemonių rezultatai negali būti patikimi, reikalinga nuosekli socialinė ir individo lygmens prevencinė veikla siekiant strateginių nusikalstamumo paplitimo mažinimo tikslų.

Be abejo, kriminogenei padėčiai valstybėje ir visuomenėje yra būdingas dinamiškumas. Todėl kartais reikia panaudoti žaibiškai veikiančias operatyvines priemones – ypač tai svarbu kovojant su organizuotu nusikalstamumu. Tačiau, matyt, nebūtų tikslinga naudoti valstybės specialiai parengtų kovos su organizuotu nusikalstamumu darinių galimybes ir metodus kitoms gyventojų grupėms, nes tai būtų ir neracionalu (tiek materialiniu, tiek ir kitais požiūriais), ir galėtų būti vertinama kaip pažeidžianti žmogaus teises veikla.

Nusikalstamumo prevencija (kaip jau minėta) yra valstybės socialinės politikos dalis. Socialinė politika konkretų turinį įgyja vykdant socialinį valdymą. Todėl ir nusikalstamumo prevencijai įgyvendinti priimtini socialinio valdymo metodai. Atkūrus nepriklausomybę totalitarinis visuomenės valdymas pradėtas keisti rinkos ekonomikos dėsniais grįsta ūkine subjektų veikla, demokratiniu piliečio statusu, valstybei paliekant būtiniausias viešojo administravimo funkcijas. Privatus ūkis dirba pagal rinkos dėsnius ir siekia gauti didžiausią pelną. Jiems „žaisiti“ individualiosios nusikalstamumo prevencijos žaidimą nenaudinga. Be abejo, privatus verslas kuria efektyviai veikiančią turto apsaugos sistemą, tačiau nėra suinteresuotas perauklėti žmones, padariusius nusikaltimus arba kitus tei-

sės pažeidimus. Taigi šiuolaikinėje Lietuvoje susiformavęs didelio masto probleminių (santykinai pavadinus) piliečių sluoksnis iš esmės negauna galimybių sukurti sau tam tikrą materialinį socializacijos (ar resocializacijos) pagrindą. Nevyriausybinų institucijų indėlis teikiant pagalbą šioms probleminiams piliečiams yra didelis, o pagalba kartais reiškia ir pasiaukojimą, tačiau ši pagalba tik tam tikrą laikotarpį žmogui užtikrina egzistencijos galimybes, o ne tolesnę gyvenimo materialinio pagrindo perspektyvą. Valstybinės darbo biržos pastangos padėti sukurti garantuotą ilgalaikį ir perspektyvų materialinį pagrindą žmogui jį įdarbinant taip pat nėra veiksmingos, nes, pavyzdžiui, darbdaviai nepageidauja įdarbinti grįžusius iš laisvės atėmimo (arba jos apribojimo) vietų asmenis. Netgi valstybės siūlomos tam tikros lengvatos nepadeda šią problemą spręsti veiksmingai. Be abejo, ir, pavyzdžiui, Vakarų demokratinių šalių darbdaviai šiuo požiūriu yra išrankūs, tačiau Vakarų Europos, ypač Šiaurės, šalyse grįžusieji iš įkalinimo ir kitų laisvės apribojimo vietų asmenys yra įdarbinami valstybinėse įmonėse. Taigi valstybė pati sau padeda spręsti (ir, beje, gana veiksmingai) šią konkrečią individualiosios nusikalstamumo prevencijos problemą. Be to, Šiaurės ir Vakarų Europos šalyse laisvės atėmimo terminai yra labai trumpi palyginti su laisvės atėmimo terminais dabartinėje Lietuvoje. Todėl nusikaltę ir laisvės atėmimo bausmę atlikę asmenys nepraranda socialinių saitų normalioje visuomenėje, profesinės kvalifikacijos (jeigu ją yra įgiję) arba net ją įgyja laisvės atėmimo vietoje. Taigi Vakarų šalys taip ėmę realiai mažinti nusikalstamumo paplitimą, turi mažesnę tokio pobūdžio probleminių piliečių sluoksnį, todėl ir nusikalstamumo prevencijos pastangos jiems kainuoja santykinai pigiau. O mūsų valstybėje, vaizdžiai tariant, geometrine progresija didinamas probleminių gyventojų sluoksnis ir nesugebama padėti susikurti jiems bent jau nepriklausomą materialinį gyvenimo pagrindą. Taigi mes nuolat branginame nusikalstamumo prevencijos pastangas. Todėl net ir geri Lietuvos socialinės politikos kitose gyvenimo srityse rezultatai nesukuria to kompleksinio socialinio gyvenimo pagerėjimo, todėl nemažėja socialinės žirklės t. y. atotrūkis tarp neturtingiausių ir turtingiausių gyventojų sluoksnių Lietuvoje. Tačiau, matyt, įsiliedami į Europos Sąjungą turėtume siekti bendraeuropinių rodiklių šioje srityje, kitaip rizikuojame patekti į tokia padėtį, kai didelė dauguma Lietuvos gyventojų gali likti skurdžiausiu ir todėl pažeidžiamiausiu bei labiausiai eksploatuojamu Europos sluoksniu.

Kriminologijos mokslo Lietuvoje raida taip pat labai prisidėtų prie efektyvaus nusikalstamumo prevencijos problemų teorinio ir praktinio lygmens sprendimo. Tiesa, per nepriklausomybės metus Lietuvoje parengta nemažai kriminologų (ypač Mykolo Romerio universitete), ir nors dabartinių, padidėjusių Lietuvos kriminologų gretų užtenka kriminologijos studijoms Lietuvos aukštosiose mokyklose užtikrinti, tačiau neužtenka kriminologiniams ir viktimologiniams socialinės kriminogeninės padėties šalyje tyrimams atlikti tokiu mastu, kokiu jie atliekami Vakarų ir Šiaurės Europos šalyse. Pavyzdžiui, Norvegijoje, kuri gyventojų skaičiumi prilygsta Lietuvai, nusikalstamumo lygis daug mažesnis negu Lietuvoje, tačiau ši šalis turi apie 100 mokslininkų kriminologų, kurie iš esmės dirba tik mokslo tiriamąjį darbą. O Lietuvos mokslininkai, turėdami daug kartų didesnę negu Vakarų Europos šalyse pedagoginę krūvį, net ir intensyviai dirbdami, taip pat ir mokslo tiriamąjį darbą, negali aprėpti kriminologinės problematikos aktualijų. Be to, iki nepriklausomybės atkūrimo kriminologinių žinių rengiant teisininkus apimtis ir kokybė buvo nepakankama, todėl ir dabartiniai teisininkai, dirbantys įvairiose valstybinės valdžios ir valdymo institucijose, teisminėse institucijose, nepajėgia suvokti (o kartu ir veiksmingai formuoti bei valdyti) kompleksinės, kriminologinėmis žiniomis pagrįstos socialinės politikos apskritai, baudžiamosios bei penitencinės politikos kaip socialinės politikos dalies problematikos, kriminologinių problemų socialinės kainos. Todėl visuomenė ir valstybė kriminologines, taip pat ir nusikalstamumo prevencijos problemas sprendžia neefektyviai, todėl ir mokame didelę socialinę kainą už tą neefektyvumą, todėl socialinė visuomenės ir valstybės plėtra vyksta daug lėčiau, negu leistų valstybės ir visuomenės objektyvios galimybės.

Tačiau įsigaliojus naujiesiems baudžiamiesiems ir bausmių vykdymo įstatymams (2003 m. gegužės 1d.) galima prognozuoti didelius nusikalstamumo raidos ir jo tendencijų pokyčius.

2. Nusikalstamumo Lietuvoje bendras matematinis prognostinis modelis iki 2015 m.

Šioje monografijos dalyje tiriami duomenys apie ilgametę nusikalstamumo dinamiką siekiant išaiškinti vidinius jos dėsningumus: tendencijas, tvirtus atskirų jos aspektų ryšius. Tai savo ruožtu turėtų būti tolesnio nusikalstamumo raidos mūsų šalyje prognozės pagrindas. Šiems tikslams buvo panaudota mūsų šalies bendrojo nusikalstamumo bei atskirų nusikaltimų ilgametės dinamikos statistiniai duomenys.

Valstybinės statistikos duomenys, jų patikimumas, jų panaudojimo ribų problema buvo intensyviai aptariama kriminologinėje literatūroje nurodant jų trūkumus, problemas, susijusias su jų panaudojimu. Be to, pastaraisiais metais matyti tikras šių kriminologinių duomenų renesansas. Atlikta daugybė tyrimų (ypač lyginamosios kriminologijos srityje) naudojant įvairių šalių valstybinę ir atskirų institucijų statistiką. Dėl tų tyrimų gauti svarbūs duomenys apie dabartinį nusikalstamumą ir jo raidą. Tai savo ruožtu skatina tarptautines pastangas toliau kaupti valstybinę statistiką, didinti jos patikimumą sudarant galimybes palyginti įvairių šalių statistinius nusikalstamumo rodiklius. Paplitęs nusikalstamumo raidos tyrimo metodas yra eksponentinis glodinimas.

Eksponentinio glodinimo metodas yra vienas iš populiariausių būdų tirti laike vykstančius procesus: išaiškinti ir jose pasireiškiančias tendencijas. Jis populiarus ir plačiau taikomas, nes yra paprastas ir kartu leidžia panaudoti modernios matematinės statistikos laimėjimus. Metodo autoriai yra du JAV matematikai, kurie beveik tuo pačiu metu, dirbdami atskirai, padėjo jo pagrindus. Nuo pat pradžių eksponentinio glodinimo metodas patraukė visų dėmesį. Buvo atlikta daug jo statistinių savybių tyrimų, metodas buvo tobulinamas (e. g., see Gardner, 1985; Muth, 1960; see also McKenzie, 1984, 1985).

Eksponentinis glodinimas – vienas iš veiksmingiausių procesų analizės metodų. Makridakis ir kt. (1982, Makridakis, 1983) atliko empirinį šio metodo tyrimą. Eksponentinio glodinimo metodas buvo lyginamas su 24 kitų tendencijų išaiškinimo metodais. Kiekvienas iš tų metodų buvo taikomas vienodomis sąlygomis išaiškinant didelį kompleksą įvairių tendencijų. Paaiškėjo, kad eksponentinio glodinimo metodas pranašesnis už

visus kitus ir pagal galimybes nustatyti įvairiausio pobūdžio tendencijas, ir pagal jų savybių tyrimą bei tolesnės raidos prognozę.

Metodikos tikslas yra išnagrinėti duomenis, apibūdinančius tam tikro proceso (pvz., nusikalstamumo) kitimą per tam tikrą laikotarpį (pvz., tam tikrų metų skaičių), ir išaiškinti, ar galima pagrįstai teigti, kad šis procesas pasižymi tam tikra paslėpta tendencija. Metodikos esmė ir taikymas bei su juo susijusios sąvokos, kurias vartosime, išdėstyti specialioje literatūroje (Makridakis S. G., Wheelwright S. C., & McGee V. E. 1983; Gardner E. S., Jr., 1985).

EkspONENTINIO glodinimo metodas pagrindas – parinkti modelį, atitinkantį tam tikro proceso dinamiką. Numanoma, kad kiekvienas stebimas įvykis (pvz., tam tikrų metų nusikalstamumas) susideda iš dviejų nepriklausomų komponentų konstantos (b) ir paklaidos ε (*Epsilon*), t. y.: $X_t = b + \varepsilon_t$. Konstanta b yra ganėtinai stabili ir keičiasi tik labai lėtai. Tą komponentės b santykinį stabilumą (inerciją) užtikrina speciali jo svorio apskaičiavimo formulė, kuri „leidžia“, kad kiekvieno kito stebėjimo (pvz., kitų metų) (b) būtų truputį didesnė (ar mažesnė) negu praėjusiu. Tuo tikslu apskaičiuojamas to kito stebėjimo svoris St pagal eksponentinio glodinimo formulę:

$$St = a * Xt + (1 - a) * St-1.$$

a – specialus parametras, kuris gali keistis nuo 0 iki 1. Jeigu $a = 0$, tai metodo taikytojai parenka labai „kietą“ tendenciją neatsižvelgdami į atskirų stebėjimų (metinio nusikalstamumo rodiklio) reikšmes. Kuo didesnis a , tuo „minkštesnė“ yra tendencija, t. y. daugiau atsižvelgiama į laikinus, tik trumpesniam laikotarpiui būdingus pokyčius.

Kitu parametru reguliuojamas modelio „kreivumas“, t. y. kiek jam leidžiama nukrypti nuo tiesios linijos. Jeigu a igyja maksimalią reikšmę lygią 1, tai nukrypimas nuo ankstesnių duomenų apskaičiuojamas atliekant kiekvieną naują stebėjimą. Todėl modelio kreivė „užsilenkia“. O minimali a reikšmė apriboja tą galimybę bei supaprastina modelio formą ir „neužsilenkia“ (tiesinio modelio atveju) arba „užsilenkia“ tik visa kreivė (o ne atskiri jos tarpai) greitėjančio ar, atvirkščiai, lėtėjančio didėjimo atvejais.

Taikant metodiką parenkamas proceso ypatumus atitinkantis modelis (tiesė arba kreivė) ir apskaičiuojami jo ir stebimų duomenų skirtumai. Pavyzdžiui, atlikus šį apskaičiavimą gali paaiškėti, kad pagal eksponen-

tinio glodinimo apskaičiuotą kreivę tam tikrais metais nusikalstamumo lygis turėjo būti 100, o realiai buvo tik 90. Procentinis tų dviejų skaičių skirtumas – tai vienas iš modelio paklaidos įvertinimo metodų. Absoliutus paklaidos procentas gaunamas sumuojant visų realių ir modelio reikšmių modulius (absoliučias reikšmes). Jis rodo, kiek vidutiniškai modelio reikšmės nukrypsta į bet kokią nuo realių reikšmių. Paprastas paklaidos procentas (minėti skirtumai sumuojami taikant $+$ arba $-$ ženklą) rodo paklaidos vidurkį. Jis rodo, kiek modelio reikšmių paklaidos kompensuoja, išlygina viena kitą. Pavyzdžiui, jeigu iš 20 metų modelio reikšmių atskirais metais buvo 10 proc. didesnis už realią reikšmę (pervertino jos dydį), o kitais 10 metų – 10 proc. mažesnis, tai absoliuti paklaida bus 10 proc. (viso labo buvo 20 nukrypimų po 10 proc. mažesniu į vieną ar kitą pusę nuo realios reikšmės, vadinasi, vidutiniškai kiekvienu atveju nukrypstama 10 proc.). O paprastas paklaidos procentas bus lygus 0, nes skaičiuodami 20 atvejų vidurkį, kurių dešimt lygus $+10$, o kiti dešimt lygūs kiekvienas po -10 , gauname vidurkį, lygų 0.

Labai svarbu, kad eksponentinio glodinimo metodika leidžia išbandyti įvairias prielaidas apie proceso dinamiką. Pavyzdžiui, galima padaryti prielaidą, kad tendencija yra tiesinė. Taikant eksponentinio glodinimo metodiką parenkamas optimalus tiesinis modelis ir apskaičiuojamos jo paklaidos. Po to galime lygiai taip pat patikrinti prielaidą, kad tendencija yra greitėjanti arba, atvirkščiai, lėtėjanti. Abiem atvejais bus parinktas geriausiai tinkantis modelis ir apskaičiuotos kiekvieno paklaidos. Palyginę jas galėsime pasirinkti geresnį modelį.

Visi skaičiavimai buvo atlikti naudojant matematinių programų paketą „Statistica 6“.

2.1. Bendrojo nusikalstamumo dinamika ir ilgalaikė jo prognozė

Turimi duomenys apie bendrąjį nusikalstamumą Lietuvoje apima gana ilgą istorinį laikotarpį – 42 metus – nuo 1961 iki 2003 m. Tai labai didelių socialinių, politinių, ekonominių permainų metai. Laikotarpio pradžia – socializmo laikas, totalitarinė ideologija, plano ekonomika, oficiali ateistinė pasaulėžiūra. Laikotarpio pabaiga – nepriklausomybė, kapitalizmas, pliuralistinė ideologija, demokratinė santvarka. Per minėtą laikotarpį ir baudžiamoji teisė, ir kriminalinė justicija išgyveno aibę di-

delių ir mažų reformų. Būtų natūralu, jeigu paaiškėtų, kad jokios bendros ir apskritai bendresnės nusikalstamumo raidos tendencijos nepavyksta nustatyti.

Ar tai iš tikrųjų taip, bandyta nustatyti taikant aprašytą eksponentinio glodinimo metodą. Buvo automatiškai nustatomi parametrai γ (atspindi bendros raidos krypties buvimą) ir α (atspindintį vietos tendencijų svarbą).

Vėliau buvo skirtingų prielaidų apie nusikalstamumo dinamikos pobūdį.

Pirmoji prielaida – nusikalstamumo tendencija yra *tiesinė* – jis tolygiai didėjo. Visame pasaulyje matyti gana aiški nusikalstamumo didėjimo tendencija. Tai verčia manyti, kad tie patys procesai tikriausiai vyksta ir mūsų šalyje.

Antroji prielaida – nusikalstamumo raida yra *greitėjanti*. Iš tikrųjų nusikalstamumas visą laiką didėjo, tačiau nepriklausomybės laikotarpiu pradėjo didėti itin smarkiai. Kaip minėjome, nusikalstamumas greičiausiai didėja labiausiai išsivysčiusiose šalyse. Turint omeny, kad Lietuva gerokai priartėjo prie šių šalių lygio, būtų suprantamas ir jos nusikalstamumo lygio pagreitėjimas.

Trečioji prielaida – nusikalstamumo raida *nusistovi* ir *sulėtėja*. Iš tikrųjų greitas nusikalstamumo didėjimas pirmais nepriklausomybės metais buvo visiškai natūralus. Jis buvo susijęs su perėjimu prie kapitalistinės santvarkos, kuriai apskritai būdingas daug aukštesnis nusikalstamumo lygis. Antra vertus, tai buvo socialinės dezorganizacijos laikotarpis, kuriam irgi paprastai būdingas nusikalstamumo didėjimas. Tačiau visa tai – praeitis. Galima manyti, kad nusikalstamumas jau pasiekė kapitalistinei Lietuvai „normalias ribas“, tad jis didės lėčiau ir galiausiai sustos.

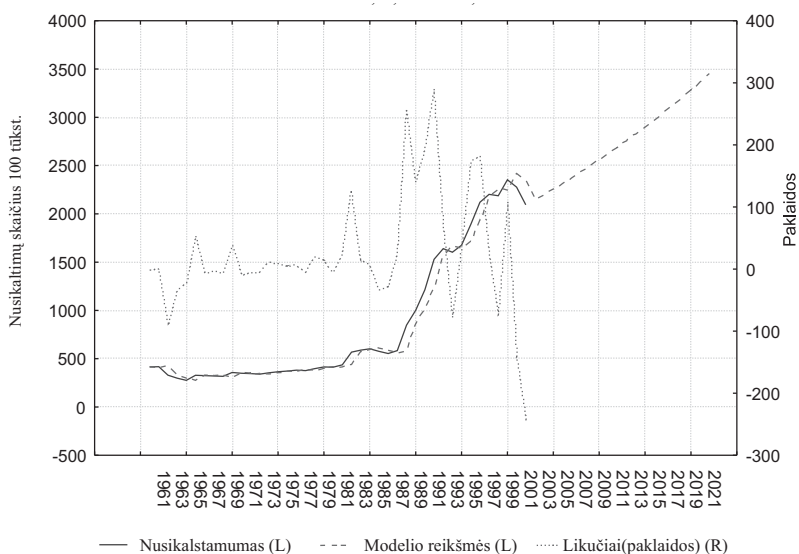
Pažvelgę į 1961–2003 m. nusikalstamumo kreivę pamatysime, kad jos forma gana sudėtinga ir galėtų būti paaiškinta visais minėtais būdais. Jos pokyčiai lyg ir liudija, kad nusikalstamumas didėja greičiau ir kartu galima įžiūrėti sulėtėjusio didėjimo požymių. Pagaliau galima interpretuoti ją tiesiog taip, kad nepaisant visų pagreitėjimų ir sulėtėjimų nusikalstamumas tiesiog didėja.

Tiriant bendrąją nusikalstamumo raidą eksponentinio glodinimo metodu buvo ištirtos visos prielaidos. Paklaidų dydis visais atvejais pateiktas 1 lentelėje.

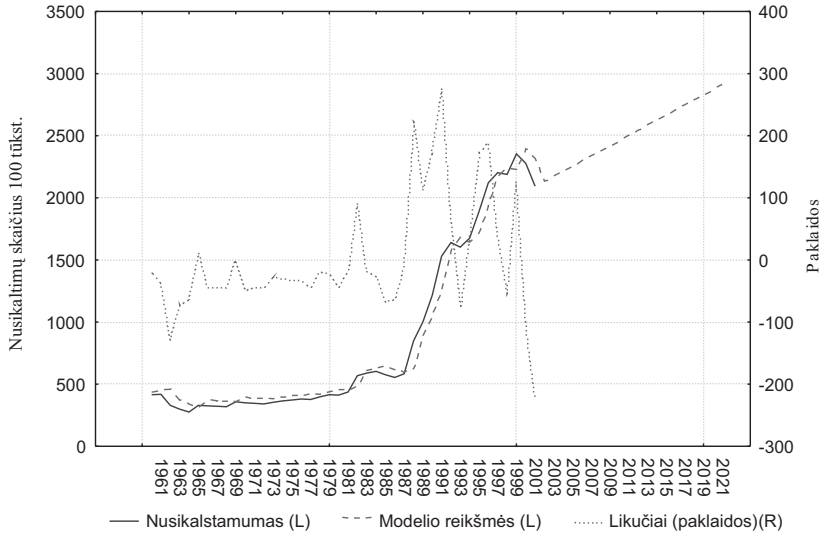
1 lentelė. Įvairių bendrojo nusikalstamumo raidos prielaidų Lietuvoje patikrinimas

Tendencijos modelis	Paprasta modelio vidutinė paklaida proc.	Abs. vidutinė paklaida proc.
Tiesinė tendencija	4,497687446	10,237576223
Greitėjantis didėjimas	2,134272225	6,840520657
Lėtėjantis didėjimas	5,98113526	12,28179019

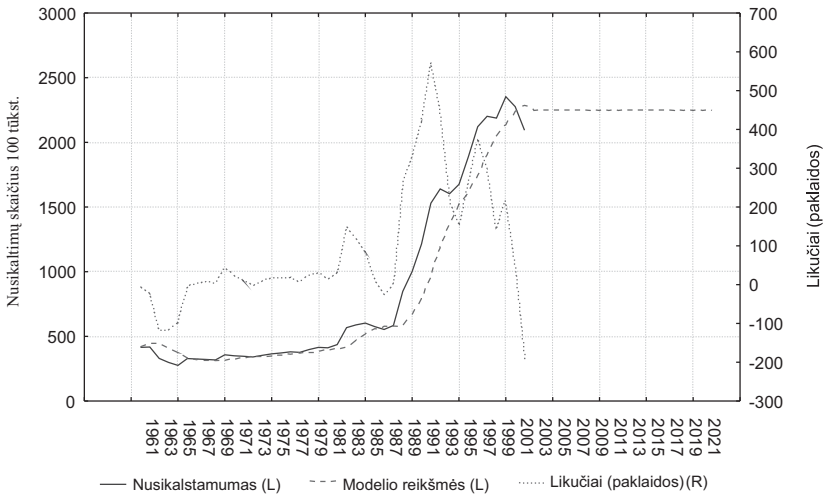
Lygindami modelius matome, kad tiksliausias yra greitėjančios, netiksliausias – lėtėjančios raidos modelis. Tiesinė tendencija panaši į greitėjančią.

1 pav. Bendras nusikalstamumas 1961–2003 m. ir prognozė iki 2022 m.
Greitėjančios nusikalstamumo raidos modelis
Alfa = 1,00, gama = 0,013

2 pav. Bendras nusikalstamumas 1961–2003 m.
Tiesinės raidos modelis
Alfa = 1,00, gama = 0,00

3 pav. Bendras nusikalstamumas 1961–2003 m.
Lėtėjančios raidos modelis
Alfa = 0,202, gama = 1,00, phi = 0,567

Kaip matome, labiausiai tikėtina, kad nusikalstamumas ir toliau didės. Ir esant greitėjančiam didėjimo, ir tiesiniam modeliui nusikalstamumas didės.

Įdomi dar viena aplinkybė. Ir greitėjančios, ir tiesinės raidos prognozės pagrindas yra metodo nustatyta labai „kieta“ ilgalaikės raidos tendencija.

Tendencijos „kietumo“ rodikliai ir vienu, ir kitu atveju yra maksimalūs: parametras $\gamma = 0$, tiesinio modelio atveju šios parametras yra 0,13. Ir vienas, ir kitas modelis ignoruoja vietos tendencijas. α ir vienu, ir kitu atveju yra 1,0, t. y. lokalūs pagrindiniai tendencijos ypatumai visiškai ignoruojami. Ir vienas, ir kitas modelis teigia: egzistuoja ilgalaikė nusikalstamumo didėjimo tendencija. Tikriausiai tai yra nusikalstamumo greitesnio didėjimo tendencija. Gali būti, kad tai tiesinis didėjimas. Tačiau ir vienu, ir kitu atveju tai ilgalaikė nuolatinė nusikalstamumo didėjimo tendencija.

Panagrinėję grafiką, kuriame ilgametei nusikalstamumo dinamikai bandyta pritaikyti lėtėjančio didėjimo modelį, matome dar vieną įdomią aplinkybę. Lėtėjančios raidos modelis yra ne tik netikslus. Paaiškėjo, kad jį galima taikyti prie realių nusikalstamumo raidos duomenų tik esant prielaidai, kad pagrindinė tendencija nėra itin svarbi. Pagrindinės tendencijos reikšmingumą išreiškiantis parametras γ šiuo atveju lygus 1,0. Tai reiškia, kad pagrindinė tendencijai visiškai ignoruojama. O vietos tendencijų svarbą išreiškiantis parametras α yra lygus 0,202. Visa tai dar kartą patvirtina pagrindinę išvadą – mūsų šalies nusikalstamumo raidos pagrindas – ilgalaikė pastovaus ar greitėjančio didėjimo tendencija.

Kartu paaiškėja dar viena svarbi raidos ypatybė – vietiniai (trumpalaikiai) pokyčiai (kuriuos išreiškia parametras α , yra atsitiktino pobūdžio, jie nedaug gali prisidėti prie tikslesnės nusikalstamumo prognozės, ilgalaikė prognozė yra geriausia, jeigu šie trumpalaikiai pokyčiai tiesiog ignoruojami.

Atskirais metais nusikalstamumas gali mažėti arba didėti, stabilizuotis arba būti nestabilus, pasižymėti vienais ar kitais ypatumais. Tačiau bendrai nusikalstamumo raida nebeprisiekia nuo tų atskirų laikinų raidos ypatumų.

Iš to išplaukia gana paradoksali išvada. Atlikti ilgalaikę Lietuvos nusikalstamumo prognozė nėra itin sunku. Tam tikslui užtenka pratęsti ilgalaikę tendenciją. Turint omeny, kad nusikalstamumas didėja pagal

greitėjantį ar tiesinį modelį jau labai ilgai (nuo 1961 iki 2003 m., t. y. 43 metus) ir kad išaiškinta ilgalaikė nusikalstamumo didėjimo tendencija yra pastovi ir reikšminga, galima atlikti gana patikimą labai ilgo laikotarpio – 20 ir daugiau metų – prognozę.

O atlikti trumpalaikes prognozes yra nepalyginti sunkiau. Tokia išvada gana paradoksali. Esame įpratę, kad artimus daiktus matome geriau, o atokesnius blogiau, kad lengviau kurti trumpo, o ne ilgo laikotarpio konkrečius planus.

Tačiau mūsų šalies nusikalstamumo atveju viskas yra atvirkščiai. Kaip matėme, trumpalaikiai nusikalstamumo pokyčiai gana spontaniški ir nenusakomi. Dėl to lengviau numatyti pokyčius, kurie įvyks už daugelio, o ne už keleto metų. Taigi trumpalaikės prognozės mūsų šalyje yra nepalyginti problemiškesnės negu ilgalaikės. Ilgametės nusikalstamumo raidos analizė atskleidžia ir principinį skirtumą, kaip turi būti sprendžiamos ilgalaikių ir trumpalaikių prognozių problemos. Atliekant ilgalaikes prognozes galima remtis nustatyta ilgalaikė tendencija. Kuo ši tendencija stipresnė, kuo mažiau yra ją trikdančių pašalinių poveikių, tuo lengviau prognozuoti.

Esant trumpalaikiai tendencijai viskas yra atvirkščiai. Kol šios tendencijos pasireiškia spontaniškai, mums labai sunku numatyti jų kryptį. O jeigu atsiranda galingas pašalinis veiksnys, nukreipiantis ją tam tikra kryptimi, atsiranda galimybė daug tiksliau pasakyti, kas įvyks artimiausiais metais. Būtent šia trumpalaikių tendencijų ypatybe pagrįstas nusikalstamumo stebėsenos metodas, kurį pasiūlė ir tobulina Lietuvos teisės instituto bendradarbiai. Šis metodas šioje monografijos dalyje bus nagrinėjamas smulkiau.

2.2. Nužudymų ir išžagininimų raida ir ilgalaikė jų prognozė

Nužudymai visada buvo laikomi vienais iš pavojingiausių nusikaltimų. Nužudymų skaičius – vienas svarbiausių rodiklių, kiek apskritai tam tikroje visuomenėje vertinama žmogaus gyvybė. Šiuo atžvilgiu ypač įdomus nužudymų ir savižudybių skaičiaus santykis tam tikroje šalyje ir tam tikru laikotarpiu.

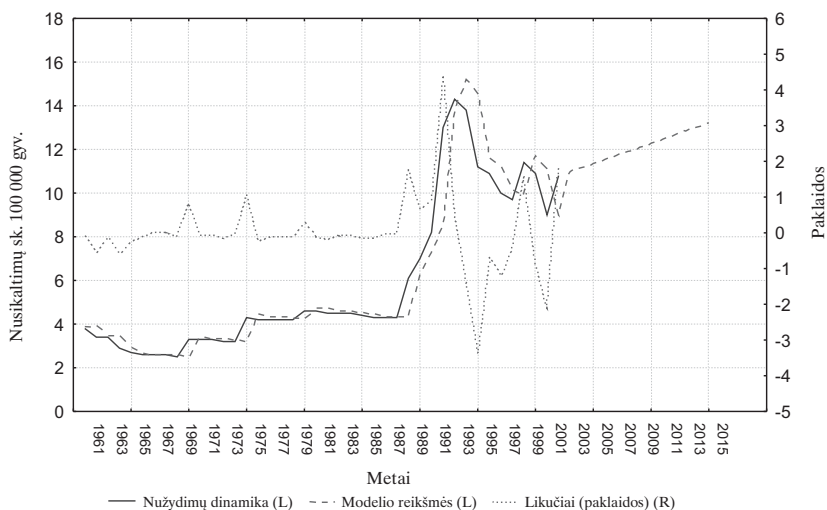
Nužudymais laikomi nusikaltimai, kurių registruoti duomenys geriausiai atspindi tikrą nusikaltimų lygį ir raidą. Manoma, kad šis nusikal-

timas toks reikšmingas, jog jį sunkiausia nuslėpti. Operatyviausiai reaguojama į pranešimus apie nužudymus, jie kruopščiai tikrinami.

Kaip minėta, kuo ilgesnio laikotarpio yra duomenys apie tam tikros nusikalstamumo atmainos raidą, tuo daugiau galimybių daryti patikimesnes išvadas apie jo tendencijas. Duomenis apie nužudymus turime nuo 1961 m.

Kaip matome 4 paveiksle „Tyčiniai nužudymai 1961–2002 m.“, šių nusikaltimų raida yra gana sudėtinga (schemoje nužudymų raida parodyta mėlyna linija). Iki 1990 m. nužudymų skaičius laipsniškai didėjo, po to įvyko didelis šuolis. Nuo 1995 iki 2000 m. nužudymų mažėjo, bet nusikaltimų kreivė vėl pašoko ir vėl nukrito.

Koks dinamikos modelis gali tiksliausiai atspindėti šią sudėtingą raidą?

4 pav. Tyčiniai nužudymai (su pasikėsėjimais)
1961–2002 m. ir jų prognozė iki 2015 m.

Tiesinės raidos modelis

Paprasta modelio vidutinė paklaida – 0,53 proc., abs. vidutinė paklaida – 8,83 proc.

Alfa = 1,00, gama = 0,108

EkspONENTINIS glodinimas parodė, kad geriausiai šią raidą atspindi tiesė. Jeigu vadovaujamesi tiesinės raidos prielaida, tai modelio paklaidos yra mažiausios. Absoliuti paklaida sudaro 9,45 proc., paprasta paklaida yra minimali – 1,52 proc. Toks modelis atitinka realią raidą, jeigu vado-

vaujamės prielaida, kad nužudymo raida yra „minkšta“: t. y. egzistuoja nuolatinė ilgalaikė nužudymų didėjimo tendencija ir būtent ši tendencija lemia ilgalaikę nužudymų raidą, tačiau kiekvienu atskiru momentu nužudymų skaičiaus didėjimas arba mažėjimas labai priklauso nuo stiprių vietos tendencijų. Tokią padėtį ir atspindi eksponentinio glodinimo metodo nustatytos nužudymų raidos charakteristikos (gama lygi 0 – tai reiškia jos maksimalų apibrėžtumą, o alfa lygi 1,0 – mažiausią).

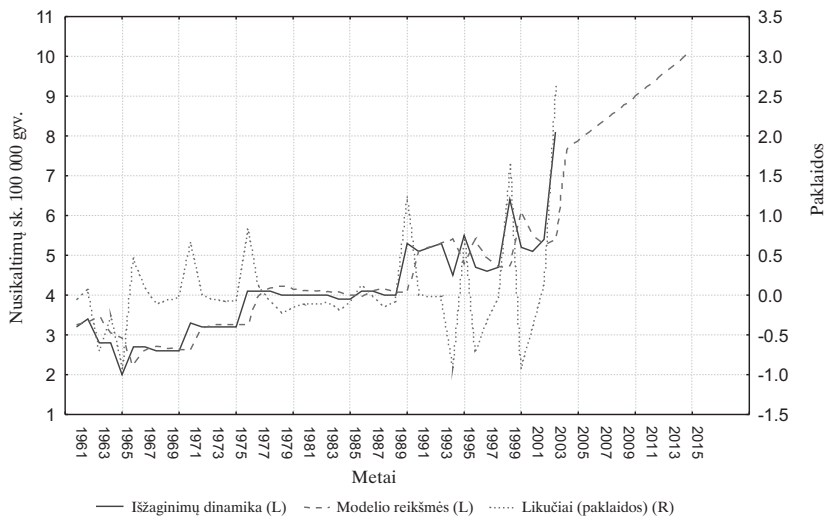
Kitaip tariant, eksponentinis glodinimas sako mums: aišku, nužudymų skaičius labai svyruoja, jo lygis vienais metais mažėja, kitais didėja. Tačiau žinokite, kad tie dėmesį patraukiantys pokyčiai yra sukelti tam tikrų laikinų, nuo konkrečių trumpo laikotarpio sąlygų priklausančių veiksnių. Už tų sunkiai prognozuojamų didelių, bet trumpalaikių pokyčių slypi ilgalaikė, nekintanti nusikalstamumo didėjimo tendencija.

Panagrinėkime ir taškeliais pažymėtas modelio paklaidas. Matyti, kad modelio nusakytas nužudymų skaičius mažiausiai nukrypsta nuo realaus iki 1990 m. Tai nukrypimas didėjimo link. Remiantis modeliu galima teigti, kad nužudymų skaičius iki nepriklausomybės atkūrimo teoriškai turėtų būti didesnis. Tai galėtų reikšti prielaida, kad tuo laikotarpiu galėjo būti daug intensyviau naudojami nužudymų skaičiaus sumažinimo būdai (perkvalifikavimas į sunkų kūno sužalojimą, nelaimingų atvejų arba savižybių pripažinimas). 1990–1994 m. šuolis itin blogai dera su tiesiniu modeliu. Čia paklaida didžiausia. Tiesinis modelis verčia interpretuoti šių metų nužudymų šuolį kaip laikiną tendencijos nutrūkimą, nulemtą labai stiprių išorinių veiksnių. Prisiminę to laikotarpio nusikalstamo pasaulio siautėjimą galime manyti, kad toks paaiškinimas galėtų būti logiškas.

Iš pagrindinės modelio idėjos, kad nužudymų dinamika – tai nuolatinis laipsniškas jų skaičiaus didėjimas, išplaukia ir tolesnės raidos prognozė. Spėjama, kad nužudymų artimiausią dešimtmetį daugės. Jeigu neįvyks kokių nors naujų sukrėtimų, kurie paveiktų nužudymų raidą, jo lygis 2012 m. pasieks 12 nusikaltimų 100 tūkst. gyventojų. Tai gana aukštas lygis, nors ir mažesnis negu buvo 1995 m.

Išžagininimų dinamika ir ilgalaikė jų prognozė. Išžagininimai – tai pavojingi smurtiniai nusikaltimai. Ilgą laiką jie buvo vienas svarbiausių visuomenės dorovinės būklės rodiklių. Pagarba moteriai, jokios prievartos jos atžvilgiu – vienas svarbiausių požymių, rodančių, kad vadovaujama savitarpio pagarbos normomis ir kad ribojama prievarta.

Kaip ir nužudymų atveju, apie išžagininimų dinamiką galime spręsti iš duomenų, kurie apibūdina gana ilgą laikotarpį nuo 1961 m.

5 pav. Išžaginimai ir pasikėsinimai išžaginti 1961–2003 m. ir jų prognozė iki 2015 m.

Tiesinės raidos modelis

Paprasta modelio vidutinė paklaida – 0,71 proc., abs. vidutinė paklaida – 8,51 proc.

Alfa = 0,748, gama = 0,082

Iš 5 paveikslo matyti, kad, kaip ir nužudymų dinamikos atveju, geriausiai modelis pavyksta, jeigu vadovaujamesi prielaida, kad ilgalaikė raidos tendencija yra tiesinė. Absoliuti vidutinė procentinė paklaida sudaro 8,51 proc. Vidutinė paklaida yra viso labo 0,71 proc.

Išžaginių dinamika yra daug „kietesnė“ negu nužudymų. *Gama* lygi 0,82, o *alfa* – 0,748. Tai reiškia, kad nustatant šio nusikaltimo lygį vyrauja pagrindinė tendencija.

Atitinkamai galima daug tikslesnė tolesnės raidos prognozė. Mes ne tik galime nusakyti pagrindinę tolesnės raidos kryptį, kaip tai buvo nužudymų atveju, bet ir nustatyti siauresnes nukrypimo nuo pagrindinės tendencijos ribas.

Išžaginių dinamika daug labiau negu nužudymų priklauso nuo to, kiek nukentėjęs ieji linkę pranešti apie nusikaltimą. Tikėtina, kad ilgalaikis ir tolygus šių aukų aktyvumo didėjimas yra viena svarbiausių registruotų išžaginių nusikaltimų didėjimo priežasčių. Galima manyti, kad didesnę pagrindinės tendencijos stiprumą galima susieti kaip tik su šiuo momentu.

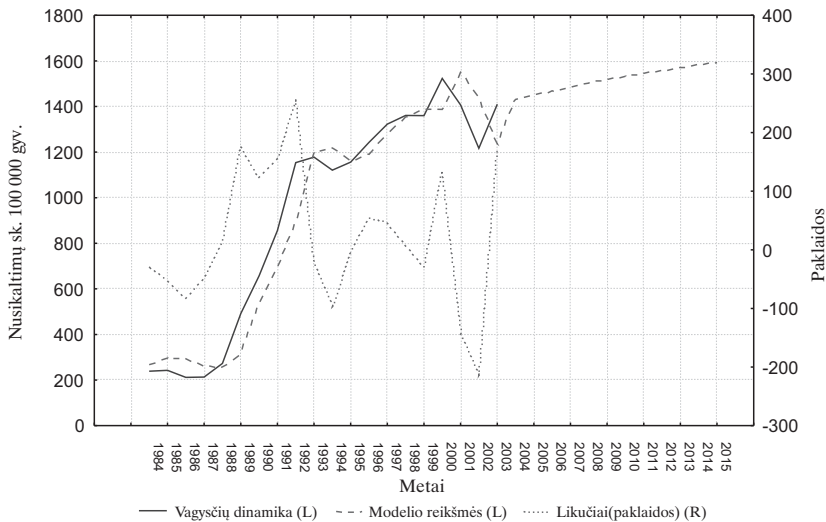
2.3. Vagysčių dinamika ir ilgalaikė jų prognozė

Vagystėms tenka pagrindinis vaidmuo formuojant bendrąją nusikalstamumo raidą. Tai dažniausias nusikaltimas, jis sudaro didžiausią bendrojo nusikaltimų skaičiaus dalį.

Turime vagysčių raidos nuo 1984 m. duomenis.

6 paveiksle pavaizduota vagysčių skaičiaus kaita. Matome ganą greitą ir po to lėtėjančią vagysčių didėjimo tendencijas.

Kompiuteris taip pat pasirinko prisistotinimo tendencijos modelį. Kaip rodo ta pati schema, ji gana gerai atitinka realią šio nusikaltimo raidą. Kaip ir nužudymų atveju, tendencija „minkšta“. Trumpalaikių tendencijų reikšmę atspindintis *alfa* parametras yra maksimalus – 1,0. Kaip rodo paklaidų pasiskirstymas, problemiškesniausia ši modelį taikyti 2001–2002 m. Tais metais vagysčių lygis buvo daug mažesnis, negu turėtų būti pagal modelį.

6 pav. Vagystės 1984–2003 m. ir jų prognozė iki 2015 m.

Lėtėjančios raidos modelis

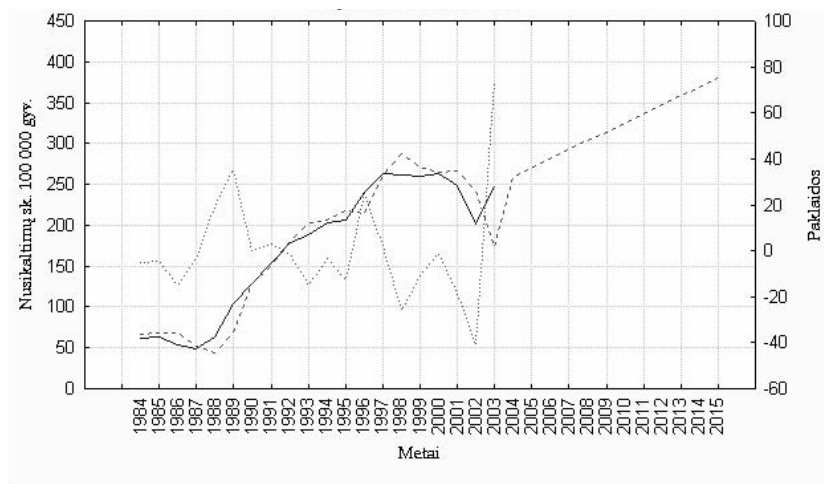
Paprasta modelio vidutinė paklaida – 0,34 proc., abs. vidutinė paklaida – 13,3 proc.

$\text{Alfa} = 1,00$, $\text{gama} = 0,016$, $\text{phi} = 0,940$

Prisistotinimo modelis nusako tolesnį vagysčių skaičiaus didėjimą. Jo lygis 2013 m. pralenks visus net ir aukščiausius jo pakilimus ankstesniais metais ir pasieks rekordinį skaičių – apie 1900 nusikaltimų 100 tūkst. gy-

ventojų. Kartu, kaip ir dera prisisotinimo tendencijai, vagysčių skaičiaus didėjimo tempai irgi šiek tiek sumažės ir taip pat bus lėčiausi per visą stebėtą laikotarpį.

7 paveiksle parodytos labiausiai paplitusios Lietuvoje vagystės rūšis – vagystės įsibraunant į gyvenamąsias patalpas – tendencijos. Tiesinis modelis geriausiai modeliuoja šio nusikaltimo dinamiką. Prognozė – tolesnis tiesinis didėjimas.

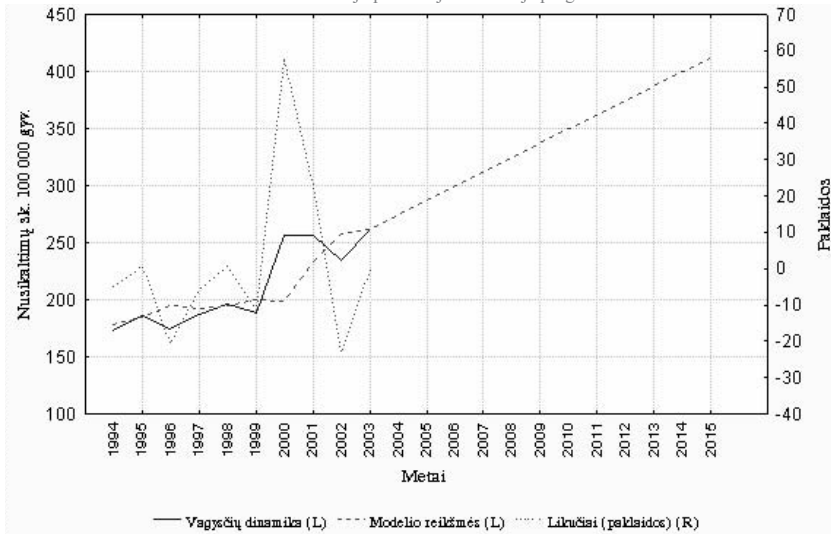
7 pav. Vagystės įsibraunant į gyvenamąsias patalpas 1984–2003 m. ir jų prognozės iki 2015 m.

Tiesinės raidos modelis

Paprasta modelio vidutinė paklaida – 0,01 proc., abs. vidutinė paklaida – 10,8 proc.

Alfa = 1,00, gama = 0,515

Kita labiausiai šiuo metu Lietuvoje paplitusi vagysčių rūšis – transporto priemonių vagystės (žr. 8 pav.).

8 pav. Transporto priemonių vagystės 1994–2003 m. ir jų prognozė iki 2015 m.

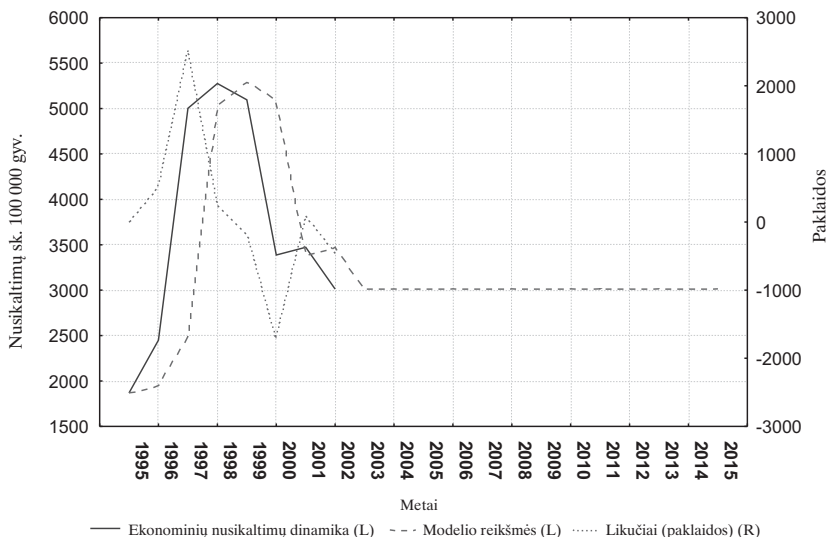
Tiesinės raidos modelis

Paprasta modelio vidutinė paklaida – 0,17, abs. vidutinė paklaida – 6,58 proc.

Alfa = 0,373, gama = 0,445

Tiesines ilgalaikes tendencijas atskleidžia ir transporto priemonių vagystės. Tačiau šios prognozės rezultatais reikia naudotis labai atsargiai. Reikalas tas, kad ji parengta remiantis gana trumpo laikotarpio (11 metų) duomenimis. Kita vertus, modelis pasižymi gana geromis savybėmis. Tai pirmiausia mažos procentinės paklaidos. Svarbu ir tai, kad didelis transporto priemonių vagysčių skaičiaus padidėjimas 1999–2001 m. nėra dėsningas. Pagal šį modelį jis sukeltas pašalinių, trumpai veikusių veiksnių. Dėl to būtent šiame laikotarpiu yra didžiausia modelio paklaida. Šią prielaidą patikrinti būtų labai svarbu sprendžiant klausimą, kiek iš tikrųjų galėtume vadovautis šiuo modeliu.

Ekonominių nusikaltimų dinamika nagrinėta remiantis labai trumpo laikotarpio duomenimis. Skaičiavimai parodė, kad geriausias yra lėtėjantis raidos modelis. Kartu eksponentinio glodinimo metodas netęsia prognozės linijos žemyn. Vietoje to išivaizduojama tolesnė raida kaip tiesė, tačiau ji pabrėžiama nesimetriškai žemai – prognozės linija ne leidžiasi, o nusileidusi.

9 pav. Ekonominių nusikaltimų¹⁵⁹ dinamika 1995–2002 m. ir jų prognozės iki 2015 m.

Lėtėjančios raidos modelis

Paprasta modelio vidutinė paklaida – 0,9 proc., abs. vidutinė paklaida – 18,4 proc.

Alfa = 1,00, gama = 0,00, phi = 0,506

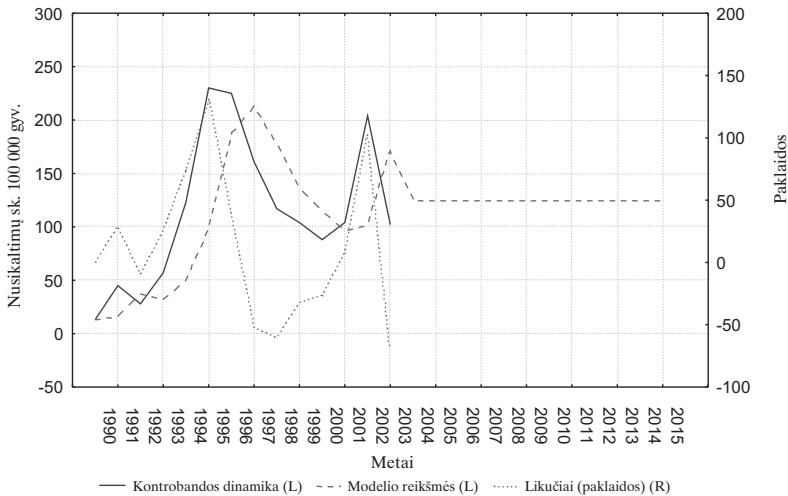
Viena iš ekonominių nusikaltimų rūšių yra kontrabanda. Kontrabanda – tai itin sunkiai prognozuojamas nusikaltimas.

Pirmiausia jos lygis labai priklauso nuo griežtumo kontrolės sienoje pokyčių. Patirtis rodo, kad tokie pokyčiai gali įvykti ir sustiprėjus kontrolės organų dėmesiui, ir pasikeitus valdžiai bei vienu ar kitu prekių konjunktūrai.

Antra vertus, Lietuvai išstojus į Europos Sąjungą iš esmės pasikeitė kontrabandos sąlygos: pasikeitė sienos, kontrolės formos ir metodai. Taigi tendencija, jeigu ir buvo, yra pažeista ir tai panaikina patikimesnis prognozės orientyrus.

¹⁵⁹ **Ekonominiai nusikaltimai** – tai neteisėti, nusikalstami veiksmai ir metodai ekonomikos srityje, kuriais kėsinama į valstybės bei gyventojų ekonominius interesus, nuosavybę (ekonominės sistemos pagrindą), ūkinę, komercinę, finansinę veiklą (taip pat neteisėtas materialinių vertybių, lėšų bei intelektualinės veiklos produktų valdymas, tvarkymas ir naudojimas).

Faktiškai atlikta prognozė atsako į klausimą, kas būtų, jeigu mes neįstotume į ES. Ir čia kompiuteris geriausiai pavadina lėtėjančio didėjimo modelį. Ir čia tą lėtėjimo tendenciją atspindi krintanti linija.

10 pav. Kontrabandos dinamika 1990–2003 m. ir jų prognozė iki 2015 m.

Lėtėjančios raidos modelis

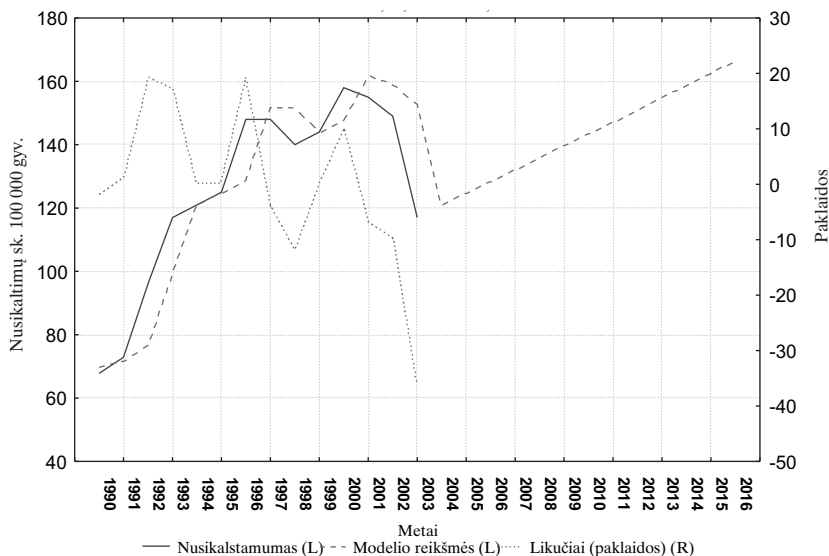
Paprasta modelio vidutinė paklaida – 3,6 proc., abs. vidutinė paklaida – 38,9 proc.

Alfa = 0,678, gama = 0,00, phi = 0,500

2.4. Nepilnamečių nusikalstamumas ir ilgalaikė jo prognozė

2002–2003 m. labai sumažėjo nepilnamečių nusikalstamumas. Tačiau eksponentinio glodinimo metodika „nepatikėjo“ šiuo mažėjimu. Ji palaikė jį eiliniu nepilnamečių nusikalstamumo svyravimu, po kurio jis vėl ims didėti.

Manytume, kad pasirinktas kompiuterio modelis – tiesinis didėjimas – atitinka tikrovę. Jis viso labo rodo, kad nepaisant laikino šio nusikalstamumo didėjimo ar mažėjimo pagrindinė tendencija lieka ta pati, kaip ir bendro nusikalstamumo – ilgalaikis didėjimas.

11 pav. Nepilnamečių nusikalstamumas 1990–2003 m. ir prognozė iki 2016 m.

Lėtėjančios raidos modelis

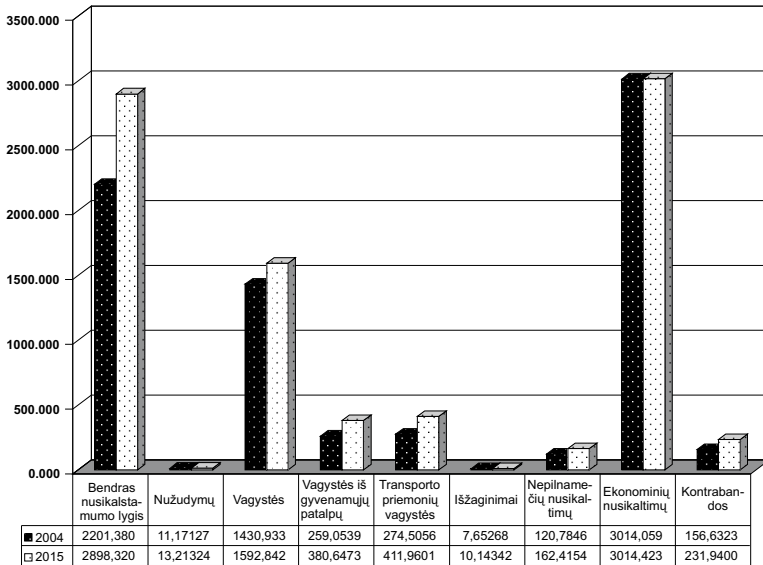
Paprasta modelio vidutinė paklaida – 0,1 proc., abs. vidutinė paklaida – 7,9 proc.

Alfa = 1,00, gama = 0,00

Bendras nusikalstamumo šuolis, kurio epicentras buvo 1995 m., paveikė visų nagrinėtų nusikalstamumų, taip pat ir nepilnamečių, dinamiką. Tolesnis nusikalstamumo mažėjimas vėlesniais metais gali būti aiškinamas viso labo kaip grįžimas prie pagrindinės tendencijos.

Dėl to prognozuojant tolesnio nepilnamečių nusikalstamumo kitimą pasitelkus eksponentinio glodinimo metodą daugiausia orientuotasi ne į tą laikiną pakilimą, o į ilgametę pagrindinę tendenciją. Visais atvejais tai spartus didėjimas. Gera naujiena – kad nors to didėjimo tempai ir dideli, bet vis dėlto nepralenkia ankstesnių metų didžiausių nusikalstamumo rodiklių.

12 paveikslas apibendrina nusikalstamumo mūsų šalyje tendencijų tyrimą ir juo remiantis atliktos nusikalstamumo tolesnės raidos prognozę.

12 pav. Nusikalstamumo dinamika 2002–2015 m.

Ją nagrinėdami galime geriau suvokti, kokiame pasaulyje gyvenime, kokiame kriminologinėje aplinkoje vyks nusikaltimų prevencijos darbas ateinančių dešimtmetį. Pabandėme atsižvelgti į viską, kas mums žinoma, taip pat ir apie pasaulinės bei Lietuvos nusikalstamumo raidos tendencijas.

Trys būsimos nusikalstamumo bruožai yra itin svarbūs. Pirmas, nusikalstamumas ateityje bus gana panašus pagal lygį ir struktūrą į dabartinį. Kokių nors itin staigių šuolių nelaukiama. Antra, visų nusikaltimų dinamika yra to paties didėjimo pobūdžio. Trečia, prognozuojamas gyventojų, tapusių nusikaltimų aukomis, aktyvumo didėjimas. Jo didėjimas kiekybiškai atitinka ir pasaulines nusikalstamumo dinamikos tendencijas. Galima manyti, kad nusikaltimų aukų aktyvumas ir toliau bus vienas svarbiausių nusikalstamumo didėjimo veiksnių. Kitaip tariant, kriminalinės justicijos institucijų darbo mastas didės. Maža to, galima matyti, kad ir gyventojų reiklumas jiems irgi didės.

Nagrinėjant pasaulines nusikalstamumo raidos tendencijas galima konstatuoti, kad greičiausiai nusikalstamumas didėjo labiausiai išsivysčiusiose šalyse. Kuo labiau išsivysčiusi šalis, tuo greičiau didėjo nusi-

kalstamumas. Lietuva įžengė į spartesnės raidos laikotarpį. Iš to išplaukia gana paradoksali išvada: kuo labiau mūsų šalis artėja prie labiausiai išsivysčiusių šalių, tuo greičiau joje didėja nusikalstamumas.

Nustatėme, kad nusikalstamumo kaitą mūsų šalyje gali atspindėti ir tiesinio, ir greitėjančio didėjimo modeliai, kad greitėjantis didėjimo modelis šiek tiek geriau negu tiesinis atspindi dabartinę nusikalstamumo kaitą.

Iš anksčiau pateiktų išvadų išplaukia, kad Lietuvai artėjant prie labiausiai išsivysčiusių šalių greitėjančio didėjimo modelis taps pranašesnis už tiesinį – Lietuvos nusikalstamumo raida taps vis spartesnė.

Nagrinėjamų tendencijų visuma patvirtina pateiktas prognozes, kurių pagrindas buvo pasaulio tendencijų nagrinėjimas. Ir pasaulio tendencijų interpoliacija Lietuvai, ir tiesioginė Lietuvos nusikalstamumo analizė rodo, kad dar gana ilgai pagrindinis nusikalstamumo kaitos veiksnys liks gyventojų, tapusių nusikaltimų aukomis, aktyvumas. Jeigu neįvyks kokių nors dabar sunkiai numatomų globalių socialinių pokyčių, galime laukti, kad nusikalstamumas gana stabiliai (o galbūt spartėdamas) didės.¹⁶⁰ Iš atskirų nusikaltimų dinamikos analizės matyti, kad tas didėjimas nėra siejamas vien su masiškiausio nusikaltimo – vagysčių dinamika. Minėjome, kad jis būdingas ir kitiems nusikaltimams – taigi jis yra globalus, apima įvairias nusikalstamumo struktūros dalis.

Gyventojų, tapusių nusikaltimų aukomis, aktyvumo didėjimas gali būti siejamas su keliais veiksniais.

Pirmiausia tai laipsniškas jų pakantumo nusikaltimams mažėjimas. Bet koks nusikaltimas – tai pirmiausia šiurkštus nukentėjusiojo teisių pažeidimas. Nukentėjusiojo nereagavimas į jam padarytą nusikaltimą, susitaikymas su neteisybe – visa tai bruožai, būdingesni visuomenėms, kur žmogaus teisėms neskiriama ypatingo dėmesio. Dėl padidėjusios žmogaus teisių gynimo reikšmės modernios demokratinės visuomenės atstovai labiau reaguoja į tuos pačius nusikaltimus.

Antra, tai asmenų, nukentėjusių nuo nusikaltimų, vis didėjančio institucinio aktyvumo pasekmė. Gerėjantis išsilavinimas ir vis platesnis dalyvavimas valstybės valdyme padeda nukentėjusiesiems įveikti institucinį barjerą. Jie jau nebijo valdininko, geriau išmano savo teises ir jo pareigas, geriau moka bendrauti su juo, išdėstyti savo pretenzijas. Dėl to

¹⁶⁰ Justickis V. Kriminologija. I dalis. – Vilnius: LTU, 2001. P. 288–293.

vidutiniam nukentėjusiajam vis paprasčiau nuvykti į teisėsaugos instituciją, pateikti savo pareiškimą ir kontroliuoti, kaip jis vykdomas.

Trečia, nukentėjusiųjų aptariamo aktyvumo didėjimas gali būti siejamas su laipsnišku požiūrio į policiją ir kitus teisėsaugos organus pokyčiais, ypač su vis didėjančiu pasitikėjimu. Pažymėtina, kad didėjantis pasitikėjimas policija yra gana universali modernių demokratiškesnių visuomenių raidos tendencija. Policija yra trečioji tarp įvairiausių institucijų Vokietijoje, Lenkijoje, Estijoje. Laipsniškai gerėja požiūris į ją ir Lietuvoje. Tačiau labiau pasitikint ir intensyviau bendradarbiaujant didėja reikalavimų lygis.

Visa tai verčia manyti, kad nukentėjusiojo santykis su teisėsaugos institucijomis tampa pagrindine nusikalstamumo prevencijos grandimi. Nukentėjusiojo reakcija į savo teisės pažeidimus, jo pasirengimas ginti jas, sugebėjimas bendrauti su teisėsaugos institucijomis bei kontroliuoti jų veiklą – visa tai tampa svarbiausiu šios srities santykiu. Būtent jis vaidina lemiamą vaidmenį besiformuojant nusikalstamumo tendencijoms. Tik per šį (subjektyvų) santykį pasireiškia objektyvūs procesai, vykstantys nusikalstamumo srityje.

Iš to išplaukia ir strateginio pokyčio būtinumas nusikalstamumo prevencijos srityje. Tradicinis nusikalstamumo prevencijos tikslas yra sumažinti nusikalstamumą (nusikaltimų bei nusikaltėlių skaičių, nusikaltimų padaromą žalą). Minėtų polinkių analizė rodo, kad prevencijos pagrindas turėtų būti subjektyvių (ypač nukentėjusiojo) reakcijų sritis. Nukentėjusiojo pasitenkinimas teisėsaugos organų reakcija į jo teisių pažeidimą, jo nuomonė apie teisybės atkūrimą – būtent tai tampa pagrindiniu kriterijumi, kuriuo remiantis gali būti vertinami objektyvūs nusikalstamumo prevencijos rodikliai.

Itin svarus argumentus šiems teiginiams patvirtinti išplaukia iš jau aptartų nusikalstamumo didėjimo tendencijų. Kaip anksčiau pažymėta, dabartinės ilgalaikės nusikalstamumo didėjimo tendencijos pagrindas yra ne blogiausios objektyvios gyvenimo sąlygos, o ilgalaikės socialinės destruktijos reiškiniai. Ilgalaikė tendencijai (ypač šalyse, kuriose nusikalstamumas didėja ypač sparčiai) būdingi visi tie reiškiniai, kurie tradiciškai glaudžiausiai siejami su kriminogeninių veiksnių reikšmės nusikalstamumo etiologijoje mažėjimu. Iš tikrųjų iki šiol pagrindinį vaidmenį nusikalstamumo etiologijoje vaidino veiksniai, tiesiogiai nulemti įvairiausių socialinių problemų: žemo materialinio lygio, menko išsilavinimo, nedar-

bo, šeimos netvirtumo, žemo socialinio statuso, narkotizacijos, alkoholizmo ir pan. Tačiau šalyse, kur ilgalaikė nusikalstamumo didėjimo tendencija ypač akivaizdi, vyksta atvirkštiniai visi minėti neigiami reiškiniai. Dėl didėjančio nusikalstamumo šiose šalyse gerėja materialinė gyventojų padėtis ir gyvenimo sąlygos, greitai kyla kultūros ir išsilavinimo lygis, formuojasi vidurinioji klasė ir mažėja socialinė poliarizacija.

2.5. Trumpalaikės nusikalstamumo Lietuvoje prognozės, pagrįstos prognostinių požymių išaiškinimu ir panaudojimu

Šioje monografijos dalyje pateikiamos trumpalaikių nusikalstamumo tendencijų prognozės.

Trumpalaikė tendencija – tai nusikalstamumo kaitos pokyčiai, trunkantys tik keletą metų. Kalbėdami apie trumpalaikes tendencijas dažniausiai turėsime omeny tokias, kurios dar neprasidėjusios, laukiamos po vienerių ir daugiau metų ir trunka ne ilgiau nei 3–4 metus.

Tačiau trukmė nėra pats svarbiausias tokios tendencijos požymis. Dažnai daug svarbesnis yra jos santykis su ilgalaikė tendencija, t. y. su tokia, kuri trunka daug metų ir net dešimtmečių. Anksčiau aptarėme tokias ilgalaikes tendencijas. Aptarėme veiksnius, kurie formuoja ilgametę nusikalstamumo dinamiką Lietuvoje ir daugelyje kitų šalių.

Trumpalaikė tendencija – tai dinamiškas reiškinys, kuris vienu ar kitu būdu modifikuoja ilgalaikę tendenciją, sukelia laikinus jos pokyčius. Pavyzdžiui, ilgalaikė tolygaus didėjimo tendencija gali trukti keletą dešimtmečių. Tačiau atskirais metais toks tolydus didėjimas nutrunka. Atsiranda nauji, neretai nelaukti nusikalstamumo pokyčiai. Keletą metų nusikalstamumas gali mažėti, arba, atvirkščiai, laikinai gali didėti. Tai ir yra trumpalaikė tendencija. Šiuo atveju mums svarbi ne tiek jos tiksli trukmė, kiek santykis su ilgamete tendencija.

Laiku prognozuoti trumpalaikes tendencijas yra itin svarbu. Čia daug sunkiau negu esant ilgalaikė tendencijai laiku numatyti pavojingus nusikalstamumo pokyčius ir pasirengti jiems. Kaip ir netikėtas staigus meteorologinis pokytis, netikėta trumpalaikė pavojinga tendencija gali būti itin destruktivi. Laiku numatyti arba atpažinti tokius pavojingus polinkius (jeigu jie dar neprasidėjo) arba atpažinti jau prasidėjusius yra labai svarbu formuojant veiksmingą socialinę politiką.

Prognostiniu požymiu (arba prognostinę galią turinčiu parametru) vadiname tokį socialinį, ekonominį ar bet koki kitą požymį, kuriuo remiantis galima patikimai prognozuoti tam tikrą nusikalstamumo rodiklį tam tikrais būsimais metais.

Pavyzdžiui, mes nežinome, koks bus tam tikro nusikalstimo lygis po N metų. Tačiau mes žinome, kad jeigu šiais metais padidėjo nedarbo lygis X , tai praėjus apibrėžtam N metų skaičiui iš esmės padidės ir su nedarbu susijęs nusikalstamumas. Čia nedarbas X yra ta „kregždutė“, kuri ir nusako po tam tikro laiko prasidėsiantį kitą reiškinį. Toks parametras yra tam tikras tiltas tarp dabartinės ir būsimos nusikalstamumo padėties.

Esant tam tikrai nuolatinei, ilgalaikei nusikalstamumo tendencijai prognostinis požymis leidžia numatyti po kelerių metų įvyksiančius tos tendencijos trumpalaikius pokyčius – naują trumpalaikę tendenciją.

Šio tyrimo dalies tikslas ir yra išnagrinėti galimybę numatyti tokias trumpalaikes tendencijas, kurios dažniausiai pasireiškia kaip kelerius metus trunkantis ilgalaikių tendencijų sujaukimas (modifikacija).

Tuo tikslu pirmiausia aptarsime ilgalaikės ir trumpalaikių tendencijų sąveikos mechanizmą. Tada apibūdinsime metodą, kuriuo bus siekiama nustatyti prognostinius požymius ir prognozuoti trumpalaikes tendencijas.

Taikant šį metodą bus atliktas įvairių galimų bendrojo nusikalstamumo Lietuvoje trumpalaikių pokyčių požymių tyrimas siekiant nustatyti informatyvius požymius, tokius, kurie pasižymi prognostinėmis savybėmis.

Prognostinių požymių nustatymas – galingas kriminologinio prognozavimo ir nusikalstamumo prevencijos instrumentas. Jo taikymas šalies, regiono, miesto, vietovės mastu leidžia iš aibės vykstančių šiuo metu socialinių, ekonominių ir kitų procesų išaiškinti tuos, kurie nusako tai, kas vyks rytoj, artimoje ateityje ar po kelerių metų. Jie pateikia statistiškai patikimą atsakymą, ką ateityje reiškia vieni ar kiti dabartiniai procesai: nedarbas, padidėjusi socialinė dezorganizacija, nepilnamečių nusikalstamumo padidėjimas ir pan.

Vienais atvejais šie požymiai išpėja apie nepageidaujamus nusikalstamumo pokyčius ir nusako laiką, kada jie gali įvykti. Kartu sudaroma galimybė laiku pasiruošti jiems, imtis reikiamų priemonių. Tai atveria visiškai naujas nusikalstamumo prevencijos galimybes, pakelia ją į naują, aukštesnę pakopą.

Prognostinių būsimų nepalankių nusikalstamumo pokyčių rodikliai kaip tik ir nurodo, kas gali įvykti, kokie yra nusikaltimai ir apskritai kokios nusikalstamumo raidos tendencijos, kurios turi būti numatytos. Kartu nusikalstamumo prevencija tampa būtent tuo, kuo ji turi būti – *būsimų* nusikaltimų numatymu. Jeigu nusikaltimų prevencijos projektas vykdomas neišaiškinus būsimų nepalankių reiškinių ir nėra nukreiptas į tų dar neegzistuojančių, bet tikrai laukiamų reiškinių numatymą, tokia prevencija vėl virsta kova su šiandieniniu nusikalstamumu. Tai įvyksta dėl to, kad tokiu atveju toks projektas gali būti nukreiptas tik į dabartinį nusikalstamumą. Tai ne prevencija, o esamos padėties taisymas.

Svarbus prognostinių požymių vaidmuo ir išlaisvinant nusikalstamumo prevenciją nuo pseudotikslių – tikslų, kurių pagrindas yra vienas arba kitas nusistovėjęs mitas.

Galiausiai prognostinių požymių tyrimas sukuria nusikaltimų prevencijai laiko perspektyvą. Ištyrus juos išaiškinama, kaip greitai vyksta vieni ar kiti suplanuoti ar spontaniški pokyčiai. Nusikaltimų prevencijos organizatoriai ir dalyviai pradeda aiškiau įsivaizduoti, kada laukti šiandien vykstančių procesų pasekmių. Pavyzdžiai, jeigu šiemet imtasi priemonių recidyvui sumažinti, tai toli gražu nereiškia, kad kitais metais reikia laukti teigiamų pokyčių. Antra vertus, jeigu kitais metais teigiamų pokyčių neįvyko, tai jokiu būdu nereiškia, kad prevencijos priemonės buvo neveiksmingos. Prognostinių požymių tyrimas rodo, kada reikia laukti tų teigiamų pokyčių.

Ilgalaikių ir trumpalaikių tendencijų sąveikos mechanizmas. Nusikalstamumui apskritai, taip pat ir mūsų šalyje būdinga inercija. Ji pasireiškia tuo, kad nusikalstamumo lygis kasmet labiausiai priklausomas nuo to, koks jis buvo praėjusiais metais.

Tai rodo mūsų atlikti bendrojo nusikalstamumo Lietuvoje vadinamųjų autokorelacių apskaičiavimai (apskaičiuota naudojant *SPSS 12* statistinių programų paketą).

Kad suvoktume šį reiškinį, pažvelkime į 13 paveikslą „Bendrojo nusikalstamumo dinamikos Lietuvoje autokorelacių“.

Toliau pateikti autokorelacių apskaičiavimo rezultatai. Kiekviena eilutė rodo einamųjų metų korelaciją su iš eilės vykstančiais ankstesniais. Taigi pirmoji eilutė rodo einamųjų metų korelaciją su praeitais, antroji – su užpraeitais ir t. t. Kiekvienoje eilutėje nurodytas pirmiausia korelacijos koeficientas. Pavyzdžiui, pirmoje eilutėje koeficientas .928

reiškia, kad šių metų koreliacija su praeitais yra labai didelė ir lygi .928. Kitos eilutės skaičius (.147) rodo pasikliautiną šio koreliacijos koeficiento intervalą. Toliau einančios žvaigždutės vizualizuoja šio ryšio stiprumą. Autokoreliacijos statistinio reikšmingumo kriterijaus (vadinamojo Ljung-kriterijaus) absoliutaus dydžio pagrindu apskaičiuotos vadinamosios nulinės hipotezės, t. y. priešingos prielaidos, kad stebimo koreliacinio ryšio vis dėlto nėra, teisingumo tikimybė (ji lygi pirmoje eilutėje .000).

13 pav. Bendrojo nusikalstamumo dinamikos Lietuvoje autokoreliacijos

1	.928	.147	.	□*****	*****	39.682	.000
2	.873	.146	.	□*****	*****	75.649	.000
3	.799	.144	.	□*****	*****	106.536	.000
4	.710	.142	.	□*****	*****	131.518	.000
5	.625	.140	.	□*****	*****	151.420	.000
6	.536	.138	.	□*****	*****	166.440	.000
7	.444	.136	.	□*****	*****	177.028	.000
8	.358	.134	.	□*****	**	184.102	.000
9	.278	.133	.	□*****	*	188.487	.000
10	.201	.131	.	□*****		190.855	.000
11	.121	.129	.	□**		191.744	.000
12	.044	.127	.	□*		191.866	.000
13	-.014	.125	.	*		191.878	.000
14	-.059	.122	.	*□		192.113	.000
15	-.100	.120	.	**□		192.805	.000
16	-.124	.118	.	**□		193.913	.000
17	-.147	.116	.	***□		195.516	.000
18	-.172	.114	.	***□		197.802	.000
19	-.198	.111	.	****□		200.976	.000
20	-.223	.109	.	****□		205.160	.000

13 paveiksle parodyta, kaip kiekvienų metų nusikalstamumas mūsų šalyje priklauso nuo praeitų metų nusikalstamumo. Pirmasis stulpelis *Lag* rodo praeitų metų skaičių. Antrasis stulpelis *Auto-Corr* (autokoreliacijos) rodo einamųjų metų ryšio su kiekvienu iš tų praeitų metų stiprumą. Šių metų koreliacijos su praeitais koeficientas (Lag 1) pats aukščiausias ($r = 0.928$). Sunku nurodyti kitą kokį nors reiškinį, kurio ryšis su nusikalstamumu būtų toks stiprus.

Užpraeitų metų koreliacija su einamaisiais irgi labai didelė, nors mažesnė negu praeitų (0.873). Ir tolesnis ryšis lieka stiprus, nors ir toliau silpsta.

Jeigu šiemet nusikalstamumas didelis, galime sakyti, jis didelis dėl to, kad buvo didelis ir pernai, ir užpernai, ir prieš dvejus metus. Taigi metai kaip grandinės grandys „laiko“ vieni kitus.

Kitas palyginimas – statinys, kurio kiekviena plyta remiasi į kitą. Iš tikrųjų šiais metais nusikalstamumas didelis todėl, kad jis buvo didelis pernai. O pernai todėl, kad jis buvo didelis užpernai. Kaip kiekviena plyta remiasi į kitą, taip ir kiekvienių metų nusikaltimų dydis priklauso nuo ankstesnių metų dydžių. Jeigu vienais metais nusikalstamumas smarkiai sumažėja, tai jis sumažės ir kitais.

Taigi šių metų nusikalstamumo dydis lyg daugeliu siūlų „pririštas“ prie daugelio prieš tai buvusių metų dydžių.

Žvaigždučių eilės paveiksle leidžia geriau suprasti atskirų metų nusikalstamumo lygių ryšių struktūrą – vidinę tendencijos konstrukciją. Matome, kaip vis tolesnių metų poveikis einamųjų metų nusikalstamumui silpsta, o vėliau pereina į priešingybę. Nusikalstamumo lygis, kuris buvo prieš 5 metus, jau beveik nedaro poveikio einamųjų metų nusikalstamumui. Po to koreliacijos koeficientai pasidaro neigiami. Tai reiškia, kad jeigu šiemet nusikalstamumas padidėjo, tai tikriausiai prieš 6 metus jis buvo sumažėjęs, o prieš 7 ir 8 – dar mažesnis. Kitaip tariant, nusikalstamumo tendencija – tai „banga“, susidedanti iš kelerių metų.

Pirmieji praeities metai ją „pakelia“, tolesni „nuleidžia“. Koks nors daiktas, stumiamas priešingų jėgų, lieka vietoje, tampa pastovus. Lygiai taip pat ir nusikalstamumo tendencija, veikiamą priešingų jėgų, igyja pastovumo, inercijos.

Taigi ilgalaikė nusikalstamumo tendencija – tai ganėtinai pastovus reiškinys, pasižymintis nemaža inercija, dėl kurios labai sunku paveikti ją, pasiekti didesnių pokyčių.

Trumpalaikės tendencijos pasireiškia, kai atsiranda galingi šalutiniai veiksniai – tokie stiprūs, kad pajėgūs iversti minėtą inerciją. Taigi trumpalaikių nusikalstamumo pokyčių mūsų šalyje (galima manyti, ir daugelyje kitų) ypatybė yra ta, kad jie labiau priklauso ne nuo vidinės nusikalstamumo kaitos inercijos, o nuo šalutinių veiksnių, kurie padaro jam vienokią arba kitokią poveikį.

Kaip anksčiau minėta, egzistuoja gana paradoksali nusikalstamumo prognozės situacija – mažiau problemų kyla dėl ilgalaikės nei trumpalaikės prognozės. Ilgalaikės ir trumpalaikės nusikalstamumo raidos tendencijos mūsų šalyje žymiu mastu yra nepriklausomos vienos nuo kitų. Ilgalaikės tendencijas sukelia globalūs mūsų planetoje vykstantys pokyčiai – pasaulio šalių institucionalizacija, ekonominės jų padėties kitimas, urbanizacija, industrializacija, gyvenimo bei kultūros lygio pokyčiai. Nemaža dalis šių veiksmų paprastai vertinami kaip pažangūs, atspindintys visuotinį pasaulio modernizavimo procesą.

Trumpalaikės tendencijas sukelia gana skirtingi veiksniai, dažniausiai vertinami kaip neigiami, kriminogeninio pobūdžio.

Pasiskirsčiųsių lagų (atsilikimų) analizė kaip prognostinių požymių nustatymo metodas. Prognostiniams požymiams nustatyti buvo taikomas vadinamasis lagų (arba atsilikimų, vėlesnių pasekmių) metodas (*Distributed Lag Analysis*).

Pateiksime trumpą pagrindinės metodo idėjos aprašymą.

Išsamiai metodas aptartas Judge'o, Griffitho, Hillo, Luetkephlo ir Lee (1985), Maddalos (1977) ir Fomby, Hillo ir Johnsono (1984).

Įsivaizduokime, kad tam tikrais metais įvyko tai, kas turėtų padaryti esminį poveikį nusikalstamumo lygiui. Pavyzdžiui, nutarta iš esmės padidinti išlaidas kriminalinei justicijai arba gerokai sugriežtinti bausmes. Kad ir koks galingas būtų to veiksmo poveikis, vargu ar galime tikėtis, kad jis padarys poveikį nusikalstamumui nedelsiant, tais pačiais metais.

Sakykime, padidėjęs finansavimas suteikia galimybę pasamdyti daugiau policijos darbuotojų. Tačiau vargu ar tai bus galima padaryti iš karto. Naujus darbuotojus reikia apmokyti, jie turi išmokti savo darbą, įgyti tam tikros patirties. Tik tada jie pradės daryti įtaką nusikalstamumui.

Pabandykime apskaičiuoti, kada tai įvyks.

Sakykime, vienais metais padidėjo finansavimas. Prieš priimant naujus darbuotojus reikia atlikti tam tikrą paruošiamąjį darbą. Jis gali trukti kelis mėnesius, galbūt metus. Priimti naujieji pareigūnai pradėdami rengti dirbti būsimąjį darbą. Tai gali trukti dar metus. Po to jie pradeda dirbti. Prižiūrėti patyrusio pareigūno naujieji pareigūnai perpranta visas policijos darbo plonybes. Kol jie sukaups reikiamos patirties ir taps visateisiais policijos pareigūnais, praeis dar metai. Tada jie dar metus turi dirbti, kad jų darbas atsispindėtų metinėje ataskaitoje. Taigi sprendimas padidinti policijos finansavimą padarys poveikį nusikalstamumui tik po 3–4 metų.

Sakykime, padidėjęs finansavimas truko tik metus. Po metų teko naujai priimtus policijos pareigūnus atleisti. Šį sykį poveikis bus daug greitesnis. Tačiau vis dėlto gali atsitikti, kad ir tas sprendimas padarys poveikį ne iš karto. Nuo sprendimo mažinti finansavimą iki realaus atleidimo gali praeiti mėnesiai. Be to, ne visi atleidžiami iš karto – procesas gali užtrukti, o naujų pareigūnų rezultatai, net ir jiems išėjus, liks ir praeis dar kiek nors laiko, kol kriminalinė padėtis vėl pablogės.

Taigi susiduriame su uždelstu vieno veiksnio poveikiu kitam. Vienas požymis (vadinkime jį X) daro poveikį kitam (vadinkime jį Y).

Techniškai tai atrodo taip. Paprastai turime du laiko stulpelius. Vienas iš jų (X) – tai metinės reikšmės to veiksnio, kuris darė poveikį (mūsų pavyzdyje tai finansavimas kiekvienais metais). Kitas stulpelis (Y) rodo, koks tais pačiais metais buvo finansavimas.

Mums reikia nustatyti, kurių metų finansavimas (X) daro poveikį kurių metų nusikalstamumui (Y). Tą patį klausimą galimą suformuluoti dar kitaip – kiek metų nusikalstamumo pokyčiai (Y) atsilieka nuo finansavimo (X). Tas atsilikimas vadinamas lagu – atsilikimu. Mūsų pavyzdyje praėjo treji metai, kol padidėjęs finansavimas pradėjo daryti įtaką nusikalstamumui. Vadinasi, tarp finansavimo ir nusikalstamumo pokyčių yra trejų metų lagas.

Dabar grįžkime prie dviejų laiko metinių duomenų stulpelių (tokių stulpelių pavyzdys yra pateiktas 1 lentelėje).

Įsivaizduokime, kad norime sukurti tokią formulę, kuri leistų pagal tam tikrų metų finansavimą (X) apskaičiuoti to finansavimo poveikį būsimųjų metų nusikalstamumui (Y).

Kitaip tariant, mums reikia tokios formulės:

$$Y(t) = B_1 * X(t-1) + \dots + B_k X(t-k) + LN;$$

t – metai, kuriems prognozuojama. Pavyzdžiui, jeigu mums reikia nustatyti finansavimo poveikį 2004 m. nusikalstamumui, tai:

t – būtent 2004 m., (t-1) – praeiti (2003), (t-2) – užpraeiti metai ir t. t.

k – rodo ligo dydį. Kitais žodžiais, jis rodo, kiek praeities metų tiriamame. Pavyzdžiui, k = 3 reiškia, kad tiriamame, kokį poveikį šių metų nusikalstamumui daro: 1) praeitų, 2) užpraeitų ir 3) ankstesnių metų finansavimas;

X – tai metinio finansavimo dydis. Pavyzdžiui, X (t-1) reiškia finansavimą prieš tai buvusiais metais, X (t-2) finansavimą prieš 2 metus ir t. t.;

B yra pastovūs skaičiai (matematikai juos vadina koeficientais arba „svoriais“). Tuose skaičiuose visa esmė. Būtent juos apskaičiuoja kompiuteris. Kasmet juos reikia parinkti taip, kad sudauginę kiekvienų metų finansavimą X su tų pačių metų koeficientu B ir visų metų tokias sandaugas sudėję (kaip parodyta formulėje) gautume prognozuojamų metų nusikalstamumą (mūsų pavyzdyje tai 2004-ųjų nusikalstamumas);

LN – laisvasis narys. Tai skaičius, kurį irgi apskaičiuoja kompiuteris. Tai pataisa. Prie jo reikia pridėti sandaugų sumą ($B_1 * X(t-1) + \dots + B_k X(t-k)$), kad iš finansavimo skaičių gautume nusikaltimų skaičių. Pasislinkusių lagų programa leidžia surasti tokius B ir LN , kurie, remiantis metų finansavimo dydžiu, būtų taikomi atliekant nusikalstamumo lygio prognozę.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad koeficientai, kuriuos apskaičiuoja paskirsčiusių lagų metodas, tinka ne tik, pavyzdžiui, einamųjų metų nusikalstamumui prognozuoti. Galime panaudoti tuos pačius koeficientus sakykime, 1999 m. nusikalstamumui prognozuoti. Šių metų nusikalstamumą gana tiksliai apskaičiuojame sudauginę kiekvieną praeitų (1998) bei ankstesnių (1997) metų finansavimą ir mūsų jau apskaičiuotus koeficientus.

Tuo ir pagrįstos šio metodo prognostinės savybės. Pavyzdžiui, jeigu mums reikės paprognozuoti finansavimo pagrindų 2007 m. nusikalstamumą, mes lygiai taip pat padauginsime praeitų (t-1) 2006 m. finansavimą (jį mes jau žinome) iš užpraeitų metų koeficiento (jau rasto) B_1 , tada (t-2) 2005 m. finansavimą iš B_2 ir t. t.

Mūsų formulės parametrus B_0, B_1, \dots, B_k ir nustato paskirstytųjų lagų metodas.

Taikant šį metodą galime ištirti įvairiausių praeities metų veiksnių poveikį nusikalstamumui. Gyventojų pajamos, migracija, administracinių pažeidimų skaičius – tai tik vieni iš daugelio požymių, kurie gali turėti prognostinių savybių. Dėl to verta juos šiuo atžvilgiu ištirti.

Dažniausiai toks tyrimas būna nesėkmingas. Gali ir nebūti ryšio tarp, pavyzdžiui, žmonių išsilavinimo praeities metais ir šių metų nusikalstamumo lygio. Arba toks ryšis yra, bet jis per silpnas ir dėl to išnyksta tarp aibės kitų veiksnių. Tačiau kartais ir pasiseka. Netikėtai gali išaiškėti stiprus tam tikrų socialinių arba ekonominių požymių ir būsimųjų metų nusikalstamumo ryšis.

Tokių požymių surasti – didelis laimėjimas. Atsiranda galimybė jį stebint daryti prielaidas, kaip už kelerių metų keisis nusikalstamumo lygis. Dėl to svarbu ištirti kuo daugiau socialinių ir ekonominių veiksnių ir nustatyti, ar jie turi prognostinių savybių. Svarbu ne tik nustatyti, kiek jie nusako bendrąjį nusikalstamumą, bet ir atskirus nusikaltimus.

Visus minėtus parametrus apskaičiavome naudodamiesi statistikos duomenų apdorojimo programų paketu „Statistika 6“. Programa *Distributed lag analysis* yra „Statistikos 6“ programų rinkinyje *Time Series/Forecasting*, esančiame rinkinyje *Advanced Linear/Nonlinear models*.

Programa apskaičiuoja regresijos koeficientus, pagal kuriuos žinant požymio reikšmę tam tikrais metais galima prognozuoti vienų iš būsimų metų nusikalstamumą ir taip pat nustatyti to regresijos koeficiento pasikliautinas ribas bei statistinį reikšmingumą.

Galima išskirti keletą svarbiausių prognostinių požymių (parametrų) grupių; pirmoji – tai kriminalinės justicijos veikla, kurią sudaro tam tikrų nustatytų prognostinių tyrimų kompleksas.

Baudžiamosios justicijos aktyvumas kaip prognostinis parametras. Baudžiamoji justicija – tai visuma institucijų, kurių pagrindinė funkcija yra reaguoti į padarytus nusikaltimus, o svarbiausias veiklos tikslas – mažinti nusikalstamumą.

Baudžiamosios justicijos veikla pagrįsta prielaida, kad ji daro reikiamą poveikį nusikalstamumui. Tikima, kad išaiškinant nusikaltimus bei vykdant teisingumą kartu daromas poveikis ir nepastoviams piliečiams, linkusiems daryti nusikaltimus. Taigi baudžiamosios justicijos veikla mažina nusikalstamumą. Su ta prielaida glaudžiai susijusi ir antroji – kuo aktyviau ir teisingiau baudžiamoji justicija vykdo savo funkcijas, tuo mažiau turėtų būti nusikaltimų.

Taigi turėtų būti stipresnių baudžiamosios justicijos institucijų (policijos, teismų, prokuratūros, pataisos įstaigų) veiklos ir nusikalstamumo koreliacijų. Galime tikėtis, pavyzdžiui, kad jeigu šalies arba tam tikro rajono mastu šių įstaigų veiklos rezultatai gerėja, tai bent po kelerių metų nusikalstamumas turi sumažėti. Lygiai taip pat aktyvumo sumažėjimo rezultatai turėtų būti priešingi.

Remiamasi prielaida, kad būtent aktyvesnė baudžiamosios justicijos institucijų veikla ir gali būti nusikalstamumo padidėjimo priežastis. Iš tikrųjų, jeigu, pavyzdžiui, tam tikroje vietovėje dirbantis policijos pa-

reigūnas yra labai aktyvus, į jį daugiau kreipiamasi, jis fiksuoja daugiau teisės pažeidimų. Dėl to šio rajono statistinėse ataskaitose nusikaltimų bus daugiau.

Nurodoma, kad skatinti nusikalstamumą gali ir kitų baudžiamosios justicijos institucijų veikla. Pavyzdžiui, pataisos įstaigos gali ne mažinti, o didinti nuteistųjų nusikalstamą aktyvumą. Reikalas tas, kad neretai tokios įstaigos veikia kaip bloga infekcinė ligoninė, kuri gydo nuo vienos ligos, bet žmogus užsikrečia daugeliu kitu. Lygiai taip pat nuteistieji, glaudžiai bendraudami su nusikalstamo pasaulio atstovais, įgyja ne tik nusikalstamos veiklos įgūdžių, bet ir atitinkamą požiūrį į įstatymą bei jo pažeidimą.

Tikrovėje dažniausiai būna teisūs ir vieni, ir kiti. Galima manyti, kad ir vienas, ir kitas poveikis yra. Baudžiamosios justicijos įstaigų aktyvumo poveikis priklauso nuo visų minėtų ir kitų veiksnių santykio.

Vis dėlto galima prielaida, kad šių veiksnių poveikis laiko atžvilgiu nėra visiškai vienodas. Pavyzdžiui, policijos aktyvumas iš tikrųjų gali padidinti nusikaltimų skaičių, bet *einamaisiais metais*. Jeigu tas aktyvumas turi ir sulaikomąjį poveikį, tai jis pasireišk *daug vėliau*, kai tas padidėjęs aktyvumas bus nepastovių piliečių suvoktas ir jie nusikals mažiau.

Dėl to baudžiamosios justicijos institucijų aktyvumo padidėjimas gali prognozuoti vienus nusikalstamumo pokyčius vienais metais ir visai kitus kitais.

Tiriant prognostinius požymius regiono, rajono ar vietovės mastu galima remtis vietinių baudžiamosios justicijos institucijų darbo ataskaitomis. Pirmiausia tai galutiniai policijos ir kitų institucijų veiklos rezultatai. Pavyzdžiui, policijos iškeltos, teismų išnagrinėtos bylos. Svarbus rodiklis – kiek žmonių atlieka bausmę, ypač pataisos įstaigose. Nuteistųjų buvimas tose įstaigose – tai savotiškas visos baudžiamosios justicijos veiklos rezultatas. Jis reiškia, kad policija sėkmingai atskleidė jų nusikaltimus, teismas nustatė jų kaltę bei paskyrė bausmę, o pataisos įstaigos darbuotojai prisidėjo juos perauklėdami.

Jeigu viskas vyksta taip, kaip numatyta, asmuo turi pasitaisyti. Antra vertus, kuo daugiau tokių pasitaisiusių asmenų, tuo akivaizdesnis turėtų būti poveikis būsimajam nusikalstamumui.

Jeigu taip yra iš tikrųjų, tai nuteistųjų skaičius turėtų būti geras prognostinis požymis. Jo svyravimai turėtų daryti poveikį ateinančių metų nusikalstamumo lygiui.

Taigi baudžiamosios justicijos veiklos rodikliai yra svarbūs požymiai, galintys turėti prognostinę reikšmę.

Kaip šios grupės požymių tyrimo pavyzdį panagrinėsime baudžiamosios politikos griežtumo prognostines savybes.

Nuo baudžiamosios politikos griežtumo priklauso asmens pripažinimo kaltu pasekmės šiam asmeniui. Tai pirmiausia pasakytina apie įstatymo numatytų sankcijų griežtumą. Antra vertus, tas pasekmės lemia bausmės skyrimo taisyklės. Baudžiamojo įstatymo numatyti bausmės individualizacijos būdai, bausmių sudėjimo taisyklės ir pan. labai svarbūs numatant kaltės pasekmes individui. Ne mažesnę vaidmenį turi susiklosčiusi bausmės skyrimo praktika, bausmės atlikimas, tolesnės teisinės pasekmės (teistumo išnykimas ir pan.).

Prognostiniam tyrimui pasirinkome vieną požymį, kurio pasekmės individui itin svarbios, – laisvės atėmimo bausmės skyrimą. Tai griežiausia bausmė, ji labiausiai apriboja individo teises, visų jo poreikių tenkinimą. Tyrimo duomenys buvo nusikalstamumo lygio ir nuteistųjų laisvės atėmimo laiko eilės 1981–2001 m.¹⁶¹

¹⁶¹ Šie duomenys paimti iš Nusikalstamumo prevencijos centro Lietuvoje duomenų banko.

2 lentelė. Baudžiamosios politikos griežtumas (nuteistųjų skaičius) ir nusikalstamumo lygis (1981–2001)

Metai	Užregistruota nusikaltimų 10 000 gyventojų	Nuteistųjų skaičius 10 000 gyventojų
1981	41,5	32,6
1982	51,6	37,5
1983	51,6	29,4
1984	51,6	28,1
1985	60,0	32,7
1986	57,3	32,5
1987	55,0	26,0
1988	58,2	21,8
1989	84,2	20,3
1990	99,2	21,1
1991	120,0	24,6
1992	150,5	37,1
1993	162,0	45,4
1994	158,0	47,1
1995	163,6	49,4
1996	183,3	45,8
1997	204,5	48,9
1998	210,9	52,8
1999	208,3	53,2
2000	222,5	55,9
2001	214,5	56,6

Nagrinėdami šiuos duomenis matome, kaip smarkiai keitėsi baudžiamosios politikos griežtumas. Buvo metų, kai nuteistųjų buvo ganėtinai mažai. Pavyzdžiui, 1990 m. 10 000 gyventojų teko 21,1 nuteistojo. Buvo metų, kai šis skaičius buvo beveik tris kartus didesnis. Pavyzdžiui, 2001 m. 10 000 gyventojų teko 56,6 nuteistojo.

Sunku patikėti, kad tokie esminiai baudžiamosios politikos griežtumo pokyčiai nedaro poveikio nusikalstamumui. Patikrinkime tai.

Taikant paskirstymo analizę buvo siekiama nustatyti, ar bendrojo nusikalstamumo lygiui turi reikšmės baudžiamosios politikos pokyčiai.

Apdorojus minėtus duomenis buvo galima nustatyti bendrojo nusikalstamumo lygio priklausomybę nuo baudžiamosios politikos griežtumo kiekvienais praėjusiais metais ir laiko tarpą, per kurį baudžiamosios politikos poveikis nusikalstamumo lygiui yra reikšmingiausias (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Baudžiamosios politikos griežtumas (nuteistųjų skaičius) ir jo poveikis nusikalstamumo lygiui (1981–2001)

t	Regresijos koeficientai	Standartinė paklaida	T	P
0	6,04315903603	0,945172637980	6,39370924760	0,000210539818
1	-2,92640846568	1,815947489835	-1,61150500335	0,145735055018
2	-0,57954590064	2,000031758278	-0,28976834905	0,779361833435
3	-0,32406984628	2,025572566477	-0,15998925521	0,876855347010
4	3,27302671548	1,879245351658	1,74167077896	0,119739907720
5	-1,10689753395	1,457005504991	-0,75970717349	0,469222726755
6	-0,56700635985	0,793719990442	-0,71436572932	0,495313870561

Indep: VAR2: nuteistieji; Dep: VAR1: nusikaltimai

Lag: 6 R=,9981 R-square=,9962 N:15

Panagrinėkime šią lentelę. Pirmiausia patikslinkime, kas ką reiškia.

1. Nulinė eilutė. Šios lentelės stulpelis „Regresijos koeficientai“ pirmiausia pateikia šių metų LN – koeficientą (žr. 2 lentelės eilutę Nr. 0).

2. Žemesnė eilutė rodo praeitų metų mums reikalingus duomenis, apskaičiuotus regresijos koeficientus. Atkreiptinas dėmesys į metų pateikimo tvarką. Eilutėje, prasidedančioje skaičiumi 1, pateikiami praeitų metų duomenys, 2 – užpraeitų ir t. t.

3. Stulpelyje „Regresijos koeficientai“ yra B-koeficientai (atskirų metų prognostinis potencialas), kurie rodo, kokį poveikį daro nuteistųjų skaičiai atitinkamais praeities metais. Matome, kad praeitų metų nuteistųjų skaičių reikia dauginti iš B-koeficiento – 2,92640846568, o užpraeitų iš koeficiento – 0,57954590064.

4. Ketvirtasis stulpelis. Patikimumo lygis (P). Reikšmingą tam tikrų metų nepriklausomojo kintamojo (nuteistųjų skaičiaus) poveikį galime konstatuoti esant dviem sąlygoms:

a) tų metų regresijos koeficientas gana didelis ir

- b) jo dydį galime konstatuoti statistiškai patikimai (kuo mažesnis P , tuo pagrįsčiau turime atmesti nulinę hipotezę, kad šių metų nuteistųjų skaičius nedaro poveikio bendrajam nusikalstamumui).

Tyrimo rezultatai

Gautų rezultatų analizė leidžia manyti, kad egzistuoja tam tikras nuteistųjų skaičiaus atskirais metais poveikis bendrajam kitų metų nusikalstamumui.

Tai liudija praeitų metų – pirmų ir ketvirtų – dideli regresijos koeficientai (atitinkamai $-2,92640846568$ ir $3,27302671548$) ir kartu maža abiem atvejais nulinės hipotezės pasitvirtinimo tikimybė (atitinkamai $0,14$ ir $0,12$).

Taigi abeji metai daro poveikį būsimajam nusikalstamumo lygiui. Nusikalstamumo lygį t metais galime prognozuoti remdamiesi tuo, kiek žmonių buvo laisvės atėmimo vietose praeitais metais.

Kartu minėtas poveikis daug sudėtingesnis, negu tikėtasi. Pradėdami šio reiškinio tyrimą tikėjomės, kad baudžiamosios politikos griežtumas vienareikšmiškai mažins nusikalstamumo dydį. Tikrasis poveikis pasirodė labai prieštaringas.

Praeitų metų baudžiamosios politikos griežtumo poveikis būtent toks, kokio tikisi įstatymo leidėjas – jis mažina nusikalstamumo lygį (regresijos koeficientas yra su minuso ženklu $-2,926$, $p = 0,146$). Tačiau priešingas ir stipresnis yra „uždelstas“ baudžiamosios politikos griežtumo poveikis (jos pobūdis prieš ketverius metus). Regresijos koeficientas čia su pliuso ženklu, t. y. nuteistųjų skaičius teigiamai koreliuoja su nusikalstamumo lygiu: kuo daugiau nuteistųjų buvo prieš ketverius metus, tuo didesnis nusikalstamumas šiomet.

Kitaip tariant, nustatėme patikimą ir ganėtinai stiprų nusikalstamumo skatinimo poveikį – kuo daugiau žmonių prieš ketverius metus buvo nuteisti laisvės atėmimo bausme, tuo didesnis bendrasis nusikalstamumas bus po ketverių metų.

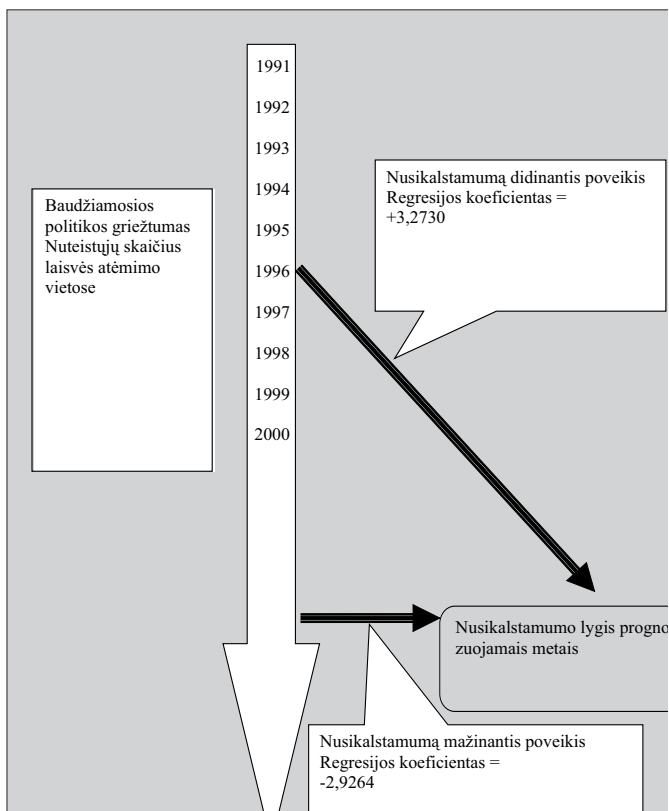
Kartu šie du nepriklausomi kintamieji (pirmų ir ketvirtų metų nuteistųjų skaičius) daro prieštaringą poveikį šių metų nusikalstamumui: vienas mažina, o kitas didina jo lygį (žr. 14 pav.).

Nustatytus dėsningumus reikia paaiškinti atskirai. Mat griežta baudžiamoji politika daro poveikį bendrajam nusikalstamumo lygiui netiesiogiai, o veikdama tam tikrus bendrojo nusikalstamumo aspektus (tam

tikrus nusikaltimus, tam tikras nusikaltėlių grupes). Tolesnis tyrimas galėtų išaiškinti ir šias tolesnes tarpines grandis.

Tačiau jau atlikus šį pirminį tyrimą išaiškinome du perspektyvius prognostinius požymius – baudžiamosios politikos griežtumą prieš viešerius ir ketverius metus.

Policijos pareigūnų skaičius kaip nusikalstamumo prognostinis požymis. Kuo mūšio lauke daugiau kareivių, tuo geriau. Aišku, daug priklauso nuo to, kokie tai kareiviai ir kiek geri yra jų vadai. Tačiau jeigu ir vadai, ir kareiviai yra geri, tai vis dėlto labai svarbu, kiek tų kareivių yra.

14 pav. Baudžiamosios politikos griežtumo poveikis bendrajam nusikalstamumo lygiui praėjus 1 ir 4 metams

Panašiai tą patį galima pasakyti ir apie policijos pareigūnų skaičių. Iš tikrųjų, jeigu pareigūnų yra daugiau, kiekvienas turi mažiau darbo ir dėl

to gali atlikti jį geriau. O to gero darbo rezultatai turėtų būti sumažėjęs nusikalstamumas.

Aišku, tai gali įvykti ne iš karto, o už metų kitų, bet svarbiausia – turėtų įvykti. Ar taip yra iš tikrųjų? Ar policininkų skaičius yra geras prognostinis požymis?

Kaip ir visų kitų požymių atžvilgiu atsakyti į šį klausimą galima visiškai skirtingai – tai priklauso nuo laiko ir vietos. Gali būti ir taip, kad viename rajone nustatysime, jog padaugėjęs policijos pareigūnų gana greitai mažėja nusikalstamumas. Gretimame rajone nutiks visiškai priešingai – ryšio nebus arba netgi jo kryptis bus priešinga. Kaip yra šalyje?

Kaip matyti iš 3 lentelės, policijos pareigūnų skaičius nuo 1990 m. gana sparčiai keitėsi. Pagrindinė tendencija buvo šio skaičiaus didėjimas. Tai suprantama. Nusikalstamumas didėjo, dėl to teko didinti ir policijos pareigūnų skaičių. Bet ar buvo ir priešingas poveikis, ar policijos pareigūnų skaičiaus svyravimai turi įtakos (bent po kelerių metų) ir nusikalstamumo svyravimams?

3 lentelė. Policijos pareigūnų skaičiaus kitimas

Metai	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Policijos pareigūnų skaičius 10 000 gyventojų	24,1	24,1	34,8	34,5	36,4	46,0	48,3	50,1	51,2	51,1	50,0	47,8	46,3

4 lentelė. Policijos pareigūnų skaičius kaip prognostinis požymis

Lagas	Regresijos koeficientas	Standartinė paklaida	t.(2)	Priešingos prielaidos, kad nagrinėjamas parametras neprognozuoja einamųjų metų, teisingumo tikimybė
0	-0,133053385679	0,050784212497	-2,61997536513	0,120014129991
1	0,123294427224	0,094884554655	1,29941514372	0,323412106368
2	0,053725312343	0,082414746748	0,65188955209	0,581378320356
3	0,012473054492	0,050533965910	0,24682516535	0,828067261381
4	-0,039188566800	0,052642545776	-0,74442765301	0,534202256931
5	-0,004221809602	0,042480455919	-0,09938239858	0,929898909858

Kaip matome, šalies mastu tokio poveikio nustatyti nepavyksta. Padidinus tam tikru metu policijos pareigūnų skaičių negalima tikėtis, kad po kiek laiko nusikalstamumas dėl to mažės.

Žinoma, tai jokiū būdu nereiškia, kad policijos pareigūnai nereikalingi. Jie labai reikalingi, nes atskleidžia nusikaltimus ir vykdo kitokią su tuo susijusią veiklą. Policijos pareigūnų skaičiaus ir nusikalstamumo ryšio nebuvimas reiškia ką kitą. Šiuo metu padidintas policijos pareigūnų skaičius nėra tai, dėl ko gali sumažėti nusikalstamumas. Ne nuo policijos pareigūnų skaičiaus priklauso, padaugės nusikaltimų ar sumažės.

Kodėl taip yra ir nuo kuo nusikalstamumo mažėjimas vis dėlto priklauso – jau kitas klausimas. Mums dabar svarbu, kad šalies mastu pareigūnų skaičius nėra prognostinis požymis.

Nusikaltimų išaiškinamumas kaip prognostinis požymis. Dar Čezare Bekaria įrodė, kad sulaikomąjį poveikį turi ne bausmė, o greitas ir neišvengiamas nusikaltimo atskleidimas. Bausmės neišvengiamumas, o ne žiaurumas verčia nepastovų asmenį susilaikyti nuo nusikaltimo. Jeigu taip, tai mes galime tikėtis, kad būtent išaiškinamumas turi pasižymėti geromis prognostinėmis savybėmis.

Išaiškinamumas taip pat gerokai keitėsi nepriklausomybės laikotarpiu. Kaip parodyta 5 lentelėje, jis svyravo nuo 35,5 proc. 1995 m. iki 46,5 proc. 2002 m. Įsivaizduokime į nusikaltimus linkusį asmenį, kuris gyvena tarp tokių pat žmonių. Jeigu išaiškinama ne pusė, o beveik du trečdaliai visų šių nusikaltimų, jis turėtų tai pajusti.

5 lentelė. Nusikaltimų išaiškinamumas

Metai	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Išaiškinta nusikaltimų proc.	42,2	37,4	35,5	36,8	40,8	40	41,3	42,8	40,3	41	40,4	42,5	46,5	37,4

Ar iš tikrųjų išaiškinamumas yra geras prognostinis požymis?

6 lentelėje matome gana sudėtingą išaiškinamumo poveikį. Pirmiausia galima konstatuoti stiprų ir patikimą nusikaltimų išaiškinimo ir nusikalstamumo ryšį. Ketveri metai turi prognostinę reikšmę. Tai pastarieji metai ir tretieji, ketvirtieji bei penktieji praėities metai. Tačiau jų poveikis yra gana skirtingas.

6 lentelė. Išaiškinamumas kaip prognostinis požymis

Lagas	Regresijos koeficientai	Standartinė paklaida	t(2)	P
0	5,1572305273	8,400531681076	0,61391715705	0,601796721815
1	-30,7774735064	9,533603047271	-3,22831497743	0,084032991184
2	9,6782430955	8,748222925772	1,10630961026	0,383852760687
3	49,2431350954	9,732496711300	5,05966110816	0,036912941619
4	48,8908371395	9,679326904680	5,05105753953	0,037031893121
5	-28,4281947097	6,677774074272	-4,25713634417	0,050994056663

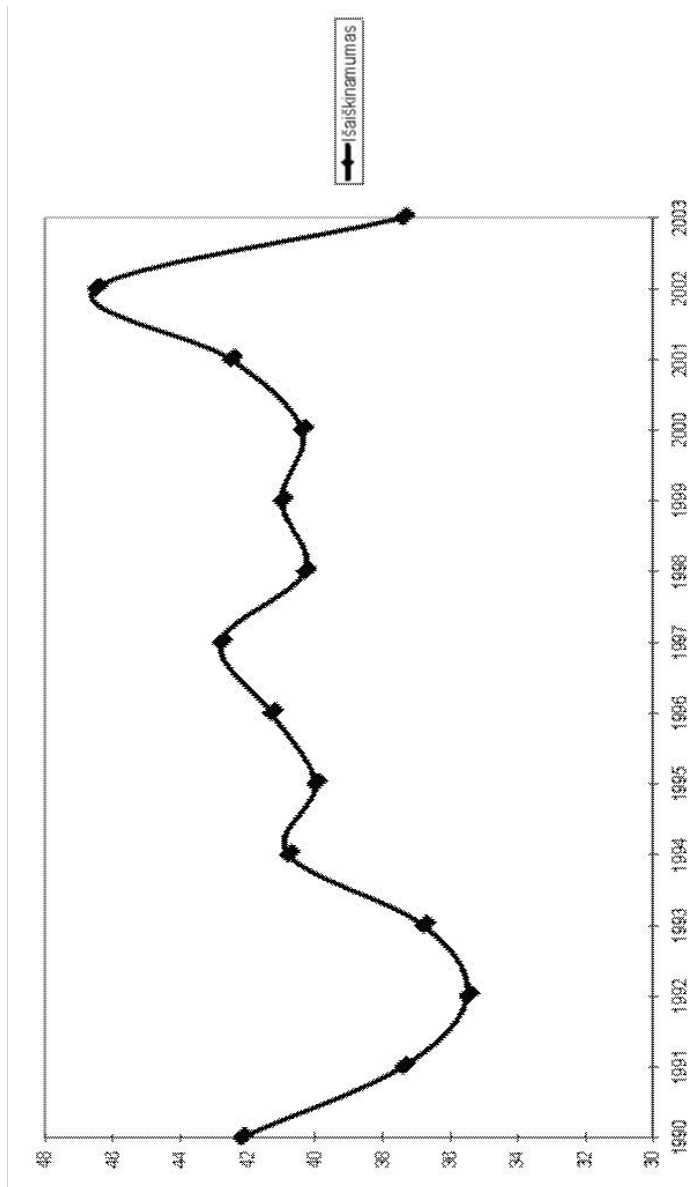
Pastarųjų metų išaiškinamumas turi neigiamą ryšį su nusikalstamumu. Jeigu šiemet nusikaltimų atskleidžiama daugiau, tai kitais metais nusikalstamumas sumažės. Tai liudija neigiamas regresijos koeficientas.

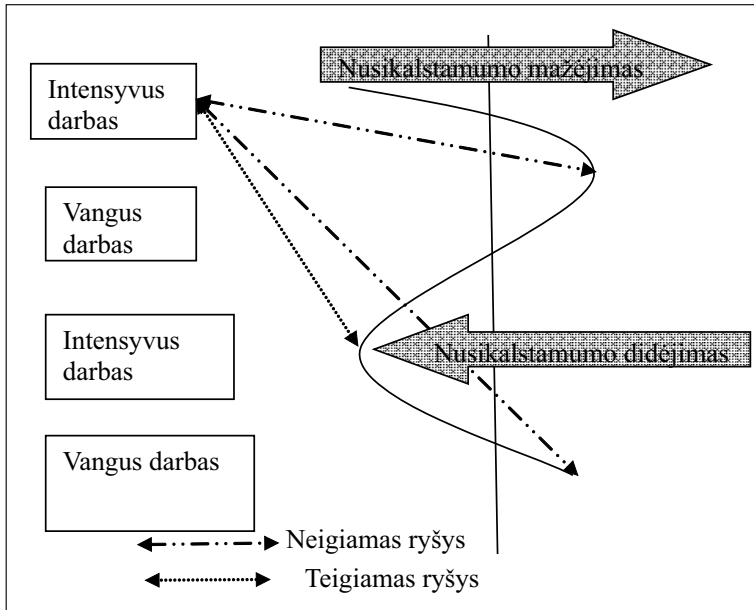
To negalima pasakyti apie trečiuosius ir ketvirtuosius metus. Čia ryšys jau teigiamas. Geresnis nusikaltimų išaiškinimas prieš trejus ir ketverius metus teigiamai susijęs su nusikaltimų skaičiumi šiemet. Galima įvairiai paaiškinti, kodėl taip yra. Galbūt kuo daugiau atskleidžiama nusikaltimų ir kuo daugiau žmonių įtraukiama į kriminalinės justicijos veikimo sritį, tuo daugiau nusikaltimų arba kuo labiau nutolę yra metai, tuo sunkiau nustatyti visas ryšio grandis.

Reikės nemažai tyrimų, kad suprastume, kodėl ryšis būtent toks. Tačiau mums vėl svarbu, ar išaiškinamumas turi prognostinį poveikį. Jis gali rodyti tam tikrą policijos veiklos ciklišumą. Dėl įvairiausių priežasčių periodiškai jos veikla suintensyvėja, didinami reikalavimai, darbo krūvis ir įtampa padidėja. Tačiau po to laipsniškai prasideda ir atoslūgio bei vangesnio darbo laikotarpis (žr. 15 pav.). Taigi veiklos suintensyvėjimo laikotarpiai sukelia bangas.

Įsivaizduokime, kad kiekvieni metai iš tikrųjų daro poveikį tik kiems. Tokiu atveju intensyvesnio darbo metai sumažina kitų nusikalstamumą, o vangesnio – padidina. Dabar, tarkime, vieni metai yra intensyvaus darbo, o kiti – vangaus. Tokiu atveju intensyvaus darbo metai bus neigiamai susiję su kitų metų nusikalstamumu (intensyvus darbas sumažins nusikalstamumą) ir teigiamai – su dar tolimesniais (nusikalstamumas vėl padidės dėl vangaus darbo) (žr. 16 pav.). Tokį aiškinimą patvirtina ir tai, kad neigiamo ryšio metus pirmiausia pakeičia teigiamo, o tada vėl neigiamo ryšio metai.

15 pav. Nusikaltimų išaiškinamumo cikliškumas atskirais metais (proc.)

16 pav. Poveikio bangos sukeltas cikliškumas

Nusikalstamumo broožai kaip prognostinis požymis. Nusikalstamumo inercija išplaukia iš daugelio dalykų. Ganėtinai pastovi yra nusikaltimus daranti populiacija. N greitai keičiasi aplinkybės, skatinančios žmones daryti nusikaltimus. Dar lėčiau keičiasi gyventojų požiūris į įstatymą, pagarba jam. Pagaliau itin lėtai kinta, ko gero, svarbiausias nusikalstamumo etiologijos elementas – žmonių moralė. Mozei reikėjo 40 metų vedžioti savo tautą po dykumą, kad pasikeistų žmonių psichologija.

Dėl to norint prognozuoti nusikalstamumo kitimą labai perspektyvūs gali būti paties nusikalstamumo pokyčiai. Galima išskirti keletą šios grupės prognostinių požymių atmainų.

Pirmiausia tai atskiri nusikaltimai. Galima manyti, kad besikeičiant nusikalstamumą sukeliantiems veiksniams vieni nusikaltimai reaguoja į tai jautriau ir greičiau, o kiti yra pastovesni.

Antra vertus, tai nusikalstamos populiacijos ypatumai. Jeigu labai padidėja nepilnamečių nusikalstamumas, galime pagrįstai nuogąstauti, kad gali padidėti ir bendras.

Trečia, aplinkybių, dėl kurių padaromi nusikaltimai ir kuriuos skatina daryti nusikaltimus, pasikeičimas. Tai gali būti grupiniai nusikaltimai, recidyvas, nusikaltimų, padarytų apsvaigus nuo alkoholinio, ir pan.

Nusikalstamos populiacijos atėjimas kaip būsimojo nusikalstamumo pokyčių prognozės parametras. Nemaža dalis kriminologinių teorijų nusikalstamumo lygį sieja su tam tikrų gyventojų sluoksnių padidėjusiu kriminogeniškumu. Tai pirmiausia nusikalstamos subkultūros teorijos (Sutherland, Miller, Matza, Parsons ir kt.). Nusikalstamumo didėjimą šios teorijos sieja su tam tikros padidėjusio kriminogeniškumo gyventojų grupės didėjimu. Tai gali būti tam tikrų itin kriminogeninių miesto rajonų gyventojai, jaunimas, tam tikros etninės mažumos ir pan.

Nusikalstamumo didėjimas visais tais atvejais siejamas su tuo, kad padaugėjo nusikaltėlių. Jeigu taip ir yra, turėtumėme tikėtis tokios įvykių sekos: atsiranda vis daugiau žmonių, linkusių daryti nusikaltimus, po to padidėja ir nusikalstamumo lygis.

Galima vadovautis ir priešinga hipoteze. Iš tikrųjų, visi kriminalinėje statistikoje figūruojantys asmenys – tai tie, kurių nusikaltimai atskleisti arba kuriems bent pateiktas kaltinimas. Ir vienu, ir kitu atveju jie tam tikrą laiką neutralizuoti – negali daryti nusikaltimų. Tuo atveju reikia manyti, kad kuo daugiau asmenų taip neutralizuojama, tuo mažesnis turi būti nusikalstamumas vėlesniais metais. Juk labai sumažėja nusikaltėlių, galinčių daryti nusikaltimus.

Mūsų tyrimas rodo, kad nei viena, nei kita prielaida nėra teisinga.

Pasitvirtino priešinga hipotezė – padidėjimas skaičiaus žmonių, kurie gali daryti nusikaltimus, nedaro jokio poveikio ateinančių metų nusikalstamumui.

7 lentelė. Nusikalstamos populiacijos didėjimas ir jo poveikis vėlesnių metų nusikalstamumui

Lagas	Regresijos koeficientas	Standartinė paklaida	t.(2)	Priešingos prielaidos, kad nagrinėjamas parametras neprognozuoja einamųjų metų, teisingumo tikimybė
0	1,486484656590	2,359428838919	0,630018855441	0,593063691272
1	-0,366091679973	2,50135597934	-0,145266659569	0,8977818612304
2	0,8370934572317	2,889532164198	0,289678233275	0,79933296497

7 lentelės tęsinys.

3	1,23495128634	2,94809677728	0,418899764141	0,71599049854
4	0,2697591959	1,813513756783	0,418749475404	0,895395275768
5	-0,33280927914	1,540137916365	-0,21609341247	0,848954156632

Galime pagrįstai manyti, kad nėra jokio ryšio tarp to, kiek yra nusikaltėlių, ir tolesnės nusikalstamumo kaitos. Kitaip tariant, jeigu šiemet padaugėjo žmonių, kurie tapo nusikaltėliais – padarė nusikaltimą, tai nereiškia, kad po kelerių metų ši pagausėjusi nusikaltėlių armija padidins bendrą nusikaltimų skaičių – nusikalstamumo lygį.

Pakartotinai daromų nusikaltimų dalis kaip prognostinis parametras. Recidyvas – nusikaltimai, daromi žmonių, kurie anksčiau jau nusikalto, yra tradicinis kriminologinis rodiklis. Jis figūruoja bet kurioje kriminologinėje kriminalinės situacijos analizėje.¹⁶² Kartu nelengva nustatyti jo poveikį ir reikšmę. Viena vertus, didelė bendrojo nusikalstamumo recidyvo dalis – lyg ir blogai. Tai liudija, kad nusikaltėlių korekcijos sistema yra neveiksminga. Maža to, dažniausiai manoma, kad recidyvistų padaryti nusikaltimai yra pavojingesni. Kita vertus, galima manyti ir priešingai – didelis recidyvas gali liudyti, kad nusikaltimus daro vis tie patys žmonės. Vadinas, neatsiranda jų pamaina – nauji žmonės neįtraukiami į nusikaltimus. Tie, kas daro, vis labiau atskiriami. Nusikaltimai tampa palyginti nedidelės recidyvistų grupės užsiėmimu. Jame nedalyvauja visi kiti gyventojai.

Ir vienu, ir kitu atveju pasikeitus recidyvistų skaičiui turi po kažkiek metų atsirasti ir nusikalstamumo dinamikos pokyčių. Tai ypač turėtų paveikti nusikaltimus, kuriuos dažniau daro recidyvistai. Tarp jų ypač svarbios turto vagystės, sudarančios didelę nusikalstamumo dalį. Taigi galime pagrįstai manyti, kad recidyvistų skaičius gali būti geras prognostinis požymis.

¹⁶² Crime and Criminal Justice in Europe and North America 1995–1997: Report on the Sixth United Nations Survey on Crime Trends and Criminal Justice Systems Edited by Kauko Aromaa, Seppo Leppä, Sami Nevala & Natalia Ollus Helsinki European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI), Publication Series No. 40, 2003; Fomby T. B., Hill R. C., & Johnson S. R. (1984). *Advanced econometric methods*. – New York: Springer-Verlag.; Gardner E. S., Jr. (1985). Exponential smoothing: The state of the art. *Journal of Forecasting*, 4, 1–28; Makridakis S. G., Wheelwright S. C., & McGee V. E. (1983). *Forecasting: Methods and applications* (2nd ed.). – New York: Wiley.

Mūsų tyrimo duomenys gana kategoriškai atsako į minėtą klausimą. Iš jo išplaukia, kad recidyvinio nusikalstamumo didėjimas daro didelį poveikį būsimam nusikalstamumui. Tą poveikį rodo ir dideli regresijos koeficientai (antrasis stulpelis), ir jų didelis patikimumas (žr. 8 lentelės penktą stulpelį – labai maža tikimybė, kad teisinga priešinga hipotezė – jog poveikio nėra).

Kartu matome, kad tas poveikis gana sudėtingas. Pirmais metais recidyvistų nuteisimas mažina nusikalstamumą. Regresijos koeficientai B turi minuso ženklą. Dar ankstesnių metų recidyvo poveikis keičiasi. Jis didina nusikalstamumą. Tas nusikalstamumą skatinantis poveikis pats stipriausias trečiaisiais metais. Net ir recidyvas, kuris buvo prieš 5 metus, turi skatinamąjį poveikį šių metų nusikalstamumui.

8 lentelė. Pakartotinas nusikalstamumas ir jo poveikis vėlesnių metų nusikalstamumui

Lagas	Regresijos koeficientas	Standartinė paklaida	t.(2)	Priešingos prielaidos, kad nagrinėjamas parametras neprognozuoja einamųjų metų, teisingumo tikimybė
0	4,14690482130	0,297753728147	13,9272977272	0,005115917722
1	-4,04724591047	0,346356374734	11,6852069305	0,007244159273
2	-1,69577696990	0,367162609370	4,6185992980	0,043820712961
3	4,64864588062	0,361679768311	12,8529331412	0,005998930488
4	5,74058022400	0,379067458126	15,1439541985	0,004332037224
5	0,82415886204	0,336931859620	2,4460698462	0,134277346832

Iš 8 lentelės matyti, kad pakartotinas nusikalstamumo didėjimas patikimai prognozuoja ir bendro nusikalstamumo didėjimą ateinančiais metais. Tikimybė, kad bus patvirtinta priešinga hipotezė (jog pakartotinių nusikaltimų dalis neprognozuoja nusikalstamumo didėjimo), yra labai maža.

Ši išvada yra geras sėkmingos prognostinių požymių paieškos pavyzdys. Nustatėme ganėtinai gerą ir patikimą būsimąjį nusikalstamumo didėjimo „barometrą“. Šis rodiklis idealiai atitinka du svarbiausius anks-

čia suformuluotus reikalavimus: jis stipriai koreliuoja su būsimoju nusikalstamumu ir šis ryšys yra labai stabilus (patikimas).

Iš šio prognostinio požymio (šalies mastu) išplaukia prognostinė taisyklė: Jeigu tam tikrais metais labai padidėja recidyvas, galime tvirtai prognozuoti, kad tai skatins nusikalstamumo mažėjimą per kitus dvejus metus ir esminį jo padidėjimą vėlesniais metais.

Nepilnamečių nusikalstamumas kaip būsimo bendrojo nusikalstamumo požymis. Nagrinėdami nepilnamečių nusikalstamumą kriminologai dažniausiai interpretuoja jį kaip būsimo suaugusių nusikalstamumo „pranašą“. ¹⁶³ Vadovaujamas labai paprasta logika: „Jie jau dabar, būdami beveik vaikai, daro nusikaltimus. Tai kas bus, kai jie užaugs ?!!! Jie darys dar daugiau nusikalimų!“

Remiantis šiuo požiūriu, galima teigti, kad kiekvienai kartai būdingas ir tam tikras nusikalstamumo lygis, ir specifinė struktūra, ir dinamika. Tos kartos amžiui didėjant, nusikalstamumas taip pat didėja. Dėl to kuo didesnis jis kelio pradžioje, didesnio lygio bus ateityje. Iš to daroma išvada, kad jeigu tam tikrų nepilnamečių nusikalstamumas yra didelis ir jo struktūra nepalanki, tai reiškia, kad šiems nepilnamečiams užaugus jų nusikalstamumas taip pat bus didelis ir struktūra dar nepalankesnė.

Jeigu tai tiesa, nepilnamečių nusikalstamumas turėtų būti geras prognostinis bruožas. Nustatę, kad tam tikrais metais jis padidėjo, galėtume daryti išvadą, kad ateinančiais metais, šiems nepilnamečiams augant, jis dar didės.

Mūsų tyrimas visiškai paneigia šį tradicinį požiūrį. Nenustatyta jokio ryšio tarp ankstesnių metų nepilnamečių nusikalstamumo ir tolesnių metų bendro nusikalstamumo lygio (žr. 9 lentelę). Tyrimo rezultatai verčia manyti, kad įsitikinimas dėl prognostinio nepilnamečių ir suaugusių nusikalstamumo ryšio yra tik paprastas mitas. Šiuo atžvilgiu mūsų tyrimas patvirtina spontaniškos remisijos teorijos, teigiančios, kad nepilnamečių ir suaugusiųjų nusikalstamai yra skirtingos prigimties, teiginius.

¹⁶³ Crime and Criminal Justice in Europe and North America 1995–1997: Report on the Sixth United Nations Survey on Crime Trends and Criminal Justice Systems Edited by Kauko Aromaa, Seppo Leppä, Sami Nevala & Natalia Ollus Helsinki European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI), Publication Series No. 40, 2003; Fomby T. B., Hill R. C., & Johnson S. R. (1984). *Advanced econometric methods*. New York: Springer-Verlag; Gardner, E. S., Jr. (1985). Exponential smoothing: The state of the art. *Journal of Forecasting*, 4, 1–28.

9 lentelė. Nepilnamečių nusikalstamumas ir jo poveikis vėlesnių metų nusikalstamumui

Lagas	Regresijos koeficientas	Standartinė paklaida	t.(2)	Priešingos prielaidos, kad nagrinėjamas parametras neprognozuoja einamųjų metų, teisingumo tikimybė
0	0,37612382889	20,93191203274	0,017968918860	0,987295081532
1	5,39586563824	22,13092356862	0,243815655569	0,830102737611
2	-7,42957599980	21,26118029469	-0,349443252765	0,760120763955
3	-3,45593271366	19,82185147453	-0,174349642267	0,877642522822
4	12,44174459374	19,61539742102	0,634284604421	0,590768521774
5	7,05236027276	19,84389564073	0,355391925076	0,756277884100

Nusikaltimai, padaryti apsvaigus nuo alkoholinio, – kaip prognostinis parametras

Tradicinis požiūris sieja visuomenės alkoholizaciją su nusikalstamumu. Remiantis šiuo požiūriu didėjantis alkoholinių gėrimų vartojimas pirmiausiai rodo, kad visuomenės moralė yra smukusi. Šis smukimas pasireiškia įvairiaisiais požymiais: šeimos nestabilumu, visuomeninio aktyvumo sumažėjimu, gyvenimiškųjų perspektyvų praradimu. Nusikalstamumo didėjimas yra kraštutinis visų šių veiksnių rezultatas.

Alkoholizacija ir tiesiogiai sukelia nusikalstamumą. Dėl didėjančio alkoholio vartojimo žmonės vis dažniau praranda savikontrolę ir nusikalsta.

Visa tai verčia manyti, kad alkoholizacija turėtų būti geras prognostinis požymis. Ypač pagrįsta nuomonė, kad geras prognostinis požymis turėtų būti nusikaltimų, padarytų apsvaigus, skaičius.

Mūsų tyrimas iš dalies patvirtina tokią nuomonę (žr. 10 lentelę).

10 lentelė. Nusikalstamų padarytų apsvaigus nuo alkoholinio, dalies didėjimas ir jo poveikis vėlesnių metų nusikalstamumo lygiui

Lagas	Regresijos koeficientas	Standartinė paklaida	t.(2)	Priešingos prielaidos, kad nagrinėjamas parametras neprognozuoja einamųjų metų teisingumo tikimybė
0	13,4109644494	3,628125470171	3,69638937784	0,066023051423
1	-11,2916581614	5,314693321970	-2,12461142672	0,167553154300
2	-10,0239078933	4,35286526877	-2,30254958382	0,147990813724
3	7,921299277	4,695807193535	1,68688767900	0,233675281138
4	5,5633926485	3,63172739253	1,5318859367	0,265235998156
5	0,5516425226	3,893866517615	0,14166960272	0,900323347361

Tyrimas parodė, kad žinant šių metų „girto“ nusikalstamumo lygį galima gana patikimai prognozuoti ateinančių ($P = 0,16755$) ir vėlesnių metų ($P = 0,14799$) bendrą nusikalstamumo lygį.

Tačiau dar tolimesnei prognozei „girto“ nusikalstamumo duomenys jau nebetinka – čia bendro nusikalstamumo lygis visiškai nepriklausomas nuo alkoholinio nusikalstamumo lygio praėjusiais metais.

Kiti nusikalstamumo parametrai ir prognostinė jų reikšmė. Nedarbas susijęs su nusikalstamumu. Būtų galima manyti, kad šios dienos nedarbas gimdo rytdienos nusikalstamumą.

Sunkūs nusikaltimai yra savotiškas nusikalstamumo apskritai branduolys. Galima taip pat manyti, kad šio branduolio padidėjimas sukels ir viso nusikalstamumo didėjimą.

Nusikalstamo elgesio žmogus išmoksta daugiausia iš kitų. Dėl to būtų logiška manyti, kad nusikaltimai, padaromi viešoje vietoje, kur juos gali matyti daug žmonių, turi didesnę neigiamą poveikį. Taigi padaugėjęs viešose vietose padarytų nusikaltimų turėtų padidėti ir bendras nusikalstamumas.

Pagaliau kuo daugiau nusikaltimus darančių žmonių izoliuota nuo visuomenės, tuo mažiau naujų nusikaltimų turėtų būti daroma. Be to, išėjus į laisvę bent dalis jų daugiau nebedarys nusikaltimų. Vadinasi reiktų tikėtis, kad esančių kalėjime žmonių skaičius turėtų būti geras prognostinis parametras.

Su narkotikais susijusių nusikaltimų skaičiaus didėjimas galėtų reikšti, kad ir visas nusikalstamumas tampa pavojingesnis. Didėjantis su narkotikais susijusių nusikaltimų skaičius dažnai interpretuojamas kaip svarbi viso nusikalstamumo charakteristika. Dėl to tikėtina, kad šis skaičius galėtų būti neblogas prognostinis kriterijus.

Mūsų tyrimas paneigė visas tas prielaidas. Nė vienas iš minėtų veiksnių nėra tinkamas prognostinis kriterijus (žr. 11 lentelę).

11 lentelė. Kiti galimi prognostiniai parametrai ir jų poveikis būsimajam nusikalstamumui

Me- tai	Nedirbančių- jų dalis tarp nusikaltimus padariusių žmonių	Sunkių nusikaltimų dalis	Nusikaltimai, padaryti viešoje vietoje	Nuteistųjų skaičius	Su narkoti- kais susiję nusikaltimai
0	0,609734394539	0,155036698394	0,121358482565	0,155036698394	0,657123571
1	0,382531182491	0,528296317762	0,531176301252	0,528296317762	0,438893517
2	0,498072657564	0,466877811728	0,294736302074	0,466877811728	0,376483659014
3	0,599213199058	0,605637448105	0,161838420654	0,605637448105	0,236099101932
4	0,665964887618	0,453543708241	0,698007713277	0,453543708241	0,518097218360
5	0,343422978133	0,485001310142	0,558185184611	0,485001310142	0,364518277218

Gyventojų pareiškimai į valstybės institucijas dėl padarytų nusikaltimų kaip prognostinis požymis. Gyventojų institucinis aktyvumas – tai jų polinkis kreiptis į teisėsaugos ir kitas valstybės institucijas pagalbos sprendžiant jų problemas.

Kaip rodo viktimologiniai tyrimai, toli gražu ne visi žmonės, nukentėję nuo nusikaltimų, linkę pranešti apie tai policijai. Asmenys, kurie nepraneša apie jiems padarytus nusikaltimus, daugelio nusikaltimų atveju sudaro absoliučią daugumą.

Nuo nukentėjusiųjų aktyvumo ypač priklauso ir apskritai nusikalstamumo lygis, ir jo pokyčiai. Išsivysčiusiuose šalyse nusikalstamumas didėja pirmiausia, dėl to, kad vis daugiau žmonių nusikaltimo atveju kreipiasi į policiją.

Kartu matėme, kad piliečių pasirengimas kreiptis į valstybės institucijas dėl savo problemų reiškiasi ir bendru tokio aktyvumo lygiu: kiek žmonės linkę kreiptis į valstybines sveikatos įstaigas susirgę, kviesti gais-

rinę komandą kilus gaisrui ir pan. Svarbus rodiklis – kiek žmonės linke kreiptis į teisumą, kad būtų sprendžiamas jų ginčas. Tai akivaizdžiausiai pasireiškia iškeltų civilinių bylų skaičiumi, ypač ieškinių teisenoje.

Gyventojų aktyvumas pranešant apie nusikaltimus, kurių aukomis jie tapo, yra svarbus nusikalstamumo lygį determinuojantis reiškinys. Tai įtikinamai rodo viktimologiniai tyrimai (P. Mayhew ir J. J. M. van. Dijk, 1997).

Logiška būtų manyti, kad didėjant gyventojų viktimologinio aktyvumui gali didėti ir nusikalstamumas. Lygiai taip pat jo mažėjimas turėtų determinuoti nusikalstamumo lygio mažėjimą. Toks savitarpio ryšys turėtų būti akivaizdus einamaisiais metais: jeigu einamaisiais metais gyventojai aktyviau praneša apie padarytus jiems nusikaltimus, bendras statistinis nusikalstamumo lygis taip pat padidės. Tačiau galima manyti, kad gyventojų aktyvumo didėjimas turėtų tam tikru laipsniu aplenkti nusikalstamumo didėjimą.

Gyventojų aktyvumo didėjimas – tai pirmoji banga. Jis turėtų sukelti antrąją bangą – registruoto nusikalstamumo didėjimą. Jeigu šiandien gyventojai pasidarė viktimologiškai aktyvesni, rytoj policija gaus daugiau pareiškimų dėl padarytų nusikaltimų.

Tačiau galima ir priešinga prielaida. Policijos padalinių sugebėjimas priimti ir apdoroti gyventojų pareiškimus yra ganėtinai ribotas. Didėjant nukentėjusių nuo nusikaltimų gyventojų aktyvumui, greitai padidėja ir prieina prie viršutinės ribos darbo krūviai. Rezultatas – policija gali pradėti priešintis pareiškimų registravimui ir griežtinti reikalavimus iškelti baudžiamąją bylą.

Ši reakcija gali atsirasti gana greitai pradėjus didėti minėtam gyventojų aktyvumui. O viktimologinio aktyvumo poveikis nusikalstamumo didėjimui gali būti lėtesnis. 12 lentelėje „Nukentėjusiųjų kreipimosi į valstybines institucijas aktyvumas ir jo poveikis vėlesnių metų nusikalstamumo lygiui“ pateikti šių prielaidų patikrinimo rezultatai. Jie parodė gana sudėtingą minėto gyventojų aktyvumo poveikį.

Beveik nedaro poveikio einamųjų metų nusikalstamumui gyventojų viktimologinis aktyvumas praeitais (1) ir užpraeitais (2) metais. Matome, kad P(1) ir P(2) yra dideli: jie abu viršija 0,5. Tai reiškia, kad yra didelė tikimybė, jog teisinga kaip tik priešinga (nulinė) hipotezė.

Pagaliau aptinkame nelabai stiprų dar ankstyvesnių metų poveikį. P(4) ir P(5) yra daug mažesni už P(1) ir P(2). Kitaip tariant, jų poveikis

yra stabilėnis ir stipresnis. Be to, tas poveikis teigiamas (regresijos koeficientas turi pliuso ženklą).

Visa tai reiškia, kad gyventojų kreipimosi į valstybines institucijas aktyvumo pokyčių poveikis yra, tačiau ne itin stiprus. Kitaip tariant, tik didesnis minėto aktyvumo pokytis daro stipresnį poveikį nusikalstamumui. Viena vertus, šio aktyvumo poveikis nėra toks stiprus, kad jo svyravimai iš karto sukeltų nusikalstamumo pokyčius. Sakykime, tai, kad šiemet nusikalstamumas didesnis negu pernai, gali beveik nepriklausyti nuo to, kiek šiemet padidėjo nukentėjusių gyventojų aktyvumas.

Tačiau gyventojų viktimologinis aktyvumas didėja, kad ir nelabai greitai, bet nuolat. Būtent dėl to jis, kad ir nedaro didesnio poveikio šios dienos nusikalstamumui, bet padaro didelį poveikį ilgalaikiai jo raidos tendencijai.

12 lentelė. Nukentėjusiųjų kreipimosi į valstybines institucijas aktyvumas ir jo poveikis vėlesnių metų nusikalstamumo lygiui

Lagas	Regresijos koeficientas	Standartinė paklaida	t.(2)	Priešingos prielaidos, kad nagrinėjamas parametras neprognozuoja einamųjų metų, teisingumo tikimybė
0	0,001869409972	0,000664607615	2,81280251781	0,106567583466
1	-0,000930844428	0,001417705611	-0,65658513392	0,578896106980
2	-0,001606602217	0,002103598833	-0,76373983068	0,524820027464
3	0,002836380071	0,002309411884	1,22818285065	0,344298120036
4	-0,002637604646	0,001819255787	-1,44982616744	0,284156110605
5	0,002208995859	0,001095878622	2,01573040586	0,181379514461

Socialinės dezorganizacijos rodikliai kaip prognostinis požymis.

Nusikalstamumas yra socialinis reiškinys. Jo dinamika dėl to turėtų būti glaudžiai susijusi su kitų socialiniais ir ekonominiais visuomenės gyvenimo rodykliais. Galime pagrįstai manyti, kad socialinių ir ekonominių rodiklių pokyčiai prognozuoja tolesnis nusikalstamumo pokyčius.

Gyvenimo lygio sumažėjimas, nedarbas, skyrybos, padidėjęs alkoholinių gėrimų ir narkotikų vartojimas, susirgimas socialinėmis ligomis,

tokiomis kaip venerinės ligos, TBC, – visa tai yra socialinės negerovės požymiai.

Kiekvieną iš jų lemia įvairios priežastys. Tačiau jeigu jos pasiekia didesnę lygį arba pasireiškia masiškai, tai gali liudyti apie padidėjusią visuomeninę negerovę. Nusikalstamumas yra viena iš jų.

Tirdami tokių požymių prognostines savybes tyrėme didelio tokių požymių skaičiaus poveikį.

Pirminio įvairių galimų socialinės dezorganizacijos požymio rezultatas buvo neigiamas. Buvo tirti tokių potencialių požymių kaip nedarbas, skyrybos, padidėjęs alkoholinių gėrimų ir narkotikų vartojimas, susirgimas socialinėmis ligomis, t. y. tokiomis kaip venerinės ligos, TBC. Tačiau nė vieno iš jų svyravimai nesukėlė tolesnių nusikalstamumo svyravimų. Kitaip tariant, nė vienas iš jų neturėjo prognostinių savybių.

Tada buvo iškelta prielaida, kad galbūt svarbus ne pats koks nors socialinės dezorganizacijos požymis, o bendra jų masė. Iš tikrųjų paprastai su viena problema dar sugebama susidoroti. Bet tų problemų gausa prislegia žmogų, šeimą ar šalį. Dėl to galima buvo manyti, kad šalies mastu (lygiai kaip ir rajono ar miesto) nusikalstamumo padidėjimą gali sukelti būtent bendras gyvenimo problemiškumas, bendras socialinės dezorganizacijos lygis.

Tikrinant šią hipotezę reikėjo pirmiausia įsitikinti, kad toks savarankiškas veiksnys kaip bendras socialinės dezorganizacijos lygis iš tikrųjų egzistuoja. Toks požymis (jeigu jis egzistuoja) turėjo stipriai koreliuoti su kiekvienu atskiru socialinės dezorganizacijos požymiu.

Yra specialus statistinis metodas tokiems požymiams išaiškinti, vadinamas faktorine analize. Jis nagrinėja tam tikrus stebimus požymius (mūsų atveju – tai atskiri socialinės dezorganizacijos požymiai) ir tuo remdamasis išaiškina, ar tik neslypi už jų koks nors paslėptas veiksnys (ar keli veiksniai), kuris koreliuoja su mūsų stebimais.

Atlikus faktorinę analizę paaiškėjo, kad iš tikrųjų toks bendros socialinės dezorganizacijos veiksnys egzistuoja (žr. 13 lentelę). Tas veiksnys paaiškino 61,8 proc. bendros socialinės dezorganizacijos veiksmų (tai reiškė, kad žinant bendros socialinės dezorganizacijos veiksmų galima 61,8 proc. tikslumu nusakyti visų kitų reikšmes). Paprasčiau tariant, tai labai įtakingas veiksnys.

Kaip ir buvo laukta, jis glaudžiai susijęs su atskirais socialinės dezorganizacijos veiksniais.

Glaudžiausiai jis yra susijęs su savižudybių lygiu (koreliacijos lygis =.908), socialinėmis lygomis: TBC (0,922), narkomanų (0,893), alkoholikų (0,921) skaičiumi.

13 lentelė. Socialinės dezorganizacijos požymių faktorinės analizės rezultatai

Atskiri socialinės dezorganizacijos požymiai	Nustatytas veiksnys Socialinės dezorganizacijos požymių intensyvumas
	1
Savižudybės (10 000 gyv.)	0,908
Gaisrai (žuvo žmonių)	0,858
Narkomanų skaičius	0,893
Žmonių, besigydančių nuo alkoholinės psichozės	0,900
Žmonių, besigydančių nuo alkoholizmo	0,921
Susirgimai TBC	0,922
Susirgimas sifiliu	0,835
Vaikai, likę be tėvų	0,871
Stiprių alkoholinių gėrimų suvartojimas (Lt)	-0.304
Tabako gaminių pirkimas	0,381

Taigi socialinės dezorganizacijos požymių intensyvumas – tai įtakingas veiksnys. Jo koreliacijos su atskirais socialinės dezorganizacijos požymiais yra labai stiprios.

Specialus statistinis rodiklis rodo, kiek įtakingas yra veiksnys, kiek visų požymių vadinamos variacijos jis paaiškina. 14 lentelė paaiškina 65,4 proc. visos variacijos. Tai reiškia, kad žinant, kiek intensyvūs socialinės dezorganizacijos požymiai vienais ar kitais metais, galima gana tiksliai apskaičiuoti, kokios yra atskirų socialinės dezorganizacijos požymių reikšmės tais metais.

Socialinės dezorganizacijos požymių intensyvumas atskirais metais pateiktas 14 lentelėje. Kaip rodo stulpelio „p“ duomenys, požymis labai patikimai nusako nusikalstamumo pokyčius kiekvienais ateinančiais metais. Stulpelis „Standartinė paklaida“ rodo, kad nusakoma labai tiksliai – paklaidos intervalas labai siauras.

14 lentelė. Socialinės dezorganizacijos požymių intensyvumas kaip prognostinis požymis

Lagai	Regresijos koeficientas	Standartinė paklaida	t.(2)	P
0	0,21225	0,05043	4,20839	0,05209
1	0,21647	0,03965	5,45930	0,03195
2	0,22069	0,03153	6,99876	0,01981
3	0,22491	0,02846	7,90328	0,01564
4	0,22913	0,03192	7,17847	0,01886
5	0,23336	0,04027	5,79542	0,02851
	R=.9552 R-square=.9124			

Pažymėtina ir tai, kad visi regresijos koeficientai pagal savo dydį gana lygūs. Vadinasi socialinės dezorganizacijos požymių intensyvumas tam tikrais metais vienodai glaudžiai susijęs su kiekvienais tolesniais metais.

Kaip paaiškinti tokį rezultatą?

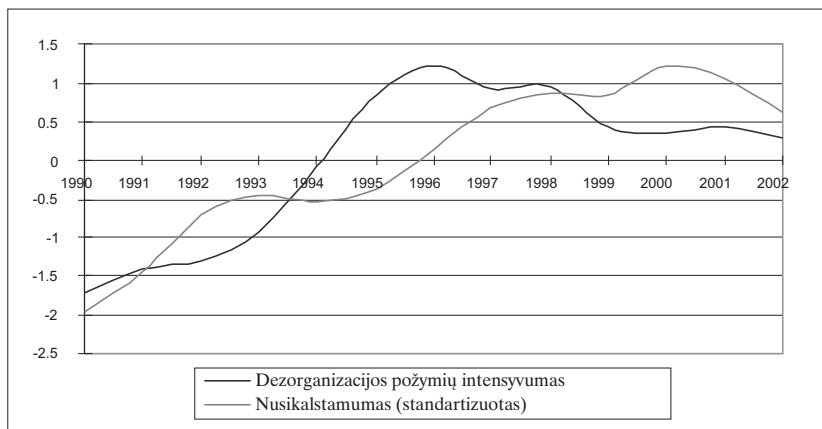
Vargu ar teisinga būtų aiškinti jį tuo, kad įvairūs socialinės dezorganizacijos reiškiniai lemia nusikalstamumą, skatina jo didėjimą. Jeigu taip būtų, tai stipriausias poveikis būtų daromas artimiausių metų nusikalstamumui. Socialinės dezorganizacijos reiškiniai veiktų tokiu atveju kaip postūmis, kuris sukeltų nusikalstamumo didėjimą. Tokio postūmio poveikis būtų pats stipriausias artimiausiais metais, kol to postūmio energija pati didžiausia.

Tačiau iš tikrųjų, kaip matėme, poveikis gana vienodai pasiskirstęs visais tolesniais metais. Tai galėtų reikšti, kad ir nusikalstamumas, ir socialinės dezorganizacijos požymių intensyvumas yra to paties reiškinio dalis. Ir vienas, ir kitas yra tos pačios socialinės dezorganizacijos didėjimo bangos dalys. Skirtumas tik tas, kad, vaizdžiai tariant, nusikalstamumas yra sunkesnė, inertiškesnė tos bangos dalis, o minėti socialinės dezorganizacijos reiškiniai lengviau suaktyvėja ir lygiai taip pat anksčiau prasideda jų atoslūgis.

Pažiūrėjus į toliau pateiktą 5 paveikslą nesunku suprasti, kodėl apibendrintas socialinės organizacijos rodiklis gerai nusako tolesnius nusi-

kalstamumo pokyčius. Reikalinga tas, kad jo pokyčiai nuolat keleriais metais lenkia nusikalstamumo pokyčius.

Jis pirmas pradėjo kilti 1994 m. (atitinkamai nusikalstamumas kilo daug lėčiau, 1996 m. socialinės dezorganizacijos intensyvumas pasiekė viršutinį tašką ir pradėjo leistis. Nusikalstamumas tą patį piką pasiekė vėliau ir po to taip pat pradėjo kristi.

5 pav. Socialinės dezorganizacijos požymių intensyvumas

Taigi norėdami nustatyti trumpalaikių, bet stiprių nusikalstamumo pokyčių tikimybę, turime apibendrinti informaciją apie tuos prognostinius požymius, apie jų reikšmes tais praėjusiais metais, kurie pasižymi stipria ir patikima koreliacija su nusikalstamumo pokyčiais.

Šiuos požymius apibendrina 15 lentelė. Joje nurodyti metai ir požymiai, kurie prognozuoja tam tikrą bendrojo nusikalstamumo lygio pokytį prognozuojamais metais. Lentelėje pirmiausia nurodyti išaiškinti prognostiniai požymiai: socialinės dezorganizacijos padidėjimas, recidyviniio nusikalstamumo padidėjimas, viktimologinis gyventojų aktyvumas, išaiškinamumas. Kartu nurodytas kiekvieno požymio ir bendrojo nusikalstamumo lygio santykis, t. y. laikotarpis, po kurio atsiranda poveikis. Antrame, trečiame ir ketvirtame stulpelyje pirmas skaičius reiškia požymio regresijos koeficientą, antras – statistinį ryšio patikimumą.

15 lentelė. Veiksmingi prognostiniai požymiai, išaiškinti tyrimo metu, ir jų prognostinis santykis su bendrojo nusikalstamumo rodikliais

Prognostinis santykis su bendrojo nusikalstamumo rodikliais Praeities metų skaičius	Tyrimo metu išaiškinti veiksmingi trumpalaikių nusikalstamumo tendencijų prognozės požymiai			
	Socialinės dezorganizacijos padidėjimas	Recidyvinio nusikalstamumo padidėjimas	Gyventojų kreipimosi su pareiškimais aktyvumas	Išaiškina- mumas
1	0,23/0,03	-4,04/0,007		-2,92/0,14
2	0,22/0,02	-1,69/0,04		
3	0,22/0,01	4,64/0,005		
4	0,23/0,03	5,74/0,004		3,27/0,12
5	0,23/0,03	0,82/0,13	0,002/0,181	

Vykdamas nusikalstamumo stebėseną apibendrinti prognostinės lentelės duomenys gali būti panaudojami pirmiausia kiekybinei analizei. Atitinkamo prognostinio požymio reikšmės padidėjimas tam tikrais metais leidžia prognozuoti trumpalaikį nusikalstamumo dinamikos pokytį per tam tikrą metų skaičių. Tas skaičius priklauso nuo eilutės, kurioje yra atitinkamas požymio reikšmingas regresijos koeficientas.

Tolesnio tyrimo metu apibendrinti prognostinės lentelės duomenys bus panaudoti ir kiekybinei nusikalstamumo analizei naudojant atitinkamus požymius kaip regresijos lygties priklausomus parametrus.

3. Atskirų nusikalstamumo rūšių trumpalaikės ir ilgalaikės prognozės, atliktos kompleksinio vertinimo metodu

Nusikalstamumo tyrimo rezultatai leidžia numatyti būsimos nusikalstamumo Lietuvoje raidos trumpalaikes ir ilgalaikes prognozes. Atsižvelgiant į bendrą matematinį prognostinį nusikalstamumo Lietuvoje modelį, į socialinius, demografinius, kultūrinius ir kitus šalies vystymosi dėsningumus, pokyčius bei perspektyvas, taip pat į kriminologinės prevencijos priemonių efektyvumo vertinimą, atliktas kompleksinis prognostinis smurtinių nusikaltimų raidos bei recidyvinio nusikalstamumo vertinimas.

Netrumpas daugelio metų prevencinės veiklos praktikos nepriklausomoje Lietuvoje laikotarpis leidžia kelti prevencijos sistemos bendrai bei kriminologinės prevencijos priemonių konkrečiai veiksmingumo klausimus. Atsakymo į minėtus klausimus paieška yra gana sudėtinga, nes Lietuvoje nėra sukurta prevencijos sistemos stebėsenos sistema. Nėra tiksliai žinoma, ar tinkamai buvo įgyvendinta viena ar kita prevencijos priemonė, ar buvo ji veiksminga, kokios jos neveiksmingumo priežastys, galų gale nėra visiškai skaidrus ir visos prevencijos sistemos veikimo mechanizmas.

Suprantama, kad įvertinti tam tikros veiklos veiksmingumą gana sunku, nes veiksmingumas iš esmės yra kokybinis veiklos vertinimas, daugiausia priklausantis nuo teisingo vertinimo kriterijų pasirinkimo.¹⁶⁴ Remiantis naujosios viešosios vadybos teorijomis, veiksmingumas – tai nustatytų tikslų pasiekimo laipsnis panaudojus tam tikrą išlaidų kiekį.¹⁶⁵ Konkrečiai nusikaltimų prevencijos sistemos veiksmingumą, matyt, reikėtų sieti su santykiu suformuluotų tikslų pasiekimo laipsniu ir prevencinės veiklos, kaip poveikio nusikalstamumo priemonės, veiksmingumu. Taigi nusikalstamumo prevencijos sistemos veiksmingumas – tarsi dviejų lygių tikslų pasiekimo laipsnių santykis. Pirma, tai nusikalstamumo aps-

¹⁶⁴ O'Neill D. Efficiency. International Encyclopedia of Public Policy and Administration. Jay M. Shafritz (Editor in Chief). Westview Press. A Division of Harper Collins Publishers. 1998. Vol. 1. P. 746.

¹⁶⁵ Handbook in Performance Auditing. Theory and Practice. Second edition. – Stockholm, 1999. P. 27.

kritai prevencijos tikslų pasiekimo laipsnis. Reikėtų priminti, kad šiuolaikinės visuomenės sąlygomis nusikalstamumo apskritai prevencinės veiklos tikslas įvardijamas kaip asmens saugumo jausmo padidinimas ir viešojo saugumo užtikrinimas. Antra, tai konkrečios tikslinės nusikalstamumo prevencijos priemonių iškelto tikslo, pavyzdžiui, mažinti korupcijos prielaidas, pasiekimo laipsnis.

Nusikalstamumo prevencijos priemonių tikslų turinys atspindi prevencijos esmę. Antai, kalbama apie veiklą, nukreiptą į tam tikrų visuomeninio organizmo procesų, esančių ar galinčių tapti nusikalstamų veikų determinantais, veikimo neutralizavimą. Todėl akivaizdu, kad nusikalstamumo prevencijos priemonių tikslai yra nustatyti kriminogeninius veiksnius, tikslinti faktinę kriminogeninę padėtį ir rengti konkrečias rekomendacijas kompetentingiems subjektams dėl nustatytų kriminogeninių veiksmų veikimo neutralizavimo.

Tačiau egzistuoja ir kita nuomonė, kad pagrindinis prevencijos uždavinys yra rengti priemones, skatinančias socialinę žmonių gerovę, teigiamą visuomenės raidą ir pan., o ne apribojimų bei kontrolės programą. Prevencijos priemonių, paremtų minėta koncepcija, veiksmingumas siejamas su tuo, kad jos rengiamos atsižvelgiant į individualaus elgesio esmę, į galimo deviantinio individualaus elgesio mechanizmą, remiantis individualaus elgesio programavimu.

Lietuvoje galiojančių atskirų nusikalstamumo rūšių prevencijos programų analizė leidžia daryti išvadą, kad vyrauja įprastas prevencijos supratimas, kai prevencijos priemonės nukreipiamos į kriminogeninius veiksnius, jų veikimo apribojimą. O šiuolaikinio socialinio gyvenimo sudėtingumas lemia būtinybę derinti visas įmanomas prevencijos kryptis, t. y. pozityvaus elgesio skatinimo prioritetą ir galimybių nusikalsti mažinimo bei nusikalstamų veikų atskleidimo tikimybės didinimo principus.

Atskirų nusikalstamumo rūšių prevencijos priemonės rengiamos pagal prioritетines nusikalstamumo apskritai prevencijos kryptis, kurios įvardijamos nacionalinėje nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės programoje. Pavyzdžiui, atsižvelgiant į dabartinę kriminogeninę padėtį Lietuvoje, įgyvendinant nusikalstamumo prevenciją, išskiriamos šios prioritetinės nusikalstamumo prevencijos kryptys: smurtinių nusikalstamų veikų prevencija, turtinių nusikalstamų veikų prevencija, organizuoto nusikalstamumo prevencija, korupcijos, nusikalstamų veikų, susijusių su narkotikais, prevencija, vaikų ir jaunimo nusikalstamumo prevencija.

Analizuojant, kaip įgyvendinama įvardytų atskirų nusikalstamų veikų rūšių prevencijos Lietuvoje, daugeliu atveju (išskyrus vaikų ir jauni-
mo nusikalstamumo prevenciją) pastebima prevencijos kompleksiško
spraga.

Nusikalstamumo prevencijos kompleksiskumas galėtų būti supran-
tamas dvejopai: pirma, nusikalstamumo santykio su kitais socialiniais
procesais, abipusės jų įtakos sisteminės analizės prasme, antra, nusikal-
stamumo prevencijos priemonių kompleksinio parengimo ir įgyvendinimo
prasme. Nūdienos poreikiai nusikalstamumo prevencijos klausimu reika-
lauja ne tik kompleksinio požiūrio, bet ir visų galimų prevencinės veiklos
krypčių, rūšių ir priemonių kompleksinio derinimo jas įgyvendinant būdų
paieškos. Tokio poreikio patenkinimas tiesiogiai susijęs su prevencijos
sistemos veikimo mechanizmo tobulinimu.

Be to, kalbant apie prevencijos kompleksiskumą nusikalstamumo
prevencijos priemonės turi būti orientuotos į plačią nusikalstamumo pre-
vencijos subjektų sistemą, t. y. į jų įgyvendinimą įtraukiamos ir valstybi-
nės institucijos, kurios savo veikla užtikrina socialinių priemonių įgyven-
dinimą, nevyriausybines organizacijas, ekonominės tarnybos, švietimo ir
sveikatos apsaugos įstaigas, darbo išteklių panaudojimo struktūros ir kt.

Atsižvelgiant į išvardytus konceptualius reikalavimus, keliamus nu-
sikalstamumo prevencijai, galima teigti, kad dabartinė Lietuvos nusikal-
stamumo prevencijos praktika dar nevisiškai garantuoja jų įgyvendinimą.
Reikia konstatuoti ir žemą Lietuvoje galiojančių prevencijos priemonių
vykdymo organizavimo lygį. Prevencinės veiklos subjektams pati pre-
vencinė veikla nėra pagrindinė jų funkcija, todėl įgyvendinti numatytos
prevencijos priemonės jiems tampa tarsi antraeilium uždaviniu. Tai galė-
tų reikšti atitinkamą požiūrį į prevencinį darbą. Be to, subjektų interesai
labiau orientuoti į planuotą prevencijos priemonių įvykdymą nei į nuo-
latinę nusikalstamumo prevencijos veiklą. Šių priemonių įgyvendinimas
baigiasi nustatytu jose terminu, o poreikis organizuoti nusikalstamumo
prevenciją yra nuolat.

Dauguma Lietuvoje tikslinių prevencijos programų yra centralizuo-
tos. Jos turėtų būti decentralizuotos. Turėtų keistis jų rengimo principai, t.
y. prevencijos priemonės turi būti inicijuojamos ir vykdomos iš apačios į
viršų maksimaliai orientuojantis į pačią artimiausią žmogaus ir bendruo-
menės aplinką. Taip būtų stiprinama ir pačių programos vykdytojų, su-
bjektų pažangios veiklos motyvacija.

Nepaisant visų minėtų nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje trūkumų reikėtų pabrėžti, kad bendrai vertinant šią veiklos sritį pastebimi dideli pažangos požymiai. Nusikalstamumo prevencijos praktika perėjo iš daugiau stichinio į daugiau valdomą procesą. Prognozuojant nusikalstamumo Lietuvoje raidos tendencijas svarbu įvertinti ir šio proceso raidą bei padarinius.

Smurtinių nusikaltimų raidos prognozės yra labai svarbios vertinant ir bendro nusikalstamumo rodiklius, ir smurto apskritai Lietuvoje paplitimą, t. y. tokį smurtą, kurio baigtis nėra smurtinis nusikaltimas, todėl minėtas smurtas dažnai lieka latentinis.

Užregistruotų tyčinių nužudymų ir pasikėsinimų (nuo 2003 m. gegužės 1 d. – nužudymų) Lietuvoje mažėja nuo 1995 m. Registruotas nužudymų skaičius, atsižvelgiant ir į baudžiamųjų įstatymų taikymo naująją praktiką per artimiausius trejus metus, remiantis nepalankiausia prognoze, neviršys 450 nusikaltimų per vienerius metus. Tačiau didžiausia tikimybė, kad registruotų nužudymų Lietuvoje per metus skaičius neviršys 400 nusikaltimų; taigi nužudymų skaičius nesikeis arba netgi mažės.

Ilgalaikė nužudymų prognozė (iki 2015 m.):

- *nepalankiausia* – kad išliks padėtis tokia kaip ir pagal nepalankiausią trumpalaikę prognozę – iki 450 užregistruotų nužudymų per vienerius metus;
- *palankiausia* – kad nužudymų mažėjimo tendencija toliau išliks ir 2015 m. užregistruotų nužudymų per vienerius metus skaičius nesieks 300.

Tyčiniai sunkūs kūno sužalojimai (pagal šiuo metu galiojantį Baudžiamąjį kodeksą – sunkūs sveikatos sutrikdymai) – tai nusikaltimai, kuriuos prognozuoti daug sunkiau. Mat panaikinus chuliganizmo nusikaltimą, be kitų nusikaltimų rūšių, ir sunkūs sveikatos sutrikdymai perims dalį buvusių chuliganizmo nusikaltimų. Todėl registruotų sunkių sveikatos sutrikdymų dėl šios priežasties per artimiausius trejus metus turėtų daugėti. Per vienerius metus arba net ir šiek tiek daugiau jų gali būti užregistruojama iki 600.

Ilgalaikės sunkių sveikatos sutrikdymų raidos (iki 2015 m.) prognozės, matyt, taip pat negalėtų būti aiškios. Gali būti, kad sunkių sveikatos sutrikdymų registruotas skaičius bus apie 600 atvejų per metus, t. y. išliks stabiliai padidėjęs ir per visą minėtą laikotarpį.

Tačiau palankiausia sunkių sveikatos sutrikdymų ilgalaikę prognozė po pastarųjų 3–4 metų padidėjimo būtų nedidelis šių nusikaltimų registruoto skaičiaus metinis mažėjimas.

Išžaginimai ir sovietmečiu, ir atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje buvo stabiliausio registracijos lygio nusikaltimai. Naujasis BK labiausiai pakeitė seksualinių nusikaltimų sampratą, jų atribojimą ir kartu registraciją. Dabartinė išžaginimų sudėtis platesnė. Todėl šie dešimtimis metų buvę stabiliai žemo registracijos lygio nusikaltimai 2003 m. labai pakito – jų registracijos lygis staiga šoktelėjo 1,5 karto. Todėl galime prognozuoti, kad išžaginimų bei seksualinių prievartavimų registruotas skaičius per artimiausius trejus metus turėtų padidėti. Tačiau šis didėjimas nebus nuoseklus, pasitaikys metų, kai registruotas išžaginimų skaičius iš tiesų mažės.

Ilgalaikės registruotų išžaginimų prognozės taip pat turėtų tęsti pirmųjų, trumpalaikių prognozių raidą, t. y. registruotų išžaginimų turėtų daugėti, tačiau ne nuosekliai, o pakaitomis santykinai mažėjant išžaginimų.

Atsižvelgiant į antrinio nusikalstamumo rodiklių kriminologinę analizę, į šios nusikalstamumo rūšies raidos tendencijas (plačiau žr.: „Recidyvinio nusikalstamumo rodiklių kriminologinė analizė“) galima kalbėti apie trumpalaikę (iki 3–5 metų) raidos prognozė.

Antrinis (recidyvinis) nusikalstamumas, palyginti su bendru registruotų nusikaltimų Lietuvoje skaičiumi, sudaro apie 32 proc., bet numatomas jo didėjimas turėtų būti mažesnis už bendro nusikalstamumo didėjimą ir siekti apie 3 proc.

Kalbant apie recidyvinio nusikalstamumo struktūros rodiklių prognostinį vertinimą būtina paminėti du kokybės (struktūros) rodiklius. Pirma, pakartotiniai tyčiniai smurtiniai nusikaltimai yra ypač būdingi asmenims, nusikalstantiems 3 ir daugiau kartų, bei nepilnamečiams. Ilgą laiką didėjo ir už šį nusikaltimą laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų skaičius.

Antra, tarp asmenų, pakartotinai darančių tos pačios rūšies nusikaltimus (aiškiai matyti nusikalstama specializacija), ir pakartotinai nusikaltusių nepilnamečių „populiariausia“ nusikaltimų rūšis turėtų išlikti vagonystė. Būtent nusikaltimų nuosavybei ilgalaikis svyravimas tiek bendro nusikalstamumo, tiek antrinio nusikalstamumo struktūroje, tikėtina, išliks artimiausios ateities nusikalstamumui būdingu kokybiniu rodikliu.

Dėl suprantamų priežasčių daug sunkesnis uždavinys yra ilgalaikė (iki 2015 m.) antrinio nusikalstamumo rodiklių raidos prognozė. Sunku įvertinti galimus sociumo raidos pokyčius, kompleksą veiksnių, darančių (ar galbūt galinčių daryti) įtaką antriniam nusikalstamumui, bei numatyti nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos sistemos veiksmingumą gana ilgą – beveik dešimties metų laikotarpį. Todėl svarbu nustatyti ilgalaikės prognozės atspirties tašką arba ilgalaikės prognozės pagrindą. Atsižvelgiant į tai, kad recidyvinio nusikalstamumo rodiklių kaitos pirminis pagrindas yra galiojantys baudžiamieji įstatymai, taip pat į kardinalius baudžiamosios politikos pokyčius Lietuvoje, remiantis antrinio nusikalstamumo rodiklių raidos ilgalaikėje prognoze galima įvardyti prognostinius šios nusikalstamumo rūšies pokyčius, susijusius su naujai galiojančiu Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu.

Atliekant naujo baudžiamąjo įstatymo recidyvo, bausmių sistemos, bausmių skyrimo ir kitų nuostatų, susijusių su nusikaltimų recidyvu, kriminologinę analizę galima prognozuoti, kad besikeičianti baudžiamoji politika stipriai paveiks recidyvinio nusikalstamumo rodiklius. Paminėti ni esminiai galimi pokyčiai (plačiau žr. galiojančių baudžiamųjų įstatymų įtakos nusikalstamų veikų recidyvui kriminologinę analizę):

- Tyčinio baudžiamąjo nusižengimo padarymo fakto nenumatymas kvalifikuojant recidyvą baudžiamąja teisine prasme, o kartu ir skiriant bausmę tikėtinai turės įtakos recidyvinio nusikalstamumo rodikliams – jie mažės. Tačiau tai tik formalus recidyvo statistikos rodiklių prognozuojamas mažėjimas. O recidyvo prevencijos požiūriu svarbūs bet kokie asmens baudžiamieji nusižengimai ir nusikaltimai bei valstybės oficiali reakcija į juos, nes tokių veikų kartotinumai neabejotinai gali nusakyti asmens kriminalinės karjeros formavimąsi, tad teisinga reakcija į tokį kartotinumą ypač svarbi individualiosios prevencijos požiūriu.
- Formalų recidyvinio nusikalstamumo rodiklių mažėjimą būtų galima prognozuoti vertinant dar vieną baudžiamąjo įstatymo nuostatą – tai nedidelės vertės turto sąvoka. Turint galvoje, kad recidyvinio nusikalstamumo struktūroje (kaip ir viso nusikalstamumo) vyrauja vagystės, pagrobto turto vertės ribų padidėjimas iki 3 MGL, kvalifikuojant veiką kaip nusikaltimą, tikėtina, paveiks ir viso nusikalstamumo, ir recidyvinio baudžiamosios statistikos rodiklius – jų mažės. Kita vertus, nereikėtų pamiršti, kad tai tik

kosmetinis statistikos rodiklių mažėjimas, nes tokios baudžiamojo įstatymo leidėjo iniciatyvos turi būti remiamos gretutinėmis, turtinio nusikalstamumo prevencijos priemonėmis, nukreiptomis į turtinio nusikalstamumo determinantes.

- Kriminologinės analizės požiūriu nepalankiai vertintina dar viena baudžiamojo įstatymo nuostata, kad recidyvistu asmuo gali būti įvardytas net ir tuo atveju, jei jis yra nepilnametis. Be to, suaugęs asmuo įvardijamas recidyvistu neatsižvelgiant į tai, kad pirmasis tyčinis nusikaltimas, už kurį asmuo buvo nuteistas, buvo padarytas jam esant nepilnamečiui. Vertinant tai, kad recidyvistui paprastai skiriama terminuota laisvės atėmimo bausmė bei atsižvelgiant į tai, kad nepilnametis yra besiformuojanti asmenybė, įstatymų leidėjo pasirinkimas tokiais atvejais nepilnametį įvardyti recidyvistu ir griežtinti jam atsakomybę yra neginčytinas nusikalstamų veikų recidyvą skatinantis veiksnys.
- Turint galvoje recidyvinio nusikalstamumo penitencinę prigimtį, t. y. tai, kad jį sudaro daugiausia nusikaltimai, padaromi asmenų, atlikusių laisvės atėmimo bausmę, esminę reikšmę turi bausmių sistema bei bausmių skyrimo nuostatos. Būtų galima daryti išvadą, kad jos sudaro gana palankias sąlygas recidyvinio nusikalstamumo prevencijai. T. y. įstatymo leidėjas numato nemažai įvairių laisvės atėmimo bausmės alternatyvų. Kriminologijos požiūriu tai vertinama palankiai.

Atsižvelgiant į kardinalius baudžiamųjų įstatymų pokyčius Lietuvoje, antrinis (recidyvinis) nusikalstamumas, vertinant pagal nepalankiausias prognozes, turėtų didėti labai nesmarkiai, daugiausia iki 5 proc., kitaip tariant, antrinio (recidyvinio) nusikalstamumo tendencijos turėtų išlikti dabartinės būklės. Antrinis (recidyvinis) nusikalstamumas vertinant jo raidą pagal palankiausias prognozes, turėtų šiek tiek mažėti.

Recidyvinis nusikalstamumas ir pagal trumpalaikę, ir pagal ilgalaikę prognozę bus tiesiogiai susijęs su profesionaliu nusikalstamumu, nes recidyvinio nusikalstamumo struktūroje vyraujantys turtiniai nusikaltimai stabiliai pasižymi profesionalumo bruožais. Nusikalstamų veikų profesionalumas yra glaudžiai susijęs su kriminaline subkultūra, kuri yra šios kategorijos nusikaltėlių aplinkos imperatyvaus pobūdžio reguliacinis mechanizmas.

Už nusikalstamas veikas, numatytas BK 249 straipsnyje (Nusikalstamas susivienijimas) skiriant laisvės atėmimo bausmę, asmenys pataisos įstaigose turi beveik neribotas galimybes dalintis nusikalstama patirtimi, palaikyti nusikalstamus ryšius, į nusikalstamų susivienijimų, organizuotų grupių veiklą įtraukti iki nuteisimo pavienes veikas dariusius asmenis. Dėl to prognozuojamos nuolatinės organizuoto ir recidyvinio nusikalstamumo sąsajos.

Tiesa, nagrinėjant organizuotos nusikalstamos grupės struktūrą pastebėta, kad į tokios grupės veiklą įtraukiama vis daugiau anksčiau neteisėtų ir teisės pažeidimų nedariusių asmenų. Tikėtina, kad tokia tendencija gali išlikti ir artimiausioje ateityje, nes organizuotai grupei lengviau slėpti nusikalstamas veikas, jei jas daro anksčiau teisėsaugos institucijoms nežinomi asmenys. Manome, kad šis polinkis turėtų išlikti ir tolimoje ateityje dėl savo specifikos komplikuoti nusikaltimų tyrimą.

Recidyvinis nusikalstamumas artimiausioje ateityje darys didelę įtaką grupiniam nusikalstamumui, ypač – nepilnamečių grupiniam nusikalstamumui, todėl tikėtina, kad nepilnamečių nusikalstamų veikų, daromų kartu su suaugusiaisiais, didėjimo tendencijos išliks tvirtos.

IV. NAUJOSIOS BAUDŽIAMOSIOS POLITIKOS PROGNOSTINĖS PRIELAIDOS

1. Šiuolaikinės baudžiamosios politikos tendencijos įsigaliojus 2000 m. Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui

Naujų kodeksų priėmimas yra didelis teisinis įvykis valstybės gyvenime. Nors naujojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (BK) projektas buvo pateiktas Seimui 1996 m. pabaigoje, tik 2000 rugsėjo 26 d. jis tapo įstatymu, o įsigaliojo tik 2003 m. gegužės 1 d. (2002 11 23 įstatymu).¹⁶⁶ Taigi kodeksas buvo ilgo ir kruopštaus darbo, kuris vyko dar nuo 1988 m., rezultatas. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas yra pirmasis Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Taip jau atsitiko, kad Lietuva XX a. neturėjo savo, Lietuvos mokslininkų savarankiškai parengto BK ir vadovavosi kitų valstybių parengtais įstatymais.

Viena žmonių karta paprastai tik kartą gyvenime patiria visų kodeksų pakeitimus. Sprendimai dėl naujų sistematizuotų įstatymų rinkinių priėmimo priimami tada, kai atsiranda poreikis keisti ne atskirus įstatymus, o nusikalstamumo kontrolės koncepciją, požiūrį į baudžiamąją teisę ir baudžiamąją politiką.

Naujojo BK išskirtinis bruožas yra tas, kad jis yra modernus kodeksas, atspindintis šiuolaikinės baudžiamosios teisės raidos tendencijas, idėjas ir šiuolaikinio baudžiamosios teisės mokslo laimėjimus. Naujasis BK yra perėjimas nuo tarybinės baudžiamosios teisės doktrinos prie šiuolaikinės neoklasicizmo doktrinos. 2000 m. BK yra originalus kodeksas. Nors jį rengiant buvo studijuojama daugelio valstybių įstatymai, jis netapo kosmopolitinis. Naujasis BK yra Lietuvos Respublikos baudžia-

¹⁶⁶ Valstybės žinios. 2002, Nr. 112-4970. Kartu su Baudžiamuoju kodeksu įsigaliojo ir Baudžiamojo proceso, ir Bausmių vykdymo kodeksai.

masis kodeksas. Jis atspindi Lietuvos mokslininkų idėjas, tikrąją padėtį Lietuvoje bei šalies kriminalinės justicijos institucijų nusikalstamumo kontrolės poreikius.

13 metų po nepriklausomybės atkūrimo mes vadovavomės BK, kurio koncepcija buvo parengta prieš ne mažiau kaip 40 metų. Be abejo, per 40 metų buvo priimta gana daug įstatymų, kurie turėjo didesnę ar mažesnę įtaką baudžiamajai politikai. Tačiau jokios dalinės reformos negalima prilyginti viso BK pakeitimo reikšmei.

Kaip ir kokia linkme naujojo BK nuostatos turės įtakos baudžiamajai politikai Lietuvoje, baudžiamosios justicijos institucijų darbui, kaip jų taikymas atsilieps prasikaltusiems asmenims? Ar bus toliau linkstama prie švelnesnės baudžiamosios politikos, ar baudžiamoji represija bus griežtinama?

Po 1990 m. baudžiamųjų įstatymų leidybos procesas Lietuvoje tapo kaip niekada intensyvus. Tačiau į akis krito tai, kad įstatymų keitimas iš esmės buvo siejamas būtent su veikų kriminalizavimu ir baudžiamąjį poveikio priemonių griežtinimu. Po 1990 m., kai dėl įvairių priežasčių buvo atsisakyta kelių bausmių, o kai kurių bausmių, kaip antai pataisos darbų taikymo galimybės, sumažėjo, už daugelį labiausiai praktikoje paplitusių nusikaltimų įstatyme liko tik viena laisvės atėmimo bausmė. Maža to, laisvės atėmimo bausmės minimalūs dydžiai atskirų BK straipsnių sankcijose už keletą nusikaltimų pasiekė 4–6 ar net 10 metų laisvės atėmimo.¹⁶⁷ Baudos, kaip realiausios laisvės atėmimo alternatyvos, minimalus dydis 1998 m. liepos 2 d. įstatymu buvo nustatytas 100 MGL, o už savanauðiškus nusikaltimus – 200 MGL, dėl to bauda taip pat tapo „atmirštančia“ bausme.¹⁶⁸ Jos taikymas 1999 m. sumažėjo iki 3 proc.¹⁶⁹ Daugėjo nusikaltimų, dėl kurių buvo numatytas privalomas turto konfiskavimas.

Ir tik 1999 m. lapkričio 25 d. įstatymų leidėjas išreiškė valią šveninti baudžiamąją politiką. Buvo priimtas įstatymas, kuriuo daugelį nusikaltimų buvo sumažintas minimalus laisvės atėmimo bausmės dydis¹⁷⁰. Šio įstatymo priėmimas buvo posūkio taškas Lietuvos baudžiamąjoje politikoje. Po kiek laiko 2001 m. spalio 9 d. pasirodė įstatymas dėl baudos mi-

¹⁶⁷ Valstybės žinios. 1996 Nr. 92-2150, 1998 Nr. 67-1937.

¹⁶⁸ Piesliakas V. Baudžiamoji politika Lietuvoje po 1990 metų ir jos tendencijos // Jurisprudencija: mokslo darbai. 1999. Nr. 13 (5) P. 77–78.

¹⁶⁹ Valstybės žinios. 1998. Nr. 67-1937.

¹⁷⁰ Valstybės žinios. 1999. Nr. 106-3059.

nimalaus dydžio sumažinimo – buvo nustatytas minimalus baudos dydis – 1 MGL.¹⁷¹

Taigi, kokia kryptimi eis naujas BK – ar bus toliau linkstama prie švelnesnės baudžiamosios politikos, ar baudžiamoji represija bus griežtinama.

Naujo BK nuostatos kol kas tęsia tas tendencijas, kurios gimė 1999 m. lapkričio 25 d. įstatymu.

Didžiulę įtaką baudžiamajai politikai ir teisėsaugos institucijų darbo apimčiai daro nusikalstamų veikų sąrašas. Svarbu, ar naujas BK išplečia baudžiamosios teisės taikymo sritį, ar ją siaurina perduodamas baudžiamosios teisės funkcijas kitoms teisės šakoms. Pažymėtina, kad šioje srityje naujasis BK numato nemažai naujovių, kurios turės nemažą įtaką baudžiamajai politikai. Galbūt lygindami 1961 ir 2000 m. BK rasime nedaug atvejų, kai buvo panaikintas veikos nusikalstamumas, tačiau tokių atvejų yra, ir ne vienas. Naujajame BK nėra straipsnio, kuris numatytų operacijų su užsienio valiuta ar vertybiniais popieriais taisyklių pažeidimo sudėtį. Taigi asmenims, kurie nuteisti pagal 1961 m. BK 329 str. už šį nusikaltimą, bylos turės būti nutrauktos, ir jei tokie asmenys nėra nuteisti dar už kitus nusikaltimus, jie turės būti nedelsiant atleidžiami nuo bausmės.

Kita dekriminalizuota veika – transporto priemonės vairavimas esant neblaiviam. Kaip jau minėta, ši veika turi prieštarinę istoriją. Ji jau buvo kartą dekriminalizuota 1993 m., tačiau 2000 m. kovo 28 d. įstatymu jos baudžiamumas buvo atkurtas nepaisant bendros tendencijos nekurti sudėčių su prejudicija. Įdomu, kad naujojo BK originalioje redakcijoje 281 str. 6 dalis numatė baudžiamąją atsakomybę už transporto priemonės vairavimą esant neblaiviam, net išplečiant baudžiamosios teisės taikymo sritį, nes buvo atsisakyta veikos pakartotinumų, t. y. prejudicijos kaip baudžiamosios atsakomybės sąlygos. Ir tik prieš pat naujojo BK įsigaliojimą 2003 m. balandžio 10 d. įstatymu ši norma buvo pašalinta iš BK paliekant tik administracinę atsakomybę už šią veiką.¹⁷²

Naujojo BK 281 str. pasižymėjo dar ir tuo, kad originali jo redakcija nenumatė baudžiamosios atsakomybės vairuotojui už eismo saugumo taisyklių pažeidimą, jei dėl to buvo nesunkiai sutrikdyta kito asmens sveikata, tuo atveju, jei pats vairuotojas, jas pažeidęs, nebuvo apsvaigęs nuo alkoholio arba narkotikų. Atsakomybės už tokią veiką nenumatė ir

¹⁷¹ Valstybės žinios. 2001. Nr. 91-3188.

¹⁷² Valstybės žinios. 2003. Nr. 38-1733.

Administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Susidarė spraga įstatymuose. Tačiau ši dekriminalizacija išliko neilgai. 2003 m. liepos 4 d. įstatymu BK 281 str. buvo papildytas ir BK 281 str. 1 d. jau numatė vairuojančiam transporto priemonę asmeniui bausmes ir už tokių padarinių sukėlimą.¹⁷³ Be abejo, ši spraga neliko nepastebėta. Beveik 3 mėnesius (įstatymas įsigaliojo 2003 m. liepos 25 d.) už eismo saugumo taisyklių pažeidimą, sukėlusį nesunkų sveikatos sutrikdymą, nebuvo nustatyta nei baudžiamosios, nei administracinės atsakomybės ir dėl to kilo nemažų problemų sprendžiant tokių asmenų atsakomybės klausimą. Teismų praktika išsiskyrė: vieni teismai tokius vairuotojus išteisindavo remdamiesi BK 3 str. 2 d. ar tarpinio įstatymo galiojimo nuostata (jei byla buvo nagrinėjama teisme po 2003 07 25), kiti nuėjo tuo keliu, kad tokie vairuotojai buvo baudžiami pagal bendrą BK 139 str. normą dėl nesunkaus sveikatos sutrikdymo dėl neatsargumo.

Neaiškumų kėlė ir BK 176 str. originali redakcija, kuri numatė atsakomybę už darbų saugos teisės aktų pažeidimą. BK 176 str. dispozicija nenumatė atsakomybės už darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe teisės aktų pažeidimą, sukėlusį pavojingus padarinius, t. y. mirtį ar sveikatos sutrikdymus. Tai, ko gero, buvo techninė įstatymų leidėjo klaida. Tačiau ji turėjo sukelti gana reikšmingų teisinių padarinių tiems asmenims, kurių bylos tuo metu buvo tiriamos, nagrinėjamos teismuose arba jie jau nu-teisti. 2003 m. liepos 4 d. įstatymu BK 176 str. buvo papildytas ir spraga likviduota.¹⁷⁴

Taigi beveik 3 mėnesius už darbų saugos teisės aktų reikalavimų pažeidimą, sukėlusį sveikatos sutrikdymus ar mirtį, baudžiamosios atsakomybės nebuvo numatyta. O kadangi minėtu 2003 m. liepos 4 d. įstatymu tokia atsakomybė jau buvo nustatyta, iškyla tarpinio įstatymo taikymo problema. Pagal BK 3 str. 2 d. bausmę švelninantis įstatymas turi grįžtamąją galią, t. y. taikomas asmenims, padariusiems atitinkamą veiką iki tokio įstatymo įsigaliojimo. Šiuo atveju tarpiniai įstatymai arba naikino veikos nusikalstamumą (BK 281 str. atveju), arba švelnino veikos baudžiamumą (BK 176 str. atveju). Taigi tarpinis įstatymas turi būti taikomas visais atvejais asmenims, padariusiems minėtas veikas iki 2003 m. gegužės 1 d.

¹⁷³ Valstybės žinios. 2003. Nr. 74-3423.

¹⁷⁴ Valstybės žinios. 2003. Nr. 74-3423.

Asmenims, padariusiems minėtas veikas po 2003 m. gegužės 1 d., bet iki 2003 m. liepos 25 d., sprendžiant jų baudžiamosios atsakomybės klausimą taikomos BK 3 str. 1 d. nuostatos, t. y. jie atsako pagal nusikalstamos veikos padarymo metu galiojusį įstatymą. Nusikalstamos veikos metu (jei tai buvo 2003 05 01–2003 07 25) galiojo BK 176 str. 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymo redakcijos nuostatos, pagal kurias minėta veika yra tik baudžiamasis nusižengimas, o dėl eismo saugumo taisyklių pažeidimo baudžiamosios atsakomybės iš viso nebuvo. Tiesa, pasigirsta nuomonių, kad tokiais atvejais reikėtų taikyti bendrą normą ir asmens veiką kvalifikuoti pagal BK 132 str. 3 d., BK 137 str. 3 d. arba BK 139 str. Vargu ar galima taip daryti. Pagal bendrąją normą veika gali būti kvalifikuota tuo atveju, jei įstatymų leidėjas iš viso atsisako specialios normos. Minėtu atveju speciali norma išliko. O tai reiškia, kad įstatymų leidėjas arba sąmoningai, arba per klaidą atsisakė teisiškai reguliuoti tam tikrus padarinius. Būtų nelogiška, jei vairuotojo, dėl eismo saugumo taisyklių pažeidimo sukėlusio sunkų sveikatos sutrikdymą, veika būtų kvalifikuojama pagal specialią normą (BK 281 str.), o ta pačia veika sukėlusio nesunkų sveikatos sutrikdymą veika būtų kvalifikuojama pagal bendrą normą ir vairuotojas atsakytų dėl nesunkaus sveikatos sutrikdymo, padaryto dėl neatsargumo pagal BK 139 str. nuostatas.

Be to, jeigu nagrinėtume bendrosios ir specialiosios normos santykio požiūriu veikų, susijusių su darbų saugos teisės aktų reikalavimų pažeidimu, kvalifikavimą, nesunkiai pastebėtume, kad BK 176 str. numatyta sudėtis yra labai specifinė. BK 176 str. numatytos veikos subjektas yra specialusis – tai asmuo įmonėje, atsakingas už darbų saugą. Jo veika (darbų saugos teisės aktų pažeidimas) paprastai pasireiškia neveikimu, o neveikimas susijęs su teisės aktų reikalavimų nevykdymu. Tiesiogiai jis nei gyvybės nukentėjusiajam neatima, nei sveikatą sužaloja. O nusikaltimai žmogaus gyvybei arba sveikatai reikalauja tiesioginio priežastinio ryšio, asmuo savo veika atima gyvybę arba sužaloja sveikatą.

Be abejo, įstatymų leidybos procesas eina ne vien dekriminalizacijos keliu. Naujajame BK atsirado ir visiškai naujų sudėčių – išstis naujas skyrius „Nusikaltimai informatikai“. Naujas nusikaltimas numatytas BK 276 str. „Kenksmingų sveikatai produktų gamyba arba prekyba“.

Viena esminių naujovių, turėsiančių įtakos baudžiamajai politikai, yra nusikalstamų veikų klasifikacija. Iki šiol baudžiamąją atsakomybę mes siejome tik su vienu terminu – nusikaltimas. Naujas BK, be nusikal-

timo, įveda baudžiamojo nusižengimo sąvoką. Kartu atsiranda nauja nusikalstamos veikos sąvoka. BK esančios nusikalstamos veikos skirstomos į nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus. Šios naujovės tikslas – išvengti dviejų rūšių teisinės atsakomybės – pirmiausia baudžiamosios ir administracinės atsakomybės už tą pačią veiką. Veika turi turėti aišką teisinį statusą ir turi būti įvardijama arba kaip nusikalstama ir numatyta BK, arba kaip administracinis teisės pažeidimas, užtraukiantis administracinę atsakomybę. Dvigubas veikos statusas, kai už tą pačią veiką, atsižvelgiant į aplinkybes, galima ir baudžiamoji, ir administracinė atsakomybė, nėra patogus taikant įstatymą, be to, jis dažnai sukelia dvigubos atsakomybės už tą pačią veiką problemas, nes administracinę ir baudžiamąją jurisdikciją vykdo skirtingos institucijos, nepriklausomos viena nuo kitos institucijos, kurios nekoordinuoja savo veiklos. Baudžiamojo nusižengimo kategorijos išskyrimas leidžia formuluoti nusikalstamos veikos požymius pagal vieną teisės šaką ir net pagal vieną BK straipsnį. Tačiau, kita vertus, reikia turėti galvoje, kad baudžiamojo nusižengimo išskyrimas tam tikra prasme gali būti laikomas veikos kriminalizacija, nes tai, už ką anksčiau iš dalies buvo numatyta administracinė atsakomybė, dabar iškyla baudžiamoji atsakomybė. Nors ji bus daug švelnesnė negu už nusikaltimus, tačiau vis dėlto tai jau baudžiamoji atsakomybė. Ši naujovė pirmiausia susijusi su nusikaltimais nuosavybei, viešajai tvarkai.

Dalinės kriminalizacijos pavyzdys gali būti BK 284 str. – viešosios tvarkos pažeidimas, kuris pakeitė chuliganizmo nusikaltimą. Chuliganizmo termino naujajame BK neliko. Tačiau veikos, atitinkančios chuliganizmo sampratą, liko. BK 284 str. numato viešosios tvarkos pažeidimo sudėtį. Ši sudėtis atitinka dabartinio administracinio teisės pažeidimo sudėtį. Kita vertus, chuliganizmo termino ir nusikaltimo sudėties termino atsisakymo BK nereikia vertinti kaip chuliganizmo dekriminalizavimo. Veikos, kurios atitiko chuliganizmo požymius, priklausomai nuo kilusių pasekmių, naujajame BK atitinka nusikaltimų žmogaus sveikatai – 138 str. 2 d. (nesunkus sveikatos sutrikdymas dėl chuliganiškų paskatų), 140 str. (nežymus sveikatos sutrikdymas) arba 284 str. (viešosios tvarkos pažeidimas) sudėtis.

Baudžiamojo nusižengimo įvedimas reikalavo daryti ATPK reformas, šalinant iš jo tuos straipsnius, kurie dubliuoja baudžiamuosius nusižengimus. Tačiau praėjus vos keliems mėnesiams po naujojo BK įsigaliojimo pasirodo įstatymas, kuris iš esmės keičia šią vieną iš koncepcinių

naujojo BK nuostatų. Viena vertus, įstatymų leidėjas atsisako naikinti administracinę atsakomybę už veikas, kurios naujame BK įvardytos kaip baudžiamieji nusižengimai palikdamas administracinę atsakomybę už keletą veikų, kurios jau yra baudžiamojo nusižengimo sudėtis naujajame BK. 2003 m. liepos 4 d. įstatymu daroma pataisa BK 190 str. „Turto vertės išaiškinimas“ papildant šį straipsnį nuostata, kad turtas yra nedidelės vertės, jei jo vertė viršija 1 MGL ir neviršija 3 MGL. Taigi išgaliojus šiam įstatymui vagystė, sukčiavimas, svetimo turto pasisavinimas arba iššvaistymas, jei pagrobto turto vertė neviršija 3 MGL, tampa ne nusikaltimu, o tik baudžiamuoju nusižengimu. Kartu išlieka administracinė atsakomybė už svetimo turto iki 1 MGL pagrobimą.

Atkreiptinas dėmesys, kad baudžiamojo nusižengimo sąvokos įvedimo negalima vienareikšmiškai vertinti kaip baudžiamosios kriminalizacijos plėtimo. Kyšininkavimo arba papirkimo sudėtyse kyšio, neviršijančio 1 MGL, įvardijimas baudžiamuoju nusižengimu neabejotinai švelnina baudžiamąją atsakomybę. Panaši padėtis susidaro ir dėl naminės degtinės ir spirito gaminimo, laikymo, gabenimo, nes BK 201 str. 3 d. namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų gaminimą, laikymą, gabenimą be tikslo realizuoti priskiria prie baudžiamųjų nusižengimų.

Dėl baudžiamojo nusižengimo sąvokos įvedimo problemiškos tampa mažareikšmės veikos. Ar nedingsta ši sąvoka iš naujojo BK? Ne. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad keičiasi mažareikšmės veikos samprata, taikymo sritis ir pripažinimo mažareikšme baudžiamoji teisinė reikšmė. Pagal 1961 m. BK veikos pripažinimas mažareikšme reiškė išvadą dėl nenusikalstamo tokios veikos pobūdžio. Tokias veikas padarę asmenys buvo teismų išteisinami. Pagal naująjį kodeksą veikos pripažinimas mažareikšme nereiškia jos statuso kaip nusikalstamos veikos paneigimo. Pripažinimas veikos mažareikšme reiškia jos pripažinimą nusikalstama, o tiksliau – nusikaltimu, nes tik dėl nusikaltimų galima bus kelti tokį klausimą. Pripažinęs veiką mažareikšme teismas turi teisę atleisti asmenį, padariusį tokį nusikaltimą, nuo baudžiamosios atsakomybės ir vietoje bausmės taikyti jam baudžiamojo poveikio priemones. Tačiau tai nėra asmens išteisinimas. Tai proceso nutraukimas vadinamaisiais nereabilituojančiais pagrindais.

Didelės įtakos baudžiamajai politikai (baudžiamajai represijai) turės atsisakymas tokių ilgą laiką gyvavusių principinių nuostatų kaip baudžiamojo persekiojimo ir atsakomybės neišvengiamumas. Šias nuostatas

naujajame BK keičia nukentėjusiojo nuožiūros plėtimo baudžiamajame procese principinę nuostatą. Ši nuostata naujajame BK įgyvendinta suteikiant teisę nukentėjusiajam pačiam spręsti dėl baudžiamojo proceso pradėjimo, jo eigos ir rezultatų, atsisakant baudžiamojo persekiojimo dėl tam tikros dalies dažnai praktikoje pasitaikančių nusikalstamų veikų nustatant, kad ikiteisminis tyrimas ir teisminis bylos nagrinėjimas galimas tik esant nukentėjusiojo ar jo teisėto atstovo pareiškimui ar prokuroro reikalavimui. Ypač reikšminga tai gali pasirodyti nusikaltimų nuosavybei bei seksualinio apsisprendimo laisvei srityse, kur teisėsaugos institucijų darbo krūvis turėtų sumažėti.

Esminis naujojo BK dalykas neabejotinai yra pačios baudžiamosios atsakomybės priemonių humanizacija – baudžiamosios represijos švelninimas. Nors naujojo BK 42 str., palyginti su 1961 m. BK, numato daug daugiau bausmių rūšių, tai jokiū būdu nereiškia, kad griežtinama baudžiamoji politika. Apskritai naujojo BK normos, jei lygintume jas su buvusiu BK, neabejotinai daugeliu atvejų numato baudžiamosios atsakomybės už BK numatytą nusikalstamą veiką priemonių švelninimą. Tokią išvadą pačia bendriausia prasme lemia šios naujojo BK nuostatos:

1. Naujajame BK atsisakoma papildomų bausmių, o didelė dalis 1961 m. BK sankcijų numatė, be pagrindinių, ir papildomas bausmes. Už vieną nusikalstamą veiką dabar galima tik viena bausmė. Atsisakymas papildomų bausmių net ir tais atvejais, kai 1961 m. BK ji buvo numatyta kaip alternatyvi, daro įstatymą švelnesnį.

2. Didelė dalis naujojo BK sankcijų yra formuluojamos kaip alternatyvios. Daugumoje naujojo BK straipsnių sankcijų be laisvės atėmimo bausmės, alternatyviai numatomas areštas arba su laisvės atėmimu nesusijusios bausmės. Įstatymas, numatantis alternatyvias bausmes, visada bus laikomas švelnesniu už įstatymą, kurio sankcija numato vieną laisvės atėmimo bausmę, nesvarbu, kokio ji dydžio.

3. Beveik visuotinai mažėja minimalūs bausmės dydžiai specialiosios dalies sankcijose arba bendrosios dalies straipsniuose dėl bausmės rūšių. Tai ypač didelę įtaką turi laisvės atėmimo ir baudos bausmėms. Net ir paliekant tokį pat šių bausmių maksimumą įstatyme apskritai naujasis įstatymas bus laikomas švelnesniu.

4. BK specialiojoje dalyje iš esmės sumažėjo kvalifikuotų nusikaltimų sudėčių. Tai įvyko dėl to, kad buvo atsisakyta tokių kvalifikuojančių požymių, kurie yra bendri daugumai nusikalstamų veikų ir kartojosi

daugelyje BK straipsnių. Tai pasakytina apie nusikaltimo pakartotinumą, bendrininkavimo formą. Šiems požymiams suteiktas atsakomybę sunkinančių aplinkybių statusas, paprastai nesiejant jų buvimo su kvalifikavimu, o tik su bausmės skyrimu. Taigi veiku, kurios buvo kvalifikuotos pagal minėtus kvalifikuojančius požymius, atžvilgiu naujojo BK nuostatos yra švelnesnės.

5. Naujajame BK atveriamos galimybės plačiau taikyti bausmės vykdymo atidėjimą. Buvusiojo BK 47¹ str. numatė galimybę atidėti bausmės vykdymą tik pirmą kartą nuteistam asmeniui, be to, padariusiam tik nesunkų nusikaltimą ir nuteistam tik laisvės atėmimo bausme, o 2000 m. BK numatė galimybę atidėti paskirtos bausmės vykdymą ne tik pirmą kartą nuteistam, bet ir recidyvistui, be to, atidėti bausmės vykdymą galima padariusiam nesunkų ir apysunkį nusikaltimą bei nuteistam areštu ar bauda.¹⁷⁵ BK 92 str. nepilnamečiui asmeniui numato dar liberalesnes bausmės vykdymo atidėjimo sąlygas, palyginti su 1961 m. BK 47¹ str. nuostatomis.

6. Naujasis BK labai išplečia teises galimybes atsakyti baudžiamosios represijos atleidžiant asmenį, padariusį nusikalstamą veiką, nuo baudžiamosios atsakomybės ir vietoj baudžiamosios atsakomybės priemonių taikyti baudžiamojo poveikio priemones. Atsiranda naujos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšys, kaip antai atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės esant atsakomybę lengvinančių aplinkybių (BK 39 str.), perduodant kaltininką pagal laidavimą (BK 40 str.). Be to, atleidimo pagrindai formuluojami taip, kad plečiasi nusikalstamų veikų ratas, dėl kurių įstatymas suteikia teisę atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės. Mažesni reikalavimai keliami asmenybei (suteikiama teisė atleisti nuo atsakomybės ne tik asmenis, pirmą kartą padariusius nusikalstamas veikas, bet ir asmenis, nusikaltusius pakartotinai).

Kita vertus, negalima būtų vienareikšmiai teigti, kad naujajame BK absoliučiai vyrauja švelninimo tendencijos. Yra ir atvirkštinių – atsakomybės griežtinimo pavyzdžių:

- a) griežtėja bausmės skyrimo už kelis nusikaltimus taisyklės, įtvirtintos BK 63 str.;
- b) griežtėja atsakomybė už smurtinius nusikaltimus, kaip antai tyčinį nužudymą be kvalifikuojančių požymių (BK 129 str. 1 d.), už

¹⁷⁵ 2004 07 05 įstatymu panaikinta galimybė atidėti paskirtos bausmės vykdymą nuteisus baudos ir arešto bausmėmis // Valstybės žinios. 2004. Nr. 108-4030.

tyčinius nužudymus esant lengvinančių aplinkybių, už neatsargų gyvybės atėmimą, už sunkų ir nežymų sveikatos sutrikdymą, už kontrabandą, už nusikaltimus nuosavybei.

Kartu negalima nematyti jau dabar kylančių diskusijų ir ne tik diskusijų dėl pernelyg švelnių naujojo BK nuostatų. Tos diskusijos jau pradeda materializuotis. Dar neįsigaliojus BK padidinta sankcija už kontrabandą, už automobilio vagystę, kiek vėliau už kišenvagystę.¹⁷⁶

Kaip jau minėta, naujojo BK normos, jei lygintume jas su buvusiuoju BK, neabejotinai daugeliu atvejų numato baudžiamosios atsakomybės už BK numatytą nusikalstamą veiką priemonių švelninimą. Ši išvada reikšminga ne tik ateities byloms. Šis baudžiamosios politikos posūkis turi didelę praktinę reikšmę taikant baudžiamosios atsakomybės priemones asmenims, padariusiems nusikalstamas veikas iki įsigaliojant naujam BK. Naujojo BK 3 str. 2 d. nustato, kad veikos nusikalstamumą panaiKinantis, bausmę švelninantis arba kitaip nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį palengvinantis baudžiamasis įstatymas turi grįžtamąją galią, t. y. taikomas iki tokio įstatymo įsigaliojimo nusikalstamą veiką padariusiems asmenims, taip pat atliekantiems bausmę bei turintiems teistumą asmenims. Dėl to didelei daliai veikų, kurios padarytos iki 2003 m. gegužės 1 d., ir ikiteisminio tyrimo metu, ir nagrinėjant bylas teismuose tenka taikyti BK 3 str. 2 d. nuostatas, kvalifikuoti veikas pagal naujojo BK straipsnius, o jei jos jau buvo kvalifikuotos pagal 1961 m. BK straipsnius, perkvalifikuoti veikas pagal naujojo BK straipsnius. Pagal 2002 m. spalio 29 d. įstatymą dėl „LR baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymo“ bei baudžiamojo proceso kodekso 362¹ straipsniu teismų sprendimai turi būti peržiūrėti ne tik teismų arba prokurorų iniciatyva, bet ir dėl pačių nuteistųjų iniciatyvos.¹⁷⁷

O Baudžiamasis įstatymas, nustatantis veikos nusikalstamumą, griežtinantis bausmę arba kitaip sunkinantis nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį, neturi grįžtamąsios galios, išskyrus šio str. 3 d. numatytus atvejus.

¹⁷⁶ Valstybės žinios. 2003. Nr. 38-1733, 2004. Nr. 108-4030.

¹⁷⁷ Valstybės žinios. 2002. Nr. 112-4970.

2. Neteisėtų veiksmų, susijusių su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, kriminologinis ir baudžiamasis teisinis vertinimas pagal 2000 m. BK

Vakaruose jau senokai narkotikus laiko „paėmusia žmoniją įkaitu“ blogybe. Deja, ir Lietuvoje viena iš aktualiausių nūdienos problemų yra sparčiai plintanti narkomanija; be jokių išlygų galima teigti, jog ji tapo grėsmingu socialiniu reiškiniu. Ir čia, Lietuvoje, sparčiai plinta narkotinės ir psichotropinės medžiagos. Šių medžiagų paklausa, o atitinkamai ir pasiūla padidėjo pastaraisiais metais – be „nekaltų aguonų“, nelegalioje apyvartoje paplito heroinas, sintetiniai narkotikai, marihuana. Šiuo metu nelegali metinė narkotikų apyvarta siekia apie 500 milijonų litų. Kaunas, kuriame aptikta net 10 amfetamino laboratorijų, pretenduoja tapti vienu iš narkotikų gamybos centrų Europoje. Gausėja sergančių narkomanija skaičius – 2001 m. sveikatos priežiūros įstaigose dėl nepriklausomybės nuo narkotikų buvo užregistruoti 4087 asmenys (tarp jų 96 vaikai ir paaugliai).¹⁷⁸ Plinta su narkotikais susijusios infekcinės ligos, nerimą kelia ir ŽIV/AIDS epidemiologinė padėtis. Lietuvos AIDS centro duomenimis, 2003 m. sausio 1 d. buvo diagnozuota 735 ŽIV infekuoti asmenys, o vyraujantis ŽIV užsikrėtimo būdas – intraveninių narkotikų vartojimas (81 proc.). Taigi ŽIV plitimas pastebimas laisvės atėmimo vietose – ypač didelis ŽIV protrūkis užfiksuotas Alytaus griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje (2002 m. gegužę–rugpjūtį buvo diagnozuoti 284 ŽIV atvejai – 15 proc. visų kolonijos gyventojų).

Labai padidėjo su narkotikais susijusių registruotų nusikaltimų skaičius: 1997 m. jų buvo 121, o 2002 m. – 937, t. y. beveik aštuonis kartus daugiau. Šie nusikaltimai sudaro 1,3 proc. visų užregistruotų Lietuvoje nusikaltimų. Nuteistųjų, dispanserizuotų dėl narkotikų vartojimo, skaičius smarkiai didėja. 2000 m. jis sudarė 9,2 proc. visų nuteistųjų, o 2002 m. – net iki 11,2 proc. (822 ir 1301 asmuo atitinkamai).

2003 m. nusikaltimų, kurių dalykas yra narkotinės arba psichotropinės medžiagos, skaičius buvo dar didesnis – 1029. O štai taip atrodo nusikaltimų, kurių dalykas yra narkotinės arba psichotropinės medžiagos, skaičiaus nuosekli raida:

¹⁷⁸ Narkomanijos problema Lietuvoje 2002//<http://www.narcoinfo.lt>; p.11;

Metai	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Nusikaltimai	121	239	302	334	395	511	630	629	701	926	1039	937

Tiesa, būtina pasakyti, kad nors apie 50 proc. visų baudžiamųjų bylų yra iškelta už narkotinių ar psichotropinių medžiagų platinimą, tačiau apie pusę sulaikytų šių medžiagų platintojų Lietuvoje yra smulkūs gautvės prekeiviai. Keičiasi ir pati narkotikų platinimo taktika, dažnai pasplatintojus aptinkama tiek narkotikų, kiek nesiekia ribos baudžiamajai atsakomybei atsirasti.

Remiantis kriminalinės policijos duomenimis bei realios padėties analize galima išskirti tokias narkotinę padėtį Lietuvoje apibūdinančias tendencijas:

- 1) daugėja asmenų, vartojančių narkotines ar psichotropines medžiagas, ypač tarp jaunimo;
- 2) didėja nusikaltimų, kurių dalykas yra narkotinės ar psichotropinės medžiagos, skaičius; savo ruožtu šie nusikaltimai neretai susiję su kitų, dažnai ir sunkių, nusikaltimų padarymu;
- 3) neteisėta narkotinių arba psichotropinių medžiagų apyvarta užsima organizuotos nusikalstamos grupuotės;
- 4) plečiasi nusikalstamo pasaulio tarptautiniai narkotikų verslo ryšiai;
- 5) gausėja nelegalių sintetinių narkotikų gamybos laboratorijų tinklas.

Tokia padėtis verčia ir mūsų valstybę imtis neatidėliotųjų teisinių, medicininių, socialinių, ekonominių priemonių bei organizacinių veiksmų:

- 1) Lietuva 1994 m. prisijungė prie dviejų JT konvencijų: 1961 m. Vieningos konvencijos dėl narkotinių medžiagų¹⁷⁹ ir 1971 m. Vieningos konvencijos dėl psichotropinių medžiagų¹⁸⁰, o 1998 m. kovo 12 d. ratifikavo JT 1988 m. konvenciją dėl kovos su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta.¹⁸¹ Nuo 1994

¹⁷⁹ 1961 metų Bendroji narkotinių medžiagų konvencija // Valstybės žinios. 2001 06 14. Nr. 51-1786. P. 3–4.

¹⁸⁰ 1971 metų Psichotropinių medžiagų konvencija // Valstybės žinios. 2001 06 13. Nr. 50-1743.

¹⁸¹ 1988 metų Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta // Valstybės žinios. 1988 04 22. Nr. 38-996.

- m. Lietuvoje pradėti Europos Bendrijos projektai pagal PHARE kovos su narkotikais Rytų ir Vidurio Europos valstybėse programą, sukurti narkotikų informacinės sistemos pagrindai;
- 2) vyksta regioniniai pasitarimai, pasirašomas dvišalės ir daugiašalės tarptautinės sutartys;
 - 3) kuriamos įvairios nacionalinės institucijos – Vyriausybėnė narkotikų kontrolės komisija, Nacionalinė narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos programos koordinavimo taryba ir kt.;
 - 4) priimta keletas labai svarbių įstatymų: Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymas¹⁸², Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) kontrolės įstatymas¹⁸³ ir kt.;
 - 5) 1999 m. rugsėjo 6 d. Vyriausybės nutarimu patvirtinta Nacionalinė narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 1999–2003 metų programa, kurioje numatyti valstybės narkotikų kontrolės ir narkomanijos politikos uždaviniai ir jų sprendimo būdai;¹⁸⁴
 - 6) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas, siekdamas suvienodinti teismų praktiką taikant įstatymus, 2002 m. birželio 21 d. priėmė nutarimą „Dėl teismų praktikos nagrinėjant psichotropinių ar narkotinių medžiagų grobimo, neteisėto šių medžiagų ir jų pirmos kategorijos pirmtakų (prekursorių) gaminimo, įgijimo, laikymo, gabenimo, siuntimo, pardavimo ar kitokio platinimo baudžiamąsias bylas“.¹⁸⁵

Tam tikras vaidmuo kovojant su narkotinių ir psichotropinių medžiagų plitimu ir su juo susijusiomis neigiamomis pasekmėmis tenka ir baudžiamiesiems įstatymams. Tačiau verta įsakmiai pabrėžti, kad baudžia-

¹⁸² Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymas su vėlesniais pakeitimais ir papildymais // Valstybės žinios. 1998. Nr. 8-161.

¹⁸³ Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) kontrolės įstatymas su vėlesniais pakeitimais ir papildymais // Valstybės žinios. 1999. Nr. 55-1764.

¹⁸⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. rugsėjo 6 d. nutarimas Nr. 970 „Dėl nacionalinės narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 1999–2003 metų programos patvirtinimo // Valstybės žinios. 1999. Nr. 76-2291.

¹⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 37 „Dėl teismų praktikos nagrinėjant psichotropinių ar narkotinių medžiagų grobimo, neteisėtas šių medžiagų ir jų pirmos kategorijos pirmtakų (prekursorių) gaminimo, įgijimo, laikymo, gabenimo, siuntimo, pardavimo ar kitokio platinimo baudžiamąsias bylas (BK 232¹, 232², 232⁵, 232¹⁰ str.) // Teismų praktika. 2002. Nr. 17.

mųjų įstatymų galios pervertinti nereikėtų, jie, deja, atlieka tik pagalbinį vaidmenį atiduodami prioritetą socialiniams, medicininiais, ekonominiams, kitoms ne baudžiamojo poveikio teisinėms priemonėms.

Nepretenduojant į išsamią nusikaltimų, kurių dalykas yra narkotinės ar psichotropinės medžiagos, požymių analizę ar komentarą, šioje monografijos dalyje aptariami klausimai, susiję su:

- šių nusikaltimų vieta naujajame BK;
- kriminalizacijos ir dekriminalizacijos problema;
- bausmės už šiuos nusikaltimus nustatymo ir jos įgyvendinimo politika.

Naujojo BK Specialiosios dalies normų sisteminimo pagrindas yra rūšinis objektas. Patikslinus rūšinį objektą, kitais žodžiais tariant, tiksliau nustatčius vienarūšių arba tapačių gėrių grupes, gerokai pakito ir Specialiosios dalies struktūra.

Vietoj paties gremėzdiškiausio 1961 m. BK skirsnio „Nusikaltimai visuomenės saugumui ir viešajai tvarkai, kurio 232¹–232¹⁰ straipsniuose buvo nustatyta baudžiamoji atsakomybė už nusikaltimus, kurių dalykas yra narkotinės ar psichotropinės medžiagos¹⁸⁶, naujajame BK¹⁸⁷ numatyti tokie skyriai: 35 „Nusikaltimai visuomenės saugumui“, 36 skyrius „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai, susiję su disponavimu ginklais, šaudmenimis, sprogmenimis, sprogstamosiomis ar radioaktyviosiomis medžiagomis“, 37 skyrius „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai, susiję su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis, nuodingosiomis ar stipriai veikiančiomis medžiagomis“, 38 skyrius „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai aplinkai ir žmonių sveikatai“, 39 skyrius „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai transporto eismo saugumui“ ir 40 skyrius „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai viešajai tvarkai“. Deja, jau paties 37 skyriaus pavadinimas „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai, susiję su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis, nuodingosiomis ar stipriai veikiančiomis medžiagomis“, rodo, kad įstatymo leidėjas nebuvo nuoseklus formuodamas šį skyrių ir kaip sisteminimo pagrindą čia taikydamas ne nusikaltimo objektą, o dalyką. Nėra abejonės, kad šių nusikaltimų dalyko specifiniai požymiai leidžia teisingai kvalifikuoti nusikalstamą veiką. Tik remiantis šių nusikaltimų dalyko specifi-

¹⁸⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 2000.

¹⁸⁷ Valstybės žinios. 200 10 25. Nr. 89-2741.

niais požymiais kai kuriuos nusikaltimus nuosavybei galima atriboti nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų pagrobimo (BK 263 str.), narkotinių ar psichotropinių, pirmtakų kontrabanda visais atvejais užtraukia baudžiamąją atsakomybę, nesvarbu, koks jų gabenimo mastas ir kiekis. Nusikaltimai, kurių dalykas yra narkotinės ar psichotropinės medžiagos, sukelia ir padidėjusį pavojų visuomenei. Tačiau niekas neabejoja, kad šiais nusikaltimais padaroma arba gali būti padaryta žala tam tikriems teisiniams gėriams, socialinėms vertybėms ir pirmiausia žmonių sveikatai. Todėl manytume, kad nepažeidžiant bendro sisteminimo principo 37 BK skyrių buvo galima pavadinti „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai žmonių sveikatai, susiję su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis, nuodingosiomis ar stipriai veikiančiomis medžiagomis“. Manytume, kad ir narkotinių ar psichotropinių medžiagų kontrabandos vieta irgi šiame skyriuje, būtent taip sprendžia klausimą Europos Sąjungos valstybių baudžiamieji įstatymai.

Pakito ir pačių Specialiosios dalies normų, nustatančių baudžiamąją atsakomybę už nusikaltimus, kurių dalykas yra narkotinės ar psichotropinės medžiagos, struktūra, taip pat ir kitų Specialiosios dalies skyrių struktūra:

- 1) straipsnių dispozicijos formuojamos pradedant žodžiais „Tas, kas...“ (pvz., „Tas, kas neteisėtai gamino, perdirbo, įgijo, laikė, gabeno ar siuntė narkotines ar psichotropines medžiagas neturėdamas tikslo jas parduoti ar kitaip platinti“ (259 str.), „Tas, kas pagrobė narkotines ar psichotropines medžiagas“ (263 str.). Tokia dispozicijų formuluote pabrėžiama, kad baudžiama ne veika, o ją padaręs asmuo;
- 2) kitaip formuluojamos ir sankcijos – pradedant švelniausia ir baigiant griežčiausia bausme;
- 3) kvalifikuojančios aplinkybės iš esmės nustatomos tik remiantis specifiniais tos rūšies nusikaltimų požymiais;
- 4) labai pakito ir pačių normų turinys; vartojamų sąvokų turinys ir prasmė, nusikaltimo sudėčių požymiai, numatytų bausmių rūšys ir apimtis.

Visa tai rodo, kad BK specialiosios dalies normos, kuriose numatyta baudžiamoji atsakomybė už nusikaltimus, kurių dalykas yra narkotinės ar psichotropinės medžiagos, palyginti su 1961 m. BK atitinkamomis normomis, yra nuoseklesnės, logiškesnės ir aiškesnės. Kriminologinių,

psichologinių bei sociologinių tyrimų išvada yra bendra; aiškiai ir konkrečiai suformuluotas reikalavimas (ir teisinis, ir dorovinis) padaro nepalyginti didesnę poveikį jo adresatams. Štai dėl ko turime būti labai reiklūs dėl baudžiamojo įstatymo normų logiškumo, nuoseklumo, aiškumo.

Tačiau teigiamai vertinant visa tai, kas nauja, dėl kai kurių naujovių norėtusi padiskutuoti:

Pirma, kai kurie 37 skyriaus straipsnių pavadinimai nevisiškai atitinka dispozicijos turinį. Antai, kai kurių straipsnių pavadinimuose vartojamas žodis „disponavimas“: „neteisėtas disponavimas narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis be tikslo jas platinti“ (BK 259 str.), „neteisėtas disponavimas narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas platinti arba neteisėtas disponavimas labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu“ (BK 260 str.), „neteisėtas disponavimas pirmos kategorijos narkotinių ar psichotropinių medžiagų pirmakais (prekursoriais)“ (BK 266 str.), „teisėto disponavimo narkotinėmis, psichotropinėmis, stipriai veikiančiomis ar nuodingosiomis medžiagomis taisyklių pažeidimas“ (BK 268 str.). „Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne“ žodis *disponuoti* reiškia „turėti savo žinioje ir savarankiškai tvarkyti“¹⁸⁸, „Tarptautinių žodžių žodyne“ *disponavimas* – tai „turėjimas savo žinioje ir savarankiškas ko nors tvarkymas“¹⁸⁹. Minėtų straipsnių normų dispozicijose yra veiksmų, kurių neapima aptarta disponavimo sąvoka, pavyzdžiui, tokių kaip, „gamino“, „perdirbo“.

Manytume, kad netinkamai suderintas ir 2000 BK 264 str. pavadinimo bei dispozicijos turinys. Straipsnio pavadinime pavartotas terminas „lenkimas vartoti“ nesutampa su dispozicijoje pavartotu terminu „Tas, kas padėjo asmeniui įsigyti, vertė, lenkė ar kitaip jį pratino...“. Lenkimo prasmės supratimo požiūriu dispozicijoje nevertėjo vartoti termino „lenkė“. Juk lenkimas vartoti narkotines ar psichotropines medžiagas pasireiškia ne lenkimu, o, kaip išaiškinta 2002 m. birželio 21 d. LAT senato nutarime „Dėl teismų praktikos nagrinėjant psichotropinių ar narkotinių medžiagų grobimo, neteisėto šių medžiagų ir jų pirmos kategorijos pirmtakų (prekursorių) gaminimo, įgijimo, laikymo, gabenimo, siuntimo, pardavimo ar kitokio platinimo baudžiamąsias bylas“, „įkalbinėjimu, patarimu, pasiūlymu vartoti, apgaule, grasinimais, prievarta ir kt.“ Toks požiūris dažniausiai pasitaiko ir teisinėje literatūroje.

¹⁸⁸ Dabartinis lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius, 1993.

¹⁸⁹ Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius, 1999. P. 126.

Išsamesnės analizės reikalauja ir pats kai kurių neteisėtų veiksmų, susijusių su narkotinėmis arba psichotropinėmis medžiagomis, turinys. Antai 2000 m. BK 259, 260, 266 straipsniuose, be gaminimo, kriminalizuotas ir perdirbimas. Tačiau gaminimas, kaip nurodoma minėtų JT konvencijų komentare, taip pat ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo senato nutarime, apima visus procesus, kurių metu gaminamos narkotinės medžiagos, tarp jų rafinavimą bei vienu narkotinių medžiagų pavertimą kitomis narkotinėmis medžiagomis. „Gaminimas, – teigiama anksčiau minėto AT senato nutarimo 10 p., – yra procesas, kurio metu gaunamos psichotropinės arba narkotinės medžiagos, nepriklausomai nuo gamybos būdo, – žaliavos perdirbimas ir valymas nuo pašalinių priemaišų, turimų komponentų sujungimas ir panašiai“. Tai gi perdirbimas yra tik vienas iš narkotinių medžiagų gaminimo būdų, todėl jų išskirti atskirai netikslinga. Ir pats įstatymų leidėjas yra nenuoseklus – minėtuose BK straipsniuose kriminalizavęs perdirbimą, kituose straipsniuose mini tik gaminimo veiksma – pavyzdžiui: BK 268 str. kalbama tik apie gaminimo taisyklių pažeidimą arba štai pagal BK 262 str. atsako tik tas, „kas neteisėtai gamino, laikė, gabenavo arba realizavo aparatus arba kitus įrenginius narkotinėms ar psichotropinėms medžiagoms gaminti...“ Nėra abejonės, kad BK 268 ir 262 straipsniuose neteisėtas gaminimas apima ir perdirbimą.

Vos tik 2000 m. BK nustačius atsakomybę už neteisėtus veiksmus, susijusius su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, imta siūlyti kovoti su plintančia narkomanija pagalbon pasitelkti kriminalizaciją ir dekriminalizaciją. Ar visus veiksmus, išskyrus tuos, kuriuos atlikti dabar leidžiama, susijusius su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, reikėtų laikyti neteisėtais!? Šiuo klausimu nėra bendros nuomonės. Pastaruoju metu vis plačiau reiškiamą nuomonę, kad kai kuriuos narkotikus (vadinamuosius „švelniusius“, „lengvus“ narkotikus) reikėtų legalizuoti, o kartu dekriminalizuoti neteisėtą tokių narkotikų gamybą, perdirbimą, įgijimą, laikymą, gabenimą arba siuntimą:

- 1) jei neturima tikslo jų parduoti arba kitaip platinti;
- 2) jei anksčiau išvardyti veiksmai susiję su nedideliu narkotikų kiekiu.

Manytume, kad tai klaidinga nuomonė. Daugelis mokslininkų, remdamiesi psitrikėjimo vertais tyrimais, nurodo, kad kaip tik „tobulas draudimas“ (*perfect coercion* – besąlygiškas ir veiksmingas narkotinių

medžiagų draudimas ir visiškas jų pristatymo ir vartojimo sustabdymas) yra vienintelė veiksminga kovos su narkotikų vartojimu bei su tuo susijusiais nusikaltimais taktika ir sudaro realias galimybes mažinti jų taikymo lygį, gyventojų poreikį ir su tuo susijusių nusikaltimų lygį.¹⁹⁰ Draudžianti legalizuoti narkotikus nuostata atsispindi visose Jungtinių Tautų konvencijose, 2003 m. Vienos deklaracijos principinėse nuostatose bei Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. sausio 24 d. Rezoliucijoje dėl narkomanijos prevencijos Lietuvoje¹⁹¹ ir 2003 m. kovo 18 d. Rezoliucijoje dėl narkotikų kontrolės politikos.¹⁹² Pastarojoje Rezoliucijoje Lietuvos Respublikos Seimas:

- yra griežtai prieš mėginimus legalizuoti narkotikus ir prieš politiką, skatinančią narkomanijos plitimą;
- palaiko visų vyriausybinių ir nevyriausybinių organizacijų iniciatyvas užkirsti kelią piktnaudžiavimui narkotikais;
- remia narkomanijos prevenciją, gydymą, reabilitaciją ir privalomus apribojimus bei draudimus kaip pagrindinius veiksmingos narkotikų kontrolės politikos principus.

Deja, yra siūlymų vėl nustatyti baudžiamąją atsakomybę už narkotikų vartojimą. Tai nepriimtina dėl dviejų priežasčių:

Pirma, beveik visos demokratinės valstybės yra atsisakiusios baudžiamosios atsakomybės už narkotikų vartojimą. O baudžiamoji atsakomybė už narkotikų vartojimą buvo būdinga autoritarinės valstybės įstatymams (pvz., Sovietų Sąjungos).

Antra, asmenis, kurie vartoja narkotikus, pirmiausia reikėtų gydyti, taikyti medicininės ir socialinės įvairaus pobūdžio reabilitacijos bei auklėjimo priemones. Tikrais narkomanais jie greičiausiai taptų atlikdami laisvės atėmimo bausmę, nes laisvės atėmimo įstaigos yra taip pat ir narkomanų „kalvė“.

1988 m. Jungtinių Tautų konvencijos 3 str. 1 d. nustatytas labai platus nusikalstamų veiksmų susijusių su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, o to paties straipsnio 2 dalyje įtvirtinama nuostata, kad

¹⁹⁰ A.W.MCCOY. Coercion and its unintended consequences: A study of heroin trafficking in Southeast and South West Asia//Crime, Law&Social Change 33. Kluwer Academic Publisher, 2000. P. 222.

¹⁹¹ Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija dėl narkomanijos prevencijos Lietuvoje // Valstybės žinios. 2002 01 24. Nr. 12-394. P. 191–224.

¹⁹² Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija dėl narkotikų kontrolės politikos // Valstybės žinios. 2003 03 18. Nr. 30-1234.

„atsižvelgdama į Konstitucijos nuostatas ir pagrindinius savo teisinės sistemos principus kiekviena šalis imasi reikalingų priemonių, kad nacionaliniuose įstatymuose tyčinis bet kurios narkotinės priemonės arba psichotropinės medžiagos saugojimas, išigijimas arba kultivavimas savo poreikiams būtų pripažintas nusikaltimu“.

Už daugelį 1988 m. Jungtinių Tautų konvencijos 3 str. 1 d. išvardytų nusikalstamų veiksmų atsakomybė numatyta BK 259-266, 268 str. bei 199 str. 2 d.

Tačiau, atsižvelgiant į kitų valstybių patirtį, 1988 m. Jungtinių Tautų konvenciją bei realią padėtį Lietuvoje reikėtų kai kurių patikslinimų ir 2000 m. BK straipsniuose, nustatančiuose atsakomybę už neteisėtus veiksmus, susijusius su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, o būtent:

Pirma, būtina labiau diferencijuoti baudžiamąją atsakomybę atsižvelgiant į narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekio ir nuo jų poveikio žmogaus gyvybei ir sveikatai. Ypač tai pasakytina apie narkotinių ar psichotropinių medžiagų kontrabandą (199 str. 2 d.), narkotinių ar psichotropinių medžiagų pagrobimą (263 str.), lenkimą vartoti narkotines ar psichotropines medžiagas (264 str.), neteisėtą disponavimą pirmos kategorijos narkotinių ar psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais) (266 str.);

Atsižvelgiant į poveikį žmogaus gyvybei ir sveikatai narkotines ar psichotropines medžiagas galima sąlygiškai suskirstyti į tris grupes:

- 1) ypač stiprios narkotinės ar psichotropinės medžiagos, keliančios pavojų žmogaus gyvybei (kokainas, opijus, lizergidas (LSD) ir kt.);
- 2) narkotinės ar psichotropinės medžiagos, pavojingos žmogaus gyvybei ir sveikatai (kanapės ir jų dalys, amfetaminas ir kt.);
- 3) narkotinės ar psichotropinės medžiagos, darančios žalą žmogaus sveikatai – vadinamieji švelnieji narkotikai (marihuana, kai kurie morfino dariniai ir kt.).

2000 m. BK baudžiamoji atsakomybė nediferencijuojama atsižvelgiant į narkotinių ar psichotropinių medžiagų poveikį žmogaus gyvybei ir sveikatai. O minėto Aukščiausiojo Teismo senato nutarimo 6 ir 34 punktuose siūloma atsižvelgti ne tik į narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekį, bet ir „jų poveikio žmogui ypatybes“.

Antra, jau numatytas kvalifikuojamas aplinkybes reikėtų papildyti naujomis:

- 1) jei nusikaltimai, kurių dalykas yra narkotinės ar psichotropinės medžiagos, padaryti dalyvaujant tarptautinėje organizuotoje nusikalstamojoje veikloje;
- 2) jei nusikaltimai, kurių dalykas yra narkotinės ar psichotropinės medžiagos, padaromi naudojant šaunamąjį ginklą arba sprogmenis. Toks kvalifikuojamasis požymis numatytas kaip plėšimą kvalifikuojantis požymis, todėl visiškai nesuprantama, kodėl šio požymio nenumato BK 263 str. – didesnis nusikalstamos veikos, numatytos šiame straipsnyje, pavojingumo pobūdis ir laipsnis nekelia abejonių;
- 3) jei nusikalstama veika padaryta bausmių vykdymo, mokymo ar visuomeninėje įstaigoje. Naujausi tyrimai, atlikti minėtose įstaigose, tik patvirtina tokios kvalifikuojančios aplinkybės nustatymo būtinybę;
- 4) jei nusikaltimą padarė valstybės pareigūnas ar valstybės tarnautojas ir šio nusikaltimo padarymas yra susijęs su pareigų vykdymu;
- 5) nepilnamečio įtraukimas arba kitoks jo panaudojimas darant nusikaltimus, kurių dalykas yra psichotropinės arba narkotinės medžiagos.

Pakito ir bausmė už nusikaltimus, kurių dalykas yra narkotinės ar psichotropinės medžiagos. Sankcijose nustatyti ne tik trumpesni laisvės atėmimo terminai (ir minimalūs, ir maksimalūs), bet atsirado ir daugiau alternatyvių laisvės atėmimo bausmių: jei iki šiol galiojusiame BK už visas neteisėtas veikas buvo numatyta daug ilgesnė laisvės atėmimo bausmė ir tik už veikas, numatytas to kodekso 232¹ str. 1 d., 232² str. 1 d., 232⁶ ir 232⁸ str., alternatyviai numatyta bauda, kartais ir pataisos darbai, o 2000 m. BK numatyta galimybė skirti daugiau alternatyvių laisvės atėmimo bausmių:

- baudą,
- areštą,
- viešuosius darbus,
- laisvės apribojimą,
- teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimą. Visa tai atitinka minėtos 1988 m. JT konvencijos bei Europos Sąjungos valstybių baudžiamųjų įstatymų dvasią.

Tokie BK 37 skyriaus straipsnių sankcijose nustatytų bausmių pokyčiai teismams suteiks daugiau galimybių lanksčiau individualizuoti bausmę, o kartu galbūt realiau užtikrinti ir pačios bausmės paskirtį bei įgyvendinti baudžiamosios politikos tikslus. Ne paslaptis, kad beveik išimtinis laisvės atėmimo bausmės taikymas už nusikaltimus, kurių dalykas yra narkotinės ar psichotropinės medžiagos, nedavė laukiamų rezultatų. Štai tik keletas šių teiginių patvirtinančių faktų (argumentų):

Pirma, nuteistųjų, dispanserizuotų dėl narkotikų vartojimo, skaičius grėsmingai didėja nuo 9,2 proc. visų nuteistųjų 2001 m. iki 11,2 proc. 2002 m., o procentus pavertus skaičiais – nuo 822 iki 1301 nuteistojo. Ir šie duomenys, matyt, neatspindi realaus įkalinimo įstaigose esančių asmenų, linkusių vartoti narkotines ar psichotropines medžiagas, skaičiaus, mat nemaža dalis į tas įstaigas patekusių narkomanų neinformuoja medicinos personalą apie polinkį vartoti narkotikus. Kai kurių ekspertų duomenimis, realiai nuteistųjų, vartojančių narkotines ar psichotropines medžiagas, yra per 20 proc. Nėgana to, visiškai neseniai Lietuvos pataisos įstaigose atlikto tyrimo metu nustatyta, kad jose narkotikus pradeda vartoti net 11,5 proc. visų nuteistųjų.¹⁹³

Antra, didėja ir nuteistųjų už nusikaltimus, kurių dalykas yra narkotinių ar psichotropinių medžiagų, skaičius – šiuo metu tokių asmenų yra 353;

Trečia, kėlė ir kelia rimtą susirūpinimą narkotinių ar psichotropinių medžiagų patekimo į pataisos įstaigas ir bandymų tas medžiagas perduoti mastai. O narkomanijos prevencijai ir kontrolei laisvės atėmimo vietose nebuvo skiriama reikiamo dėmesio. Tai patvirtina, kad ir žinomas Vyriausybės sprendimas, kuriuo iš minėtos 1999 m. priimtoms Nacionalinės narkotikų kontrolės ir prevencijos programos buvo išbrauktos visos priemonės, skirtos narkotikų kontrolei ir prevencijai pataisos darbų įstaigose. Ir tik po 2002 m. gegužę–birželį Alytaus griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje kilus ŽIV protrūkio buvo imtasi neatidėliotinių narkomanijos ir ŽIV infekcijos plitimo kardomojo įkalinimo ir laisvės atėmimo vietose prevencijos priemonių, taip pat ir lokalizuoto sektoriaus, skirto narkomanams gydyti, įrengimo minėtoje Alytaus kolonijoje.¹⁹⁴

¹⁹³ Gruodytė E. Narkotikų vartojimas Lietuvos pataisos įstaigose. – Kaunas, 2002. P. 39; Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. – Vilnius, 2003.

¹⁹⁴ Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija dėl narkotikų kontrolės politikos // Valstybės žinios. 2003 03 18. Nr. 30-1234.

Kaip jau minėta, sankcijose numatytos bausmės sudaro prielaidas daug plačiau taikyti su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes, ypač už nusikaltimus be kvalifikuojančių požymių ir nesant sunkinančių aplinkybių. Tikėtina, kad laisvės apribojimas bus daug veiksmingesnis už trumpalaikį laisvės atėmimą (pvz., kad ir iki 2 metų). Juk asmeniui, kuriam bus paskirta laisvės apribojimo bausmė, teismas gali nustatyti vieną arba kelis draudimus bei įpareigojimus, taip pat ir gydytis nuo narkomanijos. Tai taip pat visiškai atitinka 1988 m. JT konvencijos nuostatą, kad „tam tikrais atvejais, kai padaromas mažareikšmis nusikaltimas, kaip nuteisimo arba nuobaudos alternatyvą šalys gali numatyti tokias priemones kaip perauklėjimas, darbingumo sugrąžinimas, socialinė reintegracija, taip pat, jeigu teisės pažeidėjas yra narkomanas, jo gydymas ir tolesnis stebėjimas.

Tačiau nagrinėjant bausmes, nustatytas už 2000 BK 37 skyriuje numatytas veikas, be tik ką paminėtų neabejotinai pozityvių požymių, galima apčiuopti ir abejotinių sprendimų:

Pirma, labai sušvelnėjo laisvės atėmimo bausmė už kai kuriuos neteisėtus veiksmus, antai už nepilnamečio lenkimą vartoti narkotines ar psichotropines medžiagas (BK 264 str. 2 d.) maksimali laisvės atėmimo riba prilygsta minimaliai laisvės atėmimo ribai, numatyta tik ką baigusio galioti BK 232^s str. 3 d.;

Antra, ne visais atvejais bausmės dydis diferencijuotas atsižvelgiant į narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekį. Vienais atvejais tai pateisinama, tai nulemia pats veikos pavojingumas, bet, matyt, už narkotinių, psichotropinių medžiagų arba narkotinių ar psichotropinių pirmtakų (prekursorių) kontrabandą (BK 199 str. 2 d.) arba už neteisėtą disponavimą pirmos kategorijos narkotinių ar psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais) (BK 266 str.) vertėjo tai padaryti.

3. Baudžiamosios atsakomybės prevencinis aspektas: dvigubos baudžiamosios ir kitos teisinės atsakomybės išvengimo problemos.

3.1. Problemos nagrinėjimo prielaidos

Viena iš problemos nagrinėjimo prielaidų yra nusikalstamos veikos teisinis apibrėžimas. Jame įtvirtinti nusikalstamų veikų požymiai, kuriais vadovaujasi įstatymų leidėjas sprenddamas veikų kriminalizavimo klausimus, o teisėsaugos institucijos ir teismai – vertindami praktikoje padarytas veikas kaip nusikalstamas arba ne.

Nusikaltimo ir baudžiamojo nusižengimo apibrėžime galima išskirti du būtinus nusikalstamą veiką nustatančius požymius:

- a) veikos pavojingumą,
- b) veikos draudžiamumą baudžiamajame įstatyme.

Taigi ir nusikaltimas, ir baudžiamasis nusižengimas yra pavojingos veikos. Veikos pavojingumas yra bendras nusikalstamos veikos požymis. Veika – tai socialiai reikšmingas žmogaus elgesys, poelgis. Be veikos negali būti kalbos apie nusikalstamą veiką. Tačiau toli gražu ne kiekvienas žmogaus poelgis laikomas nusikaltimu. Žmogaus poelgiai socialiniu požiūriu gali būti naudingi, neutralūs ir žalingi. Tik dėl socialiai žalingo žmogaus poelgio gali būti keliamas klausimas dėl jo draudimo. Tačiau ne visi socialiai žalingi poelgiai tampa nusikalstamomis veikomis. Maža to, tik labai mažai dalis žalingų žmonių poelgių suteikiamas nusikalstamos veikos statusas. Kiti žalingi poelgiai tampa administraciniais, drausminiais nusižengimais arba civiliniais deliktai. Kuo gi turi išsiskirti šis poelgis, kad jis susilauktų nusikalstamos veikos statuso?

Vienas pagrindinių tokio poelgio reikalavimų ir jo požymių – tokio elgesio pavojingumas. Būtent dėl tokio poelgio pavojingumo ir siekiant apsaugoti visuomenės narius nuo tokių poelgių įstatymų leidėjas jį paskelbia nusikalstamu arba, kaip sakoma teisiškai, – kriminalizuoja. Taigi žmogaus poelgio pavojingumas yra pirmas nusikaltimo požymis ir, be to, veikos kriminalizacijos prielaida, įstatymų leidėjo kelrodis. Priimdamas baudžiamąjį įstatymą ir kriminalizuodamas kokį nors žmogaus poelgį Lietuvos Respublikos Seimas pirmiausia turi vadovautis tokio poelgio

pavojingumo koncepcija. Nepavojingi poelgiai negali būti kriminalizuojami.

Veikos pavojingumas neretai vadinamas materialiu nusikalstamos veikos požymiu, nes jis parodo veikos esmę, paaiškina, dėl ko žmogaus poelgis laikomas nusikalstamu. Kita vertus, šio požymio pabrėžimas kartais susilaukia kritikos. Antai, tarybinėje baudžiamojoje teisėje šis nusikaltimo požymis buvo visaip pabrėžiamas, remiantis juo parodoma klasinė nusikaltimo sampratos esmė buvusioje tarybinėje baudžiamojoje teisėje. Vakarų Europos mokslininkai, atvirksčiai, stengiasi šio požymio nepabrėžti formuluodami formalius nusikalstamos veikos apibrėžimus, pažymėdami tik formalųjį nusikaltimo pradą – veikos draudžiamumą baudžiamaisiais įstatymais. Tačiau nemažai garsių mokslininkų pripažįsta, kad daromos veikos pavojingumas turėtų būti vienas esminių nusikaltimo požymių.¹⁹⁵ Manychiau, kad šis nusikaltimo požymis neturi jokio neigiamo atspalvio. Viskas priklauso, kaip jis suprantamas bei komentuojamas. Gal todėl įstatymų leidėjas nepanoro jo atsisakyti, nors BK projektuose buvo siūlomas formalus nusikalstamos veikos apibrėžimas.

Ką gi reiškia terminas „veikos pavojingumas“ ir jei nusikalstama veika yra pavojinga, tai būtent kam ji kelia pavojų. Taigi toliau pabandy-sime tai pasiaiškinti.

Žodis „pavojingas“ baudžiamojoje teisėje galėtų būti aiškinamas kaip statantis į pavojų, darantis žalą, besikėsintis ar kažką pažeidžiantis. Ne mažiau svarbus klausimas: į ką kėsinasi, kam daro žalą nusikalstamas poelgis: valstybei, asmeniui, visuomenei.

Įstatymus priima įstatymų leidėjas, kurio vaidmenį demokratinėje visuomenėje atlieka parlamentas. Parlamentas susideda iš žmonių, atstovaujančių įvairioms partijoms ar visuomenės grupėms. Tos partijos arba grupės skiriasi tuo, kad kiekviena iš jų turi savo idealus, vertybių sampratą. Visą tai jos išdėsto savo programoje, kurią po rinkimų bando įgyvendinti per įstatymų leidybos procesą. Šia prasme priimami įstatymai atspindi ne visos visuomenės interesus, o tų visuomenės sluoksnių, partijų ar grupių interesus, kurios turi parlamente daugumą, taria lemia-

¹⁹⁵ Antai pasaulinio garso vokiečių mokslininkas Jescheckas H. H. nusikalstamą veiką apibūdina kaip socialiai reikšmingą žmogaus poelgį (žr. H. H. Jescheck. Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil. 4 Auflage. Berlin. 1988. P. 200) Amerikiečių baudžiamosios teisės atstovas LaFave'as nusikaltimą apibrėžia kaip socialiai pakankamai pavojingą elgesį. (Žr.: R. Wayne, W. LaFave. Austin Scott Criminal law. St. Paul Minnesota. 1986. P. 13.)

mą žodį sprendžiant įstatymų priėmimo klausimus. Pailiustruokime tai pavyzdžiu apie spaudos laisvę. Spaudos laisvė ne visoms visuomenės grupėms yra vienodai svarbi visuomeninė vertybė. Dėl tokių vertybinių orientacijų vienu socialinių sluoksnių atstovai stengsis apsaugoti spaudos laisvę nustatydami teisinę atsakomybę už spaudos laisvės varžymus, kiti bandys riboti šias laisves ir nustatyti teisinę atsakomybę už įvairias spaudos laisvės apraiškas, kaip antai tam tikros informacijos viešą paskelbimą spaudoje nesuderinus su oficialia valdžia arba valdžios kritika. Oficialus, įstatymu išreikštas požiūris į spaudos laisvę priklausys nuo to, kokioms pažiūroms atstovaujančios partijos turės parlamente daugumą ir vaidins lemiamą vaidmenį priimant įstatymus.

Todėl geriausiai pirmą nusikaltimo požymį būtų apibūdinti taip: nusikaltimas – tai pavojinga viešpataujančiai vertybių sistemai veika.

Kalbant apie vertybių sistemą ir veikų kriminalizacijos procesą nereikia galvoti, kad pasikeitus valdžiai būtinai keičiamas BK, atsiranda daug naujų nusikaltimų, dekriminalizuojamos iki to nusikalstamomis buvusios veikos.

Visas visuomenės vertybes mes galėtume skirstyti į dvi grupes: žmogiškąsias ir ideologines. Žmogiškosios vertybės yra tos vertybės, kurias demokratinėje visuomenėje pripažįsta ir gerbia visos politinės partijos. Tokios vertybės yra žmogaus gyvybė, sveikata, laisvė, orumas, nuosavybė, visuomenės saugumas. Jos daugiau ar mažiau ginamos (bent jau įstatymuose) ne tik demokratinėse valstybėse, bet ir totalitarinių režimų šalyse. Kiekvienos valstybės baudžiamasis kodeksas numato atsakomybę už nužudymus, kūno sužalojimus, teroro aktus. Įvairių partijų orientacijos paprastai skiriasi tik ideologinėmis vertybėmis. Todėl lyginant įvairių valstybių įstatymus arba net vienos valstybės skirtingo laikotarpio baudžiamuosius įstatymus matyti, kad dažniausiai skirtingai vertinami žmonių poelgiai ideologinių vertybių atžvilgiu.

Kiekviena visuomenė turi savo vertybių skalę, kuri priklauso ne tik nuo politinių, bet ir istorinių, kultūrinių, religinių ir kitokių visuomenės raidos ypatumų. Jau vien dėl to analogiški reiškiniai vertinami skirtingose valstybėse nevienodai. Pavyzdžiui, kai kuriose valstybėse itin vertinami tvirti santuokiniai ryšiai, moters ištikimybė, moralinis visuomenės veidas, religingumas ir religijos normų laikymasis. Kitose, atvirkščiai, net

prostitucija bei kai kurių rūšių narkotikų vartojimas laikoma normaliu reiškiniu.¹⁹⁶

Visos visuomenės vertybės ginamos teisės normų. Vienos vertybės yra ginamos administracinės teisės normų, kitos civilinės ir panašiai. Aukščiausios vertybės yra imamos baudžiamosios teisės apsaugon, kriminalizuojant kėsinimąsi į šias vertybes. Dėl to galime teigti, kad nusikaltimais pripažįstamos ne šiaip pavojingos veikos, o pačios pavojingiausios – veikos, kurios kėsinasi į didžiausias vertybes. Dėl to galime daryti išvadą, kad baudžiamasis teisinis veikos įvertinimas yra kartu ir vertybinis veikos įvertinimas. Nusikaltimo statuso suteikimas žmogaus poelgiui kartu reiškia tam tikro objekto, į kurį kėsinamasi veika, vertybinį įvertinimą. Taigi net nežinodami nieko apie valstybę, o tik studijuodami BK, mes galime pasisemti gana daug vertingos informacijos apie mus dominančią valstybę.

Tačiau ši išvada nereiškia, kad visada aišku ir paprasta įvertinti žmogaus poelgius pagal vertybių skalę. Problemos kyla jau sprendžiant esminį klausimą, ar veika iš viso yra pavojinga ar neutrali, ar naudinga: ar ją kriminalizuoti, ar skatinti. Antai visame pasaulyje, nesvarbu, koks socialinis valstybės statusas, aktyviai diskutuojama dėl nėštumo nutraukimo (abortų) teisinio vertinimo. Ar tai pavojingos veikos, ar normalus moters apsisprendimas.¹⁹⁷

Vienų valstybių įstatymai draudžia abortus, nustato už tokias veikas gydytojams arba kitiems asmenims baudžiamąją atsakomybę. Kitose valstybėse abortai legalizuoti. Jei jie daromi oficialiai gydymo įstaigose tokia veika nelaikoma teisės pažeidimu. Tačiau ir vienose, ir kitose valstybėse aktyviai reiškiasi judėjimai, kurie reikalauja keisti įstatymus į vieną ar kitą pusę motyvuodami savo veiksmus būtent abortų pavojingumu moters sveikatai arba dar negimusios gyvybės nutraukimu. Motyvai gali būti grynai moraliniai arba ideologiniai (draudžia religija).

Labai aiškiai baudžiamųjų įstatymų ryšį su įvairių visuomenės grupių vertybių skale parodo BaK straipsniai, nustatantys atsakomybę už

¹⁹⁶ Vokietija, Danija, Olandija. Apie Vokietijos įstatymų raidą šioje srityje žr.: A. Eser. A century of penal legislation in Germany//Old ways and new needs in criminal legislation. Freiburg. 1988.

¹⁹⁷ Apie Vokietijos įstatymų raidą žr.: A. Eser. Strafrechtsreform in Deutschland mit Blick auf die Polnischen Reformtendenzen // Strafrechtsreform in Polen und Deutschland. Viertes deutsch-polnisches Kolloquium über Strafrecht und Kriminologie. Baden-Baden. 1991. P. 73–75.

nusikaltimus ekonomikai. Politinės partijos ar grupės skiriasi ne tik politinėmis pažiūromis, bet ir požiūriu į ekonominę valstybės politiką. Vienos partijos laikosi nuomonės, kad ekonomikai turi vadovauti valstybė, kitos yra už laisvos nesuvaržytos valstybės vadovavimu ekonomikos modelį, trečios – laikosi tarpinės pozicijos. Nuo to, kokia partija stos prie valdžios, priklausys valstybės ekonomikos modelis, taigi ir skatinamo bei netoleruojamo elgesio variantai. Vertybinis žmogaus poelgių ekonomikos srityje vertinimas labai aiškus lyginant totalitarinių (taip pat buvusios TSRS ir Lietuvos iki 1990 m.) valstybių ir demokratinių valstybių baudžiamuosius įstatymus dėl nusikaltimų ekonomikai. Tai, kas demokratinėse rinkos ekonomikos šalyse buvo laikoma normalia ir net skatinama veikla, totalitariniuose režimuose užtraukdavo net baudžiamąją atsakomybę (spekuliacijos, komercinio tarpininkavimo, privačiajamoninkiškos veiklos teisinis vertinimas LTSR 1961 m. BK).

Tačiau veikos pavojingumo užtenka tam, kad tiriamą žmogaus poelgį galėtume pavadinti nusikalstamu. Nusikalstamos veikos terminu galima pavadinti tik tokią pavojingą veiką, kuri yra įstatymo leidėjo kriminalizuota. Šis požymis reiškia, kad mus dominanti veika ne tik apskritai kelia pavojų kokioms nors vertybėms, bet yra įstatymas, kuris aprašo nepageidautino elgesio požymius ir numato baudžiamąją atsakomybę už tokią veiką.

Baudžiamieji įstatymai yra specifiniai įstatymai. BK specialiojoje dalyje formuluojamos ne įpareigojančios, o draudžiamosios pobūdžio normos. Nors elgesio draudimas tiesiogiai neminimas baudžiamosios teisės normoje, tačiau tai tampa aišku normos dispoziciją skaitant kartu su sankcija. Antai galiojančio Lietuvoje BK 144 str. (Palikimas be pagalbos, kai gresia pavojus žmogaus gyvybei) formuluoja dispoziciją taip: tas, kas turėdamas pareigą rūpintis nukentėjusiu asmeniu ir galimybę suteikti pirmąją pagalbą jam nepagelbėjo, kai grėsė pavojus žmogaus gyvybei, arba pats sukėlė tą pavojų, baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų.

Taigi veikos priešingumas baudžiamajam įstatymui yra antras būtinas nusikalstamos veikos požymis, be kurio padaryta veika jokių būdų negali būti laikoma nusikalstama. Tokia išvada išplaukia iš nusikaltimo ir baudžiamosios nusižengimo apibrėžimo.

Reikia pasakyti, kad poelgio priešingumas baudžiamajam įstatymui ne visada buvo įstatymiškai įtvirtintas įstatyme nusikaltimo požy-

mis. Nuo 1940 m. rudens iki 1961 m. Lietuvoje galiojo Rusijos 1926 m. baudžiamasis kodeksas, kuris nusikaltimą apibrėžė tik kaip pavojingą visuomenei veiką.¹⁹⁸ O tai reiškė, kad nusikaltimu galima buvo pripažinti ir taikyti baudžiamąją atsakomybę už tokį žmogaus poelgį, kuris nors ir nebuvo aprašytas baudžiamajame įstatyme, tačiau teismui atrodydavo pavojingas valstybės ar visuomenės interesams. Tokia padėtis teisiškai buvo vadinama įstatymo analogija. Jei teismas nerasdavo padaryto poelgio atitinkamą BK, jis vertindavo asmens veiką pagal panašų įstatymą. Tokia nusikaltimo sampratos formuluotė buvo vienas iš pateisinimų tos genocido politikos, kuri buvo vykdoma Rusijoje ir jos okupuotose valstybėse valdant ją J. Stalinui.

Šiuo metu daugumas Europos valstybių nepripažįsta įstatymo analogijos. Nuostata, kad nusikaltimu gali būti laikoma tik veika, numatyta baudžiamajame įstatyme, fiksuojama atitinkamose baudžiamųjų kodeksų straipsniuose. Tačiau ir šiuo metu kai kurių valstybių įstatymuose dar galima aptikti kai kurių išimčių. Antai Danijos 1930 m. BK 1 straipsnis teigia, kad tik veikos, numatytos šiame statute, arba visiškai palyginamos veikos gali užtraukti baudžiamąją atsakomybę.¹⁹⁹ Terminą „visiškai palyginamos veikos“ tam tikra prasme galima traktuoti kaip analogijos leidimą.

Antra problemos nagrinėjimo prielaida yra nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų atribojimas.

Pirmiausia šiek tiek apie teisinės atsakomybės konkurencijos problemą. Be nusikalstamų veikų, Lietuvos teisėje žinomi administraciniai bei drausminiai nusižengimai, civilinės teisės pažeidimai. Nereti atvejai Lietuvos teisėje, kai už tos pačios rūšies veiką yra nustatyta kelių rūšių teisinė atsakomybė – dažniausiai baudžiamoji ir administracinė, baudžiamoji ir drausminė, rečiau baudžiamoji ir civilinė atsakomybė. Pavyzdžiui, piktnaudžiavimas tarnyba paprastai yra vertinamas kaip drausminis nusižengimas. Tačiau tam tikrais atvejais jis vertinamas kaip nusikaltimas. Eismo saugumo taisyklių pažeidimas paprastai vertinamas kaip administracinis nusižengimas, tačiau tam tikromis sąlygomis ši veika gali būti vertinama kaip nusikaltimas. Žmogaus įžeidimas arba šmeižimas, jo turto sunaikinimas yra nusikalstamos veikos, bet jos gali užtraukti ir civilinę atsakomybę.

¹⁹⁸ Уголовный кодекс в РСФСР. – Москва, 1950. С. 5.

¹⁹⁹ The Danish criminal code. Copenhagen. 1991. taip pat Greve V. The Danish system of criminal justice. An outline. – Copenhagen, 1990.

bę. Tokiais atvejais nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų požymiai įstatyme neretai formuluojami labai panašiai. Dėl to atsiranda baudžiamosios ir kitos teisinės atsakomybės konkurencijos už padarytą veiką bei pačių veikų teisinio vertinimo problemos.

Negerai, kai už tą pačią veiką yra numatyta kelių rūšių teisinė atsakomybė. Dar blogiau, kai veikos požymiai skirtingų teisės šakų įstatymuose formuluojami taip, kad praktikoje susidaro problemų sprendžiant klausimą, kada veika yra nusikalstama ir užtraukia kaltininkui baudžiamąją atsakomybę, o kada ji nėra nusikalstama, bet atitinka kitoje teisės šakoje numatyto teisės pažeidimo požymius. Tokia padėtis sudarė daug problemų praktikai galiojant 1961 m. BK.

Pavyzdžiui, 1961 m. BK 329 str. (Operacijų su pinigais ar vertybiniais popieriais norminių aktų pažeidimas) numatė baudžiamąją atsakomybę tam, kas pažeidė operacijų su vertybiniais popieriais ar užsienio valiuta norminius aktus. ATPK 170 str. numatė administracinę atsakomybę tam, kas pažeidė užsienio valiutos naudojimo ar operacijų su užsienio valiuta ir užsienio valiutos įvežimo ar išvežimo taisykles. Pagal pateiktas įstatymų dispozicijas veikų atribojimas buvo gana problemiškas.

Rengiant naująjį BK buvo siekiama kiek įmanoma vengti dvigubo vienos veikos teisinio statuso ir visus teisinės atsakomybės klausimus, susijusius su teisės pažeidimo padarymu, reguliuoti apsiribojant viena teisės šaka. Taip gimė baudžiamojo nusižengimo idėja.

Baudžiamojo nusižengimo sąvokos įvedimas nereiškia, kad bandoma nustatyti visų iki tol buvusių administracinių ir drausminių nusižengimų nusikalstamumą. Tačiau iškilo reikalas įvertinti keleto veikų, turinčių dvigubą teisinį statusą, pavojingumą ir nuspręsti, ar tai veikai suteikti tik nusikalstamos veikos (nusikaltimo ir baudžiamojo nusižengimo), ar tik kitokio teisės pažeidimo (paprastai administracinio) statusą.

Kaip sprendžiama ši problema naujajame BK? Pirmiausia nusikalstamos veikos statusas suteikiamas klasikinio pobūdžio nusikalstamosioms veikoms, t. y. veikoms, priskirtoms baudžiamosios teisės reguliavimo sričiai daugumoje civilizuotų šalių. Klasikiniais nusikaltimais laikomos veikos, kurių pavojingumas, žalingumas yra savaime aiškus kiekvienam normaliam piliečiui, daugmaž išmokusiam visuomenėje galiojančias elgesio taisykles. „Per naktį gali pasikeisti veikos teisinis vertinimas, bet jokių būdu negali pasikeisti moralinis jos vertinimas visuomenėje“.²⁰⁰

²⁰⁰ Smith and Hogan. Criminal law.4ed.– London. Butterworths, 1978. P. 18.

Nusikaltimas – tai visuomeninis ir moralinis blogis (*public and moral wrong* – angl.)²⁰¹. Tai veika, reikalaujanti ne kompensacijos, o nubaudimo.²⁰² Prie klasikinių nusikalstamų veikų pasaulyje priskiriama vagystė, smurtinio pobūdžio turtiniai nusikaltimai, įvairūs apgaulės būdai, smurtiniai nusikaltimai, lytiniai nusikaltimai, veikos, nukreiptos prieš visuomenės saugumą ir keliančios grėsmę žmonių sveikatai arba gyvybei, įvairaus pobūdžio klastojimai, padirbinėjimai, veikos, nukreiptos prieš konstitucinę tvarką bei valstybės saugumą.

Visai kitokia yra daugumos valstybės nustatytų taisyklių pažeidimo esmė. Žmogus, net ilgą laiką pragyvenęs valstybėje, gali nežinoti įvairiausių ir nuolat besikeičiančių apribojimų, valstybės nustatytų siekiant užtikrinti eismo saugumą, vertimosi verslais tvarką, įvairių techninių priemonių ar aparatų naudojimo tvarką. Todėl tokių valstybės nustatytų taisyklių pažeidimai neturėtų būti vertinami kaip nusikalstamos veikos. Joms tinkamiausia vieta būtų Administracinių teisės pažeidimų kodekse. Išimtis gali būti tik tokie taisyklių pažeidimai, kurie padaro žalą asmens gyvybei, sveikatai ar nuosavybei arba sukelia realią grėsmę kito asmens gyvybei ar sveikatai. Todėl buvo atsisakyta kai kurių nusikalstamų veikų nusikalstamo statuso. Panaikintas piliečių apgaulinėjimo, operacijų su užsienio valiuta norminių aktų pažeidimo, transporto priemonės vairavimo esant neblaiviam nusikalstamumas.

Pirmame BK ruošimo etape buvo galvojama kurti atskirą nusižengimų kodeksą, kuris gyvuotų kaip tarpinis kodeksas kartu su Baudžiamuoju ir Administracinių teisės pažeidimų kodeksais. Tačiau vėliau apsisauta ties nauju variantu – baudžiamojo nusižengimo idėją įgyvendinti viename BK, visas baudžiamajame įstatyme numatytas veikas suskirstant į nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus.

Baudžiamųjų nusižengimų išskyrimo tikslas buvo išspręsti vienos rūšies veikos dvigubo teisinio statuso problemą, visais įmanomais atvejais vengiant dvigubo veikos teisinio statuso ir dėl to kylančios baudžiamosios ir administracinės atsakomybės kolizijos. Didelė dalis veikų, kurios iki šiol turėjo dvigubą teisinį statusą, turėjo būti perkeltos į BK suteikiant joms nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo statusą arba panaikinant jų nusikalstamumą ir suteikiant joms administracinės teisės pažeidimo statusą. Pavyzdžiui, vagystė pagal naujojo BK 178 str. turėjo

²⁰¹ Smith and Hogan. Criminal law.4ed.– London. Butterworths, 1978. P. 19–20.

²⁰² Loewy A. Criminal Law in Nutshell. – New York, 1987. P. 1–2.

būti laikoma tik nusikalstama veika, nesvarbu, kokia pagrobto turto vertė. Tačiau atsižvelgiant į pavogto turto vertę vagystė galėjo būti laikoma arba nusikaltimu, arba baudžiamuoju nusižengimu. BK 178 str. 4 d. nustatė, kad nedidelės vertės svetimo turto vagystė yra baudžiamasis nusižengimas. Turto sunaikinimas arba sugadinimas pagal BK 187 str. yra nusikaltimas, tačiau sunaikinus ar sugadinus nedidelės vertės svetimą turtą laikoma, kad asmuo padarė baudžiamąjį nusižengimą. Vagystės ir kitų veikų nuosavybei nusikaltimo ir baudžiamojo nusižengimo atribojimo kriterijai buvo nustatyti BK 190 str., kuriame buvo nustatyta, kad nedidelės vertės turtas yra turtas, kurio vertė neviršija 1 MGL. Administracinė atsakomybė už šias veikas, numatyta ATPK 50 ir 50³ str., turėjo būti panaikinta. Tokia buvo naujojo kodekso koncepcija. Tačiau gyvenimo realijos pasirodė kitokios. Įsigaliojus naujam BK, ATPK ir toliau gyvavo straipsniai, numatantys tokių administracinių nusižengimų kaip vagystė arba nedidelis chuliganizmas ir kai kurių kitų pažeidimų požymius. Taigi sistema vietoj paprastesnės tapo dar sudėtingesnė. Išliko naujų papildomų iki tol neegzistavusių problemų – nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų, baudžiamųjų nusižengimų ir administracinių teisės pažeidimų atribojimo problemų. 2003 m. liepos 4 d. įstatymu buvo pakeistas neseniai įsigaliojusio BK 190 str., kuriuo nustatyta, kad baudžiamoji atsakomybė už veikas nuosavybei (išskyrus plėšimą ir turto prievartavimą) kyla tik tuo atveju, kai turto vertė didesnė kaip 1 MGL. Taigi vagystės iki 1 MGL nusikalstamumas vėl buvo panaikintas ir ji laikoma ne baudžiamuoju nusižengimu, o administraciniu teisės pažeidimu.

Naujajame BK nusikaltimo ir baudžiamojo nusižengimo požymiai aprašomi viename BK specialiosios dalies straipsnyje. Straipsnio pirmojoje dalyje aprašomi nusikaltimo sudėties požymiai, o paskutinėje to paties BK straipsnio dalyje – jau baudžiamojo nusižengimo sudėties požymiai. Antai vienas iš nusikaltimo ir baudžiamojo nusižengimo formulavimo pavyzdžių pateiktas BK specialiojoje dalyje:

BK 189 straipsnis. Nusikalstamu būdu gauto turto įgijimas arba realizavimas

1. Tas, kas įgijo, naudojosi arba realizavo turtą žinodamas, kad tas turtas gautas nusikalstamu būdu,

baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų.

2. Tas, kas įgijo, naudojosi arba realizavo didelės vertės turtą žinodamas, kad tas turtas gautas nusikalstamu būdu,

baudžiamas bauda arba areštu, arba laisvės atėmimu iki ketverių metų.

3. Tas, kas nusikalstamu būdu įgijo, naudojosi arba realizavo nedidelės vertės turtą, padarė baudžiamąjį nusižengimą ir baudžiamas viešaisiais darbais arba bauda, arba areštu.

Reikia atkreipti dėmesį, kad nusikalstamos veikos taip skirstomos toli gražu ne visuose BK straipsniuose. Didelė dalis BK straipsnių formuluoja tik nusikaltimo požymius. Tai reiškia, kad tokios nusikalstamos veikos laikomos tik nusikaltimais ir negali būti pripažintos baudžiamaisiais nusižengimais. Kita vertus, BK yra keli straipsniai, kurie formuluoja tik baudžiamojo nusižengimo sudėtis (BK 152 seksualinis priekabiavimas).

Kaip praktiškai atribojamas nusikaltimas nuo baudžiamojo nusižengimo, kokie tokio atribojimo kriterijai? Būtent tai dažniausiai jaudina praktikus, taikančius įstatymus. Pagrindinis materialus kriterijus, pagal kurį naujajame BK atribojamas nusikaltimas nuo baudžiamojo nusižengimo, – nusikalstamos veikos dalyko ypatumai, pirmiausia jo vertė arba kiekis. Antai BK 225 str. (Kyšininkavimas)¹ ir 2 d. nustato, kad valstybės tarnautojas arba jam prilygintas asmuo, savo ar kitų naudai tiesiogiai ar netiesiogiai priėmęs, pažadėjęs ar susitaręs priimti kyšį, reikalavęs ar provokavęs jį duoti už teisėtą ar neteisėtą veikimą ar neveikimą vykdant įgaliojimus, baudžiamas teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimu arba laisvės atėmimu iki trejų metų. To paties straipsnio 4 d. nustato, kad valstybės tarnautojas arba jam prilygintas asmuo, savo arba kitų naudai tiesiogiai arba netiesiogiai priėmęs, pažadėjęs arba susitaręs priimti mažesnės negu 1 MGL vertės kyšį, reikalavęs arba provokavęs jį duoti už teisėtą arba neteisėtą veikimą arba neveikimą vykdant įgaliojimus, padarė baudžiamąjį nusižengimą ir baudžiamas teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimu. Šiuo atveju kyšio dalyko vertė yra nusikaltimo ir baudžiamojo nusižengimo atribojimo kriterijus.

Atsižvelgiant į pagrobto turto vertę atribojimas vykdomas ir dėl nusikalstamų veikų nuosavybei. Kitais atvejais atribojimas vykdomas atsižvelgiant į nusikalstamos veikos padarinius, jų dydį.

Tačiau ne visada įstatymų leidėjas pačioje įstatymo dispozicijoje formuluodamas nusikaltimo ir baudžiamojo nusižengimo požymius pažymi

ribą tarp abiejų nusikalstamų veikų rūšių. Tokiais atvejais tenka pasitelkti įvairius įstatymo aiškinimo būdus. Deja, ne visada mums šiame darbe pagelbės gramatinis ar loginis įstatymo aiškinimas. Jei įstatyme nėra aiškių atribojimo kriterijų, tenka pasitelkti oficialų baudžiamojo įstatymo aiškinimą. Autentiškas baudžiamojo įstatymo aiškinimas pateikiamas BK specialiosios dalies straipsniuose, pavadintuose „Sąvokų išaiškinimai“. Pavyzdžiui, BK 190 str. (Turto vertės išaiškinimas) numato, kad turtas yra nedidelės vertės, kai jo vertė viršija 1 MGL, bet neviršija 3 MGL dydžio sumos. Pagal tokį išaiškinimą pagrobtas arba sunaikintas turtas, kurio vertė neviršija 3 MGL, nėra nusikaltimas, bet yra baudžiamasis nusižengimas. Tačiau apsiriboti vien autentišku baudžiamojo įstatymo aiškinimu yra pavojinga. Antai, Utenos rajono apylinkės teismo nuosprendžiu V. J. nuteistas pagal 2000 m. BK 178 str. 2 d. už tai, kad Utenos r., kaime, medine lazda išdaužęs lango stiklą, įsibrovė į V. Ž. priklausantį gyvenamąjį namą ir iš jo pagrobė turto, kurio bendra vertė 340 litų. Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija, motyvuodama tuo, kad V. J. pagrobė nedidelės, t. y. neviršijančios 3 MGL, vertės turtą, jo padarytą veiką perkvalifikavo į BK 178 str. 4 d. kaip baudžiamąjį nusižengimą. Panevėžio apygardos vyriausiojo prokuroro pavaduotojas, nesutikdamas su nuosprendžiu, pateikė Lietuvos Aukščiausiajam Teismui kasacinį skundą, kuriame prašė panaikinti Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nuosprendžio dalį, kuria pakeistas Utenos rajono apylinkės teismo nuosprendis ir V. J. veika perkvalifikuota iš BK 178 str. 2 d. į BK 178 str. 4 d. – baudžiamąjį nusižengimą, dėl netinkamai pritaikyto baudžiamojo įstatymo ir palikti galioti Utenos rajono apylinkės teismo nuosprendį. Prokuroro kasacinis skundas buvo patenkintinas. Aukščiausiasis Teismas nutartyje nurodė, kad V. J. nuteistas už tai, jog pagrobė svetimą turtą įsibrovęs į gyvenamąjį namą. Svetimo turto pagrobimas įsibraunant į patalpą, saugyklą ar saugomą teritoriją yra kvalifikuojama kaip vagystė, už kurią numatyta griežtesnė sankcija. Pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimą ir susiklosčiusią teismų praktiką tais atvejais, kai svetimas turtas pagrobiamas įsibrovus į būstą, net jei jo vertė yra nedidelė, neduoda pagrindo laikyti veiką baudžiamuoju nusižengimu ir taikyti BK 178 str. 4 d. Kolegija pažymėjo, kad veikos pavojingumą lemia veikimo būdas. Esant vagystę kvalifikuojančiam požymiui veika laikoma nusikaltimu, kad ir kokia BK 190 str. pateikta pagrobto turto vertė. Taikoma ta BK 178 str. dalis, kuri

numato vagystę kvalifikuojantį požymį – įsibrovimą į patalpą. Dėl šių priežasčių Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nuosprendžio dalis, kuria pakeistas Utenos rajono apylinkės teismo nuosprendis ir nusikalstama veika perkvalifikuota į 2000 m. BK 178 str. 4 d., naikintina dėl netinkamai pritaikyto baudžiamojo įstatymo. Paliktinas galioti Utenos rajono apylinkės teismo nuosprendis.²⁰³ Tai tik vienas iš atvejų, kai atsakymą, kokiai nusikalstamos veikos rūšiai priskirtina veika, mes gausime tik panaudoję įvairius baudžiamojo įstatymo aiškinimo būdus.

Panašios problemos iškyla, kai asmuo padaro kelias vagystes, kiekviena iš kurių pagal padarinius atitinka BK 178 str. 4 d. numatyto baudžiamojo nusižengimo požymiams.

Pažymėtina, kad baudžiamųjų nusižengimų išskyrimas naujajame BK nėra savitiksliis. Ir už nusikaltimą, ir už baudžiamąjį nusižengimą įstatymų leidėjas numato baudžiamąją atsakomybę, tačiau už baudžiamuosius nusižengimus numatytos švelnesnės baudžiamosios atsakomybės priemonės – BK 42 str. 2 d. įstatyme numatomos specialios tik baudžiamiesiems nusižengimams skirtos bausmės – už juos nenumatyta ir negali būti skiriama laisvės atėmimo bausmė. Be to, BK suformuluotos specialios nuostatos dėl teistumo, senaties, kitų baudžiamosios teisės institutų taikymo padarius baudžiamuosius nusižengimus. Iš BK 95 str. prasmės išplaukia, kad asmenys, nuteisti už baudžiamuosius nusižengimus, neturi teistumo.

Trečioji problemos nagrinėjimo prielaida yra galimybės taikyti dvigubą baudžiamąją arba kitą teisinę atsakomybę tikimybė.

Teisinėje Lietuvos praktikoje pasitaiko atvejų, kai asmuo dėl vieno padaryto teisės pažeidimo iš karto vienu teisės taikymo aktu traukiamas kelių rūšių teisinėn atsakomybėn arba išsprendus vienos rūšies teisinės atsakomybės klausimą asmuo vėliau kitu teisės taikymo aktu už tą patį poelgį traukiamas kitos rūšies teisinėn atsakomybėn. Pavyzdžiui, asmuo, vairavęs transporto priemonę ir pažeidęs eismo saugumo taisykles bei padaręs avariją, per kurią nukentėjo žmogus – jam buvo sutrikdyta sveikata, už kelių eismo taisyklių pažeidimą baudžiamas pagal ATP kodekso atitinkamą straipsnį, o vėliau už tą patį pažeidimą dar baudžiamas remiantis BK 281 straipsniu. Kitu atveju asmuo nuteisiamas pagal BK straipsnį už padarytą nusikalstamą veiką, vėliau baudžiamas dar ir drausmine nuo-

²⁰³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-740/2003.

bauda. Pasitaiko ir tokių atvejų, kai asmuo dėl vieno nusikaltimo kelis kartus traukiamas baudžiamojon atsakomybėn.

Kyla klausimas, ar galima asmeniui už vieną teisės pažeidimą skirti kelių rūšių teisinės atsakomybės priemones, viena iš kurių bus baudžiamoji atsakomybė. Ar nebus šiuo atveju pažeisti teisės principai, žmogaus teisės, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija bei Lietuvos Respublikos įstatymai. Ar nesudarys tokia padėtis teisinio pagrindo apskūsti priimtą sprendimą. Juk tiek Lietuvos, ir tarptautiniu mastu yra įtvirtintas vadinamasis *non bis in idem* principas²⁰⁴, arba, kitais žodžiais tariant, negali būti dvigubos atsakomybės už tą pačią veiką. Tačiau ar iš tiesų kelių rūšių teisinės atsakomybės priemonių taikymas už vieną teisės pažeidimą visada yra minėto principo pažeidimas. Šis klausimas teisinėje Lietuvos literatūroje iki šiol mažai gvildintas.²⁰⁵

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 7 Protokolo 4 straipsnyje, „Teisė nebūti persekiojamam ar baudžiamam du kartus“ teigiama, kad „niekas negali būti persekiojamas ar baudžiamas baudžiamąja tvarka pagal vienos valstybės įstatymus už nusižengimą, už kurį jis jau buvo galutinai išteisintas ar nuteistas pagal tos valstybės teisę ir baudžiamąjį procesą“.²⁰⁶

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 str. 5 d. teigiama, kad niekas negali būti baudžiamas už vieną nusikaltimą antrą kartą.²⁰⁷ BK 2 str. 6 d. teigiama, kad niekas negali būti baudžiamas už tą pačią nusikalstamą veiką antrą kartą.²⁰⁸

Taigi atkreiptinas dėmesys, kad ir Konvencija, ir Lietuvos Konstitucija bei įstatymai **nedraudžia dvigubos teisinės atsakomybės apskritai. Jie draudžia tik dvigubą baudimą.** Todėl *non bis in idem* principas į lietuvių kalbą turėtų būti išverstas „negalima du kartus bausti už tą patį“. Nubaudimas, kaip teisinio reguliavimo metodas, būdingas baudžiamajai, administracinei, drausminei atsakomybei. O civilinės teisės reguliavimo

²⁰⁴ Pažodžiui *non bis in idem* „ne du kartus už tą patį“. Žr.: Black's Law Dictionary. Sixth ed. St. Paul. Minn. West Publishing. 1990 P. 1051.

²⁰⁵ Vienas pirmųjų darbų šia tema buvo autoriaus straipsnis. Žr.: V. Piesliakas. Dvigubos atsakomybės problema Lietuvos teisėje // Jurisprudencija. Nr. 23(15). – Vilnius. 2001. P. 106–121.

²⁰⁶ European Convention on Human Rights as amended by Protocol No.11 European Treaty series No. 5.

²⁰⁷ LR Konstitucija. – Vilnius, 1992.

²⁰⁸ Valstybės žinios. 2000. Nr. 89-2741.

metodas civilinei atsakomybei nepripažįsta baudimo. Civilinės atsakomybės tikslas – ne nubausti, o atkurti pažeistą teisę.

O dvigubos atsakomybės problema pastaruoju metu tapo ypač aktuali baudžiamojoje ir administracinėje teisėje, nes būtent nusikalstama veika arba administracinis nusižengimas dažniausiai iškelia dvigubos atsakomybės už tą pačią veiką problemą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nuo 1999 m. sprendė daugybę kasacinių bylų, kuriose kasatoriai vienu ar kitu aspektu skundė teismų sprendimus būtent dėl dvigubos atsakomybės negalimumo principo pažeidimų.

Dvigubos atsakomybės problema yra gana plati ir turi kelis aspektus. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys, kad ji gali būti nagrinėjama ir Lietuvos vidaus teisės aspektu, ir tarptautiniu teisės aspektu. Vidaus teisės aspektu ši problema savo ruožtu vėl išskyla keliais aspektais: 1) kaip dviguba baudžiamoji atsakomybė už tą pačią nusikalstamą veiką ir 2) kaip paralelinės ar pakartotinės baudžiamosios ir kitos teisės šakos atsakomybė už tą pačią veiką.

3.2. Nusikalstamų veikų ir administracinių teisės pažeidimų atribojimo bei jų kolizijos problemos

Baudžiamųjų nusižengimų įtraukimas į BK nepanaikino nusikalstamų veikų ir kitų teisės pažeidimų atribojimo problemų. Kaip jau minėta, dažniausiai tenka nusikalstamas veikas atriboti nuo administracinių teisės pažeidimų. Net ir suteikus daliai veikų baudžiamojo nusižengimo statusą vis vien dar liko nemažai veikų, kurių požymių galima aptikti ir Baudžiamajame, ir Administracinių teisės pažeidimų kodeksuose. Prie tokių galima priskirti nemažai veikų, numatytų BK XXIII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai vaikui ir šeimai“, XXVII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai asmens socialinėms teisėms“, XXVIII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams“, XXIX skyriuje „Nusikaltimai intelektualinei ir pramoninei nuosavybei“, XXXI skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai ekonomikai ir verslo tvarakai“, XXXII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai finansų sistemai“, XXXVII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai, susiję su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis, nuodingomis ar

stipriai veikiančiomis medžiagomis“, XXXVIII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai aplinkai ir žmonių sveikatai“ ir kituose BK specialiosios dalies skyriuose. Galima aptikti iki 40 atvejų, kai tos pačios veikos požymiai yra formuluojami BK ir ATPK. Taigi baudžiamųjų nusižengimų išskyrimas nereiškia, kad savaime išnyksta baudžiamajame įstatyme numatytų veikų (nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų) atribojimo nuo administracinių teisės pažeidimų problema. Tais atvejais, kai BK atitinkamas straipsnis aprašo tik nusikaltimo požymius, kyla nusikaltimo atribojimo nuo administracinio teisės pažeidimo problemos, kai BK straipsnis aprašo nusikaltimo ir baudžiamojo nusižengimo požymius, kyla baudžiamojo nusižengimo ir administracinės teisės pažeidimo atribojimo problemos.

Štai keletas veikų, kurių požymiai aprašyti ir BK, ir ATPK, taigi dėl kurių Lietuvos teisėje numatyta ir baudžiamoji, ir administracinė atsakomybė:

- 1) BK 176 str. numato baudžiamąją atsakomybę darbdaviui arba jo įgaliotam asmeniui, pažeidusiam darbo saugos įstatymuose ar kituose teisės aktuose nustatytus darbų saugos arba sveikatos apsaugos darbe reikalavimus, jeigu dėl to įvyko nelaimingas atsitikimas žmonėms, avarija ar atsirado kitokių sunkių padarinių. BK 176 str. 2 d. numatyta atsakomybė tam, kas padarė 1 d. numatytą veiką, jeigu dėl to galėjo įvykti nelaimingas atsitikimas žmonėms, avarija arba atsirasti kitokių sunkių padarinių. Savo ruožtu ATPK 41 str. numato administracinę atsakomybę už darbo įstatymų, darbo saugos ir darbo higienos norminių aktų pažeidimą, nesukėlusį BK 176 str. 1 d. numatytų padarinių, darbdaviams ir pareigūnams.
- 2) BK 178 str. numato atsakomybę už vagystę, 182 str. – sukčiavimą, 183 str. – turto pasisavinimą, 184 str. – turto iššvaistymą. ATPK 50 str. numato administracinę atsakomybę už smulkų svetimo turto pagrobimą vagystės, sukčiavimo, pasisavinimo arba iššvaistymo būdu, nesant BK 178, 182, 183 ir 184 str. numatytų sunkinančių aplinkybių.²⁰⁹

²⁰⁹ Dėl atribojimo žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo konsultaciją // Teismų praktika. Nr. 14 P. 442), taip pat Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimą „Dėl teismų praktikos vagystė sir plėšimo baudžiamosiose bylose“ // Teismų praktika. 2005. Nr. 23.

- 3) BK 179 str. numato atsakomybę už neteisėtą prisijungimą, naudojimąsi energija ar ryšiais, jei taip padarė kitam asmeniui turtinę žalą, o ATPK 99¹ str. numato atsakomybę už savavališką prisijungimą prie energijos tiekimo sistemų.
- 4) BK 187 str. 3 d. numato atsakomybę už nedidelės vertės svetimo turto sunaikinimą arba sugadinimą. ATPK 50³ str. numato atsakomybę už tyčinį svetimo turto sunaikinimą ar sužalojimą, nepadariusį nukentėjusiajam didelės žalos.
- 5) BK 199 str. numato atsakomybę už daiktų gabenimą per Lietuvos Respublikos valstybės sieną nepateikus muitinės kontrolei ar išvengiant kitaip šios kontrolės privalomų pateikti muitinei daiktų, kurių vertė viršija 250 MGL dydžio sumą. ATPK 210 str. numato atsakomybę už tas pačias veikas, kai neteisėtai gabenamų prekių, pinigų, meno vertybių ar kitų privalomų pateikti muitinei daiktų vertė neviršija 250 (MGL) dydžio sumos.
- 6) BK 201 str. 1 d. numato baudžiamąją atsakomybę tam, kas turėdamas tikslą realizuoti neteisėtai gamino, laikė, gabeno namų gamybos stiprius alkoholinius gėrimus, nedematūruotą, dematūruotą ar techninį etilo alkoholį, jų skiedinius (mišinius) arba juos realizavo, arba gamino, laikė, gabeno arba realizavo aparatus namų gamybos stipriems alkoholiniams gėrimams gaminti. O to paties straipsnio 3 dalis numato, kad tas, kas neturėdamas tikslo realizuoti neteisėtai pagamino, laikė, gabeno dešimt arba daugiau litrų namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų, savo veiksmais padarė baudžiamąjį nusizengimą. ATPK 177 str. numato administracinę atsakomybę tam, kas gamino, įgijo, laikė, gabeno, pardavė ar kitaip realizavo naminę degtinę, brogą arba kitus namų gamybos stiprius alkoholinius gėrimus, jeigu jo veika neužtraukia baudžiamosios atsakomybės. ATPK 177² straipsnis numato administracinę atsakomybę tam, kas gamino, laikė, gabeno, pardavė ar kitaip realizavo neturėdamas leidimo nedematūruotą etilo alkoholį, dematūruotą etilo alkoholį, techninį etilo alkoholį ir jų skiedinius (mišinius), jeigu jo veika neužtraukia baudžiamosios atsakomybės.
- 7) BK 202 str. 1 d. (Neteisėtas vertimasis ūkine, komercine, finansine ar profesine veikla) numatyta atsakomybė tam, kas versliškai ar stambiu mastu ėmėsi ūkinės, komercinės, finansinės

ar profesinės veiklos neturėdamas licencijos (leidimo) veiklai, kuriai ji reikalinga, ar kitokiu neteisėtu būdu. ATPK 173 str. numatyta atsakomybė už vertimąsi komercine, ūkine, finansine ar profesine veikla neturint licencijos (leidimo) užsiimti veikla, kuriai reikalinga licencija (leidimas), ar kitokiu neteisėtu būdu. ATPK 43³ str. (Neteisėtas vertimasis sveikatinimo veikla) numatyta atsakomybė už neteisėtą vertimąsi sveikatinimo veikla nesilaikant įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytos tvarkos. ATPK 172 str. numatyta atsakomybė už komercinės ar ūkinės veiklos tvarkos pažeidimus.

- 8) BK 219 str. (Mokesčių nesumokėjimas) 3 d. numato atsakomybę už laiku nesumokėtus pagal pateiktą deklaraciją apskaičiuotus mokesčius po to, kai valstybės įgaliota institucija priminė apie pareigą sumokėti mokesčius, jei nesumokėta apskaičiuotų ne daugiau kaip 10 MGL dydžio mokesčių. BK 220 str. 2 d. (Neteisingų duomenų apie pajamas, pelną ar turtą pateikimas) numato atsakomybę už siekimą išvengti mokesčių, įrašius į deklaraciją arba į nustatyta tvarka patvirtintą ataskaitą ar kitą dokumentą duomenis apie savo arba įmonės pajamas, pelną, turtą ar jų naudojimą ir pateikimą valstybės įgaliotai institucijai, žinant, kad jie neteisingi, jei siekiamų išvengti mokesčių suma neviršijo 10 MGL. BK 221 str. (Deklaracijos nepateikimas) numato atsakomybę už teisės aktų nustatyta tvarka laiku nepateikus valstybinei mokesčių inspekcijai deklaracijos apie savo ar įmonės pajamas, pelną ar turtą po to, kai ši valstybės institucija raštu priminė apie pareigą pateikti deklaraciją. O ATPK 173⁽¹¹⁾ str. numato atsakomybę už gyventojų pajamų mokesčio mokėjimo tvarkos pažeidimą.
- 9) BK 222 str. numato atsakomybę už apgaulingą įmonės buhalterinės apskaitos tvarkymą arba apskaitos dokumentų paslėpimą, sunaikinimą ar sugadinimą, jeigu dėl to negalima visiškai arba iš dalies nustatyti įmonės veiklos, jos ūkinės, komercinės, finansinės būklės ar jos rezultatų arba įvertinti turto. BK 223 str. numato atsakomybę už privalėjimą tvarkyti, bet netvarkymą teisės aktų reikalaujamos buhalterinės apskaitos arba aplaidų tvarkymą įmonės buhalterinės apskaitos, arba įstatymų nustatytu laiku nesaugojimą buhalterinės apskaitos dokumentų, jeigu

dėl to negalima visiškai ar iš dalies nustatyti įmonės veiklos, jos ūkinės, komercinės, finansinės būklės ar jos rezultatų arba įvertinti turto. O ATPK 173¹ str. numato atsakomybę už tikrinamojo laikotarpio aplaidų arba apgaulingą buhalterinės ūkinių operacijų, pinigų ir materialinių vertybių apskaitos tvarkymą, taisyklių pažeidimus, siekiant nuslėpti mokesčius arba už nuslėptus mokesčius, kurie turėjo būti sumokėti.

- 10) BK 255 str. numato atsakomybę už teisėtai turimo šaunamojo ginklo, šaudmenų, sprogmenų ar sprogstamųjų medžiagų laikymo taisyklių pažeidimą, jei taip sudarytos sąlygos kitam asmeniui neteisėtai jais pasinaudoti. ATPK 196 str. numato atsakomybę už teisėtai įgyto ginklo, šaudmenų, kuriems įsigyti, laikyti ar nešioti reikalingas leidimas, saugojimo, laikymo, nešiojimo arba gabenimo taisyklių pažeidimą.
- 11) BK 259 str. 2 d. numato atsakomybę už neteisėtą gaminimą, perdirbimą, įgijimą, laikymą, gabenimą ar siuntimą nedidelio kiekio narkotinių ar psichotropinių medžiagų neturint tikslo jas parduoti ar kitaip platinti. ATPK 44 str. numatyta atsakomybė už neteisėtą narkotinių ar psichotropinių medžiagų įgijimą ar laikymą nedideliais kiekiais be tikslo parduoti ar kitaip platinti.
- 12) BK 265 str. numato atsakomybę už didelio kiekio aguonų, kanapių ar kitų į narkotinių ar psichotropinių medžiagų sąrašą įtrauktų augalų auginimą pažeidžiant nustatytą tvarką. ATPK 107² str. numato atsakomybę už neteisėtą opijinių aguonų, kanapių ar kokamedžių auginimą.
- 13) BK 266 str. numato atsakomybę už neteisėtą I kategorijos narkotinių ar psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) gaminimą, įgijimą, laikymą, gabenimą, siuntimą arba pardavimą ar kitokį realizavimą. ATPK 44² str. numato atsakomybę už veiklą su II ir III kategorijos pirmtakais (prekursoriais) neturint tam reikalingos registracijos arba neteisėtą veiklą su pirmtakais (prekursoriais).
- 14) BK 270 str. numato atsakomybę tam, kas „pažeidė teisės aktų nustatytas aplinkos apsaugos arba gamtos išteklių naudojimo taisykles jeigu dėl to buvo padaryta didelės arba nedidelės žalos gyvūnijai, augmenijai ar atsirado kitų sunkių padarinių aplinkai arba jeigu dėl to atsirado kitų nesunkių padarinių aplinkai“.

O ATPK 53 str. numato atsakomybę už „žemės gelmių išteklių naudojimo pažeidimus“.

- 15) BK 270 str. 2 d. numatyta baudžiamoji atsakomybė už medžiojimą uždraustų medžioti gyvūnų. Už tokią pat veiką ATPK 85 str. 2 d. numatyta administracinė atsakomybė. Teisės pažeidimų požymiai formuluojami analogiškai.
- 16) BK 272 str. 1 d. numato atsakomybę tam, kas medžiojo uždraustu laiku, uždraustose vietose ar draudžiamomis priemonėmis“. ATPK 85 str. „Medžioklės taisyklių pažeidimas“ 2 d. numato atsakomybę už „medžiojimą uždraustu laiku, uždraustose vietose, arba uždraustais įrankiais ar būdais“.
- 17) BK 272 str. 3 d. numato atsakomybę tam, kas neteisėtai gamino, įsigijo, laikė, gabenavo ar realizavo elektros ar ultragarso arba kitus draudžiamus žvejybos prietaisus. ATPK 87 str. 1 d. numato atsakomybę už mėgėjiškos žūklės ir žuvų apsaugos taisyklių bei kitų teisės aktų, reglamentuojančių mėgėjišką žūklę, žuvų apsaugą, pažeidimą. ATPK 87 str. 2 d. numato atsakomybę už neteisėtą žvejybos įrankių (išskyrus elektros ar ultragarso žvejybos prietaisus), kuriuos naudoti draudžia teisės aktai, gaminimą, realizavimą, įsigijimą arba laikymą.
- 18) BK 273 str. numato atsakomybę tam, kas „neturėdamas leidimo iškirto ar kitaip išnaikino didesnę nei vieno hektaro savo miško plotą“. ATPK 62¹ str. „Savavališkas medžių ir krūmų kirtimas, naikinimas arba žalojimas privačiuose miškuose“ numato atsakomybę už „savavališką medžių ir krūmų kirtimą privačiuose miškuose“.
- 19) BK 275 str. 1 d. numato atsakomybę tam, kas neturėdamas leidimo pagamino vaistų ar vaistinių medžiagų ketindamas juos realizuoti, jeigu jų vartojimas galėjo sukelti pavojų žmogaus sveikatai ar gyvybei, taip pat tam, kas šiuos produktus realizavo, o BK 275 str. 2 d. už tą pačią veiką, taip pat už šių farmacijos produktų realizavimą, jeigu dėl jų vartojimo mirė žmogus arba buvo sunkiai sutrikdyta žmogaus sveikata. ATPK 44¹ str. (Neteisėta farmacinė veikla) numato atsakomybę už neteisėtą farmacinę veiklą, jeigu ji nesukėlė sunkių padarinių ar nebuvo daroma stambiu mastu.

- 20) BK 281 str. 1 d. numato baudžiamąją atsakomybę tam, kas vairuodamas kelių transporto priemonę pažeidė kelių eismo saugumo ar transporto priemonės eksploatavimo taisykles, jeigu dėl to įvyko eismo įvykis, dėl kurio buvo bent jau nesunkiai sutrikdyta kito žmogaus sveikata. BK 281 str. 2 d. numato baudžiamąją atsakomybę tam, kas vairavo kelių transporto priemonę būdamas apsvaigęs nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų ir pažeidė kelių eismo saugumo ar transporto priemonės eksploatavimo taisykles, jeigu dėl to įvyko eismo įvykis, dėl kurio buvo nesunkiai sutrikdyta kito žmogaus sveikata arba nukentėjusiam asmeniui padaryta didelės turtinės žalos. BK 282 straipsnis numato atsakomybę tam, kas nevairuodamas transporto priemonės pažeidė transporto eismo tvarkos ar saugumo taisykles, jeigu dėl to žuvo žmogus arba buvo sunkiai sutrikdyta žmogaus sveikata. ATPK 126 str. 1 d. numato administracinę atsakomybę asmenims, vairuojantiems transporto priemonę esant neblaiviems, kai nustatomas lengvas neblaivumo (girtumo) laipsnis (nuo 0,41 promilės iki 1,5 promilės) ATPK 126 str. 2 d. numato administracinę atsakomybę asmenims, vairuojantiems transporto priemonę esant neblaiviems, kai nustatomas vidutinis neblaivumo (girtumo) laipsnis (nuo 1,51 promilės iki 2,5 promilės). ATPK 126 str. 3 dalis numato administracinę atsakomybę asmenims, vairuojantiems transporto priemonę esant neblaiviems, kai nustatomas sunkus neblaivumo (girtumo) laipsnis (nuo 2,51 promilės ir daugiau. ATPK 127 str. 1 d. numato administracinę atsakomybę asmenims, vairuojantiems transporto priemonę blaiviems, kai jie pažeidžia kelių eismo taisykles ir lengvai sužalojami kiti asmenys. ATPK 127 str. 2 d. numato administracinę atsakomybę asmenims, vairuojantiems transporto priemonę blaiviems, kai pažeidžiamos kelių eismo taisyklės ir dėl to sugadinamos (apgadinamos) kitiems asmenims priklausančios transporto priemonės, kroviniai, keliai ir kiti įrenginiai arba kitoks turtas. ATPK 127 str. 3 dalis numato, kad asmuo, padaręs ATPK 127 str. antrojoje dalyje numatytus veiksmus, neblaivus arba apsvaigęs nuo narkotikų arba vaistų ar kitų svaigiųjų medžiagų, ATPK 129 str. numato administracinę atsakomybę už transporto priemonių vairavimą esant ne-

blaiviam ar apsvaigusiam nuo narkotikų, vaistų ar kitų svaigiųjų medžiagų asmenų, neturinčių teisės vairuoti. ATPK 131 str. numato administracinę atsakomybę už pėsčiųjų ir kitų kelių eismo dalyvių padarytą kelių eismo taisyklių pažeidimą.

- 21) BK 284 str. 2 d. numato atsakomybę tam, kas viešojoje vietoje necenzūriniais žodžiais ar nepadoriu elgesiu trikdė visuomenės rimtį ar tvarką. ATPK 174 str. numato atsakomybę už nedidelį chuliganizmą, t. y. už necenzūrinius žodžius ar gestus viešosiose vietose, įžeidžiamą kibimą prie žmonių ar kitus panašius veiksmus, pažeidžiančius viešąją tvarką ir žmonių rimtį. ATPK 183 str. numato administracinę atsakomybę už viešosios rimties trikdymą, t. y. už triukšmo kėlimą, garsų dainavimą, grojimą viešosiose vietose, o nuo 22 val. iki 6 val. taip pat gyvenamosiose patalpose.
- 22) BK 286 str. numato atsakomybę tam, kas panaudodamas ar grąsindamas tuoj pat panaudoti fizinį smurtą pasipriešino valstybės tarnautojui ar kitam viešojo administravimo funkcijas atliekančiam asmeniui. ATPK 187 str. numato atsakomybę tam, kas pasipriešino policijos pareigūnui arba policijos rėmėjui, einančiam jam pavestas viešosios tvarkos saugojimo pareigas.
- 23) BK 291 str. numato atsakomybę tam, kas nesiekdamas prieglobsčio Lietuvos Respublikoje neteisėtai perėjo Lietuvos Respublikos valstybės sieną. ATPK 205² str. numato atsakomybę tam, kas neteisėtai perėjo valstybės sieną dėl neatsargumo.
- 24) BK 294 str. numato atsakomybę už savavaldžiavimą tam, kas nesilaikydamas įstatymų nustatytos tvarkos savavališkai vykdė ginčijamą arba pripažįstamą, bet nerealizuotą savo ar kito asmens tikrą ar tariamą teisę ir padarė didelę žalą asmens teisėms ar teisėtiems interesams. ATPK 188 str. numato atsakomybę tam, kas savavališkai, nesilaikydamas įstatymų nustatytos tvarkos, vykdė savo tikrą ar tariamą teisę, ginčijamą kito asmens, nepadarė esminės žalos piliečių teisėms ar teisėtiems interesams arba valstybinėms ar visuomeninėms įmonėms, įstaigoms arba organizacijoms.
- 25) BK 298 str. numato atsakomybę už neteisėtą pašalinimą, nukėlimą, perdarymą ar pastatymą žemėnaudos riboženklis, geodezinio, geologinio ar geofizinio ženklis. ATPK 47 str. numato

atsakomybę už nuolatinių žemėnaudos riboženklių sunaikinimą arba gadinimą.

- 26) BK 307 straipsnis numato atsakomybę už pelnymąsi iš kito asmens prostitucijos, už jos organizavimą ar vadovavimą prostitucijai arba gabenimą asmens šio sutikimu prostitucijai į Lietuvos Respubliką ar iš Lietuvos Respublikos, BK 308 straipsnis baudžia už įtraukimą į prostituciją. ATPK 182⁽¹⁾ straipsnis numato administracinę atsakomybę už vertimasi prostitucija.
- 27) BK 309 straipsnis laiko nusikalstama veika pornografinio turinio produkcijos gaminimą, igijimą, platinimą, viešą demonstravimą ar reklamavimą. ATPK 214 straipsnis administracinių teisės pažeidimu laiko erotinio pobūdžio renginių viešo rodymo ir erotinio bei smurtinio pobūdžio spaudinių platinimo tvarkos pažeidimą.

Pažymėtina, kad pateikiamas sąrašas veikų, kurios gali būti laikomos nusikalstamomis, o esant tam tikroms sąlygoms – administracinės teisės pažeidimais, nėra visiškai išsamus. Tokių veikų galima surasti ir daugiau. Visais šiais atvejais tiriant ir nagrinėjant bylas iškyla nusikalstamų veikų ir administracinių teisės pažeidimų atribojimo problemų.

Nusikalstamų veikų ir administracinių teisės pažeidimų atribojimo problema tapo labai aštri Lietuvoje dėl istoriškai susiklosčiusios teisės sistemos. Teisės pažeidimai, kurie tradiciškai daugelyje šalių priklauso baudžiamosios teisės reguliavimo sričiai²¹⁰, Lietuvoje padalyti dviem teisės šakoms: baudžiamajai ir administracinių teisės pažeidimų teisei, kuri savo ruožtu Lietuvos teisėje yra administracinės teisės sudėtinė dalis. Kadangi didžioji dalis nusikalstamų žmogaus poelgių yra palyginti nelabai pavojingi, rengiant įstatymus nuolat kyla ginčai, kokį teisinį statusą suteikti vienai ar kitai veikai.

Iš principo nusikaltimai skiriasi nuo kitų teisės pažeidimų didesniu pavojingumu. Nusikaltimo statusas suteikiamas pavojingiausioms žmogaus elgesio formoms. Nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų atribojimas vyksta vadovaujantis panašiais kriterijais, kaip atribojant nusikaltimus

²¹⁰ Antai Anglijos, Skandinavijos valstybių ir JAV baudžiamoji teisė nusikaltimu laiko bet kokį teisės pažeidimą, už kurį taikomos baudžiamosios sankcijos, taigi mūsų supratimu administracinės teisės pažeidimą. Tų valstybių teisinėje terminologijoje terminai nusikaltimas (angl. – *crime*) ir teisės pažeidimas (*offence*) vartojami kaip sinonimai. Žr.: V. Piesliakas. Ekonominiai nusikaltimai Europos valstybių bei JAV teisėje // Lietuvos Policijos akademijos mokslo darbai. T. 1. 1993. P. 40–41.

nuo baudžiamųjų nusižengimų, t. y. per atskirus nusikalstamos veikos sudėties požymius. Vienas iš tokių požymių, neretai naudojamas įstatymų leidėjo, yra nusikalstamos veikos dalykas, materialioji jo vertė ar kiti dalyko ypatumai. Šitaip yra atribota baudžiamoji ir administracinė atsakomybė, pavyzdžiui, už kontrabandą. Pavyzdžiui, jei per valstybės sieną neteisėtai gabenami daiktai, paprastai tokia veika laikoma kontrabanda – administraciniu teisės pažeidimu (ATPK 210 str.). Jei kontrabandos vertė viršija 250 MGL, taikytina baudžiamoji atsakomybė (BK 199 str.). Tačiau jei kontrabanda susijusi su ginklų, narkotinių medžiagų gabenimu (BK 199 str. 2 d.), naudojami kiti kriterijai. Šiais atvejais nusikalstamą kontrabandos pobūdį lemia ne tiek gabenamų prekių vertė, kiek dalyko specifika, čia negalioja 250 MGL dydis. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas 2003 m. gruodžio 29 d. nutarimo Nr. 43 3.4. punkte išaiškino, kad jei asmuo gabeno šaunamuosius ginklus, šaudmenis, sprogmenis, sprogstamąsias, radioaktyviąsias medžiagas ar kitas strategines prekes, nuodingąsias, stipriai veikiančias, narkotines, psichotropines medžiagas arba narkotinių ar psichotropinių medžiagų pirtakus (prekursorius), kontrabanda visais atvejais užtraukia baudžiamąją atsakomybę, nesvarbu, koks jų gabenimo mastas ir kiekis.²¹¹

Sprendžiant klausimą dėl baudžiamosios ar administracinės atsakomybės pobūdžio už neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis remiamasi Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos 2003 m. balandžio 23 d. įsakymu Nr. V-239 patvirtintomis rekomendacijomis. Pagal šias rekomendacijas ir atsižvelgiant į BK 265 str. ir ATPK 107² straipsnį sprendžiamas klausimas dėl veikos pripažinimo nusikalstama ir baudžiamosios atsakomybės pagal BK 265 straipsnį ar veikos pripažinimo administracinių teisės pažeidimu ir atsakomybės pagal ATPK 107² straipsnį.

Antai ATPK 204¹ straipsnis nustato atsakomybę už neteisėtą pasinaudojimą svetimu ar negaliojančiu asmens dokumentu. BK 302 straipsnis nustato atsakomybę už pasinaudojimą pagrobtu asmens dokumentu. Abiem atvejais susiduriama su pasinaudojimu svetimu asmens dokumentu, tačiau jei dokumentas pagrobtas, veika tampa nusikalstama. Ši aplinkybė leidžia atriboti veikas ir teisingai išspręsti, kokios rūšies atsakomybė turi būti taikoma.

²¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. gruodžio 29 d. nutarimas Nr. 43 „Dėl teismų praktikos kontrabandos byloje“ // Teismų praktika. Nr. 20.

Gana dažnai nusikalstamas veikas nuo administracinių teisės pažeidimų įstatymų leidėjas bando atriboti pagal kilusius padarinius. Buhalterinės apskaitos taisyklių pažeidimas, pasireiškęs aplaidžiu ar apgaulingu apskaitos tvarkymu, pagal ATPK 173¹ straipsnį laikomas administraciniu teisės pažeidimu. Tačiau, jei dėl tokio apskaitos tvarkymo nebuvo galima objektyviai įvertinti įmonės veiklos rezultatų, veika tampa nusikalstama ir atsakomybė kyla remiantis BK 222 ar 223 str.²¹²

Kai kuriais atvejais įstatymų leidėjas pagal kelis kriterijus atriboja nusikalstamą veiką ir administracinio teisės pažeidimą. Nusikalstamą veiką, pasireiškusią transporto priemonę vairuojančio asmens kelių transporto eismo saugumo taisyklių pažeidimu (BK 281 str.), nuo administracinio teisės pažeidimo įstatymų leidėjas atriboja pagal tris kriterijus: 1) pagal kilusių padarinių rūšį, 2) pagal padarinių dydį, 3) pagal asmens apsvaigimą nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų. Paprastai baudžiamoji atsakomybė vairuotojui, pažeidusiam eismo saugumo taisykles, kyla, jei dėl eismo saugumo taisyklių pažeidimo nukentėjusiajam asmeniui yra padaroma fizinė žala, t. y. sutrikdoma sveikata arba žmogus žūva. Padaryta turtinė žala paprastai neužtraukia baudžiamosios atsakomybės. Kalbant apie fizinę žalą pažymėtina, kad paprastai baudžiamąją atsakomybę pagal BK 281 straipsnį užtraukia tokie padariniai kaip nesunkus sveikatos sutrikdymas, sunkus sveikatos sutrikdymas arba žmogaus žūtis. Veika, dėl kurios nežymiai sutrikdoma sveikata, laikoma administraciniu teisės pažeidimu. Tačiau atribojant nusikalstamą veiką nuo administracinio teisės pažeidimo tenka atsižvelgti ir į trečią atribojimo kriterijų – asmens, vairuojančio transporto priemonę, apsvaigimą. Asmens apsvaigimas gali sušvelninti baudžiamosios atsakomybės sąlygas. Pagal BK 281 str. 8 d. laikoma, kad asmuo yra apsvaigęs nuo alkoholio, jei jo kraujyje yra 0,4 promilės ir daugiau alkoholio. Jei asmuo vairavo transporto priemonę apsvaigęs ir nesukėlė jokių fizinių ar materialių padarinių, veika bus laikoma administraciniu teisės pažeidimu. Atsakomybę už tokią veiką numato ATPK 129 str. Jei vairuotojas, būdamas apsvaigęs, padarė kelių eismo taisyklių pažeidimą ir savo veika sukėlė kitiems asmenims nežymų sveikatos sutrikdymą arba pažeisdamas kelių eismo taisykles sugadino (apgadino) kitiems asmenims priklausančias transporto priemones, krovinius, kitokius įrenginius

²¹² Plačiau žr.: V. Piesliakas. Nusikalstamas apskaitos vedimas. Komentarai // Teisės problemos. 1993. Nr. 2. P. 46–53.

arba kitokį turta, taip pat kils administracinė atsakomybė (ATPK 127 str. 3 d.). Tačiau jei apsvaigęs vairuotojas sukėlė eismo įvykį, kuriuo metu buvo padaryta didelės turtinės žalos, veika bus laikoma nusikaltimu ir užtrauks baudžiamąją atsakomybę (BK 281 str. 2 d.). Kokio dydžio žala yra laikoma didele turtinė žala, yra teismo vertinimo dalykas. Vertindamas padarytos žalos dydį kaip didelę turtinę žalą, teismas remiasi teismų praktika, nes nei autentiško, nei teismo įstatymo aiškinimo dėl veikų atribojimo pagal šį požymį nėra.

Savo ruožtu nedidelė turtinė žala, padaryta dėl eismo saugumo taisyklių pažeidimo, net ir apsvaigus nelaikomas nusikalstama veika.

Ir BK, ir ATPK numato teisinę atsakomybę asmenims, kurie gamino namų gamybos stiprius alkoholinius gėrimus, kurių tūrinė etilo alkoholio koncentracija viršija 18 proc. (BK 201 str., ATPK 177, 177¹ ir 177² str.). Šiuo atveju įstatymai baudžiamąją ir administracinę atsakomybę atriboja taip pat pagal kelis kriterijus: pirmas atribojimo kriterijus – nusikaltimo dalykas. Antai už namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų gamybos aparatų gaminimą, už jų laikymą, gabenimą ar realizavimą numatyta tik baudžiamoji atsakomybė (BK 201 str. 1 d.) ATPK nėra numatyta administracinė atsakomybė už veikas, susijusias su aparatų naminei degtinei gaminti gaminimu, laikymu, gabenimu ar realizavimu. Antras atribojimo kriterijus – tikslas. Pagal BK 201 str. 1 ir 2 dalis veika laikoma nusikalstama, jei asmuo neteisėtai gamino, laikė, gabeno alkoholinius gėrimus, taip pat ir etilo alkoholi turėdamas tikslą juos realizuoti. Už tokias veikas nenumatyta administracinės atsakomybės.

Tačiau minėtų gaminių neteisėtas gaminimas, laikymas, gabenimas neturint tikslo realizuoti, taip pat realizavimas gali būti laikomas tiek nusikalstama veika, tiek ir administraciniu teisės pažeidimu (BK 201 str. 3 d., ATPK 177 str., 177¹, 177² str.) Tiesa, minėtuose ATPK straipsniuose tikslas neaprašytas. Įstatymo aiškinimas leidžia daryti išvadą, kad administracinė atsakomybė gali kilti tik nesant tikslo realizuoti. Tačiau ir esant numatytai dviejų rūšių teisinei atsakomybei iškyla nusikalstamos veikos ir administracinio teisės pažeidimo atribojimo problema. Jei asmuo neturėjo tikslo realizuoti nusikaltimo dalyką, galutinė išvada priklauso nuo gaminamo, laikomo, gabenamo, realizuojamo alkoholio kiekio. Pagal BK 201 straipsnio 3 dalį tas, kas neturėdamas tikslo realizuoti neteisėtai pagamino, laikė, gabeno dešimt arba daugiau litrų namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų, savo veiksmais padarė baudžiamąjį nusižengimą. Taigi

galima padaryti išvada, kad administracinė atsakomybė kyla asmeniui, kuris neturėdamas tikslo realizuoti neteisėtai pagamino, laikė, gabeno mažiau negu dešimt litrų namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų. Taigi šiuo atveju atsakomybės rūšis atribojama pagal namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų pagaminimo, laikymo ar gabenimo kiekį.

Jei asmuo pagamino, laikė, gabeno namų gamybos stiprius alkoholinius, etilo alkoholį turėdamas tikslą jį realizuoti, baudžiamoji atsakomybė kyla nepriklausomai nuo pagaminto, laikyto ar gabento alkoholio kiekio. Jei kiekis viršija penkiasdešimt litrų, baudžiamoji atsakomybė griežtėja. Asmuo atsako pagal BK 201 str. 2 d. Už naminės degtinės ar etilo alkoholio vien tik realizavimą taip pat numatyta dviejų rūšių teisinė atsakomybė, todėl ir čia iškyla nusikalstamos veikos ir administracinio teisės pažeidimo atribojimo problema. Šiuo atveju atribojimas yra sunkesnis, nes įstatymų leidėjas nenustatė atribojimo kriterijų. Taigi galima prieiti prie išvados, kad naminės degtinės ar etilo alkoholio realizavimas yra nusikaltimas nepriklausomai nuo realizuojamo alkoholio kiekio.

Paskutinis atribojimo kriterijus yra alkoholio koncentracija laipsniais. BK 212 str. „Sąvokų išaiškinimas“ 2 d. numatyta, kad BK 201 straipsnyje nurodyti namų gamybos stiprūs alkoholiniai gėrimai yra naminė degtinė, spirito skiediniai (mišiniai), kiti namų gamybos alkoholiniai gėrimai, kurių tūrinė etilo alkoholio koncentracija viršija 18 proc., taip pat spiritas. Taigi stipraus naminio alaus gamyba nebus laikoma nusikalstama veika.

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad norint tinkami teisiškai įvertinti veiką dažnai neužtenka išmanyti vien tik baudžiamąją teisę. Būtina išmanyti giminingas teisės šakas.

Praeityje nusikaltimas nuo kitų teisės pažeidimų neretai buvo atribojamas pagal padarytų veikų skaičių. Tokiu atveju pirmą kartą padaryta veika buvo laikoma nusižengimu, o pakartotinai – jau nusikaltimu. Rengiant naują BK atsisakyta tokios praktikos, nes veikų skaičius negali didinti veikos pavojingumo ir keisti jos teisinio statuso. Antai kiekviena iš 5 10 litų vagysčių yra vienodai pavojinga veika. Negalima teigti, kad penkta vagystė atskirai paimta yra pavojingesnė už pirmąją, ir laikyti ją nusikaltimu.

Praktinėje veikloje nusikalstamų veikų ir administracinių teisės pažeidimų atribojimas dažnai nėra lengvas procesas. Jei veikos požymiai abiejuose įstatymuose aprašyti panašiai, norint tinkamai pritaikyti įstatymą paprastai tenka griebtis baudžiamojo įstatymo aiškinimo. BK 284

str. numato baudžiamojo nusižengimo viešosios tvarkos pažeidimo požymius, o ATPK 174 str. numato nedidelio chuliganizmo požymius. Gramatinis loginis įstatymų aiškinimas dėl dispozicijų formuluočių panašumo negarantuoja teisingo įstatymo išaiškinimo. Tokiu atveju naudinga ieškoti teismo įstatymo aiškinimo. Šiuo atveju Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konsultacija teisėjams pateikė išaiškinimą dėl šių veikų atribojimo.²¹³ Panašiai buvo paaiškinta, kaip atriboti BK 286 str. nuo ATPK 187 str., BK 290 ir ATPK 187 str.²¹⁴ Kitais atvejais naudinga pasiremti atskiromis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartimis priimtomis nagrinėjant kasacines bylas.

Nusikalstamų veikų ir administracinių teisės pažeidimų kolizijos problema ir jos sprendimas. Tais atvejais, kai už tam tikros rūšies veiką įstatymuose yra numatyta kelių rūšių teisinė atsakomybė, neretai iškylla ir įstatymų kolizijos problema. Tuomet teisės normos taikytojui tenka pasirinkti, kurios šakos teisės normą taikyti. Kai kada pasirinkimas yra lengvas – antai dėl tyčinio asmens garbės ir orumo žeminimo, skleidimo neatitinkančių tikrovės duomenų yra numatyta civilinė ir baudžiamoji atsakomybė. Nukentėjusysis gali pasirinkti, kokios rūšies teisinė atsakomybėn jis pageidauja traukti kaltininką – civilinę ar baudžiamąją, nes dėl šios kategorijos teisės pažeidimų atsakomybės klausimą sprendžia pats nukentėjusysis. Antai Lietuvos Respublikos Seimo pirmininkas dėl, jo manymu, neatitinkančių tikrovės ir šmeižiančių jį duomenų viešo paskleidimo nusprendė kreiptis į prokuratūrą dėl baudžiamojo persekiojimo už padarytą veiką inicijavimo kaltininkams. Šios bylos buvo nagrinėjamos kaip baudžiamosios bylos dėl BK 154 str. numatyto nusikaltimo padarymo.²¹⁵

Tačiau kitais atvejais pasirinkimas nėra paprastas. Kaip jau buvo minėta, BK ir ATPK galima aptikti nemažai straipsnių, numatančių baudžiamąją ir administracinę atsakomybę už tas pačias veikas, o įstatymų leidėjas, formuluodamas teisės normą, ne visada tinkamai formuluoja administracinio teisės pažeidimo ir nusikaltimo požymius, o kai kada jie formuluojami net identiškai. Tokiais atvejais iškylla skirtingų teisės šakų normų kolizijos problema, su kuria susiduria praktiškai teisės normų taikytojai.

²¹³ Teismų praktika. 2003. Nr. 20. P. 291.

²¹⁴ Ten pat. P. 291–292.

²¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2K-295/2005.

Jei padarytas teisės pažeidimas pažeidžia kelių teisės šakų normų reikalavimus, teisės taikytojas turi pasirinkti vienos teisės šakos normą, o ne taikyti iš karto kelių teisės šakų normas. Kyla klausimas, kokiais principais vadovaujantis reiktų pasirinkti teisinės atsakomybės rūšį. Teisinėje praktikoje galimi teiginiai, kad esant skirtingų rūšių teisės pažeidimų kolizijai prioritetą turi būti atitekti švelnesnei atsakomybės rūšiai. Tokią išvadą kai kuriose bylose daro ir teismai. Antai J. S. byloje Vilniaus apygardos teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija, išteisinusi J. S. pagal Lietuvos Respublikos BK 323 str. 2 d., savo sprendimą motyvavo tuo, kad už išmokėjimą darbuotojams buhalterinės apskaitos dokumentuose neapskaitytų išmokų, susijusių su darbo santykiais, numatyta administracinė atsakomybė (Mokesčių administravimo įstatymo 49 str. 7 p., 50 str. 3 d.) ir baudžiamoji atsakomybė (BK 323 str.). Konkuruojant dviem teisės normoms, taikoma ta, kuri numato lengvesnę sankciją, todėl J. S. nubaudus administracine bauda, traukti jį dar ir baudžiamojon atsakomybėn nebuvo pagrindo.²¹⁶

Panašūs argumentai išsakomi ir apeliaciniuose bei kasaciniuose skunduose. Kaip pavyzdį galima pateikti L. D. kasacinę bylą. L. D. Kauno miesto apylinkės teismo nuosprendžiu pripažintas kaltu ir nuteistas pagal 1961 m. BK 329 str. už tai, kad pardavė 3000 JAV dolerių ir supirko 2000 JAV dolerių, t. y. pažeidė operacijų su užsienio valiuta norminius aktus.²¹⁷ Kasaciniu skundu nuteistasis L. D. prašė Kauno m. apylinkės teismo nuosprendį panaikinti ir bylą nutraukti. Jis teigė, jog šis nuosprendis esą nepagrįstas, nes netinkamai buvo pritaikytas baudžiamasis įstatymas. Jis mano, kad jo veiksmuose nebuvo nusikaltimo sudėties (BPK 5 str. 2 p.) ir šie jo veiksmai turėjo būti vertinami kaip administracinis teisės pažeidimas pagal ATPK 170 str. Lyginant BK 329 str. ir ATPK 170 str. dispozicijas matyti, kad ir baudžiamoji, ir administracinė atsakomybė numatyta už tas pačias veikas. Nei ATPK 170 str., nei BK 329 str. nurodyti požymiai, kurie atskirtų administracinės ir baudžiamosios atsakomybės taikymą už operacijų užsienio valiuta taisyklių pažeidimą. Kasatorius manytų, kad aiškinant įstatymus ir juos taikant, jeigu kyla neaiškumų ar svyravimų, pirmenybę turi būti atiduota tam, kas lengviau kaltinamajam, plečiamasis aiškinimas paprastai turėtų būti tais atvejais, kai reikia siau-

²¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2k-228/2000.

²¹⁷ Įsigaliojus naujam BK, operacijų su užsienio valiuta taisyklių pažeidimas baudžiamosios atsakomybės neužtraukia.

rinti atsakomybę arba kitaip palengvinti kaltininko padėtį, plečiamuoju aiškinimu neturėtų būti išplečiamos baudžiamosios atsakomybės ribos ar kitaip apsunkinama kaltininko padėtis.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegija kasacinio skundo netenkino remdamasi šiais motyvais. ATPK 170 str. numato administracinę atsakomybę už operacijų užsienio valiuta tvarkos pažeidimą. Būtent administracinė atsakomybė už veiką, analogišką veikai, numatyta BK 329 str., buvimas iškelia klausimą dėl administracinės ir baudžiamosios atsakomybės atribojimo už operacijų su užsienio valiuta taisyklių (tvarkos) pažeidimą. Įstatymų leidėjas, formuluodamas nusikaltimo ir administracinio teisės pažeidimo sudėtis, nenustatė jokių nusikaltimo ir administracinio nusižengimo atribojimo kriterijų arba požymių. ATPK ir BK atitinkamų straipsnių dispozicijų tekstų dalys dėl operacijų užsienio valiuta iš esmės identiškos. Tokiu atveju svarbi nuostata, kuria reikia remtis sprendžiant problemą, užfiksuota ATPK 9 str. 2 d., kur pasakyta, kad administracinė atsakomybė už šiame kodekse numatytus teisės pažeidimus atsiranda, jei savo pobūdžiu šie pažeidimai pagal galiojančius įstatymus neužtraukia baudžiamosios atsakomybės. Ši nuostata reiškia, kad tokiais atvejais, kai už analogišką veiką numatyta ir baudžiamoji, ir administracinė atsakomybė, sprendžiant teisinės atsakomybės rūšies nustatymo klausimus, pirmiausia svarstomi nusikaltimo sudėtis ir baudžiamosios atsakomybės klausimai ir tik todėl, padarius išvadą, kad veikos pavojingumas nėra tokio laipsnio, kuris veiką daro nusikaltimu, svarstomi administracinės atsakomybės klausimai. Nors kasatorius teigia, kad tokiais atvejais prioritetas turėtų būti teikiamas administracinei atsakomybei, kolegija laiko, kad tokia išvada neišplaukia iš ATPK 9 str. 2 d. aiškinimo.

Aiškių kriterijų ir oficialių išaiškinimų nebuvimas taip pat reiškia, kad veikos pavojingumo laipsnio nustatymas paliekamas teismo nuožiūrai. Teismas pats įvertina padaryto teisės pažeidimo pavojingumą ir vadovaudamasis savo teisine sąmone sprendžia, ar teisės pažeidimas turi nusikaltimo požymių ir atitinka BK 329 str. nusikaltimo sudėtį, ar veikoje yra administracinio teisės pažeidimo požymių ir ATPK 170 str. numatyto administracinio teisės pažeidimo sudėtis. Be abejo, teismas, sprenddamas teisinės atsakomybės klausimą, vadovaujasi tam tikrais kriterijais, apibūdinančiais operacijų užsienio valiuta kaip teisės pažeidimo pavojingumą. Šio teisės pažeidimo pavojingumą pirmiausia lemia nusikaltimo dalykas,

t. y. operacijos mastas bei draudžiamų veikų, t. y. operacijų su užsienio valiuta, skaičius. Tai du esminiai požymiai, turintys įtakos teisės pažeidimo pavojingumui ir lemiantys teisinės atsakomybės rūšį.²¹⁸

3.3. Dviguba baudžiamoji atsakomybė už tą pačią nusikalstamą veiką

Lietuvos įstatymuose pateikta aiški pozicija dėl dvigubos baudžiamosios atsakomybės už tą pačią nusikalstamą veiką. BK 2 str. 6 d. aiškiai sako, kad niekas negali būti baudžiamas už tą pačią nusikalstamą veiką antrą kartą. Tai reiškia, kad jei asmuo už padarytą nusikalstamą veiką buvo pripažintas kaltu Lietuvos Respublikos teismo nuosprendžiu, pakartotinai už tą pačią veiką jis negali būti pripažintas kaltu ir nubaustas. Tiesa, tai neapima atvejų, kai aukštesnis teismas keičia nuosprendį BPK numatytais pagrindais arba panaikinus nuosprendį apeliacine ar kasacine tvarka, byla perduodama nagrinėti pirmosios instancijos teismui iš naujo. Šiuo atveju pirmosios instancijos teismas naują nuosprendį gali priimti tik aukštesniam teismui panaikinus žemesnės instancijos teismo nuosprendį. Todėl dvigubos baudžiamosios atsakomybės už tą pačią veiką panašiais atvejais nebus. Tačiau praktikoje pasitaiko, kad asmenys Lietuvos teismų kelis kartus nuteisiami už tą patį nusikaltimą. Tokių atvejų gali būti tada, kai byla tiria ir nagrinėja panašiu laiku keli skirtingi teismai. Tokių problemų gali iškilti ir dėl trunkamųjų nusikaltimų. Antai Vilniaus apygardos teismo nuosprendžiu J. Ž. kartu su kitais asmenimis, be kitų padarytų nusikaltimų, pripažintas kaltu pagal 1961 m. BK 234 str. 1 d. ir nuteistas laisvės atėmimu ketveriems metams; Vadovaujantis BK 42 str. 3 d. paskirta bausmė šiuo nuosprendžiu subendrinta su bausme, paskirta 1995 10 03 d. Vilniaus m. 3-ios apylinkės teismo nuosprendžiu pagal BK 234 str. 1 d. ir kitus BK straipsnius, ir galutinė bausmė – laisvės atėmimas trylikai metų, bausmę atliekant griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje. Pagal BK 234 str. 1 d. J. Ž. nuteistas už tai, kad 1995 m. balandžio 11 d. naktį be atitinkamo leidimo neteisėtai nešiojosi šaunamąjį ginklą – savadarbį 9 mm kalibro revolverį, pritaikytą šaudyti 9 mm kalibro PM šoviniais, ir vieną 9 mm kalibro standartinį PM šovinį. Atėjęs į A. L. butą, esantį Daugėliškių g. Vilniuje, jis ginklą panaudojo A. L. tyčia nužudydamas buto šeimininką. Nuteistasis kasaciniu skundu

²¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2K-531-2001.

prašė Vilniaus apygardos teismo nuosprendį šioje dalyje panaikinti, nes už šio ginklo įsigijimą ir laikymą jis jau buvo nuteistas pagal BK 234 str. 1 d. Vilniaus 3-ios apylinkės teismo 1995 m. spalio 3 d. nuosprendžiu. Teismas nuteisė jį pagal BK 234 str. 1 d. dėl šio ginklo panaudojimo 1995 m. balandžio 19 d. apiplėšiant taksistą J. R. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šioje dalyje kasacinį skundą patenkino. Kolegija konstatavo, kad Vilniaus 3-iosios apylinkės teismo 1995 m. spalio 3 d. nuosprendžiu J. Ž., be kitų nusikaltimų, buvo nuteistas pagal BK 234 str. 1 d. už 9 mm kalibro savadarbio revolverio bei septynių 9 mm šovinių, kuriuos, kaip nurodyta nuosprendyje, jis įsigijo 1995 m. balandžio viduryje Kalvarijų gatvėje esančioje turgavietėje iš tardymo nenustatyto asmens ir įgijimą, laikymą ir nešiojimą iki 1995 m. gegužės 7 d. Šį ginklą jis panaudojo 1995 m. balandžio 19 d. apiplėšdamas J. R. 1998 m. birželio 1 d. Vilniaus apygardos teismo nuosprendžiu J. Ž., be kitų nusikaltimų, buvo nuteistas pagal BK 234 str. 1 d. už tai, kad 1995 m. balandžio 11 d. naktį be atitinkamo leidimo neteisėtai nešiojo šaunamąjį ginklą – savadarbi 9 mm kalibro revolverį, pritaikytą šaudyti 9 mm kalibro šoviniais ir vieną 9 mm kalibro standartinį šovinį, kuriuos panaudojo tyčia nužudydamas A. L. Kaip nustatė balistinė ekspertizė, A. L. nužudytas iš dviejų ginklų, vienas iš jų gali būti savadarbis arba perdarytas iš dujinio pistoleto šaunamasis ginklas. Atlikus iš nuteistojo 1995 m. gegužės 7 d. paimto savadarbio revolverio balistinį tyrimą nustatyta, kad būtent iš šio ginklo buvo iššauta kulka, rasta A. L. kūne. Taigi iš bylos medžiagos matyti, kad J. Ž. už tą pačią veiką – to paties šaunamojo ginklo ir šaudmenų įsigijimą, laikymą ir nešiojimą buvo nuteistas du kartus. Pirmą kartą jis nuteistas 1995 m. spalio 3 d. nuosprendžiu, tačiau 1998 m. birželio 1 d. nuosprendžiu antrą kartą nuteistas už to paties šaunamojo ginklo ir 1 šovinio nešiojimą. Tokia teismo išvada prieštarauja 1961 m. BK 3 str. 4 dalies nuostatai, kuri teigia, kad niekas negali būti baudžiamas du kartus už tą patį nusikaltimą. To paties šaunamojo ginklo arba šaudmenų įsigijimas, nešiojimas ar laikymas yra vienas trunkamasis nusikaltimas. Jis prasideda įsigijus ginklą ir šaudmenis ir trunka tol, kol asmuo sulaikomas arba atsikrato ginklo ar šaudmenų. To paties šaunamojo ginklo panaudojimas darant skirtingus nusikaltimus nesudaro nusikaltimų pakartotinumą ir atskirai nekvalifikuojamas. Be to, kolegija atkreipia dėmesį, kad žodžiai „įgijo“, „laikė“, „nešiojo“, „gamino“ arba „realizavo“ numato alternatyvius nusikaltimo sudėties požymius, ir skirtingų požymių buvimas kaltininko veikoje ats-

kirais nusikalstamos veikos laikotarpiais, jei nusikaltimo dalykas buvo tas pats, taip pat nesudaro nusikaltimų pakartotinumui. Todėl kolegija mano, kad jis nepagrįstai Vilniaus apygardos teismo 1998 m. birželio 1 d. nuosprendžiu buvo nuteistas dėl neteisėto šaunamojo ginklo ir 1 šovinio nešiojimo pagal BK 234 str. 1 dalį. Remiantis šiais motyvais Vilniaus apygardos teismo nuosprendžio dalis dėl J. Ž. nuteisimo pagal BK 234 str. 1 dalį naikintina.²¹⁹

Kitoje byloje dvigubos atsakomybės problema iškilo kitu, bet ne mažiau įdomiu aspektu. Ši problema iškilo nagrinėjant bylą dėl nusikaltimo, numatančio administracinę prejudiciją kaip baudžiamosios atsakomybės sąlygą. A. Ž. Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2000 m. lapkričio 6 d. nuosprendžiu pripažintas kaltu ir nuteistas pagal 1961 m. BK 246¹ str. 2 d. 15 000 litų (120 MGL) bauda atimant teisę ketverius metus vairuoti transporto priemones. Jis buvo nuteistas už tai, kad pakartotinai per vienerius metus vairavo transporto priemonę būdamas neblaivus po to, kai jam už vairavimą esant neblaiviam buvo atimta teisė vairuoti transporto priemones, t. y. kai 2000 m. rugsėjo 7 d. apie 00.50 val. neblaivus vairavo savo automobilį „Audi 80“ ir Nidos gyvenvietėje, Neringoje, buvo sulaikytas.²²⁰ Jam nustatytas sunkus girtumo laipsnis (3,33 promilės). Prieš tai, t. y. 2000 m. balandžio 12 d., apie 21.50 val., jis neblaivus vairavo tą patį jam priklausantį automobilį ir Nidos gyvenvietėje, Neringoje, buvo sulaikytas. Jam buvo nustatytas 2,94 promilės girtumo laipsnis. Už tai 2000 m. balandžio 17 d. nutarimu pagal ATPK 126 str. 3 d. paskirta 2500 litų bauda ir atimta teisė vairuoti transporto priemones 30 mėnesių. Ankstesniu Klaipėdos m. apylinkės teismo 2001 m. sausio 23 d. nuosprendžiu A. Ž. buvo išteisintas pagal BK 246¹ str. 2 d. dėl minėtos veikos padarymo nesant jo veikoje nusikaltimo sudėties. Kasaciniu skundu nuteistasis A. Ž. ginčijo Klaipėdos apygardos teismo 2001 m. kovo 26 d. nuosprendį ir prašė palikti galioti Klaipėdos miesto apylinkės teismo 2001 m. sausio 23 d. nuosprendį. Kasatorius teigė, kad Klaipėdos apygardos teismo 2001 m. kovo 26 d. nuosprendis pažeidžia BK 3 str. 4 d. nustatytą principą, kad niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą du kartus. Kasatoriaus manymu, už 2000 m. balandžio 12 d. ir 2000 m. rugsėjo 7 d. padarytas veikas kasatorius nubaustas antrąsyk, nes už vairavimą esant neblaiviam 2000 m. balandžio 12

²¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2k-56-1999.

²²⁰ Veikos padarymo metu galiojo 1961 m. BK 246¹ str., kuris numatė baudžiamąją atsakomybę už pakartotinį transporto priemonės vairavimą esant neblaiviam.

d. ir 2000 m. rugsėjo 7 d. jis jau buvo nuteistas 2000 m. lapkričio 6 d. Klaipėdos m. apylinkės teismo nuosprendžiu.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija atmetė kasatoriaus argumentus dėl dvigubo nubaudimo už tą pačią veiką ir kasacinio skundo nepatenkino. Kolegija konstatavo, kad ATPK 126 str. 3 d. už transporto priemonių vairavimą esant neblaiviam, kai nustatomas sunkus neblaivumo laipsnis (2,51 promilės ir daugiau), numato administracinę atsakomybę, t. y. administracinę nuobaudą – baudą nuo 2000 iki 3000 litų atimant teisę vairuoti transporto priemones nuo dvejų iki trejų metų. BK 246¹ str. 2 d. numato baudžiamąją atsakomybę už transporto priemonių vairavimą neblaivaus, apsvaigusio nuo narkotikų arba vaistų ar kitų svaigiųjų medžiagų asmens, iš kurio už vairavimą esant neblaiviam, apsvaigusiam nuo narkotikų arba vaistų ar kitų svaigiųjų medžiagų atimta teisė vairuoti transporto priemones. Baudžiamoji atsakomybė pagal BK 246¹ str. 2 d. numatyta už vairavimą esant neblaiviam tik tuo atveju, jei asmuo anksčiau jau buvo sulaikytas neblaivus vairuojantis transporto priemonę ir už šį teisės pažeidimą jam buvo taikyta administracinė nuobauda – atimta teisė vairuoti transporto priemonę. Baudžiamąją atsakomybę pagal BK 246¹ str. 2 d. užtraukia pakartotinis transporto priemonės vairavimas esant neblaiviam, vairuotojo teisių atėmimo dėl ankstesnio nusižengimo laikotarpiu. Taigi įstatymų leidėjas BK 246¹ str. 2 d. numatė baudžiamąją atsakomybę ne už du veiksmus – du vairavimo esant neblaiviam atvejus, o tik už antrą ir paskesnį pakartotinį veiksma, t. y. pakartotinį transporto priemonės vairavimą esant neblaiviam. Kiekvienas naujas veiksmas – transporto priemonės vairavimas esant neblaiviam paskirtos administracinės nuobaudos vykdymo laikotarpiu, t. y. teisės vairuoti transporto priemonę atėmimo laikotarpiu, yra pakartotinis administracinis nusižengimas, tačiau dėl pakartotinumą perauga į nusikalstamą veiką ir užtraukia baudžiamąją atsakomybę kaip už savarankišką nusikaltimą pagal BK 246¹ straipsnį. A. Ž. 2000 m. lapkričio 11 d. Klaipėdos m. apylinkės teismo nuosprendžiu buvo nuteistas už tai, kad 2000 m. birželio 7 d. vairavo transporto priemonę būdamas neblaivus (nustatytas 3,25 promilės girtumas), nors 2000 m. balandžio 17 d. Neringos m. PK komisaro nutarimu už vairavimą 2000 m. balandžio 12 d. esant neblaiviam (nustatytas 2,94 promilės girtumas) buvo paskirta 2500 litų bauda ir atimta teisė vairuoti transporto priemones 30 mėnesių. 2001 m. kovo 26 d. nuosprendžiu A. Ž. nuteistas už tai, kad 2000 m.

rugsėjo 7 d. apie 00.50 val., būdamas neblaivus (nustatytas 3,33 promilės girtumas), vairavo savo automobilį „Audi 80“, nors 2000 m. balandžio 17 d. nutarimu jam už vairavimą 2000 m. balandžio 12 d. apie 21.50 val. esant neblaiviam pagal ATPK 126 str. 3 d. paskirta 2500 litų bauda ir atimta teisė vairuoti transporto priemonės 30 mėnesių.

Taigi pirmu 2000 m. lapkričio 6 d. nuosprendžiu A. Ž. nuteistas už 2000 m. birželio 7 d. pakartotinį transporto priemonės vairavimą esant neblaiviam, o antru 2001 m. kovo 26 d. nuosprendžiu – už 2000 m. rugsėjo 7 d. padarytą pakartotinį vairavimą esant neblaiviam. Abu vairavimo esant neblaiviam atvejai yra pakartotiniai 2000 m. balandžio 12 d. vairavimo esant neblaiviam atvejo atžvilgiu, abu teisės pažeidimai padaryti teisės vairuoti transporto priemonę atėmimo laikotarpiu ir teismai pagrįstai juos įvertino kaip pakartotinius. Kolegija laiko, kad už 2000 m. balandžio 12 d. padarytą teisės pažeidimą A. Ž. pagrįstai buvo patrauktas administracinė atsakomybė ir nuteistas už jį nebuvo iš viso. Jis buvo nuteistas tik už pakartotinius vairavimo esant neblaiviam atvejus. 2000 m. balandžio 12 d. atvejis nė viename nuosprendyje nefigūruoja kaip pažeidimas, dėl kurio A. Ž. yra nuteistas pagal BK 246¹ str. 2 d., o tik kaip pažeidimas, įrodantis A. Ž. 2000 m. birželio 7 d. ir 2000 m. rugsėjo 7 d. padarytų veikų pakartotinumą. Kolegija laiko, kad teismas, pripažindamas kasatorių kaltu ir nuteisdamas jį pagal BK 246¹ str. 2 d. už savo automobilio „Audi 80“ vairavimą 2000 m. rugsėjo 7 d. apie 00.50 val. Nidos gyvenvietėje, Neringoje, esant neblaiviam (3,33 promilės), nei 1961 m. BK 3 str., nei BK 246¹ str. nuostatų nepažeidė, nes Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. kovo 26 d. nuosprendžiu jis nuteistas ne už du 2000 m. balandžio 12 d. ir 2000 m. rugsėjo 7 d. padarytus teisės pažeidimus, o tik už pakartotinį vairavimą 2000 m. rugsėjo 7 d. esant neblaiviam.²²¹

3.4. Baudžiamoji ir administracinė atsakomybė už tą pačią veiką

Tai vienas sudėtingiausių klausimų šiuolaikinėje Lietuvos teisėje. Praktikoje ne taip jau reti atvejai, kai asmuo, padaręs įstatymo numatytą veiką, iš pradžių patraukiamas administracinė atsakomybė, o vėliau dėl to paties fakto keliami baudžiamoji byla. Būna ir atvirkščiai, kai asmuo,

²²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2K-590-2001.

pripažinus jį kaltu padarius nusikaltimą, vėliau dėl to paties fakto nubaudžiamas administracine nuobauda. Ar *non bis in idem* principas galioja tik baudžiamojoje teisėje ir tik baudžiamajai atsakomybei, ar *non bis in idem* principas galioja ir už baudžiamosios teisės ribų?

Ilgą laiką Lietuvos teisminė praktika *non bis in idem* principą siejo tik su baudžiamąja teise ir dėl asmens padariusio veika, kuri yra ir nusikalstama, ir kartu sudaro administracinę teisės pažeidimą, patraukimo baudžiamajon ir administracinę atsakomybę nematė įstatymų pažeidimų. Tokia išvada išplaukdavo ir iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos bei BK atitinkamų straipsnių gramatinio aiškinimo. Ir Konstitucijoje, ir 1961 m. BK formuluojant *non bis in idem* principą buvo vartojamas žodis „nusikaltimas“ (naujajame BK vartojamas žodis nusikalstama veika). BK vartojama sąvoka „nusikaltimas“ ar „nusikalstama veika“ nieko nestebina, o Konstitucijos 31 str. 5 d. nuostata, kad niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą antrą kartą, atrodo, viską paaiškina. Pažodžiui aiškinant šią Konstitucijos nuostatą daroma išvada, kad dvigubos atsakomybės draudimas galioja tik baudžiamojoje teisėje. Klausimą komplikuoja ir tai, kad administracinę atsakomybę asmuo traukiamas lyg ir ne už nusikaltimą, o už administracinę teisės pažeidimą, nors šis pažeidimas sudaro vieną iš nusikaltimo požymių.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos tekstas, kur pasakyta, kad „niekas negali būti persekiojamas ar baudžiamas baudžiamąja tvarka pagal tos pačios valstybės įstatymus už nusižengimą, už kurį jis jau buvo galutinai išteisintas ar nuteistas pagal tos valstybės teisę ir baudžiamuoju procesu“ taip pat lyg ir apriboja šio principo veikimą baudžiamosios teisės sritimi. Nors šioje Konvencijoje neminimas žodis „nusikaltimas“, jis pakeičiamas platesniu terminu „pažeidimas“. Tačiau žodžiai „baudžiamąja tvarka“, atrodo, vėl sugrąžina mus prie baudžiamosios teisės.

Reikšmingas postūmis sprendžiant dvigubos baudžiamosios ir administracinės atsakomybės problemą už tą pačią veika Lietuvoje buvo 2000 m. gegužės 23 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo septynių teisėjų kolegijos nagrinėta J. S. kasacinė byla.²²² Vilniaus miesto 1-ojo apylinkės teismo 1999 m. gruodžio 20 d. nuosprendžiu J. S. buvo pripažintas kaltu padaręs nusikaltimą, numatytą Lietuvos Respublikos 1961 m. BK 323 str. 2 d., ir nuteistas laisvės atėmimu vieneriems metams skiriant 10

²²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2K-228-2000.

MGL baudą ir konfiskuojant 300 litų jo turto vertės. Pritaikius Lietuvos Respublikos BK 47¹ str. laisvės atėmimo bausmės vykdymas atidėtas vieneriems metams, įpareigojant be organo, prižiūrinčio bausmės vykdymo atidėjimą, sutikimo nekeisti gyvenamosios vietos. J. S. buvo nuteistas už tai, kad būdamas personalinės įmonės „Jomava“ savininku apgaulingai tvarkė įmonės buhalterinę apskaitą – darbo užmokesčių išmokėdamas be žiniaraščio be apskaitos panaudojo lėšas. Buvo nustatyti 7 darbo užmokesčio išmokėjimo be žiniaraščio faktai. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija, išnagrinėjusi bylą apeliacine tvarka pagal nuteistojo apeliacinį skundą, Vilniaus miesto 1-ojo apylinkės teismo 1999 m. gruodžio 20 d. nuosprendį panaikino ir priėmė naują nuosprendį: J. S. pagal Lietuvos Respublikos 1961 m. BK 323 str. 2 d. išteisino nesant jo veikoje nusikaltimo sudėties. Savo sprendimą kolegija motyvavo tuo, jog J. S. padarė pažeidimą, numatytą Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 49 str. 7 p., ir už tai buvo nubautas 20 000 litų bauda. Už tą patį pažeidimą jis buvo nuteistas ir pagal BK 323 str. 2 d. Pirmosios instancijos teismas 20 000 litų baudą klaidingai įvertino kaip „ekonominę sankciją“, o ne kaip administracinę nuobaudą. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 50 straipsnyje nustatytos baudos, taikomos ūkio subjektams už piktybišką mokesčių įstatymų pažeidimą, yra ne kas kita kaip administracinė atsakomybė.

Vilniaus apygardos vyriausiojo prokuroro pavaduotojas kasaciniu skundu prašė Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2000 m. vasario 15 d. nuosprendį panaikinti dėl netinkamo baudžiamojo įstatymo pritaikymo ir palikti galioti Vilniaus miesto 1-ojo apylinkės teismo 1999 m. gruodžio 20 d. nuosprendį teigdamas, kad byloje *non bis in idem* principas nebuvo pažeistas.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas atmetė prokuroro kasacinį skundą. Priimtoje nutartyje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad Vilniaus miesto valstybinės mokesčių inspekcijos 1998 m. spalio 16 d. aktu Nr. 06-05-1608 J. S. individualiai įmonei „Jomava“ buvo paskirta 20 000 litų bauda už piktybinį mokesčių įstatymų pažeidimą, numatytą Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 49 str. 7 p., t. y. už tai, kad buhalterinės apskaitos dokumentuose nebuvo į apskaitą įtrauktos darbuotojams išmokamos su darbo santykiais susijusios išmokos. Vilniaus miesto 1-ojo apylinkės teismo 1999 m. gruodžio 20 d. nuosprendžiu J. S. buvo pripažintas kaltu ir nuteistas pagal BK 323 str. 2 d. už tai, kad

apgaulingai tvarkė įmonės „Jomava“ buhalterinę apskaitą išmokėdamas darbo užmokestį be žiniaraščio. Veika, numatyta Lietuvos Respublikos BK 323 str. 2 d., už kurią nuteistas J. S., nepaisant kai kurių terminologijos skirtumų, yra analogiška veikai, numatytai Mokesčių administravimo įstatymo 49 str. 7 p.: asmuo traukiamas atsakomybėn už tai, kad išmoka darbo užmokestį (su darbo santykiais susijusias išmokas) be žiniaraščio ir todėl buhalterinę apskaitą tvarko apgaulingai (išmokų neapskaito buhalterinės apskaitos dokumentuose). Taigi ir J. S. individuali įmonė „Jomava“, ir J. S. buvo nubausti už tą pačią veiką.

J. S. individualiai įmonei „Jomava“ 20 000 litų bauda buvo paskirta vadovaujantis Mokesčių administravimo įstatymo 50 str. 3 d., numatančia, kad ūkio subjektams – įmonėms, įstaigoms, organizacijoms – už šio įstatymo 49 str. 2, 5, 6, 7 ir 13 punktuose nurodytus pažeidimus skiriamos baudos. Mokesčių administravimo įstatymo 50 str. nenurodyta, kokios atsakomybės priemonė yra šios baudos. Kai kuriuose kituose įstatymo straipsniuose, pavyzdžiui, 39¹ str., tokios baudos vadinamos ekonominėmis sankcijomis, taikomomis mokesčio mokėtojams. Paskirtą įmonei „Jomava“ baudą ekonomine sankcija pripažino ir pirmosios instancijos teismas. Apeliacinės instancijos teismas šią baudą teisingai pripažino administracine nuobauda. Administracinę atsakomybę už administracinius teisės pažeidimus numato ne tik ATPK, bet ir kiti įstatymai dėl administracinių teisės pažeidimų. Tokie įstatymai, kol jie nustatyta tvarka neįtraukti į ATPK, Lietuvos Respublikos teritorijoje taikomi tiesiogiai (ATPK 2 str.). Mokesčių administravimo įstatymas, numatantis ūkio subjektų atsakomybę už piktybinius mokesčių įstatymų pažeidimus, būtent ir yra toks įstatymas. Baudos ūkio subjektams už piktybinius mokesčių įstatymo pažeidimus skiriamos ne ATPK, o Mokesčių administravimo įstatymo nustatyta tvarka. Šias baudas skiria mokesčio administratoriaus – už mokesčio administravimą atsakingos institucijos – pareigūnas, atlikęs patikrinimą. Taigi pagal savo pobūdį ir skyrimo tvarką baudos, numatytos Mokesčių administravimo įstatymo 50 str., yra administracinės nuobaudos.

Mokesčių administravimo įstatymo 50 str. 3 d. taip pat numatyta, jog tais atvejais, kai šio įstatymo 49 str. nurodytus mokesčių įstatymų pažeidimus padarė ūkio subjektas, administracinėn arba baudžiamojon atsakomybėn traukiami to ūkio subjekto darbuotojai arba savininkai, atsakingi už teisingą mokesčio apskaičiavimą ir sumokėjimą. Byloje nustatyta, kad

įmonės „Jomava“ buhalterinę apskaitą tvarkė įmonės savininkas J. S. Vadovaudamasis Mokesčių administravimo įstatymo 50 str. 3 d. įtvirtintos normos analize, kasatorius teigia, jog įmonė „Jomava“ ir J. S. yra skirtingi asmenys, todėl J. S. pagal BK 323 str. 2 d. išteisintas nepagrįstai.

Šis kasacinio skundo argumentas nepagrįstas. Lietuvos teisėje yra du teisinės atsakomybės subjektai – juridiniai ir fiziniai asmenys. Nors Mokesčių administravimo įstatymo 2 str. asmuo, neturintis juridinio asmens teisių, traktuojamas savarankišku subjektu, Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo normų analizė leidžia teigti, jog J. S. individuali įmonė „Jomava“ yra fizinis asmuo. Individuali įmonė „Jomava“ nuosavybės teise priklauso J. S. Ši įmonė neturi juridinio asmens teisių, jos turtas neatskirtas nuo J. S. turto, pagal įmonės prievoles J. S. atsako visu savo turtu (Įmonių įstatymo 7 str.). J. S. individuali įmonė „Jomava“, kaip teisės subjektas (įmonininkas), veikia kaip fizinis asmuo (Įmonių įstatymo 2 str. 2 d.). Kartu ir individuali (personalinė) įmonė, ir šios įmonės savininkas iš esmės yra tas pats fizinis asmuo. Taigi administracinę atsakomybę pagal Mokesčių administravimo įstatymo 50 str. 3 d. buvo patrauktas fizinis asmuo – J. S.

Taigi J. S. individualiai įmonei „Jomava“ paskyrus baudą už Mokesčių administravimo įstatymo 49 str. 7 p. numatytą pažeidimą ir šios įmonės savininką J. S., atsakingą už buhalterinės apskaitos tvarkymą, nuteisus pagal BK 323 str. 2 d., J. S. už tą pačią veiką buvo nubaustas du kartus. O BK 3 str. 4 d. teigia, kad niekas negali du kartus baudžiamas už vieną ir tą patį nusikaltimą.

Kartu kolegija konstatavo, kad apeliacinės instancijos teismo nuosprendžiu J. S. pagal BK 323 str. 2 d. išteisintas nesant jo veikoje nusikaltimo sudėties. Toks išteisinimo pagrindas motyvuotas tik tuo, jog J. S. už tą pačią veiką jau buvo nubaustas administracine tvarka. Pirmosios instancijos teismo posėdyje išnagrinėtais įrodymais nustatyta, jog J. S. veikoje yra visi nusikaltimo, numatyto BK 323 str. 2 d., požymiai. Apeliacinės instancijos teismo posėdyje nė vienas iš šių požymių nebuvo paneigtas. Taigi J. S. veikoje yra nusikaltimo, numatyto BK 323 str. 2 d., sudėtis, o apeliacinės instancijos teismo išvada, kad jo veikoje nėra nusikaltimo sudėties, nepagrįsta. Šiuo atveju J. S. pagal BK 323 str. 2 d. išteisintinas vadovaujantis BK 3 str. 4 d.

Ši byla buvo vienas iš esminių postūmių teisminei praktikai plačiau taktuoti principą *non bis in idem*. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas tei-

singai nustatė, kad asmens nubaudimas administracine nuobauda ir kriminaline bausme už tą patį teisės pažeidimą pažeidžia *non bis in idem* principą. Analogiškai ši problema sprendžiama ir kitų Europos valstybių teisinėje praktikoje. Kartu reikia priminti, kad Europoje baudžiamoji teisė suprantama plačiau negu Lietuvoje. Europos teisė baudžiamosios teisės sričiai priskiria ir mūsų vadinamąją administracinių teisės pažeidimų teisę. Baudžiamoji teisė apima visas veikas, už kurias baudžiama.²²³

Jau anksčiau minėtoje A. A. byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, tenkindamas prokuroro kasacinį skundą dėl Kauno rajono apylinkės teismo 2000 m. spalio 2 d. nuosprendžio ir jį naikindamas, pažymėjo, kad kaltinamojoje išvadoje yra duomenys, jog A. A. 1996 m. balandžio 12 d. yra nubaustas pagal ATPK 173¹ str. už apskaitos taisyklių pažeidimą. Tačiau teismas neįvertino šio dalyko nagrinėdamas bylą ir nuosprendyje šis faktas visiškai nevertinamas. O tai svarbu BK 3 str. 4 d. prasme, siekiant išvengti dvigubos atsakomybės už tą pačią nusikalstamą veiką. Taigi teismas ne iki galo ir nevisapusiškai išnaginėjo bylą taip pažeisdamas BPK 18 str. reikalavimus.

Kartu reikia pažymėti, kad praktikoje ne bet koks dvigubas baudimas pripažįstamas *non bis in idem* principo pažeidimu. Kaip pavyzdį pateiksime K. S. bylą.²²⁴ K. S. nuteistas pagal BK 246 str. 2 d. už tai, kad vairuodamas automobilį M-408 nepraleido lenkiančios jį mašinos „VW Golf“ ir susidūrė su ja. Per eismo įvykį „VW Golf“ keleivei padarytas apysunkis kūno sužalojimas. Kasacinio bylos nagrinėjimo metu nuteistoją gynėja teigė, kad K. S. už tą pačią veiką iš pradžių nubaustas administracine bauda, po to nuteistas. Taip, kasatoriaus manymu, buvo pažeistas Konstitucijos 31 str. 5 d. ir BK 3 str. 4 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegija atmetė advokatės argumentus teigdama, kad pagal Lietuvos Respublikos įstatymus toks atvejis nėra laikomas dvigubu baudimu už tą patį nusikaltimą. Todėl jis tikrintinas tik pagal Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją. Taikant šią Konvenciją administracinė nuobauda iš tiesų gali būti laikoma baudžiamuoju persekiojimu, tačiau ne visais atvejais. Europos Žmogaus Teisių Teismas tokiose bylose kaip Engel ir kiti prieš Nyderlandus, Ozturk prieš Vokietiją, Demicoli prieš Malta, Schmutzer prieš Austriją, Garyfallou AEOE prieš Graikiją

²²³ Plačiau žr. V. Piesliakas. Ekonominiai nusikaltimai Vakarų Europos valstybių ir JAV teisėje // Lietuvos policijos akademijos mokslo darbai. T. 1. 1993. P. 40–41.

²²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2K-304-2000.

ir kt. yra nurodęs, kad siekiant nustatyti „baudžiamąjį“ pažeidimo pobūdį svarbu: 1) žinoti, ar tą pažeidimą apibrėžiantis tekstas pagal valstybės įstatymus priklauso baudžiamajai teisei, ar ne; 2) ištirti pažeidimo prigimtį; 3) įvertinti sankcijos suinteresuotam asmeniui pobūdį ir laipsnį. Vertinant pagal pirmąjį – pažeidimo priskirtinumo tam tikros teisės šakos sričiai – kriterijų, K. Skudučio padarytas administracinis teisės pažeidimas ir nuobauda už jį pagal Lietuvos įstatymus nėra baudžiamosios teisės dalykas ir todėl neturėtų būti laikoma, kad vėlesnis kaltininko nuteisimas baudžiamojoje byloje pažeidžia principą, draudžiantį dvigubą nubaudimą už tą patį nusikaltimą. Darant tokią išvadą būtina pereiti prie kitų kriterijų. Pagal antrąjį kriterijų – pažeidimo prigimtį – transporto eismo saugumo taisyklių pažeidimai, atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes, gali būti kvalifikuojami ir pagal administracinės, ir pagal baudžiamosios teisės normas. Konvencijos požiūriu riba tarp abiejų teisės šakų ir atsakomybės rūšių šiuo požiūriu netenka didesnės reikšmės ir dvigubas baudimas tam tikromis sąlygomis gali pažeisti minėtą *non bis in idem* principą. Vertinant pagal trečiąjį kriterijų – sankcijos pobūdį ir laipsnį – lemiamą reikšmę šioje byloje turi būtent sankcijos laipsnis. Bauda, kaip fiskalinė sankcija, savo pobūdžiu yra vienoda tiek administracinėje, tiek ir baudžiamojoje teisėje, o sankcijos laipsnis, matuojamas baudos dydžiu, K. S. byloje rodo, kad jam paskirta 100 litų dydžio administracinė nuobauda akivaizdžiai nepriylgsta net minimaliam BK 32 str. numatytos baudos, kaip pagrindinės bausmės, dydžiui (100 MGL) ir negali būti laikoma kriminaline bausme. Todėl darytina išvada, kad kasatoriaus nuteisimas nepažeidė Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje įtvirtinto principo, draudžiančio dvigubą baudimą už tą patį nusikaltimą.

Taigi šioje byloje teismas atmetė nuteistojo gynėjos argumentus pasiremdamas tuo, kad pritaikyta administracinė sankcija yra per daug švelni, palyginti su baudžiamąja sankcija už tą pačią veiką. Tokia išvada yra pagrįsta, nes iš tikrųjų neretai administracinės baudos nesiekia nė 100 litų ir negali būti palyginamos su 12 500 litų minimalia bauda traukiant asmenį baudžiamojon atsakomybėn. Taigi toks nubaudimas negali būti kliūtis traukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn. Tačiau patraukus asmenį už tą pačią veiką baudžiamojon atsakomybėn ir nustačius *non bis in idem* pažeidimą vis tik lieka klausimas: ar turi būti naikinamas apkaltinamasis nuosprendis ar naikinamas nutarimas skirti administracinę nuobaudą.

Kaip vieną iš galimų šio klausimo sprendimo būdų galima pateikti dar vieną reikšmingą bylą.²²⁵

R. D. kartu su kitais dviem asmenimis, be kitų nusikaltimų, nuteistas pagal BK 330 str. už tai, kad 1999 m. liepos 30 d. apie 1 val. nakties J. Š. priklausančiu ir jo vairuojamu automobiliu „Honda Civic“, važinėdami šalia Daubariškių km., esančio Giedraičių seniūnijoje, Molėtų rajone, neteisėtai medžiojo. Nuteistieji kasaciniu skundu prašo panaikinti Molėtų rajono apylinkės teismo 2000 m. kovo 9 d. nuosprendį ir bylą jiems nutraukti. Nurodo, jog baudžiamasis įstatymas pritaikytas netinkamai. Automobiliu jie važiuavę pabaidyti šernų, buvo sulaikyti gamtos apsaugos darbuotojų ir nubausti pagal ATPK 85 str. 2 d. Paskirtas baudas sumokėjo. Už tuos pačius veiksmus jie buvo nuteisti pagal ir BK 330 str. Nuteistųjų teigimu, jų veiksmai negalėjo būti tuo pačiu metu vertinami kaip administracinės teisės pažeidimas ir kaip baudžiamojo įstatymo numatyta veika.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šioje dalyje atmetė nuteistųjų kasacinius skundus. Kolegija konstatavo, kad visų nuteistųjų veika teisingai kvalifikuota pagal BK 330 str. Ta aplinkybė, kad R. D., J. Š. ir St. Š. buvo nubausti administracinėmis bandomis už medžioklės taisyklių pažeidimą pagal ATPK 85 str. 2 d., nėra pagrindas nutraukti baudžiamąją bylą. Pagal baudžiamuosius įstatymus atsako ir baudžiamas toks asmuo, kuris yra dėl padaryto nusikaltimo kaltas, t. y. tyčia ar dėl neatsargumo padarė baudžiamojo įstatymo numatytą veiką (BK 3 str. 2 d.). Jeigu tokia pat veika yra numatyta ir baudžiamajame, ir administraciniame įstatymuose, traukiant asmenį atsakomybėn turi būti atsižvelgiama į pažeidimo pobūdį: administracinė atsakomybė už ATPK numatytus teisės pažeidimus atsiranda, jeigu savo pobūdžiu šie pažeidimai pagal galiojančius įstatymus neužtraukia baudžiamosios atsakomybės (ATPK 9 str. 2 d.). Byloje nustatyta, kad R. D., J. Š. ir St. Š. yra kalti dėl padaryto nusikaltimo, numatyto BK 330 str., todėl jie pagrįstai patraukti baudžiamajon atsakomybėn. Antra vertus, asmuo negali du kartus būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą (BK 3 str. 4 d.), todėl šiuos asmenis, nuteisus pagal BK 330 str., ATPK 23 skirsnyje nustatyta tvarka turėtų būti tikrinamas nutarimų skirti jiems administracines nuobaudas pagal ATPK 85 str. 2 d. teisėtumas ir pagrįstumas.

Svarbią reikšmę sprendžiant klausimą dėl dvigubos baudžiamosios ir administracinės atsakomybės suvaidino S. N. byla, kurią kasacine tvarka

²²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2K–373–2000.

nagrinėjo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas dėl Šiaulių miesto apylinkės teismo 2001 m. gruodžio 5 d. nuosprendžio ir Šiaulių apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. gruodžio 19 d. nutarties. Šiaulių miesto apylinkės teismo 2001 m. gruodžio 5 d. nuosprendžiu S. N. nuteistas pagal 1961 m. BK 141 str. 2 d. laisvės atėmimu vieneriems metams ir šešioms mėnesiams. Pritaikius Lietuvos Respublikos 2000 m. balandžio 11 d. įstatymo „Dėl amnestijos akto“ 1 str. 1 d. 1 p., S. N. nuo paskirtos bausmės atleistas. Šiaulių apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. gruodžio 19 d. nutartimi nuteistojo apeliacinis skundas atmestas.

Kasaciniu skundu nuteistasis prašė panaikinti Šiaulių miesto apylinkės teismo 2001 m. gruodžio 5 d. nuosprendį ir Šiaulių apygardos teismo 2002 m. gruodžio 19 d. nutartį ir baudžiamąją bylą nutraukti. Vienas iš kasatoriaus argumentų buvo susijęs su dvigubos atsakomybės negalimumo principo pažeidimu. Kasacinis skundas buvo tenkintas ir bylą nutraukta. Toliau pateikiami kai kurie kolegijos nutartyje atspindėję motyvai.

Dėl dvigubo nubaudimo už tą pačią veiką. Kasatorius 2001 m. gruodžio 5 d. Šiaulių miesto apylinkės teismo nuosprendžiu buvo nuteistas pagal BK 141 str. 2 d. už tai, kad jis, dirbdamas UAB „Stiklita“ Šiaulių filialo direktoriumi ir pagal 1993 m. spalio 7 d. Žmonių saugos darbe įstatymo Nr. I-266 36 str. būdamas darbdavio – UAB „Stiklita“ įgaliotu asmeniu, atsakingu už darbuotojų saugų darbą vadovaujamoje įstaigoje, 1998 m. birželio 27 d. 11.30 val. darbo objekte, esančiame UAB „Stiklita“ Šiaulių filialo teritorijoje Šiaulių m., organizuodamas stiklo lakštų perkrovimo iš dėžių darbus pažeidė Žmonių saugos darbe įstatymo ir kitų saugos darbe teisės aktų reikalavimus, nes neinstruktavo darbą atliekančių V. G., A. B., V. L., B. M. darbo vietoje darbo saugumo klausimais, susijusiais su dėžių su stiklo lakštais iškrovimo, jų transportavimo, stiklo iš jų paėmimo ir pakrovimo į transporto priemonės saugumu; neužtikrino, kad darbuotojai minėtus darbus vykdytų pagal saugos darbe norminių aktų reikalavimus. Vykdamas stiklo perkrovimo darbus buvo naudojamas techniškai netvarkingas autokrautuvas, vairuojamas V. L., neturinčio dokumento, suteikiančio teisę jį vairuoti. Autokrautuvo vairuotojas paliko be priežiūros autokrautuvas su veikiančiu varikliu, kroviniui autokrautuvo mechanizmo šakinio griebtuvu esant pakeltam maždaug į 0,60 m aukštį ir stiklo perkrovimo darbus vykdamas rankiniu būdu ne specialioje tam skirtoje aikštelėje. Dėl to darbininkui stiklo šlifuotojui B. M. perkraunant

stiklo lakštus iš pakeltų dėžių, buvusių ant autokrautuvo griebtuvo, į greta buvusios automašinos „VW Transporter“ kėbulą, ant griebtuvo stovėjusi atvira dėžė su stiklo lakštais, pasviro nesaugiu kampu ir virto į automobilių kėbulo pusę mirtinai jį sužalodama.

Už šį nelaimingą atsitikimą darbe kasatorius jau buvo patrauktas administracinėn atsakomybėn ir 1998 m. liepos 28 d. jam buvo paskirta administracinė nuobauda pagal ATPK 41 str. – 700 litų bauda ir ši nuobauda nebuvo panaikinta, todėl negalima pažeidžiant teisingumo principą už tą patį nelaimingą atsitikimą darbe bausti 2 kartus. Byloje yra Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcijos 1998 m. liepos 28 d. nutarimas skirti 700 litų administracinę baudą S. N. pagal Administracinių teisės pažeidimų kodekso 41 str. Administracinė nuobauda skirta kasatoriui 1998 m. liepos 28 d. nutarimu už tai, kad vykdant stiklo lakštų perkrovimo darbus buvo naudojamas nepatikrintas autokrautuvas, pakeltas krovinys paliktas be priežiūros taip pažeidžiant darbų saugos taisyklių eksploatuojant transportą, autokrautuvo eksploatavimo instrukcijas – dėl to įvyko nelaimingas atsitikimas (B. M. mirtis). Paskirtą 700 litų administracinę baudą kasatorius sumokėjo. Tai liudija byloje esantis mokėjimo kvitas.

Taigi iš bylos medžiagos išplaukia, kad dėl 1998 m. liepos 28 d. įvykio, t. y. B. M. mirties vykdant stiklo iškrovimo darbus dėl darbų saugos įstatymų ir kitų teisės aktų pažeidimais kasatorius buvo patrauktas administracinėn atsakomybėn pagal ATPK 41 str. ir nubaustas 700 litų bauda, o vėliau patrauktas baudžiamojo atsakomybėn pagal BK 141 str. 2 d. ir nubaustas 1 metų ir 6 mėnesių laisvės atėmimo bausme, atleidžiant nuo paskirtos bausmės pagal Lietuvos Respublikos 2000 m. balandžio 11 d. įstatymo „Dėl amnestijos akto“ 1 str. 1 d. 1 p.

1961 m. BK 3 str. 4 d. numato, kad niekas negali būti du kartus baudžiamas už tą patį nusikaltimą. 2000 m. BK 2 str. 6 d. teigiama, kad niekas negali būti baudžiamas už tą pačią nusikalstamą veiką antrą kartą. BK reguliavimo sritis yra nusikalstamos veikos ir baudimas už jas. BK 3 str. 4 d. tiesiogiai draudžia du kartus bausti už tą pačią nusikalstamą veiką, o administraciniai teisės pažeidimai nėra nusikaltimai. Pagal susiklosčiusią teisinę tradiciją pavojingos veikos Lietuvos teisėje skirstomos į nusikalstamas veikas ir administracinius teisės pažeidimus. Nusikalstamos veikos yra baudžiamosios teisės ir BK reguliavimo dalykas, o administraciniai teisės pažeidimai – administracinės teisės ir ATPK reguliavimo dalykas. Taigi iš pirmo žvilgsnio BK 3 str. 4 d. lyg ir nedraudžia traukti baudžiamo-

jon atsakomybėn ir bausti asmenį, kuris už tą pačią veiką buvo patrauktas administracinėn atsakomybėn ir nubaustas administracine nuobauda.

Kita vertus, tarp administracinių teisės pažeidimų ir nusikalstamų veikų yra daug bendro. Ir administracinė atsakomybė, ir baudžiamoji atsakomybė neretai nustatoma iš principo už tas pačias veikas. Kriterijus, atribojantis nusikalstamas veikas nuo administracinių teisės pažeidimų, yra tam tikri papildomi požymiai, kuriuos įstatymų leidėjas panaudoja konstruodamas nusikalstamų veikų sudėtis. Tie požymiai dažniausiai susiję su veikos padariniais, veikos dalyko ypatumais arba kitais veiką apibūdinančiais požymiais. Be to, administracinių teisės pažeidimų teisė ir baudžiamąją teisę jungia tai, kad ir už nusikalstamas veikas, ir už administracinius teisės pažeidimus yra baudžiama. Nubaudimas yra bendras abiejų teisės šakų reguliavimo metodas. Todėl ATPK 9 str. 2 d. formuluoja nuostatą, kad administracinė atsakomybė už šiame kodekse numatytus teisės pažeidimus atsiranda, jeigu savo pobūdžiu šie pažeidimai pagal galiojančius įstatymus neužtraukia baudžiamosios atsakomybės. Ši nuostata iš esmės draudžia bausti administracine tvarka asmenis, kurių veikoje yra nusikalstamos veikos požymių. O BK 3 str. 4 d. (2000 m. BK 2 str. 6 d.) draudžia dvigubą baudimą tik dėl nusikalstamų veikų. Kadangi baudžiamoji ir administracinių teisės pažeidimų teisė yra skirtingos teisės šakos ir jų normos formuluojamos skirtinguose kodeksuose, natūralu, kad BK nereguliuoja baudimo dėl skirtingų teisės pažeidimų rūšių klausimų. Tačiau lieka neišspręstas klausimas dėl dvigubo baudimo už skirtingų rūšių teisės pažeidimus taikant skirtingų teisės šakų normas.

Lietuva yra Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos dalyvė, ratifikavusi Konvenciją 1995 m. balandžio 27 d. įstatymu. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 str. 3 d. tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisės sistemos dalis.

Kaip jau minėta, Konvencija, kaip ir Lietuvos įstatymai, nedraudžia dvigubos teisinės atsakomybės, tačiau draudžiamas dvigubas baudimas. Kartu atkreiptinas dėmesys, kad veiką, dėl kurios draudžiamas dvigubas baudimas, Konvencija įvardija platesniu terminu negu Lietuvos įstatymai. Ji vartoja teisės pažeidimo (angl. – *offence*), dėl kurio baudžiama, terminą. Šis terminas atitinka Lietuvos teisėje vartojamus administracinio teisės pažeidimo ir nusikaltimo (nusikalstamos veikos – pagal 2000 m. BK) terminus.

Kadangi Lietuva pripažįsta Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisdikciją, didžiulę reikšmę Lietuvos teismų praktikai turi šio principo aiškinimas remiantis analogiškų bylų sprendimais Europos Žmogaus Teisių Teisme. Priimdama sprendimą dėl kasacinio skundo kolegija remiasi reikšminga mūsų nagrinėjamam atvejui France'o Fischerio prieš Austriją byla (2001 08 29). Pareiškėjas, vairuodamas automobilį girtas, partrenkė dviratininką ir šis nuo sužalojimų mirė. Administracinės valdžios institucija pripažino pareiškėją kaltu dėl kelių transporto taisyklių pažeidimų, taip pat ir dėl vairavimo apsvaigus nuo alkoholio, ir dėl šio pažeidimo, remdamasi 1960 m. Kelių transporto akto 5(1) ir 99 (1)(a) straipsniais, paskyrė pareiškėjui 9000 Austrijos šilingų baudą ir 9 dienų laisvės atėmimo bausmę. Vėliau regiono žemės teismas dėl to paties įvykio pripažino pareiškėją kaltu ir nuteisė pagal Austrijos baudžiamojo kodekso 81 str. 2 d. už neatsargų mirties sukėlimą būnant neblaiviam 6 mėnesius kalėti. Pareiškėjas kreipėsi į Europos Žmogaus Teisių Teismą teigdamas, kad buvo pažeistos Konvencijos 7 protokolo 4 str. nuostatos dėl dvigubo nubaudimo už tą pačią veiką draudimo. Teismas pripažino, kad minėtu atveju buvo pažeistos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 7 protokolo 4 str. nuostatos dėl dvigubo nubaudimo draudimo. Žmogaus Teisių Teismas konstatavo, kad reikia skirti atvejus, kai viena veika sudaro idealiąją kelių teisės pažeidimų sutaptį (byla Oliveira prieš Šveicariją), nuo atveju, kai viena veika atitinka kelių teisės pažeidimų sudėtis, kurios skiriasi tik tuo, kad vieno iš teisės pažeidimų sudėtis numato papildomus požymius, lemiančius veikos baudžiamumą (byla Gradinger prieš Austriją). Tais atvejais, kai sprendimai dėl nubaudimo už skirtingų rūšių teisės pažeidimus, padarytus viena veika, laiko atžvilgiu buvo daromi vienas po kito, t. y. paskesnis sprendimas daromas jau esant ankstesniam sprendimui, Teismas turi kreipti dėmesį, ar esminiai šių teisės pažeidimų požymiai nėra tie patys. Teismas, išnagrinėjęs padaryto teisės pažeidimo aplinkybes ir įstatymų, kurie buvo taikyti pareiškėjui, turinį, priėjo prie išvados, kad dėl tos pačios veikos byla buvo nagrinėjama ir pareiškėjas buvo nubaustas du kartus, nes administracinis teisės pažeidimas – vairavimas esant neblaiviam, numatytas Kelių transporto akto 5(1) str. ir 99(1) str., ir BK 81 str. 2 d. numatyta nusikaltimo sudėtis savo esminiais veikos požymiais nesiskiria.

Analogiškas sprendimas buvo priimtas Sailer prieš Austriją (2002 09 06) byloje. Joje pareiškėjas, vairuodamas automobilį neblaivus, sukė-

lė transporto įvyki, per kurį buvo lengvai sužalotas jo keleivis. Iš pradžių administracinės valdžios institucija, remdamosi 1960 m. Kelių transporto akto 5(1) ir 99 (1)(a) straipsniais, nubaudė pareiškėją 10 000 Austrijos šilingų bauda ir 9 dienų laisvės atėmimo bausme dėl vairavimo esant neblaiviam. Vėliau apylinkės teismas pripažino pareiškėją kaltu ir skyrė pagal BK 81 str. 1 ir 3 d. už neatsargų mirties sukėlimą esant neblaiviam 8000 Austrijos šilingų baudą bei 20 dienų laisvės atėmimo bausmę. Pareiškėjas taip pat kreipėsi į Europos Žmogaus Teisių Teismą teigdamas, kad buvo pažeistos Konvencijos 7 protokolo 4 str. nuostatos dėl dvigubo nubaudimo už tą pačią veiką draudimo. Teismas pripažino, kad minėtu atveju buvo pažeistos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 7 protokolo 4 str. nuostatos dėl dvigubo nubaudimo draudimo ir savo sprendimą pagrindė argumentacija iš ankstesnio sprendimo Fischer prieš Austriją byloje.

Lietuvos Respublikoje dėl darbų saugos norminių aktų pažeidimo yra numatyta ir administracinė, ir baudžiamoji atsakomybė. Administracinių teisės pažeidimų kodekso 41 straipsnio 1 d. „Darbo įstatymų, darbų saugos ir darbo higienos norminių aktų pažeidimas“, numato atsakomybę už „darbo įstatymų, darbų saugos ir darbo higienos norminių aktų pažeidimą“. Toks pažeidimas užtraukia baudą darbdaviams arba jų įgaliotiems asmenims nuo 500 iki 500 000 litų.

1961 m. BK 141 straipsnis „Saugos darbe norminių aktų pažeidimas“ už Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymo ar kitų saugos darbe norminių aktų pažeidimą, jeigu tai galėjo sukelti nelaimingų atsitikimų žmonėms, avariją ar kitokias sunkias pasekmes, numato pataisos darbus iki vienerių metų arba baudą. BK 141 str. 2 d. už tą pačią veiką, sukėlusią nelaimingų atsitikimų žmonėms, avariją ar kitokias sunkias pasekmes, numato laisvės atėmimo iki penkerių metų arba baudos bausmes.

Nors gramatinės šių dviejų įstatymų redakcijos skirtingos, keliais aspektais jos neabejotinai sutampa. Ir ATP kodekso 41 str. ir BK 141 str. numato atsakomybę už saugos darbe (arba darbų saugos – BK) norminių aktų pažeidimą, t. y. šioje dalyje už tą pačią veiką. Įstatymo redakcijos šioje dalyje skiriasi tik tuo, kad BK 141 str. numato papildomus požymius: jeigu tai galėjo sukelti nelaimingų atsitikimų žmonėms, avariją ar kitokias sunkias pasekmes arba jas sukėlė. Abiejų įstatymų gramatinis ir loginis aiškinimas leidžia daryti išvadą, kad šiuose įstatymuose numatyti

esminiai veikos požymiai, dėl kurių iškykla administracinė ir baudžiamoji atsakomybė, sutampa.

Ir Lietuvos Respublikos Valstybinės darbo inspekcijos 1998 m. liepos 28 d. nutarimu, ir Šiaulių miesto apylinkės teismo 2001 m. gruodžio 5 d. nuosprendžiu kasatorius nubaustas už tą patį įvykį – 1998 m. birželio 27 d. 11.30 val. UAB „Stiklita“ Šiaulių filialo teritorijoje – Basanavičiaus g. 23, Šiaulių m., vykdant stiklo lakštų perkrovimo iš dėžių darbus, padarytus saugos darbe norminių aktų pažeidimus. Dėl to darbininkui stiklo šlifautojui Broniui Meškiui perkraunant stiklo lakštus iš pakeltų dėžių, buvusių ant autokrautuvo griebtuvo, į greta buvusios automašinos „VW Transporter“ kėbulą, ant griebtuvo buvusi atvira dėžė su stiklo lakštais pasviro nesaugiu kampu ir virto į automobilio kėbulo pusę, mirtinai sužalodama Bronių Meškį. Nors teismo nuosprendyje kaltinimas formaliai yra didesnis negu nutarime skirti administracinę nuobaudą, apylinkės teismas nepasakė nuomonės dėl nuosprendyje konstatuotų padarytų pažeidimų priežastinio ryšio su kilusiomis pasekmėmis, o baudžiamajai atsakomybei pagal BK 141 str. 2 d. reikšmę turi tik tie pažeidimai, dėl kurių įvyko šis nelaimingas atsitikimas.

ATPK 9 str. 2 d. formuluoja nuostatą, kad administracinė atsakomybė už šiame kodekse numatytus teisės pažeidimus atsiranda, jeigu savo pobūdžiu šie pažeidimai pagal galiojančius įstatymus neužtraukia baudžiamosios atsakomybės, tačiau Valstybinė darbo inspekcija, esant veikoje nusikaltimo, numatyto BK 141 str., požymiams, pažeisdama ATPK 9 str. 2 d. nuostatą priėmė nutarimą bausti kasatorių administracine nuobauda. Kadangi byla nagrinėjant teisme sprendimas administracinėje byloje nebuvo panaikintas, teismas vėl nubausdamas kasatorių už tą patį teisės pažeidimą, prieš tai nepanaikines anksčiau paskirtos administracinės nuobaudos, pažeidė Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 7 protokolo 4 str. nuostatas, draudžiančias dvigubą baudimą už tą patį teisės pažeidimą. Taigi teismo nuosprendis ir paskesnės nutartys naikintinos ir baudžiamoji byla nutrauktina dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 7 protokolo 4 str. pažeidimo.²²⁶

²²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2k-322-2003.

3.5. Tarptautinis dvigubos atsakomybės problemos aspektas

Pastaruoju metu baudžiamojoje teisėje vis daugiau dėmesio skiriama tarptautiniam dvigubos atsakomybės aspektui. Kadangi Lietuvoje galioja ir yra taikomi tik Lietuvos įstatymai ir tarptautiniai teisės aktai, kuriuos Lietuva ratifikavo, tai ir Lietuvos Konstitucija, ir baudžiamasis kodeksas dvigubo baudimo draudimą pirmiausia sieja su Lietuvos vidaus teisės normų taikymu. Tačiau praktikoje klausimų iškyla ir dėl kelių valstybių įstatymų taikymo už tą pačią veiką. Praktikoje gali iškilti ir išskyla situacijos, kai asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, vienoje valstybėje pereina į kitą valstybę ir ši valstybė, atsisakiusi tenkinti kitos valstybės prašymą išduoti nusikaltėlį, patį jį nuteisia. Atlikęs bausmę nuteistasis grįžta į valstybę, kurioje jis padarė nusikaltimą (pvz., į Lietuvą). Ar gali ši valstybė traukti jį baudžiamojon ar administracinėn atsakomybėn neatsižvelgdama į tai, kad asmuo, persekiojamas Lietuvoje, jau būna nubaustas už padarytą veiką kitos valstybės teismo. Ar galima tokiais atvejais remtis BK 2 str. 6 d. nuostata.

Kelių valstybių jurisdikcijos dažnai susikerta ir dėl to, kad daugumas valstybių stengiasi išplėsti savo baudžiamosios jurisdikcijos ribas ir baudžiamuosiuose kodeksuose, be teritorinio įstatymų galiojimo principo, įtvirtina pilietybės, interesų apsaugos, atstovavimo, universalųjį principus, pagal kuriuos numatoma galimybė traukti baudžiamojon atsakomybėn asmenis, padariusius nusikalstamas veikas kitose valstybėse. Antai BK 5 str. numato, kad Lietuvos Respublikos piliečiai ir kiti nuolat Lietuvoje gyvenantys asmenys už užsienyje padarytus nusikaltimus atsako pagal šį kodeksą. Ar gali Lietuva bausti Lietuvos pilietį, užsienyje nužudžiusį kitą Lietuvos pilietį, jei jis už šį nusikaltimą jau nubaustas valstybės, kurioje jis padarė nusikaltimą, apkaltinamuoju nuosprendžiu.

Reikia atkreipti dėmesį, kad jei vidinės teisės požiūriu *ne bis in idem* principas yra visuotinai pripažintas daugumos Europos ir ne tik Europos valstybių, tai tarpvalstybiniu lygiu šis principas nėra visuotinai pripažintas.²²⁷ Viena vertus, Europos Tarybos konvencijose, susijusiose su valstybių bendradarbiavimu baudžiamosios teisės srityje, yra užfiksuota *ne bis in idem* nuostata. Ši nuostata įtvirtinta Europos Tarybos konvencijos

²²⁷ Žr. European Convention on the international validity of criminal judgements and explanatory report. – Strasbourg, 1970.

dėl Ekstradicijos 9 str., Baudžiamojo proceso perdavimo konvencijos 35 str., Tarptautinio baudžiamųjų nuosprendžių pripažinimo konvencijos 53 str. Antai minėtos konvencijos 53 str. 1 d. įtvirtinta, kad asmuo, dėl kurio buvo priimtas baudžiamasis nuosprendis, vienoje iš susitarusių šalių valstybėje negali būti persekiojamas ar nuteisiamas, ar vykdoma bausmė už tą pačią veiką kitoje sutarties dalyvės valstybėje. Kita vertus, minėtos konvencijos numato keletą išimčių, kuriomis gali pasinaudoti valstybės, nustatydamos savo baudžiamosios jurisdikcijos ribas.

Kalbant apie dvigubos atsakomybės problemą tarptautiniu mastu pirmiausia reikia kreipti dėmesį į vietą, kurioje padaryta nusikalstama veika. Teritorinis įstatymų galiojimo principas yra visuotinai pripažįstamas pasaulio valstybėse ir jis turi prioritetą kitų principų atžvilgiu. Kaip pasakyta Europos Tarybos baudžiamojo proceso perdavimo konvencijos komentare, jei nusikaltimas padarytas valstybės teritorijoje, pagal visuotinai pripažintą nuostatą valstybės baudžiamoji teisė yra taikoma absoliučiai ir be apribojimų.²²⁸ Europos Tarybos baudžiamųjų nuosprendžių tarptautinio pripažinimo konvencijos 53 str. 3 d. įtvirtina šią teorinę nuostatą, teigiančią, kad bet kuri susitariančioji valstybė, kurios teritorijoje buvo padaryta nusikalstama veika ar laikoma padaryta pagal tos valstybės įstatymus, nėra įpareigota pripažinti *ne bis in idem* principą, išskyrus atvejį, jei ji pati inicijavo bylos perdavimo procedūrą.²²⁹

Taigi tarptautinės baudžiamosios teisės aspektu *ne bis in idem* principas nebus pažeistas, jei valstybė nepripažins kitoje valstybėje priimto nuosprendžio dėl jos teritorijoje padaryto nusikaltimo ir antrą kartą baus tokį asmenį.

Europos Tarybos konvencijos baudžiamosios teisės srityje numato galimybę valstybei antrą kartą bausti asmenį, padariusį nusikaltimą kitose valstybėje ir jau nubaustą kitoje valstybėje už tą pačią veiką. Antai Europos Tarybos baudžiamųjų nuosprendžių tarptautinio galiojimo konvencijos 53 str. 2 d. pasakyta, kad „valstybė, išskyrus atvejį, jei ji pati inicijavo bylos perdavimo procedūrą, nėra įpareigota pripažinti „*ne bis in idem* nuostatą“, jei veika, dėl kurios kitoje valstybėje buvo priimtas nuosprendis, buvo nukreipta prieš asmenį ar instituciją arba kitą dalyką

²²⁸ Explanatory report on the European Convention on the Transfer of proceedings in criminal matters. – Strasbourg, 1985. P. 10.

²²⁹ European Convention on the international validity of criminal judgements and explanatory report. – Strasbourg, 1970.

turintį viešąjį statusą toje valstybėje arba jei nuteistasis pats turėjo viešąjį statusą toje valstybėje. Taigi ši nuostata numato antrą *ne bis in idem* principo išimtį²³⁰.

Kartu kalbant apie Europos Tarybos konvencijas baudžiamosios teisės srityje reikia atkreipti dėmesį, kad ne visos jos gali būti tiesiogiai taikomos. Paprastai jos skirtos šalių vyriausybėms ir parlamentams, kurie pasirašę konvenciją įsipareigoja suderinti savo įstatymus su konvencijos nuostatomis.

Kartu reikia pabrėžti, kad konvencijos neįpareigoja, o tik suteikia valstybėms teisę konvencijoje nustatytais atvejais nepripažinti *non bis in idem* principo užfiksuojant šias nuostatas baudžiamuosiuose įstatymuose. Nors Lietuva ratifikavusi visas anksčiau išvardytas konvencijas, Lietuvos įstatymų leidėjas nei galiojančiame, nei naujajame BK nepasinaudojo Konvencijos suteiktomis galimybėmis ir neirašė formuluočių, kurios suteiktą teisę Lietuvos teisėsaugos institucijoms traukti antrą kartą baudžiamojon atsakomybėn asmenis, nuteistus kitų valstybių teismų. Dargi atvirkščiai – BK 8 str. 2 d. numato, kad negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn pagal LR BK asmuo, jei dėl kitoje valstybėje padaryto nusikaltimo jis ten buvo nuteistas ir atliko teismo paskirtą bausmę, buvo atleistas nuo visos arba dalies bausmės atlikimo ar buvo išteisintas, atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės arba bausmė nebuvo paskirta dėl senaties ar kitais toje valstybėje numatytais teisiniais pagrindais. Taigi būtų galima daryti išvadą, kad dėl užsienyje padarytų nusikaltimų *ne bis in idem* principas Lietuvoje galioja ir vidinės, ir tarptautinės baudžiamosios teisės požiūriu.

Tačiau dėl nusikaltimų, padarytų Lietuvos teritorijoje, BK aiškios nuomonės nėra. Jei laikytume, kad BK 2 str. 6 d. draudžia dvigubą baudžiamumą vidinės teisės aspektu, tai reiktų pripažinti, kad BK nėra nuostatos, tiesiogiai draudžiančios šioje situacijoje asmenį bausti antrą kartą. Taigi galima daryti ir kitą išvadą, kad šioje dalyje pateiktuose įstatymuose yra spraga. Nesant tiesioginių nuorodų viskas priklauso nuo to, kaip bus aiškinama BK 2 str. 6 d. nuostata – ar tik vidaus teisės požiūriu, ar ir tarptautiniu požiūriu.

²³⁰ European Convention on the international validity of criminal judgements and explanatory report. – Strasbourg, 1970.

LITERATŪRA

Teisės aktai

1. 1961 metų Bendroji narkotinių medžiagų konvencija // Valstybės žinios. 2001. Nr. 51-1786.
2. 1971 metų Psichotropinių medžiagų konvencija // Valstybės žinios. 2001. Nr. 50-1743.
3. 1988 metų Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta // Valstybės žinios. 1988 04 22. Nr. 38 –996.
4. European Convention on Human Rights as amended by Protocol No. 11 European Treaty series No.5.
5. European Convention on the international validity of criminal judgements and explanatory report. Strasbourg , 1970.
6. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. X-4449 1984 12 13.
7. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 1961.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2003.
9. Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas. LR Seimo leidykla, 2000.
10. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 73-3084.
11. Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymas su vėlesniais pakeitimais ir papildymais // Valstybės žinios. 1998. Nr. 8-161.
12. Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) kontrolės įstatymas su vėlesniais pakeitimais ir papildymais // Valstybės žinios. 1999. Nr. 55-1764.
13. Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija dėl narkomanijos prevencijos Lietuvoje // Valstybės žinios. 2002. Nr. 12-394.
14. Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija dėl narkotikų kontrolės politikos // Valstybės žinios. 2003. Nr. 30-1234.
15. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, – Vilnius: LR teisingumo ministerija, 2000.
16. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius, 1992.
17. Valstybės žinios. 2001. Nr. 91-3188.
18. Valstybės žinios. 2003. Nr. 38-1733.
19. Valstybės žinios. 1996. Nr. 92-2150.
20. Valstybės žinios. 1998. Nr. 67-1937.
21. Valstybės žinios. 1999. Nr. 106-3059.
22. Valstybės žinios. 2003. Nr. 74-3423

23. Valstybės žinios. 2004. Nr. 108-4030
24. Valstybės žinios. 2000. Nr. 89-2741.
25. Valstybės žinios. 2002. Nr. 112-4970.
26. Valstybės žinios. 2003. Nr. 74-3423.

Kita literatūra

1. Adamoli S., Di Nicola A., Savona E., Zaffi P. Organised Crime around the World. HEUNI. – Helsinki, 1998.
2. Aromaa K., Lehti M. Foreign Companies and Crime in Eastern Europe. – National Research Institute of Legal Policy. – Helsinki, Pub. No. 35. 1996.
3. Babachinaitė G. Kriminologiniai nusikalstamumo raidos Lietuvoje periodizacijos aspektai. Lietuvos teisės tradicijos // Justitia. – Vilnius, 1997.
4. Babachinaitė G. Nepilnamečių grupinių nusikaltimų prevencija. – Vilnius: TEMTI, 1989.
5. Babachinaitė G. Nepilnamečių padarytų išžagininimų moraliniai aspektai // Socialistinė teisė. – Vilnius, 1989. Nr. 4.
6. Babachinaitė G. Smurtiniai nusikaltimai Lietuvoje // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius, 1999. T. 12(4).
7. Babachinaitė G. Smurtinio elgesio prevencija // Tau, jaunuoli. – Kaunas: LMA, 1989.
8. Babachinaitė G. Socialiniai pokyčiai ir nusikalstamumas // Teisinės valstybės link. Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius, 2000. T. 15(7).
9. Babachinaitė G. Teisėjų ir prokurorų profesijos viktimologinis aspektas. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004.
10. Babachinaitė G. The Problem of Family Violence in Lithuania // The Criminological Problems in the Baltic States – Riga: The Criminological Research Centre of the National Council for the Crime Prevention of Latvia, 1995.
11. Babachinaitė G., Dapšys A., Drakšienė A. Nepilnamečių nusikalstamumo bruožai: praeitis, dabartis, prognozės // Filosofija. Sociologija. 1991. Nr. 3.
12. Bekarija Č. Apie nusikaltimus ir bausmes. – Vilnius, 1994.
13. Black's Law Dictionary. Sixth ed. St. Paul. Minn. West Publishing. 1990 14. Christie N. Limits to pain. – Oxford, Martin Robertson, 1992.
15. Christie N. Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. – Vilnius: Eugrimas, 1999.
16. Crime and Criminal Justice in Europe and North America 1995–1997: Report on the Sixth United Nations Survey on Crime Trends and Criminal Justice Systems Edited by Kauko Aromaa, Seppo Leppä, Sami Nevala & Natalia Ollus Helsinki European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI), Publication Series No. 40, 2003.
17. Čepulkauskaitė I. Miestai ir urbanizacija. Sociumas. Internetinis žurnalas. 2000. <http://www.sociumas.lt/Lit/nr13/urbanizacija.asp>
18. Dabartinis lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius, 1993.

19. Dapšys A. Nepilnamečių nusikalstamumas: situacija ir prevencijos aktualijos // Teisės problemos. 1993. Nr. 4 (10). 20.
Dobryninas A. Nepilnamečių justicija Lietuvos žiniasklaidoje. – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.
21. Eser A. A century of penal legislation in Germany//Old ways and new needs in criminal legislation. Freiburg, 1988.
22. Eser A. Strafrechtsreform in Deutschland mit Blick auf die Polnischen Reformtendenzen// Strafrechtsreform in Polen und Deutschland. Viertes deutsch-polnisches Kolloquium über Strafrecht und Kriminologie. Baden-Baden. 1991.
23. Europos Komisijos pranešimas dėl Muitų sąjungos strategijos <http://www.cust.lt/lt/article?articleID=166>.
24. Explanatory report on the European Convention on the Transfer of proceedings in criminal matters. Strasbourg 1985. 25.
Fomby, T. B., Hill, R. C., & Johnson, S. R. (1984). *Advanced econometric methods*. New York: Springer-Verlag.
26. Gardner E. S., Jr. (1985). Exponential smoothing: The state of the art. *Journal of Forecasting*, 4.
27. Gyventojų požiūris į labiau apmokestinamų prekių kontrabandą / Lietuvos laisvosios rinkos institutas <http://www.lrinka.lt/Projektai/Kontrabandostyrimas>.
28. Gruodytė E. Narkotikų vartojimas Lietuvos pataisos įstaigose. – Kaunas, 2002.
29. Handbook in Performance Auditing. Theory and Practice. Second edition. – Stockholm, Sweden, 1999.
30. Informatikos ir ryšių departamento prie VRM statistinės ataskaitos. Duomenys apie nusikalstamumą 1989–2002 m. Lietuvos Respublikoje (Forma 1-Ž).
31. Informatikos ir ryšių departamento prie VRM statistinės ataskaitos. Duomenys apie išaiškintus nusikaltimus padariusius asmenis 1994–1998 m. (Forma 4F).
32. Informatikos ir ryšių departamento prie VRM statistinės ataskaitos. Duomenys apie užregistruotus ir išnagrinėtus nusikaltimus, padarytus Lietuvos Respublikoje 1998–2002 metais (Forma 1-GS).
33. Išsamus Lietuvos pasirengimo narystei vertinimo pranešimas 2003. – Vilnius: Alora, 2004.
34. Janušauskai D. R. Demografinis iššūkis ir Lietuva po 20 metų. http://politika.osf.lt/kiti/scenarijai/santraukos/Janusausku_santrauka.htm
35. Jescheck Pr Lehrbuch H.H des Strafrechts. Allgemeiner Teil. 4 Auflage. Berlin. 1988. P. 200.
36. Judge G. G., Griffith W. E., Hill R. C., Luetkepohl H., & Lee T. S. (1985). *The theory and practice of econometrics*. – New York: Wiley.
37. Jurgelaitienė G. Recidyvinio nusikalstamumo prevencija Lietuvoje: daktaro disertacijos santrauka. – Vilnius, 2001.
38. Jurgelaitienė G. Recidyvinio nusikalstamumo prevencija Lietuvos Respublikoje: daktaro disertacija. – Vilnius, 2001.

39. Justickis V. Kriminologija, I dalis. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
40. Justickis V. Kriminologija. Kriminologinis prognozavimas. Nusikaltimų prevencija: vadovėlis. 2 dalis. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004.
41. Kiškis A. Kriminologinė statistika // Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras <http://www.nplc.lt/stat/stat.htm>
42. Kriminologija / Atsak. red. prof. J. Bluvšteinas. – Vilnius, 1994.
43. Kuhlhorn E. Recidivism // The National Swedish Council for Crime Prevention. Non – Institutional Treatment and Rehabilitation. An evaluation of Swedish correctional experiment. Shortened version. 1980. No. 7.
44. Kuklianskis S. Kovos su nusikalstamumu Lietuvoje koncepcija. – Vilnius, 1989.
45. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1991 m. kovo 29 d. nutarimas „Dėl teismų praktikos taikant įstatymus, nustatančius baudžiamąją atsakomybę už nužudymus ir kūno sužalojimus“.
46. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2k-228/2000.
47. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2K-304/2000.
48. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-740/2003.
49. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2K-295/2005.
50. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2K-373/2000.
51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2K-531/2001.
52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2K-228/2000.
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2k-322/2003.
54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2k-56/1999.
55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla 2K-590/2001.
56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo konsultacija // Teismų praktika. Nr. 14.
57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 37 „Dėl teismų praktikos nagrinėjant psichotropinių ar narkotinių medžiagų grobimo, neteisėtas šių medžiagų ir jų pirmos kategorijos pirmtakų (prekursorių) gaminimo, įgijimo, laikymo, gabenimo, siuntimo, pardavimo ar kitokio platinimo baudžiamąsias bylas (BK 232¹, 232², 232⁵, 232¹⁰ str.) // Teismų praktika. 2002. Nr. 17.
58. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. gruodžio 29 d. nutarimas Nr. 43 „Dėl teismų praktikos kontrabandos bylose“ // Teismų praktika. Nr. 20.
59. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimas „Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose“ // Teismų praktika. 2005. Nr. 23.
60. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 1995, 1996, 1997 metų statistiniai duomenys: (Teistumo duomenys – asmenys nuteisti).
61. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. rugsėjo 6 d. nutarimas Nr. 970 „Dėl nacionalinės narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 1999–2003 metų programos patvirtinimo // Valstybės žinios. 1999. Nr. 76–2291.
62. Lietuvos statistikos metraštis 1999. – Vilnius: Statistikos departamentas, 1999.

63. Lietuvos statistikos metraštis 2004. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2004.
64. Lietuvos statistikos metraštis: 1995–1999. – Vilnius: Statistikos departamentas.
65. Lietuvos statistikos metraštis: 2000–2004. – Vilnius: Statistikos departamentas.
66. Lietuvos vaikai 2002. Statistikos rinkinys. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2002.
67. Lietuvos vaikai. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2001.
68. Lietuvos vaikai. Statistikos rinkinys. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2003.
69. Lietuvos vaikai: 2000–2005. – Vilnius: Statistikos departamentas.
70. Loewy A. Criminal Law in Nutshell. – New York, 1987.
71. Mayhew P. & Dijk J. J. M. van. (1997). Criminal Victimization in eleven Industrialised Countries. Key findings from the 1996 International Crime Victims Survey. The Hague: Ministry of Justice, WODC.
72. Makridakis S., Andersen A., Carbone R., Fildes R., Hibon M., Lewandowski R., Newton J., Parzen R., Winkler R. The accuracy of extrapolation (time series) methods: Results of a forecasting competition // Journal of Forecasting, 1982. No. 1.
73. Makridakis S. G., Wheelwright S. C., McGee V. E. Forecasting: Methods and applications (2nd ed.). – New York: Wiley, 1983.
74. Malinauskaitė J., Šulija J., Šulija V. Kontrabanda: kontrolė ir prevencija Lietuvoje. – Vilnius: Muitinės departamentas prie Finansų ministerijos, Teisės institutas, 2002.
75. McCoy A.W. Coercion and its unintended consequences: A study of heroin trafficking in Southeast and South West Asia // Crime, Law&Social Change 33. Kluwer Academic Publisher, 2000.
76. McKenzie E. Comments on ‘Exponential smoothing: The state of the art’ by E. S. Gardner Jr. // Journal of Forecasting, 1985. No. 4.
77. McKenzie E. General exponential smoothing and the equivalent ARMA process // Journal of Forecasting, 1984. No. 3.
78. Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Mokomoji knyga. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001.
79. Migracijos procesų raida ir tendencijos 2002 metais. Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos <http://www.migracija.lt/MD/Raida2003/r2003.htm>
80. Mirties priežastys 1999–2000 m. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2001.
81. Mirties priežastys 1999–2000 m. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2001.
82. Mirties priežastys 2001–2002 m. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2003.
83. Mirties priežastys 2001–2002 m. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2003.
84. Morris N. and Tonry N. Between Prison and Probation. Intermediate Punishments in a Rational Sentencing System. – New York, 1990.

85. Muth, J. F. (1960). Optimal properties of exponentially weighted forecasts. *Journal of the American Statistical Association*. No 55.
86. Narkomanijos problema Lietuvoje 2002 // <http://www.narcoinfo.lt>
87. Neteisėta narkotikų apyvarta Lietuvoje 2002 metais. Narkotikų kontrolės valdyba. – Vilnius.
88. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 1998. Statistikos rinkinys. – Vilnius: Statistikos departamentas, 1998.
89. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 1999. Statistikos rinkinys. – Vilnius: Statistikos departamentas, 1997.
90. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2000. Statistikos rinkinys. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2001.
91. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2002. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2003.
92. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2004. Statistikos rinkinys. – Vilnius: Statistikos departamentas, 2005.
93. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla. – Vilnius: Statistikos departamentas, 1997.
94. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras - www.nplc.lt/stat/atas
95. O'Neill D. Efficiency. *International Encyclopedia of Public Policy and Administration*. Jay M. Shafritz (Editor in Chief). Westview Press. A Division of Harper Collins Publishers, Vol. 1. 1998.
96. Oimet M. Explaining the American and Canadian Crime Drop in the 1990's. // *Champ pénal*. 2004, Vol. 1. <http://champpenal.revues.org/index.html>
97. Pagrindiniai Valstybės sienos apsaugos tarnybos veiklos statistiniai duomenys / Valstybės sienos apsaugos tarnyba prie Vidaus reikalų ministerijos. Prieiga per internetą <http://www.pasienis.lt/statistika/>
98. Pepinsky H. E. Should Recidivism Rates be Controlled? // *Crime control strategies. An Introduction to the study of Crime*. – New York, 1980.
99. Petkus A. Kriminalinė subkultūra ir jos įtaka recidyviniam nusikalstamumui // *Jurisprudencija*. 2001. Nr. 20(12).
100. Piesliakas V. Baudžiamoji politika Lietuvoje po 1990 metų ir jos tendencijos // *Jurisprudencija*. 1999. T. 13(5).
101. Piesliakas V. Dvigubos atsakomybės problema Lietuvos teisėje // *Jurisprudencija*. – Vilnius: LTU mokslo darbai. 2001. Nr. 23(15).
102. Piesliakas V. Ekonominiai nusikaltimai Europos valstybių bei JAV teisėje // *Lietuvos policijos akademijos mokslo darbai*. 1993. T. 1.
103. Piesliakas V. Nusikalstamas apskaitos vedimas. Komentarai // *Teisės problemos*. 1993. Nr. 2.
104. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 2001. Socialinės politikos grupė. – Vilnius, 2001.
105. *Prison and Probation Service: A Comparative Study in Sweden, England and Wales*. – London, 1983.
106. *Prognostisches Szenar der mittelfristigen Kriminalitätsentwicklung in der Slowakischen Republik, Bratislava*, 1996.

107. Sakalauskas G. Vaikų ir jaunimo nusikalstamumas. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 2001 m. – Vilnius, 2001.
108. Sherman L. W., Gartin P. R. and Buerger M. E. Hot spots of predatory crime: routine activities and the Criminology of place // *Criminology*. Vol. 27. Nr. 1. 1989.
109. Smaliukas J., Urbelienė J. Nusikalstamumo raida Lietuvoje 1918–1993 m. – Vilnius, 1994.
110. Socialinis pranešimas 2001. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. – Vilnius, 2002.; <http://www.socmin.lt/index.php299157638>
111. Starkus S., Uscila R. Chuliganizmo raidos 1999–2000 m. prognozės // *Jurisprudencija*. 1999. T. 12 (4).
112. Starkus S., Uscila R. Recidyvinio nusikalstamumo raida 1999–2000 metais// *Jurisprudencija: mokslo darbai* –Vilnius, 1999. T. 13(5).
113. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. – Vilnius, 2003.
114. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius, 1999.
115. Teisinės reformos metmenys, Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. birželio 25 d. nutarimas.
116. Teismų praktika 2003 Nr. 20.
117. Teismų praktika. 2004. Nr. 20.
118. *The New European Criminology: Crime and Social Order in Europe*, ed. by V. Ruggiero, N. South and J. Taylor. 1998.
119. Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas. Disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S); Lietuvos teisės universitetas, 2003.
120. Valstybinės nusikalstamumo 1990–2002 m. statistikos duomenys (statistinės atskaitomybės formos: F-2, F-1 Ž LR VRM).
121. Viešosios tvarkos pažeidimai. Interneto adresas <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus30.htm>.
122. Vileikienė E., Gečėnienė S. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių amenybei ir jų elgesiui. – Vilnius, 1999.
123. Wayne Lafave R., Austin W. *Scott Criminal law*. St. Paul Minnesota. 1986. P. 13.
124. Аванесов Г. А. Теория и методология криминологического прогнозирования. – Москва, 1974.
125. Алексеев С. С. Право: время новых подходов // *Советское государство и право*. 1991. № 2.
126. Блохин Ю. И. Влияние тюремной субкультуры на воспроизводство рецидивной преступности корыстной направленности // *Преступления в сфере экономики*. – Ростов-на-Дону, 1998.
127. Грэхэм Д., Беннет Т. Стратегии предупреждения преступности в Европе и Северной Америке. – Helsinki: HEUNI, 1995.
128. Клейменов М. П. Уголовно правовое прогнозирование. – Томск, 1991.

129. Коломытцев Н. А. Особо опасный рецидив преступлений и борьба с ним. – Москва, 1999.
130. Криминология / Под ред. А. И. Долговой. – Москва, 2002.
131. Криминология / Под ред. Г. Ф. Хохрякова. – Москва, 2000.
132. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления: опыт криминологического моделирования. – Москва, 1998.
133. Ли Д. А. Преступность в структуре общества. – Москва, 2000.
134. Усс А. В. Законодательное регулирование и практика исполнения лишения свободы в ФРГ // Правоведение. 1988. № 6.
135. Хохряков Г. Ф. Криминология. – Москва, 1999.
136. Хохряков Г. Ф., Саркисов Г. С. Преступления осуждённых, причины и предупреждение. – Ереван, 1988.
137. Юридический энциклопедический словарь. – Москва, 2000.

Babachinaitė, Genovaitė; Jurgelaitienė, Gitana; Justickis, Viktoras, Pečkaitis, Justinas Sigitas ir kt.
NUSIKALSTAMUMAS LIETUVOJE IR JO PROGNOZĖ IKI 2015 M.
Nu36 Monografija – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008.
– 360 p.
Bibliogr. 337 p.
ISBN 978-9955-19-100-1

Monografijoje nagrinėjama šiuolaikinio nusikalstamumo Lietuvoje raida: būklė, struktūra, tendencijos, nusikalstamumo priešastingumo socialinių procesų charakteristika ir raida iki naujųjų Baudžiamojo ir Baudžiamojo proceso kodeksų įsigaliojimo. Remiantis šia analize pateikiama nusikalstamumo raidos Lietuvoje prognozė iki 2015 m.

Knyga skirta mokslininkams teisininkams bei kitiems socialinių mokslų specialistams (ypač politologams, sociologams, istorikams), taip pat teisininkams, dirbantiems praktinį darbą teisėsaugos ir kitose institucijose, studentams bei visiems, kas domisi Lietuvos dabartimi ir ateitimi.

UDK 343.9(474.5)

Babachinaitė G., Jurgelaitienė G., Justickis V., Pečkaitis J. S. ir kt.
NUSIKALSTAMUMAS LIETUVOJE IR JO PROGNOZĖ IKI 2015 M.
Monografija

Redaktorė Jūratė Balčiūnienė
Viršelio dailininkė Stanislava Narkevičiūtė
Maketavo Aušrinė Ilekytė

SL 585. 2008 10 30. 19,33 leidyb. apsk. l.
Tiražas 300 egz. Užsakymas
Išleido Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras,
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas leidyba@mruni.lt
Spausdino UAB „Baltijos Kopija“, Kareivių g. 13b, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt